T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk-İslam Sanatı Anabilim Dalı

BURSA'DAKİ TABHANELİ CAMİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türkan ACAR

DANIŞMANI : Yard. Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK

İZMİR-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IV

I-GİRİŞ 1

I.A. Konunun Önemi ve Amaç 1

I.B. İlgili Kaynaklar 2

I.C. Yöntem 10

II-TABHANELİ CAMİLERİN İŞLEVİ, KÖKENİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ 11

II. A. Tabhaneli Camilerin İşlevi ve Kökeni 11

II. B. Tabhaneli Camilerin Mimari Özellikleri 18

III-BURSA'NIN COĞRAFİ KONUMU, TARİHÇESİ VE KENTSEL GELİŞİMİ 21

III. A. Bursa'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi 21

III. B. Bursa'nın Kentsel Gelişimi 28

IV-KATALOG 33

IV-1. Orhan İmareti 34

IV-2. Hüdavendigâr İmareti 63

IV-3. Yıldırım İmareti 83

IV-4. Ali Paşa İmareti 108

IV-5. Ebu İshak Zaviyesi 117

IV-6. Timurtaş Paşa (Demirtaş) Zaviyesi 126

IV-7. Yeşil İmaret 138

IV-8. Muradiye İmareti 182

IV-9. Hamza Bey İmareti 207

IV-10. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti 215

V-DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 220

V. A. TABHANELİ CAMİLERİN PLAN ÖZELLİKLERİ VE MİMARİ UNSURLARI..220

V. B. İNŞA MALZEMESİ VE TEKNİK 228

V. C. CEPHE DÜZENİ 229

V. D. MEKAN DAĞILIMI VE TİPOLOJİK ÖZELLİKLER 231

V. D. 1.Son Cemaat Yeri 231

V. D. 2. Asma Kat 332

V.D. 3. Geçiş Mekanları 233

V. D. 4. Avlu 233

V. D. 5. İbadet Mekanı 234

V. D. 6. Tabhane Mekanları 236

V. E. MİMARİ UNSURLAR 238

V. E. 1. Giriş Açıklıkları 238

V. E. 2. Minareler 239

V. E. 3. Pencereler 241

V. E. 4. Örtü Unsurları 243

V. E. 5. Kubbe Geçişleri 244

V. E. 6. Kasnaklar 245

V. E. 7. Kalkan Duvarları ve Saçaklar 245

V. E. 8. Havuz/Şadırvan 246

V. E. 9. Mihrap 247

V. E. 10. Minber 248

V. E. 11. Ocak ve Dolap Nişleri 248

V. F. BURSA'DAKİ TABHANELİ CAMİLERDE SÜSLEME 249

V. F. 1. Taş Süslemeler 250

V. F. 2. Tuğla Süslemeler 253
V. F. 3. Alçı Süslemeler 256
V. F. 4. Çini, Çini Mozaik ve Sırlı Tuğla Süslemeler 256
V. F. 5. Kalemişi Süslemeler 260
V. F. 6. Ahşap Süslemeler 265
V. G. USTA/SANATÇI SORUNU 266
V. H. KORUNMA DURUMLARI 268
VI-BİBLİYOGRAFYA 271
VII-RESİMLER 293

ÖNSÖZ

Gerek siyasal gerekse de kültürel alanda son derece önemli bir yere sahip olan Bursa, Bithynia Krallığı'nın en batıdaki kentidir. Bursa ve çevresindeki yerleşimin Kalkolitik Çağ'a kadar indiğini, Tunç Çağı'na ilişkin bir takım bilgilere de ulaşıldığı bilinmektedir. Roma ve Bizans hakimiyetinde önemini koruyan Bursa, Osmanlı Beyliği'nin 1326 yılında şehri ele geçirmesiyle başkent olarak değişmiş ve gelişmiştir.

Osmanlı dini mimarisinin temel yapısı olan camiler incelendiğinde araştırmamıza konu olan Tabhaneli Camiler özel bir yere sahiptir. Bursa'da bugün pek çok araştırmacı tarafından Bursa tipi olarak da adlandırılan Tabhaneli Camilerin ilk ve en önemli eserleri vücuda getirilmiştir.

Bursa'daki Tabhaneli Camilerin bazıları ayrıntılı olarak incelense de konu başlığı altında toplanıp, diğer şehirlerdeki benzer yapılarla karşılaştırılmamıştır. Yapıların çoğu, tabhane işlevlerinin terk edilip sadece ibadet fonksiyonlarının öne çıkmasıyla bazı değişimlere uğramıştır. Haklarında çeşitli iddialar olan, farklı adlarla anılan ve hatta bazı araştırmacılarca cami olarak bile adlandırılmayan bu yapılar hakkında önemli tartışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada amaç, daha önce yapılan çalışmaları tekrarlamaktan çok Bursa'da yer alan XIV-XV. yüzyıla tarihlenen tabhaneli camileri her bakımdan inceleyerek bu eserleri tekrar gözden geçirmek ve bu tip yapılar içinde genel bir sınıflama yapmaktır.

Araştırmamıza ilk olarak bölgedeki eserleri saptayarak başladık. İncelediğimiz yapılarla ilgili kaynaklar tarandıktan sonra eserlerin planları çizildi. Fotoğrafları çekilerek yapıların tanıtımı yapıldı ve fotoğraflarla belgelendi.

Tez konusunu belirleyen ve çalışmam sırasında değerli fikirleriyle beni yönlendiren, çalışmalarımı büyük bir titizlikle inceleyen ve değerlendiren hocam Sayın Yard.Doç.Dr. Şakir ÇAKMAK'a saygılarımı sunar, teşekkür ederim. Süsleme çizimleri sırasında yardımlarını gördüğüm hocam Sayın Yard.Doç.Dr. Y. DEMİRALP'e; bazı kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Sayın hocalarım Prof.Dr. B. ERSOY'a, Prof.Dr. İ.K. ERSOY'a ve Araş.Gör. S. GÖK'e; yapılarla ilgili bazı belgelere ulaşmamda yardımlarını gördüğüm Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Sayın A. BALCI'ya, Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden Arkeolog S. ARIK'a ve Müze Araştırmacısı D. TAMER'e; Bursa İl Müftüsü, çalışanları ve cami görevlilerine; arazi çalışmaları sırasında bana yardımcı olan arkadaşım E.

GÜRSOY'a; çeşitli yardımlarını gördüğüm N. YILMAZ'a, N. KOCASOY'a, B. AKYOL'a saygılarımla teşekkür ederim. Ayrıca tezim sırasında manevi desteğini esirgemeyen ve daima yanımda olan aileme şükranlarımı sunarım.

Türkan ACAR

İzmir, Ağustos 2007

I-GİRİŞ

I.A. Konunun Önemi ve Amaç

Yapıdan yapıya değişik plan uygulaması ile kendi içinde bir gelişim çizgisi izleyen tabhaneli camiler, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıl ortalarına kadar süren bir devre içinde inşa edilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişme devri ile paralel bir gelişim gösteren tabhaneli camilerin bilinen en erken tarihli örnekleri İznik'te görülmekle birlikte, daha yaygın olarak Bursa'da inşa edilmişlerdir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluk haline gelmesi sonucunda bu plan tipinden uzaklaşılmıştır. Araştırmacılar bunun nedenini bu tip yapıların hizmet ettiği kurum ve kişilere duyulan ihtiyacın azalmasına bağlamaktadır[1].

Tabhaneli camiler, bu tip yapıları inceleyen araştırmacılar tarafından *Bursa Tipi, Ters T Planlı, Çok Fonksiyonlu, Zaviyeli, Yanları Kanatlı* ve son olarak ta *Çapraz Mihverli* cami gibi çeşitli şekillerde adlandırılmıştır[2]. İlk örneklerinde tabhane mekanlarının girişlerinin esas ibadet mekanından ayrı olması ve içlerinde ocak/dolap nişlerinin bulunması, bize bu plan tipinin zaviyelerden geldiği düşündürmektedir. Tabhaneli camiler, erken Osmanlı döneminde tarihsel, siyasal ve sosyo-kültürel çevrenin bir getirisi olarak görülmeye başlamış ve gelişmiş ve her kurum gibi onlara ihtiyaç kalmayınca da yavaş yavaş işlev değişerek ortadan kalkmışlardır. Biz yukarıdaki adlandırılmaların sadece plan şemalarına yönelik olduğunu, yapıların işlevlerine yönelik bir tanımlama içermediğini düşünmekteyiz. Yapıların işlevlerini açıkça belirten *zaviyeli/tabhaneli* cami ve *imaret* terimlerini bu yapılar için daha uygun bir isim olarak görmekteyiz. İncelememiz kapsamındaki yapıların günümüzde cami şeklinde adlandırmalarına ve konu başlığımızın tabhaneli camiler olmasına rağmen, yukarıda geçen nedenlerle, katalogumuzda yapıların özgün işlevlerini dikkate alarak imaret ve zaviye terimlerini kullandık.

---

[1]S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, XXI, İstanbul, 1962, s.1-80.

[2]Bu adlandırmaları yapan araştırmacılar ve yayınlar çalışmamızın Tabhaneli Camilerin İşlevi, Kökeni ve Mimari Özellikleri bölümünde verilmiştir Bkz. s.11-18.

Araştırmacıların önemle üzerinde durdukları iki nokta, bu yapıların kökeni ve işlevidir. Değişik fikirler ileri sürülmekteyse de birçok araştırmacı bu tipin eyvanlı ve kapalı avlulu Selçuklu medreselerinden geliştiğini kabul etmektedir[3].

Çalışmamızda Bursa'daki tabhaneli camileri ayrıntılı bir şekilde tanıtmayı ve belirlemeyi amaçladık. Bursa'daki örnekler, bu tip yapıların başlangıcına ve sonrasına ait gelişimi görmek açısından önemli bir yere sahiptirler. Tez kapsamındaki yapılar, XIV. yüzyıl ilk yarısından XV. yüzyıl ortalarına uzanan bir zaman dilimine tarihlenmektedir. Kentte tabhaneli camilerin karakteristik ve ilginç sayılabilecek örnekleri ile anıtsal örneklerini bir arada bulmak mümkündür.

İslam mimarisindeki cami tipleri içinde özel bir yere sahip olan tabhaneli camiler, erken dönem Osmanlı mimarisine damgasını vurmuştur. Gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışındaki Osmanlı topraklarında inşa edilmiş bu tip yapıların öncüleri kabul edilen ve incelememize konu olan Bursa'daki tabhaneli camileri, bir bütün halinde değil kentteki diğer yapılarla birlikte ele alan birçok çalışma vardır. Fakat tabhanelileri bütüncül olarak ele alan ve diğer kentlerdeki örneklerle karşılaştıran araştırmalar fazla değildir. Katalogumuz XIV. yüzyıl ilk yarısı ile XV. yüzyıl ortalarına ait on adet tabhaneli cami içermektedir. İncelememizde yer alan yapılar kronolojik şekilde sıralanmış, tanımlamamızda diğer şehirlerde bulunan yapılarla gerek mimari gerekse süsleme özellikleri açısından karşılaştırmalar yapılmıştır.

I.B. İlgili Kaynaklar

Tabhaneli camilerin ibadet dışında değişik amaçlar için inşa edildiğini ortaya koyan ilk eser *S. Çetintaş* tarafından hazırlanmıştır[4]. *Çetintaş*, kitabında Osmanlı devri yapılarını anlatmaktadır. Yoğunlukla Bursa'da inşa edildikleri için Bursa tipi diye de adlandırılan bu camilerde, Osmanlılar kendilerinden önceki mimari geleneği devam ettirirken yeni sosyal ihtiyaçlarına da cevap verebilecek binalar vücuda getirmişlerdir. *S. Çetintaş*, Osmanlıların Selçuklulardan gelen bir geleneğin özünü taşıyarak ve Osmanlı hükümetinin idari ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir yapı tipi meydana

[3]Adlandırmalar için Bkz. s.11-18.
[4]S. Çetintaş, **Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri**, İstanbul, 1946.

getirdiklerini; bu binaların ibadet dışında aslında sosyal birer yapı olduklarını belirtmektedir. Kitabın birinci cildinde *Orhan* dönemi yapılarıyla beraber *Orhan İmareti*, ikinci cildinde de *I. Murad* ve *Yıldırım Bayezid* dönemi yapılarıyla *Hüdavendigâr İmareti* ve *Yıldırım İmareti* plan, kesit ve fotoğraflarıyla tanıtılmıştır.

S. Çetintaş'ın **Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir** adlı çalışmasında da[5] tabhaneli camilerin cami değil, ayrı ayrı sosyal hizmetler için yapılmış birer sivil mimari eseri olduğunu iddia etmektedir. Bu binaların kitabelerinde imaret, zaviye, mabed, dar-ı hayr gibi kelimelerin geçtiğini, cami veya mescitten bahsedilmediğini ileri sürmektedir. Çalışmada, bazı İstanbul ve Edirne yapılarıyla birlikte Bursa'daki *Orhan, Hüdavendigâr*, *Yıldırım*, *Yeşil* ve *Muradiye* imaretlerinin şematik birer planı verilmiş ve plan özellikleri tartışılmıştır.

Araştırmamız sırasında yararlandığımız ilk elden kaynaklardan birisi de, *S. Eyice*'nin makalesi oldu[6]. Bu tip yapılar hakkında ayrıntılı ilk çalışmayı *S. Eyice* yapmıştır. Araştırmacı çalışmasında, bu gruba giren camileri "Zaviyeli Camiler" olarak adlandırmaktadır. Çalışmasının ilk bölümünde bu binaların esas ibadet mekanlarının, kubbe ile örtülü avlu mekanının, yan hücrelerinin, son cemaat yeri ve minarelerinin özelliklerini ayrıntılı olarak gruplamaktadır. İkinci bölümünde ise bu tip yapıların menşei sorunu üzerinde durulmuş ve farklı görüşler belirtilmiştir. *Eyice*, bu yapıların kapalı avlulu Selçuklu medreselerinin plan şemasından geliştiğini düşünmektedir. Bu plan tipinin Anadolu ve Anadolu dışında farklı yapılarda kullanıldığını da örnekler vererek anlatmaktadır. Üçüncü bölümde bu binaların görevleri, zaviyeler, ahi teşkilatı-kolonizatör dervişler, zaviye-imaret ilişkisi ve bu binaların terminolojisi tartışılmıştır. Ayrıca makalede Bursa'daki tabhaneli camilerle birlikte diğer tabhaneli camilerin örnekleri, çok kısa bir biçimde tanıtılmıştır. Verilen planlar ise çok şematiktir. *S. Eyice*'nin, bu tip yapıların adlandırılması konusundaki yanlışlıkları, plan özelliklerini, yan hücrelerin fonksiyonlarını tartıştığı ve tabhaneli cami olarak adlandırdığımız bu yapılara "zaviyeli-cami" denmesinin daha doğru olacağını ileri sürdüğü "Osmanlı-Türk Mimarisinin İlk Devrinin Bir Cami Tipi Hakkında" isimli bir bildirisi de

[5]S. Çetintaş, **Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir**, İstanbul, 1958.
[6]S. Eyice, **a.g.m.**

bulunmaktadır[7]. Ayrıca *Eyice,* 1970 yılındaki bir başka makalesinde de bu yapılar için "Tabhaneli Cami" terimini kullanmıştır[8]. Tabhaneli camilerin plan şemasının Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rolü olan zaviyelerin ve hankahların plan şemasından geliştiğini, orta avlunun iki yanında yer alan ve ibadet mekanıyla doğrudan bağlantısı olmayan tabhane mekanlarının ise, gelip geçen sofuların misafir edilmesi için yapıldıklarını öne sürmektedir. *Eyice*'nin üzerinde durduğu önemli bir nokta da, bu yapılarda zaman içinde görülen değişikliklere paralel olarak, bazı yerli ve Batılı sanat tarihçilerinin yanlış olarak yaptıkları adlandırmalardır. Bu tip kurum ve kişilere olan gereksinimin azalmasından sonra tabhane mekanlarının işlevlerini kaybettiklerini ileri süren *Eyice*, ibadet mekanı ile aralarındaki perde duvarların kaldırılmasından sonra buralarda da namaz kılınmaya başlanmasıyla, sadece plan şemasına bakılarak, *ters T planlı, yan mekanlı camiler* gibi adlarla adlandırılmalarını doğru bulmamaktadır.

E.H. Ayverdi'nin eserlerinde, Bursa'daki tabhaneli camilerin pek çoğu ele alınmış, planları doğru olarak verilmiş ve yapıların tarihlendirilmesi konusunda belgeler ışığında ayrıntı ile durulmuştur[9]. Ancak araştırmacı yapıları imaret terimi altında tanıtmaya başlamasına rağmen, daha sonraki bir aşamada yapıları cami başlığı altında irdelemeye devam etmiştir. Buda araştırmacının bu tip yapıları tam olarak bir kategoriye sokamadığını göstermektedir. "Bursa Orhangazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei" adlı makalesinde Osmanlı mimarisinin menşei meselesini tartışan yabancı araştırmacıların yanlış saptamalarını oldukça içerleyerek eleştirmektedir. Özellikle *C. Texier*'in Osmanlıların kendilerine özgü mimari tarzlarının olmadığını iddia etmesi *Ayverdi*'yi çileden çıkartmıştır. Peşin hükümlü ve taraflı bulduğu *Texier*'in görüşlerinin

[7]S. Eyice, "Osmanlı-Türk Mimarisinin İlk Devrinin Bir Cami Tipi Hakkında", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959**, Ankara, 1962, s. 187-88.
[8]S. Eyice, "Trakya'da İnecik'de Bir Tabhaneli Cami", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, I, İstanbul, Ekim 1970, s.171-196.
[9]E.H. Ayverdi, "Bursa Orhan Gazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", **Vakıflar Dergisi**, VI, İstanbul, 1965, s.69-83; E.H. Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886) (1451-1481)**, III, İstanbul, 1966; E.H. Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962, s.**70-82; E.H. Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mi'mari, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi**, I, 1956, Ankara, 1957, s.115-155; E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Romanya-Macaristan**, C.I, 1 .ve 2. Kitap, Yer ve Tarih belirtilmemiş; E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya**, C.III, 3. Kitap, İstanbul, 1981; E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan**, **Arnavutluk,** C.IV, 4.,5.,6. Kitap, İstanbul, 1982; E.H. Ayverdi, "Yugoslavya'da Türk Abideleri", **Vakıflar Dergisi**, III, Ankara, 1957; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, 1976.

kabul görmesi ve Türk araştırmacılar arasında da yaygın olarak kullanılması yazarı hayrete düşürmektedir. Bursa yapılarının inşasında her zaman inşaatçı ve sanatkar olarak Rumları gören *Parvillée*'de araştırmacının şimşeklerini üzerine çekmiştir. Alman bilim adamı *H. Wilde*'ın *Hüdavendigâr İmareti*'nin basit bir krokisini verdiği çalışmasının yıllarca dikkate alınmasına oldukça içermektedir. *Gabriel*'in çalışmalarını beğenmekle beraber araştırmacının Osmanlı mimarisinin menşeini *I. Murad* (*Hüdavendigâr) İmareti'*ne dayandırması ve *Orhan* dönemini atlamasını hoş karşılamamaktadır. *Ayverdi*, makalesinde *Orhangazi Camii*'nin plan ve süsleme özellikleri ile Osmanlı mimarisine öncülük ettiğini belirtmektedir.

Tabhaneli camiler hakkında bilgi veren diğer bir eser de *A. Kuran*'ın çalışmasıdır[10]. Belli başlı birkaç örnek üzerinde durularak tabhaneli camilerin kökeni sorununa değinilmiştir. *Kuran* kitabında, *Orhan, Murad Hüdavendigâr, Yıldırım, Yeşil* ve *II. Murad* imaretlerinin plan, kesit ve fotoğraflarını da vermiştir.

S. Emir, **Erken Osmanlı Mimarisinde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler** adlı iki cilt halindeki kitabında[11], İznik, Bilecik ve Bursa'daki *Orhan Gazi* dönemi zaviyeli camilerini ele almış, bu yapıların kitabelerini, vakfiyelerini, röleve, restitüsyon planlarını ve fotoğraflarını yayınlamıştır. *Emir*, bu yapıları çok işlevli yapılar olarak adlandırmış, zaviyeli camilerin kökenini ve plan şemasını tartışmamış, sadece yapılar hakkında bilgi sunmuştur. *Emir*'in yayınladığı rölöve ve restitüsyon projelerinde de bazı hatalar vardır.

K. Baykal'ın Bursa'daki yapıları incelediği **Bursa ve Anıtları** adlı eserinde[12], *Hüdavendigâr İmareti, Muradiye İmareti, Timurtaş İmareti, Yeşil İmaret, Yıldırım İmareti, Ebu İshak Zaviyesi, Aynalı (Hoca Tabib) İmareti, Orhan İmareti, Hamza Bey İmareti*'nin konumları, plan özellikleri, bulundukları külliyelerin birimleri ve bazılarının kitabeleri ile planları yer almaktadır. Planlar *H. Wilde*'a ve *B. Kökten*'e aittir. Ayrıca *Baykal*, **Bursa**[13] adlı eserinde de Bursa'daki *Yeşil İmaret* ve *Muradiye İmareti* gibi pek çok yapıyı plan ve süsleme özellikleriyle değerlendirmiş ve fotoğraflamıştır.

---

[10]A. Kuran, **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, Ankara, 1964.
[11]S. Emir, **Erken Osmanlı Mimarisinde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler**, I-II, İzmir, 1994.
[12]K. Baykal, **Bursa ve Anıtları**, Bursa, 1950.
[13]K. Baykal, **Bursa,** S.5, Bursa, Basım Tarihi bilinmiyor, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yay.

H.H.K. Söylemezoğlu, iki fonksiyonlu cami olarak adlandırdığı yapıların, *S. Çetintaş*'a gönderme yaparak, kadılık dairesi veya cami-medrese şeklinde kullanılmak üzere yapıldıklarını savunmaktadır. *Söylemezoğlu*, bu binaların camilik fonksiyonunun ancak ikinci, üçüncü planda olduğunu ve "sivil mimariye" daha yakın oldukları iddiasını, *Muradiye İmareti*, *Yeşil İmareti*, *Yıldırım İmareti* ve *Hüdavendigâr İmareti*'ni örnek göstererek savunmaktadır. Eserinde bu yapıların bazı fotoğrafları da yer almaktadır[14].

A. Gabriel, I. Murad İmareti ile ilgili makalesinde[15], *Orhan* dönemi eserlerini yok sayarak, *I. Murad İmareti*'ni Osmanlı mimarisinin ilk eseri olarak kabul etmektedir. Araştırmacı, makalede imaretin Osmanlı mimarisi içindeki yerini tartışmış, yapının planı, kesitleri ve fotoğrafları yayınlanmıştır. *Gabriel*'in ayrıca Bursa'yı ele aldığı **Une Capitale Turque Brousse** eserinde[16], Bursa'daki yapıların ayrıntılı fotoğrafları, planları ve kesitleri verilmiştir.

Alman bilim adamı *H. Wilde*'ın hazırlamış olduğu **Brussa** adlı tezde[17], Bursa'daki diğer yapılarla birlikte, *Orhan İmareti*, *Yeşil İmaret, Hüdavendigâr* (*I. Murad) İmareti*, *Muradiye* (*II. Murad) İmareti*, *Yıldırım İmareti* ve *Hamza Bey İmareti* plan ve fotoğraflarıyla yayınlanmıştır. Ancak yapılarla ilgili metinler ve planlar bazı araştırmacılarca eleştirilmektedir. Planlarda da bazı hatalar vardır.

C. Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi** adlı eserinde[18], Bursa'nın tarihçesiyle birlikte Bursa camileri alt başlığı kapsamında Türk cami tipi hakkında bazı yanlış saptamalarda bulunmuş, Bursa *Hüdavendigar İmareti*'nin plan ve kesitlerini yayınlamıştır. 220. sayfada yayınladığı plan ise *Murad I İmareti*'ne değil *Orhan İmareti*'ne aittir.

[14]H.H.K. Söylemezoğlu, **İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri**, İstanbul, 1955.
[15]A. Gabriel, "Bursa'da Murad I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara, 1942, s.37-50.
[16]A. Gabriel, **Une Capitale Turque Brousse**, Bursa, Texte I, Paris, 1958.
[17]H. Wilde, **Brussa**, Berlin, 1909.
[18]C. Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi,** C.I, Ankara, 2002.

Erken Osmanlı Sanatı adlı eserin[19], Bursa adlı bölümünde *Yeşil İmaret, Yıldırım İmareti, Orhan İmareti, Muradiye İmareti* ve *Hüdavendigar İmareti* farklı araştırmacılarca plan ve fotoğrafları verilerek incelenmiştir.

Yukarıdaki eserler tabhaneli camilerin plan özellikleri, işlevleri ve adlandırılmasının tartışıldığı eserlerdir. Bu çalışmalar dışında araştırmamıza konu olan yapılara sadece cami olarak yer veren eserler de bulunmaktadır. *S.K. Yetkin*, **İslam Mimarisi** ve **İslam Ülkelerinde Sanat** adlı eserlerinde[20] Osmanlı dini mimarisi içindeki tabhaneli camilere örnek olarak Bursa *Orhan İmareti* ve *Yeşil İmaret* plan özelikleri ile tanıtmış, plan ve bazı fotoğraflarını vermiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı, Bursa İl merkezindeki eserlerin incelendiği kitapta[21], çalışmamıza konu olan tabhaneli camiler Bursa'daki diğer yapılar arasında ayrıntılı olmamakla birlikte plan, plan özellikleri, kitabeleri ve fotoğraflarıyla ele alınmıştır.

E. Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi" adlı makalesinde[22], külliyenin vaziyet planını, caminin planını, kesitini ve fotoğraflarını bulmak mümkündür.

Erken devir süsleme sanatıyla ilgili pek çok yayın vardır. Bunların en önemlilerinden biri olan *Y. Demiriz*'in, Osmanlı mimarisindeki süslemeleri ele aldığı eserinde[23], *Muradiye İmareti, Orhan İmareti, Timurtaş Paşa Zaviyesi, Yıldırım İmareti, Ali Paşa İmareti, Hüdavendigâr İmareti* ve *Yeşil İmaret*, süsleme özelliklerinin yanı sıra, fonksiyonları, mimarisi, tarihçesi ve fotoğraflarıyla da belgelenmiştir.

Ş. Yetkin'in çini[24], *B.Yalman*'ın gümüş kakma[25], *A.A. Arslan*'ın taş[26] ve *N.K. Pilehvarian*'ın saçak silmeleri[27] gibi pek çok araştırmacının Bursa'daki tabhaneli camilerin süsleme programlarıyla ilgili çalışmaları da ilgi çekicidir.

---

[19]**Erken Osmanlı Sanatı**, İstanbul, 1999.
[20]S.K. Yetkin, **İslam Mimarisi**, Ankara, 1965; **İslam Ülkelerinde Sanat**, İstanbul, 1984.
[21]**Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)**, Ankara, 1983.
[22]E. Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi", **Arkitekt**, S.318, 1965, s.31-35.
[23]Y. Demiriz, **Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme Erken Devir (1300-1453)**, I, İstanbul, 1979.
[24]Ş. Yetkin, "Bursa Yeşil Cami'nin Hünkar Mahfilindeki Çiniden Zemin Döşemesi", **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya, 1993, s. 97-102.
[25]B. Yalman, "Bursa Yeşil Cami Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler", **Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler 23-27 Eylül 1991,** C.III, Vol.III, Ankara, 1995, s.435-444.

A. Batur, Osmanlı camileriyle birlikte *Bursa Muradiye İmareti*, *Orhan İmareti*, *Timurtaş Paşa Zaviyesi, Hamza Bey İmareti*, *Hüdavendigâr İmareti*, *Muradiye İmareti* ve *Aynalı (Hoca Tabib) İmareti'ni* de incelediği çalışmasında[28], özellikle Erken devir Osmanlı mimarisinde görülen almaşık duvar üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu makalede tuğlanın almaşık dekorasyon kapsamında almaşık duvar ile bağlantısına değinilmiştir.

Özellikle Bursa'daki yapılar üzerinde tartışma konusu olan almaşık duvar örgüsünün kökenini anlatan en önemli kaynaklardan birisi de *A. Ersen*'in **Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği** adlı çalışmasıdır[29]. Hem Bizans hem de Erken Osmanlı mimarisini her bakımdan dikkate alarak inceleyen *Ersen*, Bursa yapılarını incelemeye almıştır.

Minare biçimlerinin gelişimini ve süslemelerini inceleyen *A.O. Uysal* makalelerinde[30] *Timurtaş İmareti* ve *Yeşil İmaret*'in minaresine de değinmiş ve onlar hakkındaki karşılaştırma ve tartışmaları yayınlamıştır. *Uysal*'ın ayrıca zaviyeli camilerdeki minareler sorunu üzerinde durduğu "Zaviyeli Camilerde Minare Problemi" adlı makalesinde de, minarelerin konumları ve orijinallikleri incelenmiştir. *Muradiye İmareti*, *Ali Paşa İmareti*, *Orhan İmareti*, *Hüdavendigâr İmareti*, *Yıldırım İmareti* ve *Yeşil İmaret*, araştırmacının incelediği yapılar arasındadır[31].

---

[26]A.A. Arslan, "Bursa Yeşil Cami Taş Süslemelerinde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motiflerin Plastik Sanatlar Açısından Analizi", **Bursa Halk Kültürü, Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı**, C.3, Bursa, 2005, s.909-918.

[27]N.K. Pilehvarian, "Bursa Muradiye Camii Saçak Silmeleri Üzerine Düşünceler", **Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler 23-27 Eylül 1991,** C.III, Vol.III, Ankara, 1995, s.107-113.

[28]A. Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", **Anadolu Sanatı Araştırmaları**, II, İstanbul, 1970, s. 135-208.

[29]A. Ersen, **Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği**, İstanbul, 1986.

[30]A.O. Uysal, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler", **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, C.33, S.1-2, Ankara, 1990, s.505-33; "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler", **X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.V, Ankara, 1994, s. 2349-2367.

[31]A.O. Uysal, "Zaviyeli Camilerde Minare Problemi", **Türk Etnografya Dergisi** (Ayrı basım), S.XX, Ankara, 1997, s.47-63.

İncelememiz kapsamında yer alan yapılar ve Bursa'daki diğer yapılar hakkında, Ege Üniversitesi'nin Sanat Tarihi Bölümü ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde farklı zamanlarda hazırlanmış, lisans ve yüksek lisans tezleri de vardır[32].

Tabhaneli camilerin kurulması sırasında etkin olan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında görev alan ahiler, akıncı beyleri, gaziler gibi çeşitli unvanlar taşıyan kişiler ve topluluklar da çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bunların en önemli ve kapsamlılarından birisi *N. Çağatay*'a aittir[33]. Ayrıca *H.Ç. Arslan*'ın "Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerin Stratejik Önemi"[34]; *Z. Erginli*'nin "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri"[35]; *Ö.L. Barkan*'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" ve "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler"[36]; *C. Cahen*'in "İlk Ahiler Hakkında"[37]; *M.A. Erdoğru*'nun "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri"[38]; *A. Kal'a*'nın "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu"[39]; *İ. Numan*'ın "İlk Devir Türk Sufi Merkezlerinin Mahiyetleri ve Mimarilerinin Menşei Hakkında"[40]; *M. Şeker*'in **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal- Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik** ve **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**[41] sayılabilir.

---

[32]Ö. Onat, **Bursa Yeşil Cami Çinileri**, (Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Türk-İslam Sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi), İzmir, 1991; A. Savaş, **Bursa ve İlçelerindeki 15.Yüzyıl Türk Devri Yapılarında Tuğla Süsleme**, (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1999; S. Gök, **Bursa'daki Türk Yapılarında Yer Alan Çini Süslemeli Örnekler**, (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2000; S.T. Yıldız, **Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi**, (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2001.

[33]N. Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Ankara, 1974.

[34]H.Ç. Arslan, "Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerin Stratejik Önemi", **Türkler**, C.9, Ankara, 2002, s.116-132.

[35]Z. Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.107-115.

[36]Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.133-153; "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,** C. XI, S. 1-4, İstanbul, 1950; "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara, 1942, s. 279-304.

[37]C. Cahen, "İlk Ahiler Hakkında", **Belleten,** L/!97, Ankara, 1986, s. 591-601.

[38]M.A. Erdoğru, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, IV, İzmir, 2000, s.37-55.

[39]A. Kal'a, "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu", **Türk Dünyası Araştırmaları,** 65, Nisan 1990.

[40]İ. Numan, "İlk Devir Türk Sufi Merkezlerinin Mahiyetleri ve Mimarilerinin Menşei Hakkında", **Vakıflar Dergisi,** XIX, Ankara, 1985, s.31-48.

[41]M. Şeker, **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik**, Ankara,

I.C. Yöntem

Çalışmamızda on yapı incelenmiştir. İncelediğimiz yapılarla ilgili en büyük sorun, bu tip yapıların işlevi ve kökeni ile ilgili tartışmalardır. Tabhaneli camilerin köken sorunu üzerine çeşitli görüşler ileri sürülerek tartışılmıştır. Biz de köken sorunu üzerine yapılan bu tartışmaları kaynaklardan özetledik[42]. Başta *S. Eyice* olmak üzere çoğu araştırmacı tarafından öne sürülen görüş, bu plan tipinin Orta Asya'daki ev tipinden gelen, kervansaray, han, ribat, medrese, hamam, zaviye gibi pek çok yapıda da kullanılan ve son olarak ta tabhaneli camilerde görülen ortası avlulu eyvanlı tipin bir uzantısı olduğu görüşüdür.

Diğer önemli sorun ise zaman içindeki onarımlarla yapıların kısmen de olsa özgünlüklerini yitirmeleridir. Yapılar inşa edildikleri dönemlerde ve daha sonra yapılan onarımlarla değişmiştir. Çeşitli depremler ve yangınlar sonucu zarar gören tabhaneli camiler, Osmanlı döneminde çeşitli devlet adamlarınca, son yıllarda ise Vakıflar Genel Müdürlüğü, BEESK (Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu) vb. kurum ve kuruluşlarca onartılmıştır. Onarımlar sonucunda, yapıların bazılarının özgün malzemeleri ve görünüşleri, son cemaat yerleri, minare gövdeleri, tabhane mekanları, avlu, ibadet mekanı, kapı ve pencereleri değişikliklere maruz kalmıştır. Bazı yapıların içindeki süslemeler de bu onarımlardan nasibini almış, yapıyla çağdaş olmayan süsleme programlarıyla yenilenmiştir. Bu yüzden ne yazık ki özgün durumunu koruyan çok az yapı kalmıştır. Yapıların onarım öncesi durumlarını gösteren fotoğraf ve belgeleri, bu onarımları yapan kurum ve kuruluşların arşivlerinde inceleme olanağı bulduk. Bu çalışmalar yanında, banileri ve mimarları bilinen yapıların, bani ve mimarlarının hayatları ile ilgili kaynaklar araştırılmıştır.

Çalışmamız sırasında ön hazırlık olarak yayınlar taranarak Bursa'daki tabhaneli camilerin listesi çıkarılmıştır. Bu hazırlık sonrasında arazi çalışmalarına geçilmiştir. Arazi çalışmalarında yapıların rölöveleri alınıp, fotoğrafları çekilmiştir. Yapılardaki onarımların tespiti için bu onarımları gerçekleştiren kurum ve kuruluşlara gidilmiş, elde edilen veriler derlenerek kullanılmıştır.

1993; **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Ankara, 1987.

[42]Bkz. Tabhaneli Camilerin İşlevi ve Kökeni bölümü s.11-18.

Kronolojik olarak sıraladığımız katalog bölümünde yapıların mimari ve süsleme özellikleri belirtilerek, Anadolu'da ve Anadolu dışındaki benzer tabhaneli camilerle karşılaştırmaları yapılmıştır. Bazı yapılarda rastladığımız Osmanlıca kitabelerin Arap harfleriyle yazılmış metinlerini ve okunuşlarını; Arapça kitabelerin ise Arapça metinlerini ve Türkçe'ye çevirilerini verdik. Değerlendirme ve sonuç bölümünde, yapıların kendi aralarındaki benzer ve farklı yönleri ile plan tipinin gelişimi ele alınmıştır. Yapılarla ilgili şekil ve dipnotlar metin içinde, fotoğraflar ise metin sonunda verilmiştir. Çalışmamızda yararlandığımız tüm kaynakları içeren bibliyografya bölümü sonda yer almaktadır.

II. TABHANELİ CAMİLERİN İŞLEVİ, KÖKENİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

II. A. Tabhaneli Camilerin İşlevi ve Kökeni

XIV. yüzyılın başında küçük ve yeni bir devletken, devamlı seferler ve yeni iskan teşebbüsleriyle geçen yaklaşık yüz elli yıllık bir zaman zarfında Osmanlı Devleti, Anadolu'ya ve Rumeli'ye doğru genişlemiştir[43].

Bu genişleme çabalarında devlet yeni imar hareketlerine ihtiyaç duymuştur. Osmanlı sultanları, Batı Anadolu'da, yeni fethedilen şehirlerde hızlı bir imar faaliyetine başlayıp, birçok şehri adeta yeniden kurmuşlardır. Bursa, İznik, Merzifon, Amasya, Bolu, Edirne, Dimetoka, Filibe gibi şehirleri geliştirip, buralarda önemli eserler meydana getirmişlerdir[44].

---

[43]Osmanlı Devleti'nin kuruluşu için Bkz. H.Ç. Arslan, "Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerin Stratejik Önemi", **Türkler**, C.9, Ankara, 2002, s.116-132; S. Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, İstanbul, 1977; İ.H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.I, İstanbul, 1925-1947; Z. Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.107-115; H. İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.66-80; F. Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara, 1959; Y. Öztuna, "Osmanlı İmparatorluğu", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, 1977, s. 89-156; J.V.H. Purgstall, **Osmanlı Devleti Tarihi,** I, Tarih ve Yer belirtilmemiş; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** C.I, Ankara, 1972; Y. Yücel-A. Sevim, **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara, 1989; Y. Yücel-A. Sevim, **Türkiye Tarihi, Osmanlı Dönemi (1300-1566)**, C.2, Ankara, 1990.

[44]İ.A. Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı-Türk Dönemi Bursa Mimarisi", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, 1996, s.159.

Osmanlı İmparatorluğu için XIV-XV. yüzyıllar, yeni bir coğrafyaya yerleşmeleri ve bu yeni topraklara kendi kültür ve sanatlarını getirmesi açısından önemlidir. Selçuklularla birlikte Anadolu'da eserler veren Türk mimarisi bu yeni siyasi oluşumdan etkilenmiştir.

İlk Osmanlı beyleri, yeni bir yurt açmak, onu imar-iskan ve muhafaza etmek, yeni ele geçirdiği topraklarda Türk nüfuzunu arttırmak ve İslam'ı yaymak için, istikrarlı bir Türk birliği kurulmasına hizmet eden çeşitli sınıf ve mesleklerden kimselerin oluşturduğu Ahiler'den destek almıştır.

Fütüvvet düşüncesinin etkisi altında gelişmiş bir hareket olan Ahilik[45], esnaflıktan eğitime, siyasetten savaşa kadar geniş bir faaliyet alanına sahip, Anadolu Türklerine özgü bir oluşumdur. Gezici dervişlerle birlikte Ahiler, Türklerin memleket ve toprak açıcılarıdırlar. Osmanlıların Anadolu'da ve Balkanlar'da genişlemesinde bu kişilerin ilgisi vardır. Bu kişiler, ele geçirilen yerlerde, tıpkı Batı'nın şövalye rahipleri gibi fethedilen topraklardaki kişilere manevi destek oluyorlardı. Ayrıca misyonerlik vazifelerini sürdürebilmeleri için zaviyeleri kullanıyorlardı. Osmanlı Devleti de Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu şeyhleri manevi nüfuzlarından faydalanmak için zengin vakıflara dayalı zaviyeler açmışlardır[46].

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ticaret ve şehirleşmesinin gelişmesine paralel olarak yaygınlaşan Ahilik, savaş sanayinin temel hammaddelerinden deri sektörünü elinde tutan bir harekettir. Osmanlı Beyliği'nin kurucusu *Osman Bey*'in kayınpederi *Şeyh Edebalı* Ahilerin lideri ve beyliğin manevi önderi konumundaydı[47]. Anadolu'nun pek çok yerindeki zaviyelerle konaklama hizmetleri de veren Ahilerin, Osmanlı Devleti

[45]A. Demir, "XIV-XV. Yüzyılda Batı Anadolu Tarihi", **Erken Osmanlı Sanatı**, İstanbul, 1999, s.7-8; M. Şeker, **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun..,** s. 71; F., Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu,** s.64; C. Cahen, "İlk Ahiler Hakkında",s. 591-601; A. Kal'a, **a.g.e.,** s.273-82; N. Çağatay, **a.g.e.;** F. Erarı, "Ahilik ve Ahilik Kültürünün İktisadi Hayatımızdaki Anlam ve Önemi", **II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.118: Ahi kelimesinin Türkçe'de "cömert, eli açık, yiğit" anlamına gelen *Akı* sözcüğünden; Arapça "kardeşim" anlamına gelen Ahi sözcüğünden türediği kabul edilir. "Yiğitlik" (şövalyelik), "ahlaklılık" ve "sanat" kavramları üzerine kurulmuş olan Ahilik'te, esnafların uyması gereken kurallar belirlenir, kurallara uymayanların esnaflık yapmasına izin verilmezdi. Siyasi kargaşa ortamında Ahilerin, oturdukları kenti savundukları hatta yönettikleri de görülmüştür.

[46]A.Y. Ocak, "Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi,** XII, Ankara, 1978, s. 247- 268.

[47]Z. Erginli, **a.g.m.**, s.107-8.

üzerindeki etkileri *Fatih* dönemine kadar sürmüştür[48]. Ahilik müessesesi de XVI. yüzyıldan sonra önemini ve anlamını kaybederek bir esnaf teşkilatı halini almıştır[49]. Tabhaneli camiler ile bu sosyal müesseseler arasında bir paralellik vardır.

Ahiler hakkında ilk bilgileri ünlü Berberi gezgini *İbni Batuta*'dan öğrenmekteyiz[50]. *Batuta*'ya göre Ahiler, şehirlerde, kasabalarda ve köylerde zaviyeler kurarak örgütlenmişlerdir. Dini-içtimai bir müessese olarak şehirlerin biraz dışına kurulan, yanlarında bazen ilk şeyhinin türbesi de bulunan zaviyeler[51], Osmanlı yayılışı genişleyip devlet idaresi sağlamlaştıkça askeri-siyasi karakterini kaybetmiş, XV. yüzyılda sadece dini-içtimai bir müessese olarak kalmıştır[52].

Tabhaneli camilerin kökeni hakkında, Anadolu'yu gezen seyyah ve Anadolu'daki yapılar hakkında çeşitli yayınlar hazırlayan bilim adamları farklı hipotezler ileri sürmüşlerdir.

S. Eyice'nin "Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler" adlı makalesinde, bu yapıların Bizans binaları olduğu ya da Bizanslılar tarafından yapıldığı[53], Mısır Memluklu binalarıyla benzerlik gösterdiği[54], kilise plan tipinden doğduğu[55], üç/dört eyvanlı ev tipinden geliştiği[56], yan odaların devlet daireleri olduğu[57], dört eyvanlı kapalı avlulu Selçuklu medreseleriyle bağlantılı oldukları[58], medrese-cami[59], zaviye[60] olduklarını ileri

---

[48]İ.H. Uzunçarşılı, **a.g.e.,** s.105; F. Köprülü, **a.g.e.**, s.13..
[49]S. Eyice, **a.g.e.**, s.26.
[50]İ. Parmaksızoğlu, **İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler,** Ankara, 1982.
[51]M. Sözen-U. Tanyeli, "Zaviye", **Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü,** İstanbul, 1992, s.260; A.Y. Ocak-S. Faruki, "Zaviye", **İslam Ansiklopedisi,** C. 13, Eskişehir, 1997, s. 468-476; A.Y. Ocak, "Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi,** XII, Ankara, 1978, s. 247- 268.
[52]S. Eyice, " Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler", s.29.
[53]A.D. Moradtmann, **Anatolien,** (Yay. F. Babinger), Hannover, 1925, s.69; C. Texier, **a.g.e.**, C.I, s.227.
[54]H. Saladin, **Manuel d'Art Musulman, I L'Architecture**, Paris, 1907, s.468 vd.
[55]H. Wilde, **a.g.e.**, s.10.
[56]O. Reuther, **Die Qa'a, Festschrift F.Sarre, "Jahrbuch d.Asiat.Kunst",** Leipzig, 1925, s.205-216.
[57]S. Çetintaş, **a.g.e.**, s.19-20; E. H. Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mi'mari", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi**, I, 1956, Ankara, 1957, s. 131; E. Diez-O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul, 1955, s.121 vd (s.123, yan odalar mollaların oturması için denir); S.K., Yetkin, **a.g.e.**, s.223-24; H.H.K. Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.103.
[58]H.H.K. Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.103-104; A. Kuran, **a.g.e.**, s. 64-67; E.H. Ayverdi, "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962, s.** 73.
[59]S. Çetintaş, **a.g.e.**, s.18; H.H.K. Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.103-4; S. Çetintaş, **Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değilir**, İstanbul, 1958; B. Ünsal, **Turkish Islamic Architecture, in Seljuk and Ottoman Times 1071-1923**, London, 1959, s.22.
[60]S. Çetintaş, **a.g.m.**,; S. Eyice, "İki Türk Abidesinin Mahiyeti Hakkında Notlar: "İznik'te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri Köşk Medrese", **AÜIFSTY**, II, Ankara, 1958, s.107.

süren bilim adamlarını ve tezlerini belirtmiştir. *Eyice* ise bu plan tipinin dört eyvanlı kapalı avlulu tipten geliştiği düşüncesindedir.

E.H. Ayverdi,"Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri" adlı eserinde *S. Çetintaş*'ın 1946'dan beri bu tip yapıların zaviye olduklarını ileri sürmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir[61]. Bu yapıların kesinlikle cami olduğunu, Osmanlı devletinin ilk kez ele geçirdiği yerlerde, han, hamam, çarşı, medrese gibi yapılar yaparken; kanunlarının bile şer'i olduğu bir cemiyetin cami inşa etmemesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Özellikle *Bursa Yıldırım, Hüdavendigâr* ve *Yeşil* imaretlerinin plan şemasının, üç eyvanlı açık avlulu Selçuklu medreselerinin kapalı avlulu tek eyvanlı olanlarıyla birleşmesinden doğduğunu iddia etmektedir.

H.H.K. Söylemezoğlu, **İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri**[62] adlı eserinde XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilk defa Bursa'da uygulanan tabhaneli camilerin, *S. Çetintaş*'ın **Türk Mimari Anıtları** adlı eserinde de savunduğu gibi, bu binaların kadılık dairesi veya cami-medrese şeklinde kullanılmak üzere yapıldıklarını savunmaktadır. *Söylemezoğlu*, bu binaların camilik fonksiyonunun ancak ikinci, üçüncü planda olduğunu ve bu tiplerin "sivil mimariye" daha yakın olduklarını düşünmektedir. Yazar, tezini "bu binaların özellikle *Murad Hüdavendigâr Camii*'nin birinci katta serin taraf olan kuzey yönünde revaklı veya eyvanlı bir de ikamet kısmının mevcut olduğunu ve bu giriş cephelerinin sivil bir mimari karakter taşıdığını, bu binaların minarelerinin de oturtulması için binada esaslı bir yer düşünülmemiş olduğunu ve minarenin, adeta yabancı bir eleman gibi, bina üstüne eklendiğini", düşüncesiyle desteklemektedir.

A. Kuran, **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**[63] adlı eserinde, bu tip yapıları "çapraz-mihverli" şeklinde adlandırmaktadır. Selçuklu medreseleriyle akrabalığı olduğunu iddia ettiği çapraz-mihverli camilerin, açık ve dört eyvanlı medrese tipiyle kapalı avlulu medrese tipinin birleşmesinden ortaya çıktığını belirtmektedir.

S.K. Yetkin, **İslam Mimarisi**[64] adlı eserinin "Osmanlı Mimarisi" kısmında *Bursa Orhan İmareti*, *Yeşil İmaret* ve *Hüdavendigâr İmareti*'ni örnek vererek, bu yapıların

[61]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, s.82-88.
[62]H.H.K. Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.96-106.
[63]A. Kuran, **a.g.e.**, s.3.
[64]S.K. Yetkin, **a.g.e.**, s.222-230.

tabhane odalarının icra-i kaza için yapılmış kadılık daireleri ve eğitim yapıları olduğu, Selçuklu medreselerinin dört eyvanlı mimari geleneğinin devam ettiğini savunmaktadır.

S. Eyice, "Osmanlı-Türk Mimarisinin ilk Devrinin Bir Cami Tipi Hakkında"[65] adlı bildirisinde, bu tip camilerin esasında cami olarak düşünülen ve kullanılan kısımları yalnız en ilerideki büyük kubbeli ve mihraplı mekan olduğu, bu mekanın süslemeleri ve mimarisi bakımından bariz şekilde ayrıldığı, hatta bu kısmın döşemelerinin diğerine nazaran bir iki basamakla çıkılan bir set halinde yapıldığını belirtmektedir. *Eyice,* bu tip camilerin aslında birer tek kubbeli cami olduğunu iddia etmektedir. Öndeki, ortasında şadırvan olan ve kubbesinin ortası aydınlık fenerine sahip mekan, benzerlerine hamam, medrese ve evlerde rastlanan kubbeli bir "avludan" başka bir şey olmadığını belirtir. *Eyice*, yan hücrelerin (tabhane odalarının da) medrese hücresi veya her türlü seyyaha mahsus misafirhane olmadıklarını söylemektedir. Bu tip camilerde görülen yan mekanların tecrit olmuş bir takım odalar olduğunu, bunların ocakları, bol pencereleri, bazen duvarlarında dolapları olması nedeniyle içlerinde oturulmak için düşünüldüğünü ifade etmektedir. Kıble yönündeki esas ibadet kısmı ile kesinlikle bağlantılarının bulunmaması, bu hücrelerin ibadete tahsis olunmadıklarının delili olduğunu belirtmektedir.

Eyice'ye göre, bu tip camilerin kitabelerinde, "imaret" sözcüğünün geçmesi, fakirlere mahsus olarak yapıldıklarının bildirilmesi, bunların alelade mahalle camileri olmayıp, muayyen bir gayeyi cevaplandırılan binalar olarak düşünüldüklerini göstermektedir. Osmanlı devletinin kuruluş safhasında son derece önemli rolü olan Ahi teşkilatının, gezgin dervişlerin zaviyelerinin bu camiler olduklarına inanmaktadır. Bu teşkilatın XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kaybolması ile bu cami tipi de unutulmuş, bu zaviye-camiler mahalle camileri olmuş, son zamanlara kadar gelen tekke müessesesinin bu devirde doğması ile de başlı başına ayrı bir tekke tipi ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak *Eyice,* bu tip camilere zaviye-cami demenin daha doğru olacağını belirtmektedir.

[65] S. Eyice, **a.g.m.**, s.187-88.

S. Çetintaş, **Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir**[66] adlı bildirisinde, bu tür yapıların ilk örneğinin *Bursa Orhan Camii* olduğu ve fetihten sonra XV. yüzyılda İstanbul'da yapılmış *Mahmut Paşa, Murat Paşa* gibi benzerleri bulunan birçok binanın cami değil ayrı ayrı sosyal hizmetler için yapılmış birer sivil mimari eseri olduğunu iddia etmektedir. Bu binaların kitabelerinde imaret, zaviye, mabed, dar-ı hayr gibi kelimelerin geçtiğini, cami veya mescitten bahsedilmediğini ileri sürmektedir. Kitabelerinde cami veya mescit kelimesini görmediğini, zaviye, imaret veya hayır binası (bina-ülhayr) yazılı, bina planlarının ise: dolaplı, ocaklı, kilit ve sürgülü olan kapılı ve pencereli odalardan merkezi hollerden, kademelerle sivil mimari kaidelerimize göre yükseltilmiş sofalardan, hatta *Yeşil Cami* diye anılan binada olduğu gibi üst katındaki eyvanlarla bu eyvanların ortalarında pis suların dökülüp akıtılması için döşeme zeminindeki mermer akıntı deliklerinin fevkani odalarda ikamet edenlerin kullanmaları için yapılmış olduklarını hatırlatmaktadır.

Çetintaş, Orhan İmareti'nin *Karamanoğlu Mehmed Bey* tarafından yakılmasını da şöyle açıklamaktadır: Dindar bir İslam devleti reisinin herhangi bir İslam mabedini yakamayacağını, *Karamanoğlu Mehmed Bey*'in *Orhan Camii*'ni değil, *Orhan Bey*'in yaptırmış olduğu zaviye binasındaki zamanın mühim bir hükümet müessesesi olan kadılık dairesini ve içindeki eşya ve evrakını yaktırdığını iddia etmektedir. *Hüdavendigâr İmareti*'nin plan şemasıyla tekke, zaviye, kadılık dairesi ve hükümet binası olabileceği, binanın üst katının ikamete mahsus talebe ve öğrenci odaları ile dolu olduğu gibi alt katında da yatıp uyunacak ve mahrem işler yapılabilecek kapalı odalar olduğu için bu binaların cami olamayacağını belirtmektedir. Bu yapılardaki minarelerin ve mihrapların ise bizleri aldatmaması gerektiğini, Gökmedrese gibi medreselerin de minarelere sahip olduğunu; dindar bir cemiyetin böyle sosyal binalarda namaz vakti gelince işi bırakıp cami aramaya gitmeden bina içindeki namazgahta ibadetini yapma imkanının sağlandığını ileri sürmektedir.

Sonuç olarak tabhaneli camiler çeşitli bilim adamlarınca farklı olarak yorumlanmasına ve çeşitli başlıklar altında adlandırılmasına rağmen, Türk-İslam

[66]S. Çetintaş, **a.g.b.**

mimarisinin yeni bir cami tipi olarak, XIV-XV. yüzyılda sayısız örnekler vermiş, kendini geliştirmiştir.

Ortası avlulu, dört eyvanlı plan tipi, İslamiyet öncesi Orta Asya mimarisinde görülmektedir[67]. Bu plan tipi Türklerle Anadolu'ya gelmiş ve cami, medrese[68], kervansaray[69], hamam[70] gibi çeşitli yapılarda uygulanmıştır. Bu tipin ribatlarda da[71] kullanıldığı bilinmektedir. Orta Asya'nın dört eyvanlı-avlulu bina tipi, erken Osmanlı döneminde XIV-XV. yüzyıllarda cami mimarisinde de uygulanarak gelişmiş ve tabhaneli camiler plan tipini oluşturmuştur.

Anadolu'da sıklıkla kullanılan kapalı avlulu medrese planının uygulandığı bu camilerde[72], kubbeli avlulu geleneksel avlunun devamcısı olduğunu göstermek için, bir aydınlık feneri ve bu fenerin tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş bir şadırvan/fıskiyeli havuz içerir.

Anadolu'da dört eyvanlı, kapalı avlulu plan tipi ilk kez, kubbeli medreselerden farklı olarak hanikahlarda uygulanmıştır. Zaviye, tekke, hanikah adı altındaki bu yapılarda genellikle kapalı avlu ve bu avlunun çevresinde odalar bulunmaktadır.

Bugün ayakta olan tabhaneli camilerin bazıları farklı isimlerle anılmaktadır. *İznik Yakup Çelebi, İznik Postinpuş Baba, Yenişehir Seyyid Mehmet Dede, Bursa Ebu İshak* adlı tabhaneli camiler "zaviye" adıyla bilinmektedir. *Bursa Murad Hüdavendigar, Bursa Orhan Gazi, İznik Nilüfer Hatun, Edirne Yıldırım Bayezid, Balıkesir I. Bayezid, Filibe Şahabettin Paşa, Kütahya Yakup Çelebi, Ankara Karacabey, Bursa Karacabey, Afyon Gedik Ahmet Paşa, Selanik İshak Paşa* ve *Trabzon Gülbahar Hatun* adlı yapılarda ise "imaret" adı kullanılmıştır[73].

---

[67]M. Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977.
[68]A. Kuran, **Anadolu Medreseleri**, Ankara, 1969; M. Sözen, **Anadolu Medreseleri**, İstanbul, 1971-72.
[69]A. Turan, "Selçuklu Kervansarayları", **Belleten**, C.X, S.39, Ankara, Temmuz 1946, s.471-496; İ. Kuyulu, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları İle Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme", **E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi**, VIII, İzmir, 1996, s.51-80.
[70]S. Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **Tarih Dergisi**, S.XI, İstanbul, 1960, s.99-120; K.A. Aru, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949; M.Y., Önge, **Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.
[71]F. Köprülü, "Ribat",**Vakıflar Dergisi**, II, Ankara, 1942, s.267-278.
[72]Özellikle *Bursa Hüdavendigâr İmareti, Bursa Yıldırım İmareti* ve *Bursa Yeşil İmaret*'te uygulanmıştır.
[73]S. Eyice, **a.g.m.**, s.23.

Tabhaneli camiler, yukarıda belirtmeye çalıştığımız özellikleri ile geleneksel cami mimarisinden daha farklı bir karaktere sahiptirler. Bugün Anadolu ve Anadolu dışındaki tabhaneli camilerin "cami" şeklinde adlandırılması, geç devirde meydana gelen değişimlerin sonucudur[74].

II. B. Tabhaneli Camilerin Mimari Özellikleri

Tabhaneli camilerde ana şema, girişe göre aynı eksen üzerinde avlu ve ibadet mekanı ile yanlarda avludan girişi sağlanan tabhane mekanlarından meydana gelmektedir[75]. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu şemada değişiklik yapılmıştır. Harimin giderek küçüldüğü ve orta avluya doğru kaydığı görülmektedir. Aynı zamanda tabhane mekanları da girişleri dışarıdan sağlanan mekanlar haline gelmiştir[76].

1-İbadet mekanı diğerlerinden belirgin bir şekilde ayrılır. Zemin seviyesi avlu ve tabhanelere göre bir iki basamakla çıkılan bir yüksekliğe sahiptir[77]. İbadet mekanı ile avlu arasında enine atılmış bir kemer bulunmaktadır.

2-İbadet mekanı ve avlu eş büyüklükte mekanlar olabileceği[78] gibi farklı boyutlarda da olabilmektedir. Erken tarihli örneklerde bu mekanların kubbe boyutları ve yükseklikleri farklıdır[79]. Genellikle avlu kubbesi daha büyük ve yüksektir[80]. Bazı örneklerde tam tersi bir uygulama görülmektedir. İbadet mekanı ve avlunun farklı örtü sistemine sahip olduğu yapılar da bulunmaktadır[81].

3-İbadet mekanı, süsleme açısından da yapının diğer bölümlerine göre farklılık göstermektedir. Bu mekanın, diğer mekanlardan ayrılan bir özelliği olduğunu

---

[74]S. Eyice, **ay.yer.**, s.24.
[75]Örneğin *Bursa Yeşil İmareti, Edirne Muradiye Camii, Amasya Bayezid Paşa Camii* gibi (Yapılarla ilgili bibliyografya için bkz. s.224-228.
[76]Örneğin *İstanbul Davut Paşa Camii, İnecik İmaret Camii, Trabzon Hatuniye Camii* gibi.
[77]*Bursa Hüdavendigâr İmareti* ve *Yeşil İmaret't*e olduğu gibi.
[78]Örneğin *İstanbul Mahmud Paşa Camii* ve *Üsküp İsa Bey Camii*'nin harim ve orta avlusu eşit büyüklükte mekanlardır.
[79]Örneğin *İznik Yakup Çelebi İmareti, Bursa Timurtaş Paşa İmareti*'nde iki mekanın boyutları farklıdır.
[80]Örneğin *İznik Nilüfer Hatun İmareti, Edirne Muradiye Camii*'nin orta avlu kubbeleri harim kubbesinden daha yüksektir.
[81]Örneğin *Bursa Hüdavendigâr İmareti, Edirne Gazi Mihal Camii, Üsküp Alaca İmaret*'in harim örtüleri tonoz, orta avlu örtüleri ise kubbedir.

vurgulamak için itina ile süslenmiştir[82]. Mihrabın birkaç örnek dışında[83] girişin tam karşısına gelecek şekilde yerleştirildiği görülmektedir.

5-İç avlu=kapalı avlu ya da orta avlu diye adlandırılan avlu mekanı genellikle kubbe ile örtülü olduğu gibi tonozla örtülü örnekler de mevcuttur[84]. Bu mekanın zemini taş döşelidir. Bazı örneklerde kubbenin ortasında bir fener bulunmaktadır[85].

Avlu yapının ilk girilen mekanıdır ve tabhanelere geçiş buradan sağlanmaktadır. Bütün bu saydığımız özellikleri ile buranın ayakaltı diyebileceğimiz bir özelliği vardır. İbadet için ayrılmış bir mekan değildir. Burası diğer mekanlara geçişi sağlayan bir dağılım mekanı durumundadır.

6-Tabhane mekanları olarak adlandırdığımız mekanların ibadet mekanı ile hiçbir şekilde doğrudan ilgisi yoktur. Girişleri orta avluya açılmaktadır. Bazı örneklerde koridor şeklindeki mekanlardan da girişin sağlandığı görülmektedir[86]. Geç tarihli örneklerde tabhane mekanlarının doğrudan dışa açılan girişlere sahip olduğu dikkat çekmektedir[87]. Son örneklerde ise tabhaneler kendi içinde bağımsız birer şemada inşa edilmiştir[88]. Tabhanelerin zemin seviyesi avlu ile aynı seviyede olduğu gibi bazı örneklerde daha yüksek olabilmektedir[89]. Tabhanelerin boyutları çoğu örnekte avlu ve harimden daha küçüktür. Genellikle kubbe, ender örneklerde tonozla örtülü[90] olan mekanların kubbelerinin dışta da alçak tutulmuş olduğu görülmektedir[91]. Tabhane mekanlarının bir çok örnekte dolap nişleri ve ocaklara sahip oldukları bilinmektedir[92].

---

[82]Örneğin *Bursa Yeşil İmaret*, *Bursa Muradiye İmareti ve Edirne Muradiye Zaviyesi'*nde harimde oldukça yoğun bir süsleme kompozisyonu dikkat çekmektedir.
[83]Bu tip yapılar içinde sadece *İznik Nilüfer Hatun İmareti* ve *Kütahya Yakup Çelebi İmareti*'nde mihrap girişe göre yan duvar üzerine yerleştirilmiştir.
[84]Örneğin *Milas Firuz Bey Camii*'nde tonoza benzeyen bir örtü görülmektedir.
[85]Örneğin *Bursa Yeşil İmaret, Bursa Hüdavendigâr İmareti* ve *Kütahya Yakup Çelebi İmareti*'nde orta avlu mekanında, fenerin altına denk gelecek şekilde havuz inşa edilmiştir.
[86]Örneğin *Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi, Bursa Muradiye Zaviyesi, Bursa Karacabey İmareti'*nde olduğu gibi.
[87]Örneğin *İnecik İmaret Camii, Sincanlı Sinan Paşa Camii* gibi.
[88]Örneğin *Edirne II.Bayezid Camii, İstanbul Sultan Selim Camii* ve *İstanbul Bayezid Camii* tabhanelerinde olduğu gibi.
[89]*Edirne Beylerbeyi Camii* ve *Milas Firuz Bey Camii'*nin tabhanelerinin zemini orta avluya göre biraz daha yüksektir.
[90]Örneğin *İznik Yakup Çelebi İmareti*'nin ve *Bursa Yıldırım İmareti* tabhanelerinde tonoz örtü görülmektedir.
[91]Örneğin *İznik Nilüfer Hatun İmareti, Edirne Mezid Bey Camii* ve *Beylerbeyi Camii, İstanbul Murad Paşa Camii* tabhanelerinde olduğu gibi.
[92]*Amasya Bayezid Paşa Camii, Bursa Yıldırım İmareti*, *Edirne Muradiye Camii ve II.Bayezid Camii* gibi.

Böylece bu mekanların ibadet için değil, ikamet için ayrılmış mekanlar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu tip yapıların inşasından vazgeçildiği dönemlerden sonra yapıların içinde değişiklik yapılarak avlu ile tabhaneleri ayıran duvar kaldırılmış, avlu zemini yükseltilerek tabhaneler ibadet mekanına dahil edilmiştir[93]. Bu yapıların görünümü bizi yanıltmamalıdır.

7-Bu tip yapıların ilk örneklerini minaresiz oldukları belirtilmektedir[94]. Fakat bazı erken tarihli sayılabilecek yapıların da minarelerinin orijinal olduğu görülmektedir[95]. Onarımlarla yenilenmiş, yıkılmış durumda bulunan örnekler de bulunmaktadır. İlk yapıldıklarında da minarelerinin planlandığını kanıtlayan, duvarların içinden minarelere çıkışı sağlayan merdivenler inşa edilmiştir[96].

8-Tabhaneli camilerin birçoğunda giriş cephelerinde son cemaat yerine sahip oldukları görülmektedir. Sütun ve payelere oturan örtüde genellikle kubbe ve tonoz bir arada kullanılmıştır[97]. Sadece kubbe[98], sadece tonoz[99] örtülü örneklerde bulunmaktadır. Giriş hizasındaki orta birim yine birçok örnekte yükseltilerek vurgulanmıştır[100].

9-Bu tip yapıların ilk örneklerinde genellikle duvarların tuğla ve taş malzemeli almaşık duvar örgüsünde örüldüğü[101] geç tarihli örneklerde ise kesme taşın daha çok tercih edildiği dikkat çekmektedir[102].

Sonuç olarak tabhaneli camiler, sadece ibadet hizmeti vermedikleri için diğer camilerden ayrılırlar. Tabhaneli camiler, Ahilerin ve gezici dervişlerin toplantı, ibadet ve barınma gereksinimlerini karşılayacak şekilde tasarlanmış yapılardır.

---

[93] *Bursa Muradiye İmareti, Edirne Muradiye Camii* ve *Mezid Bey Camii*'nde olduğu gibi.
[94] S. Eyice, **Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler**, s.9-10.
[95] *Bursa Hüdavendigâr İmareti, Bursa Muradiye İmareti* ve *Edirne Yıldırım Camii* gibi.
[96] *Edirne Muradiye Camii, Edirne Gazi Mihal Camii* ve *Edirne Yıldırım Camii*'nde minareye çıkış duvar içinden ilerleyen merdivenlerle sağlanmıştır.
[97] *İznik Nilüfer Hatun İmareti, Bursa Orhan İmareti, Edirne Muradiye Camii ve Edirne Gazi Mihal Camii*'nde olduğu gibi.
[98] *Bursa Muradiye İmareti, Amasya Bayezid Paşa Camii, Bursa Timurtaş İmareti*'nin son cemaat yerinde örtü sadece kubbelerden ibarettir.
[99] *İznik Yakup Çelebi İmareti* ve *Gevye İmareti*'nde son cemaat yeri birimleri çapraz tonozlarla örtülüdür.
[100] *Edirne Gazi Mihal Camii* ve *Beylerbeyi Camii*'nde olduğu gibi.
[101] *İznik Nilüfer Hatun İmareti, Bursa Hamza Bey İmareti, Edirne Mezid Bey Camii*'nde olduğu gibi.
[102] *İstanbul Davud Paşa Camii, İnecik İmaret Camii, Edirne II.Bayezid Camii*'nde olduğu gibi.

III-BURSA'NIN COĞRAFİ KONUMU, TARİHÇESİ VE KENTSEL GELİŞİMİ

III. A. Bursa'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Bursa, eskiden *Keşiş Dağı*[103] (Olympos Mysios) denilen Uludağ'ın eteklerinde, şehrin adını taşıyan ovanın güney kenarındadır. Şehir, Orhaneli Çayı (Rhyndacus/Atranos) ve Simav Çayı (Macestus)'nın önemli vadilerine hakim bir noktadadır[104]. Bursa'nın kuzeyinde Marmara Denizi ve Kocaeli, doğusunda Bilecik, güneyinde Kütahya ve batısında Balıkesir ili yer almaktadır. Bursa'nın ilçeleri Merkez, Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir'dir. Kente bağlı 131 köy vardır[105].

Osmanlı döneminde Bursa, hisar ve kenar mahallelerden oluşmaktaydı. Şehre hakim olan hisarın ağır ve sağlam kuleleri vardı. Şehre beş kapı[106] ile girilmekteydi. Kuzeydeki **Tabak (Debbâğ) Kapısı**, doğudaki **Yer Kapısı** ve batıdaki de **Kaplıca Kapısı'**dır. **Zindan Kapısı** ve **Su Kapısı** ise güneydedir[107] (Şekil-2).

---

[103]Bizanslılar tarafından Keşiş dağı olarak adlandırılan Uludağ, Ayasofya'daki Patrik ve rahiplerince kutsal olarak kabul edilmiştir. Bkz. İ. Yardımcı, **Tarihe Mührünü Basan Bursa'da Saltanat Süren Osmanlı Sultanları**, İstanbul, 1987, s. 20; E. Diez, "Bursa", **İslam Ansiklopedisi**, C.2, Eskişehir, 1997, s.806.

[104]C. Texier, **a.g.e.**, C.I, s.193.

[105]**Türk Ansiklopedisi**, "Bursa Vilayeti", C.VIII, Ankara, 1956, s.460.

[106]F. Yedek, **Tarihi ve Turistik Yeşil Bursa**, Bursa, 1984, s.10'da şehre beş kapı ile girildiğini, bunların; *Hisar Kapısı (Balık Pazarı Kapısı), Kaplıca Kapısı, Zindan Kapısı, Pınarbaşı Kapısı* ve *Yer Kapısı* olduğunu belirtmektedir; Ayrıca Y. Oğuzoğlu, "Bursa'daki Ev Yaşamının Maddi Kültür Bağlamında Değerlendirilmesi (Yıl:1627)", **Bursa Halk Kültürü, Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı**, C.3, Bursa, 2005, s.805'te Debbağhane Kapısı/Saltanat Kapısı/Hisar Kapısı/Darphane Kapısı isimleriyle anılanı eski Bursa'dan doğuya doğru açılan anayolun başlangıcında bulunuyordu. Kaplıca Kapısı'ndan batıya Muradiye-Çekirge yönüne doğru çıkılmaktaydı. Yer Kapı ile Hisar'ın güneybatından Tahte'l-Kale'ye (Kalealtı-Tahtakale) açılıyordu. Güneyde Uludağ tarafında Pınarbaşı, Su Kapısı ve Zindan Kapı vardı. Ayrıca kale ve kapılar için bkz. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (M. Zıllıoğlu), II, İstanbul, 1978, s.359.

[107]C. Texier, **a.g.e.**, s.201; K. Baykal, **Bursa ve Anıtları**, Bursa, 1950, s.14.

Bursa ismi, ilk çağlarda şehre verilmiş olan *Prusa*[108] isminden gelmektedir[109]. Prusa şehrinin kuruluş tarihinin M.Ö. 550 ve kurucusu olarak Bithynia kralı *Prusias* olduğu hakkında rivayetler vardır[110]. Efsanelerin dışında, Bursa ve yakınlarına M.Ö. 700'e doğru Trakya ve Boğazlar yoluyla Bithynialıların geldiği bilinmektedir[111].

Bithynialılar zamanında M.Ö. VI. yüzyılda kurulmuş olan Bursa, Roma ve Bizans egemenliğinde bir savunma noktası olarak surlarla çevrilmiştir[112].

Bölgenin tarih öncesi devirlere kadar indiği *Truva-Yortan* kültüründen anlaşılmaktadır. M.Ö. 1200 yıllarında Trakya ve Boğazlar yoluyla gelen Friglerin bu bölgeyi iskan ettikleri kabul edilmektedir. Lidyalıların asıl oturdukları bölge Menderes ve Gediz havzaları olmakla beraber, parlak devirlerinde bu bölgeyi siyasi hakimiyetlerine almış olmaları muhtemeldir. Bursa, uzun süre Bithynia krallığına bağlı kaldı. M.Ö. 74'te Nikomedes IV ölünce, vasiyeti gereğince toprakları Roma İmparatorluğu'na geçti[113].

Prusa, imparator *Traianus* zamanına kadar *Hisar Mahallesi* adı verilen kısımdan ibaretti ve büyüklüğü 50 hektarı geçmiyordu. Daha sonra *Traianus* Prusya'yı Nikomedia'ya (İzmit) bağladı[114]. Başkentin Bursa'dan İzmit'e alınması Bursa'nın önemini yitirmesine neden olmuştu. Bizans döneminde ise İznik önem kazanmıştı[115].

---

[108]Bursa'ya *Pruza, Pruza ad olimpiyum, Uludağ Bursa*'sı da denmiştir. Bkz. T.A.M. Koyunluoğlu, **(İznik) ve Bursa Tarihi**, Bursa, 1935, s.49; Bursa'ya ayrıca *Pruse, Prusa Ad Olympum,* Bkz. C., Texier, **a.g.e.**, s.193 ve H. Kuruyazıcı, "Bursa", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1997, s.304; *Prusia*, bkz. F. Yedek, **a.g.m** , s.7; *Pruza* bkz. N.Y. Mardan, **Bursa**, Bursa, Basım tarihi bilinmiyor, s.2; *Proza,* bkz. K. Baykal, **a.g.e.**, s.7; E. Yenal, "Osmanlı Öncesi Bursa", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.12'de Prusias adının zamanla Prusa, sonra da Bursa'ya dönüştüğünü bildirmektedir.

[109]Bilgi için bkz. H. Kuruyazıcı, "Bursa", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, s.304; **Meydan Larousse**, "Bursa", C.III, İstanbul, s.475; İ. Yardımcı, **a.g.e.**, s.17; H. İnalcık, "Bursa", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol.I, Netherlands, 1960, s.1333; **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", C.3, İstanbul, 1982, s.1625.

[110]**Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", C.VIII, Ankara, 1956, s.457; Bazı kaynaklarda ise Bursa'nın Kartaca Genarali *Annibal* tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir. Bkz. İ. Yardımcı, **a.g.e.**, s. 17; **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (M. Zıllıoğlu), II, İstanbul, 1978, s.359.

[111]Bilgi için bkz. K. Baykal, **a.g.e.**, s.6-8; E. Diez, "Bursa", **İslam Ansiklopedisi,** C.II, İstanbul, 1962, s.810-19; N.Y. Mardan, **a.g.m**, s.2-4; M. Süel, "Antik Dönemde Bursa", **Bursa**, Ankara, 1996, s.26,28; Kuruyazıcı, H., **a.g.m.**, s.304.

[112]K.A. Aru, **Türk Kenti**, s.133.

[113]T.A.M. Koyunluoğlu, **a.g.m.**, s.49.

[114]**Meydan Larousse**, C.III, s.475-78.

[115]T.A.M. Koyunluoğlu, **a.g.m.**, s.48; H. Kuruyazıcı, **a.g.m.**, s.304.

Müslüman orduları Anadolu'ya VII. yüzyıldan başlayarak akınlar yapmışlardır. Ancak Bursa'ya kadar uzandıklarına dair kesin bir bilgi yoktur. Hemdân sülalesinden *Seyfu'd-Devle*, 924 yılında Bursa'yı almış ve şehirde bazı tahribatlara yol açmıştır[116].

Malazgirt Zaferi'nden sonra *Kutalmışoğlu Süleyman* 1080'de İznik ile beraber Bursa'yı da ele geçirmiştir[117]. Şehir, I. Haçlı seferi (1096-1099) sırasında, 1097 yılında, Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. 1113'te Selçuklular Bursa'yı tekrar ele geçirdilerse de Bizans imparatoru *Aleksios Komnenos* şehri geri almayı başarmıştır[118]. Bursa bundan sonra Osmanlı yönetimi altına geçinceye kadar Bizanslıların elinde kalmıştır[119].

Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine Bizanslılar Müslüman emirlerle antlaşma yapmışlar, Romanya despotu *Théodore Lascaris*, Konya sultanına Bursa'yı ele geçirtmiştir. Kale bütün saldırılara rağmen 1214 yılına kadar Bizanslıların elinde kalmıştır[120].

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Söğüt-Bilecik çevresinde kurulan (1298-1326) Osmanlılar, XIV. yüzyılın başından itibaren Batı Anadolu'ya akınlar yapmaya başlamışlardır[121]. 1315 yılında Bursa'yı kuşatan Osman Bey, kaleyi ele geçirmek için iki hisar yaptırmıştır. Dağ eteğindeki hisara Balabancık'ı, ovadakine de yeğeni Aktimur'u komutan tayin etmiştir[122]. Kuşatma 10 yıl sürmüştür[123]. Bursa, *Orhan*

---

[116]C. Texier, **a.g.e.**, s.197; N.Y. Mardan, **a.g.m.**, s.2

[117]**Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", C.VIII, s.457; K. Baykal, **a.g.e.**, s.9-10; E. Diez, "Bursa", s.810.

[118]**Meydan Larousse**, C.III, s.475-78; C. Texier, **a.g.e.**, s.197; **Türk Ansiklopedisi**, **ay.yer.;** E. Diez, "Bursa", s.810.

[119]**Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1630.

[120]C. Texier, **ay.yer.**, N.Y. Mardan, **a.g.m.**, s.2.

[121]**Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", s.457; Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu için bkz. H.Ç. Arslan, "Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerin Stratejik Önemi", **Türkler**, C.9, Ankara, 2002, s.116-132; S. Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, İstanbul, 1977; İ.H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.I, İstanbul, 1925-1947; Z. Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.107-115; H. İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.66-80; F. Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara, 1959; Y. Öztuna, "Osmanlı İmparatorluğu", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, 1977, s. 89-156; J.V.H. Purgstall, **Osmanlı Devleti Tarihi,** I, Tarih ve Yer belirtilmemiş; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** C.I, Ankara, 1972; Y. Yücel-A. Sevim, **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara, 1989; Y. Yücel-A.Sevim, **Türkiye Tarihi, Osmanlı Dönemi (1300-1566),** C.2, Ankara, 1990.

[122]O. Çetin, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, Ankara, 1994, s.11-12.

Bey tarafından alınıp (6 Nisan 1326), yeni devlete başkent yapılmıştır[124]. Bursa'nın alınmasıyla hem Osmanlı Devleti hem de Bursa gelişmeye başlamıştır. Beylik merkezinin Bursa'ya taşınması ve şehirde inşa edilen dini ve sosyal yapılar neticesinde Bursa kısa zamanda bir Türk şehri olmuştur. Marmara bölgesinin ortasındaki şehir, ekonomik bakımdan hem önemli bir merkez hem de ticaret yollarının kavşak noktalarından biriydi. Bursa'nın daha sonraları siyasi bir merkez haline gelmesiyle de önemi daha da artmıştır[125]. Bu bağlamda, Bursa'nın fethi ile Osmanlılar daha da güçlenmiş, başkenti, sınırları ve yerleşik halkı ile gerçek bir devlet haline gelmiştir[126].

Bursa'nın fethi Osmanlılarda yeni açılımları da beraberinde getirmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi, ilk Osmanlı akçesinin basılmasıdır. Bursa'nın alınmasına kadar kendi adlarına hiç para basmamış olan Osmanlılar, 1327 yılında ilk akçeyi basarak güçlerini ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir[127].

Orhan Gazi döneminde kentleşme süreci başlamış, bu bağlamda cami, imaret, han gibi çeşitli amaçlara hizmet eden birimlerden meydana gelen, klasik dönem külliyelerin öncüleri olan ve kentlerin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunan külliyeler inşa edilmiştir. Kentin gelişmesine, Orhan Gazi'nin yaptırmış olduğu imaret (1339) dışında, *Sultan I. Murad* döneminde yaptırılmış olan Çekirge semtindeki külliye, Hisar dışında tarımsal bir Pazar oluşturan *Kapan Han*'ı, *Sultan I. Bayezid* döneminde *Bursa Bedesteni* ile çevresinde inşa edilen *Uzun Çarşı* ve kenti doğuya doğru geliştiren *Yıldırım Külliyesi* katkıda bulunmuştur[128]. Böylece Osmanlı Devleti şehirleşme eylemine paralel olarak kendine özgü mimari üslubu da ortaya koymaya başlamıştır.

---

[123]**Osmanlı Ansiklopedisi**, "Bursa'nın Fethi", C.I, İstanbul, 1994, s.72-73; Y. Oğuzoğlu, "Bursa ve Osmanlılar", **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler 18-20 Ekim 2004**, Balıkesir, 2005, s.111.

[124] C. Texier, **a.g.e.**, s.198; F., Yedek, **a.g.m.**, s.10; **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.I, s.78-79; **Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", s.457-58; Y., Öztuna, "Osmanlı İmparatorluğu", **Türk Ansiklopedisi**, s.89; İ.A. Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı-Türk Dönemi Bursa Mimarisi", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, 1996, s. 159; K. Baykal, **a.g.e.**, s.12-13; İ. Yardımcı, **a.g.e.**, s.19; İ.H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.117-119; İ.H. Danişmend, **a.g.e.**, s.12; F. Köprülü, **a.g.e.**, s.103-110.

[125]**Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1631.

[126]**Osmanlı Ansiklopedisi**, "Bursa", C.I, s.79.

[127]1299 yılında Osmanlı Beyliği bağımsızlığını kazanmakla birlikte, biçimsel açıdan İlhanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmekteydi. *Osman Gazi* döneminde ülkede para bastırılmamış, İlhanlı paraları kullanılmaya devam edilmişti. İlk Osmanlı akçesi *Orhan Gazi* adına 1327 yılında Bursa'da basılmıştır. **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1631.

[128]Y. Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.111; S. Sevim, "Osmanlı Bursa'sına Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.145-57.

Bursa, XIV. yüzyılın sonunda, Anadolu'nun her açıdan en büyük kentlerinden biri olmuştur. Alimlerin, şeyhlerin yaşadığı yeni kent kimliği ile kültürel açıdan Konya, Kayseri ve Amid (Diyarbakır) şehirleri ile boy ölçüşecek hale gelmiştir[129].

Başkentin 1368'de[130] Edirne'ye taşınması bile Bursa'nın önemini azaltmamış ve İstanbul'un fethine kadar, padişahlar Bursa'ya gömülmüşlerdir[131]. Daha Orhan Gazi devrinde Bursa'ya gelen *İbn Batuta*, şehrin büyük çarşılarından, güzel sokaklardan ve şifalı kaplıcalardan bahsetmektedir[132]. *Orhan Gazi (1324-1362), I. Murad (1362-1389), Yıldırım Bayezid (1389-1402)* ve *I. Mehmed (1413-1421)* zamanında şehir çok gelişerek Anadolu'nu en ünlü kültür merkezi haline gelmiştir[133]. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Timur kuvvetleri eline geçerek yağmalanan,[134] hatta bir ara *Karamanoğlu Mehmet Bey* tarafından kuşatılan (1413)[135] Bursa, *Çelebi Sultan Mehmed* zamanında tekrar gelişmeye başlamıştır. *II. Bayezid* devri başında şehri eline geçiren *Cem Sultan,* burada 18 gün kalmış; daha sonra İtalya'dan getirilen cenazesi buraya gömülmüştür[136]. Şehir, *Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)* dönemine kadar siyasi ve kültürel açıdan önemini korumuştur.

1326-1451 yılları arasında yağmalanan ve yangın geçirmiş olan şehir, XVI. yüzyılda güneyde dağların eteklerinde, daha sonra da kuzeyde ova yönünde yayılmış ve günümüzdeki görünümünü almıştır[137].

---

[129]**İslam Ansiklopedisi**, "Bursa", İstanbul, 1997, s.811.

[130]Edirne'nin 1368 yılında başkent olmasına kadar Bursa Osmanlı'ya 42 yıl başkentlik yapmıştır. Bazı tarihçiler 1331'de İznik'in, 1361'de Dimetoka'nın kısa süreli başkentlik yaptığını öne sürerler. Dolayısıyla, yönetsel merkez olarak Bursa'nın başkent oluşu oldukça kısadır. E. Yenal, "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, 1996, s.19; **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1631'de ise 1365 yılında *I. Murad*'ın devletin başkentini Bursa'dan Edirne'ye taşındığı belirtilmektedir.

[131]**Meydan Larousse**, "Bursa", C.III, s.475-78; H. Kuruyazıcı, **a.g.m.,** s.304-305; K. Baykal, **a.g.e.,** s.21; **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1631.

[132]İ. Parmaksızoğlu, **İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, Ankara, 1982; H., İnalcık, "Bursa", s.1334.

[133]**Meydan Larousse**, **ay.yer.**; A. Demir, "Bursa", **Erken Osmanlı Sanatı**, İstanbul, 1999, s.97.

[134]N.Y. Mardan, **Bursa**, s.3; E. Diez, "Bursa", s.812; **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1631.

[135]*Karamanoğlu Mehmed Bey* Bursa'yı otuz bir gün kuşatmış, o sıralarda Subaşı olan *Hacı İvaz*'ın (Paşa) başarılı savunması karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. E., Yenal, "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", s.25; C. Texier, **a.g.e.,** s.198; **Osmanlı Ansiklopedisi**, "Bursa", C.I, s.51; K. Baykal, **a.g.e.**, s.20; İ.H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.247; E. Diez, "Bursa", s.812; **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1633.

[136]K. Baykal, **a.g.e.**, s.21; H. Kuruyazıcı, **a.g.m.**, s.305; Y. Oğuzoğlu, "Osmanlı Döneminde Bursa", **Bursa**, Ankara, 1996, s.36-45; P. Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul, 1985, s.69-80; **Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", s.458; N.Y. Mardan, **a.g.m.**, s.4; E. Diez, "Bursa", s.812.

[137]Bu gelişmeleri gösteren harita için bkz. K.A. Aru, **Türk Kenti.,** s.133.

Bursa, XV. yüzyılda artık yüzünü Avrupa'ya dönmüştür. Bu yeni gelişme Bursa'nın uluslararası transit ticaret merkezi niteliği kazanmasına yol açmıştır. Üretim buna göre örgütlenmiştir[138]. Bursa XVII. yüzyılda *Celalilerden* zarar görmüş, *Kalenderoğlu* tarafından yağma edilmiştir[139]. Birkaç defa yangın, veba salgını ve deprem gibi afetlere uğramıştır[140]. XVII. yüzyılın ikinci yarısında şehri gezmiş olan *Evliya Çelebi*'ye göre şehrin kale içinde 7 mahallesi (200 ev) vardı; "**Aşağı Şehir**" dediği kale dışında ise 23 000 ev 176 Müslüman, 9 Rum, 7 Ermeni ve 6 Yahudi mahallesine bölünmüş bulunuyordu. Pazardaki dükkan sayısı 9 000, bedesten'deki dolap sayısı 300 idi[141]. XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti sanayi devriminin beraberinde getirdiği makine ürünlerine dayalı Avrupa mallarının pazarı olmaya başlamıştır. Bursa'nın merkez olduğu transit ticaret, kendisine artık yeni alanlar ve limanlar bulmuş ve Bursa önemini tamamen yitirmiştir[142]. Milli Mücadele yıllarında Yunanlıların saldırısına uğrayan Bursa, 26 ay kadar onların işgali altında kaldı (9 Temmuz 1920- 12 Eylül 1922) ve sonunda, yarı harap bir halde kurtarıldı[143].

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Bursa önceleri Anadolu eyaletinin merkezi idi. Daha sonra merkez Kütahya'ya taşındı ve Bursa, adı geçen eyalete bağlı **Hüdâvendigâr** livasının merkezi oldu (1839)[144]. XIX. yüzyılda Bursa'da Vilayet teşkilatı kurulunca şehir yine Hüdâvendigâr adını taşıyan ve Balıkesir, Kütahya, Afyonkarahisar, Bilecik ve Eskişehir'i kapsayan bir vilayet haline geldi. Cumhuriyet devrinde ise yine kendi adıyla bir il merkezi konumuna getirildi.

Cumhuriyet döneminde Bursa bir çok Anadolu kentini geride bırakacak ölçüde bir kültürel yaşama sahipti. Dönemin Valisi *Ahmet Vefik Paşa*'nın öncülüğünde İstanbul'dan sonra ikinci tiyatro Bursa'da açılmıştı (1880). "Hüdavendigâr" adlı ilk gazete 1869'da yayınlanmaya başlamıştı. İşgal sırasında Bursa'da altı gazete

---

[138]Y. Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.42.
[139]**Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", s.458; E. Diez, "Bursa", s.812-13; **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1637-39.
[140]E. Diez, "Bursa", s.813; **Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1642.
[141]**Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (M. Zıllıoğlu), II, İstanbul, 1978, s.360-62; Evliya Çelebi, "Bin Elli Tarihinde İstanbul'dan Bursa'ya Seyahat", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.301-15.
[142]Y. Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.44.
[143]**Meydan Larousse**, C.III., s.475-78; **Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", **ay.yer.**; E. Diez, "Bursa", s.813.
[144]**Türk Ansiklopedisi**, "Bursa", **ay.yer.**; H. Kuruyazıcı, **a.g.m.**, s.305; E. Diez, "Bursa", s.809; S. Sevim, "Osmanlı Bursa'sına Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.146.

yayınlamaktaydı. İlk müze de 1904'te kurulmuştu. Bu olaylar kentin zengin bir kültürel yaşamı olduğunu göstermektedir[145]. Başta ipek üretimi olmak üzere tarımı ve gelişmiş sanayisi ile Bursa kısa zamanda gelişmiş iller arasında yer almıştır. Bursa ayrıca önemli bir turizm merkezidir. Uludağ'ı, kaplıcaları, kentin gelişmesinde katkıları olan tarihsel yapıları ve yörede yapılan şenlikler kente hareketli bir kültürel yaşam kazandırmıştır[146]. Son yıllarda hızla gelişen şehirde artan nüfusla birlikte, imar faaliyetleri de artmış, geniş caddeler ve modern yapılarla şehir daha da gelişmiştir[147].

[145]**Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1748.
[146]**Yurt Ansiklopedisi**, "Bursa", s.1748-49.
[147]**Meydan Larousse**, **ay.yer.**

III. B. Bursa'nın Kentsel Gelişimi

Çağdaş-modern dünyanın gelişmesiyle birlikte kentsel dokularda değişim başlamış, tarihsel ve kültürel çevrede kimlik kayıpları oluşmuştur. Bursa'daki tarihsel ve sanatsal değeri olan yapılar da, çağdaşlaşa ve modernleşme dediğimiz bu değişimin çarkında bozulan kent dokusu içerisinde yok olmaya mahkum olmaktadır. Bu bağlamda kent ve yapıların korunması, bilinçli şehirleşme, çevre düzenlemeleri ve restorasyon çalışmalarıyla mümkün olacaktır.

Bursa'da kentsel gelişim, kendine özgü bir süreci göstermektedir. Bu sürecin aşamalarında hem varolan bir kentin başkalaşımı, hem de yepyeni bir kentin kuruluşu vardır. Sur içinde kurulu, uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Bursa'nın, Türk öncesi dönemde sur dışına taştığını gösteren hiçbir veri yoktur. Kastron'un (kale) kuzeyinde önce Rum sonrada Yahudi yerleşme alanı haline gelen küçük bir varoşun var olduğu bildirilmektedir[148]. 1326 yılında Türkmenlerin yerleşimine açılan Bursa'da, önce hisardaki boş alanlara yerleşilip, evler yapıldığı ve mahalleler oluştuğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı şehirlerinde, Kenti oluşturan birimler mahallelerdir[149]. Bunların merkezlerinde bazen bir mescid bazen de bir tekke vardır. Ana kural mahallenin bir mescid çevresinde oluşmasıdır. Mescidin namaz dışında, dinsel-sosyal-yönetsel ve kültürel bir kurum olarak da işlevleri bulunmaktadır.

XV-XVI ve XVII. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde Bursa'da 140-170 mahalle bulunmaktadır. Mahallelere genellikle mescid ya da cami ismi verilmektedir. Yapıların banilerinin isimleri de mahallelere verilmiştir. Bursa'da iki mahalle Sultan külliyeleri merkezli olduğundan onların isimlerini taşır: *Yıldırım* ve *Muradiye*. Vezirler[150], Osmanlı

[148]K. Baykal, **a.g.e.**, s.13; U. Tanyeli, **Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci**, İstanbul, 1987, s.135.
[149]Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara, 1980, s.103-109.
[150]*Ali Paşa (Çandarlı), Demirtaş (Kara Timurtaş Paşa)* gibi.

hanedanına bağlı kişiler ve yöneticiler[151], tasavvuf büyükleri[152], Hoca adı verilen büyük tüccarlar[153], değişik mesleklere sahip kişilerin[154] yaptırdığı cami veya mecidlerin bulunduğu sokaklar bu isimlerle anılmaktadır. Kentsel öğeler, çoğu kez mescid olmasalar bile mahallelere adlarını verirler[155]. Kentsel etkinliklerin yer aldığı mekanlar[156], kentsel üretimin yoğunlaştığı kent kesimleri[157], değişik dönemlerde ülkenin değişik bölgelerinden göç ederek yerleşenler de geldikleri kentlerin adlarını mahallelere vermişlerdir[158]. Ama yüzyıllar boyunca mescidlerin, dolayısıyla mahallelerin isimlerinin de değiştiği görülmektedir[159]. Bu ilk mahalleler arasında *Kavaklı*[160], *Yaniçoğlu*[161], *Çırağ Bey*[162], *Helvacıoğlu*[163], *Osmancık, Ortapazar, Alaeddin* ve *Yerkapı* mahalleleri yer almaktadır[164]. Tüm Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Bursa'da da mahalleler fiziksel olarak, duvar ve kapılarla birbirinden ayrılmaz[165].

Bursa'da sur içinin Türkleşmesi ve surun çevresinin kentleşmesi aynı zamanda olmuştur. Türkleşen şehirde, bir Türk mesleği olan dericilikle uğraşanlar surun güneydoğusunda bir yerleşme yeri oluşturmuşlardır. Surun tabakhaneye açılan kapısına XIX. yüzyılın başında bile Tabak Kapısı adı verilmekteydi[166]. Erken Osmanlı döneminde şehirlerin kurulmasında ve Türkleşmesinde etkin olan Ahiler surun içinde yerleşmeyi tercih etmişlerdir[167]. Şehrin imar edilmesinde *Abdal Murat, Abdal Musa* ve

[151]*Alaaddin Bey, Selçuk Hatun, Taya Kadın, İvaz Paşa, Umur Bey, Yahşi Bey, Hamza Bey, Çakır Ağa* gibi.
[152]*Abdal Mehmed, Abdal Murad, Pir Emir, Musa Baba, Somuncu Baba, Seyyid Nasr* gibi.
[153]*Hoca İlyas, Hoca İshak, Hoca Ali (zade), Hoca Arabşah, Hoca Dursun* gibi.
[154]*Başçı İbrahim, Ekmekçi Hamza, Kasap Hüseyin, Sağrıcı Sungur, Makremeci Hoşkadem (makreme, bir tür pamuklu dokuma), Lökçü Hazma (lök, ipek boyamada kullanılan kırmızı boyadır)* gibi.
[155]*Darbhane, Bimarhane, Kaplıca, Maskem, Pınarbaşı, Namazgah* gibi.
[156]*Balık Pazarı, At Pazarı, Tavuk Pazarı, Tuz Pazarı, Çıra Pazarı* gibi.
[157]*Boyayıcıyan (Suk-u Boyacıyan), Debbağan, Çömlekçiler, Ulgarlar, Kepenekçiler* gibi.
[158]*Veledi Konya'lı, Sivasi, Bilecikli* gibi.
[159]E. Yenal, "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", s.29-30.
[160]Bursa Kadısı Koca Naib'in yaptırdığı Kavaklı Cami buradadır.
[161]Orhan Gazi'nin kumandanı Yaniçoğlu Veled.
[162]Hacı İvaz Paşa'nın kardeşi Çırağ Bey.
[163]Orhan Gazi'nin oğlu Rumeli Fatihi Süleyman Paşa'nın yaptırdığı Helvacıoğlu Mescidi buradadır.
[164]Y. Oğuzoğlu, "Bursa'daki Ev Yaşamının Maddi Kültür Bağlamında Değerlendirilmesi (Yıl:1627)", **Bursa Halk Kültürü, Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı**, C.3, Bursa, 2005, s.804.
[165]E. Yenal, "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", s.30.
[166]U. Tanyeli, **a.g.e.**, s.136; A. Gabriel, **a.g.e.,** I, s.27.
[167]U. Tanyeli, **ay.yer.**

Abdal Mehmet gibi kolonizatör dervişler, erenler; *Timurtaş Paşa, Ali Paşa, Ebu İshak, Orhan, Murad Hüdavendigâr* gibi sultan ve yönetici kitleleri de etkin olmuştur[168]

XIV. yüzyılda kale içi ve şehir Türkleşmeye ve imar edilmeye, yeni yapılarla gelişmeye başlamıştır. 1326-1337 yılları arasında Hisar içinde gelişme gösteren Bursa, doğuda surların dibinde akan Gökdere'nin kolundan hemen sonra *Orhan Bey*'in inşa ettiği eserlerle yeni bir gelişme alanı kazandı. Gelişme alanı olarak surlardan başlayarak Pınarbaşı'ndan güneye doğru uzanan yöre esas alınmış, buranın doğusunda yeni nüfus için mahalleler kurulmuştur[169].

İslam şehrinin üç temel unsuru vardır: *Cami, pazaryeri* ve *hamam*[170]. Osmanlı şehirlerinde, yerel etkilerle birlikte Türk-İslam şehirlerinin genel karakteristik özellikleri uygulamaya devam edilmiştir. *Orhan Bey*'in yaptırmış olduğu pek çok sosyal ve dini tesisi içinde barındıran külliye, Bursa'da her biri yeni bir semtin oluşmasına etki edecek olan külliyeler zincirinin ilk halkası olmuştur. Sultan, külliyenin etrafını yüksek bir duvarla çevirmiş ve buraya "Aşağı Kale" denilmiştir. Bu kalenin Taşkapı'sı Nalbantoğlu'na Demirkapı'sı ise Bedesten'e açılıyordu. *Koza Hanı*'nın yeri bahçe olarak bırakılmış, hanla hamam arasında 200 dükkan yapılmıştı. *Orhan Gazi*'yi diğer hayırseverler izledi. Aşağı Şehir kısa zamanda Tahtakale'den Setbaşı'na kadar yayıldı[171].

Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar başkentlik yapmış olan Bursa'da, *I. Murad*[172], *I. Bayezid*[173], *I. Mehmed*[174] ve *II. Murad*[175] dönemlerinde de külliye inşaları devam etmiş

---

[168]K. Baykal, **a.g.e.**, s. 15, 71-72, 113; U. Tanyeli, **ay.yer.**

[169]Y. Oğuzoğlu, "Bursa'daki Ev Yaşamının Maddi Kültür Bağlamında Değerlendirilmesi (Yıl:1627)", s.804-805.

[170]D. Kuban, **Türk ve İslam Sanatları Üzerine Denemeler**, İstanbul, 1982, s.141 vd.; Ö. Ergenç, **a.g.m.**, s.105.

[171]O. Çetin, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, Ankara, 1994, s.63-64.

[172]*I. Murad* gerek Hisar içinde gerekse de Hisar dışında önemi eserler meydana getirmiştir. Fakat en önemli imar faaliyeti şehrin batısındaki, Çekirge Semti'ndeki, *Hüdavendigâr Külliyesi* ve külliye için tesis ettiği zengin vakıflardır. Bu yapılarla Çekirge bir banliyö haline gelmiştir. Bkz. O. Çetin, **a.g.e.**, s.17; K. Baykal, **a.g.e.**, s.16-17.

[173]*Yıldırım Bayezid Ulu Camii* ve adı ile anılan külliyeyi şehrin doğusuna kurarak bu bölgenin imarına girişti. Ayrıca külliyenin etrafını bir surla çevirerek emniyete almak istedi. İlk Osmanlı darüşşifası da yine *Yıldırım* tarafından külliyenin yanına yaptırıldı. Bkz. O. Çetin, **a.g.e.**, s.17; K. Baykal, **a.g.e.**, s.18.

[174]*Çelebi Mehmed* ve oğlu *II. Murad* zamanında yeni imar alanlarının seçildiği görülür. *Yıldırım* döneminde siyasi bakımdan devlet çeşitli badireler atlatmış, Karamanoğlulları Bursa'yı basmıştır. *Çelebi,*

ve şehir geliştirmiştir. İmar faaliyetlerin artmasında devletin siyasal ve iktisadi gelişmesi yatmaktadır. Çeşitli şehirlerin ele geçirilmesi, ticaretin artması, sultanları ve devlet ileri gelenlerin vergi sağlayacak yapıların inşasına yöneltmiştir[176].

Bursa'daki fiziki gelişme, şehrin coğrafi yapısına uygun olarak doğu-batı istikametinde yaşandı. Son elli yıl içinde kurulan yeni mahalleler bir tarafa bırakılırsa Bursa'daki mahallelerin hemen tamamı XVI. ve XVII. yüzyıllarda mevcuttu[177].

XVII. yüzyılın başlarında 50.000'in üstünde nüfusun yaşadığı Bursa kenti[178] klasik dokusunu korumaktaydı. Antik dönemden kalma ünlü surlar 5 kapısı ve 67 kulesi ile ayaktaydı[179]. Celali İstilası'nda bir çok han ve çarşı yanmıştır. Hisar dışındaki üretim ve ticaret mekanları ile yerleşim ünitelerini korumak amacıyla, şehrin bu tarafına büyük bir duvar inşa edilmiştir. Yeşil-Sedbaşı-Tatarlar Köprü (Gökdere-Yıldırım çıkışında)-Şehre Küstü-Altıparmak çizgisinde oluşturulan bu yeni surun Tatarlar, Hasan Paşa (Altıparmak semtinde) ve Filadar (Batı'da) kapıları bulunuyordu[180].

XIX. yüzyılda Tanzimat reformlarının getirdiği yenilikler ve dünyada değişen ticaret biçimi, devletin siyasi ve sosyo-ekonomik yapısında değişikliklere neden olmuştur. Siyasi örgütlenmenin başlamasıyla Bursa'da yerel siyasi örgütlenmeler ve endüstri gelişmiş, bu gelişmeler kent dokusuna da yansımıştır. Bu bağlamda kentte açılan yeni caddelerle kent yeni eksenler kazanmıştır. Bu eksenler günümüzde de kentin ana ulaşım arterlerini oluşturmaktadır[181]. XIX. yüzyılın bir özelliği de kesin olarak bir Osmanlı kent dokusundan söz edebilmemizdir. Çünkü bu dönem yol şebekeleri ve parselasyon bilgileri içeren planların bulunduğu bir dönemdir[182].

Yeşil Külliyesi'ni uzak bir semte değil, şehrin yakınlarına inşa ettirmiştir. Bkz. O. Çetin, **a.g.e.**, s.17; K. Baykal, **a.g.e.**, s.19-21.

[175]Bursa'nın son büyük külliyesi olan ve "Muradiye" semtinin doğmasına zemin olan külliyeyi inşa ettirmiştir. O. Çetin, **a.g.e.**, s.18.

[176]F. Müderrisoğlu, "Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler", **Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları**, Kayseri, 2001, s.387-396.

[177]O. Çetin, **a.g.e.**, s.18.

[178]S. Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, 1998, s.22.

[179]**Evliya Çelebi Seyahatnamesi,** II, İstanbul, 1314, s.11.

[180]Y. Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.806-7.

[181]Ayrıntılı bilgi için bkz. N.T. Dostoğlu-E.Ö. Oral, "Bir Osmanlı Başkenti Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Fiziksel Değişim Süreci", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras", 25/26/27 Kasım 1999**, İstanbul, 1999, s.221-29.

[182]Ayrıntılı bilgi için bkz. P. Pinon, "Anadolu ve Balkanlar'daki Osmanlı Kentlerinde Kentsel Dokular Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras", 25/26/27 Kasım 1999**, İstanbul, 1999, s.166-179.

Bursa'nın üretim ve ticaret yaşamında bedestenlerin, çarşıların ve hanların büyük rolü vardı. Ayrıca diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, kentlerdeki ekonomik ve toplumsal hayat loncaların etkisindeydi. Orta Asya'dan beri süre gelen şehir tiplerinin etkileri ve Ahi teşkilatı Osmanlı şehirlerinin oluşmasında etkili olmuştur[183].

Sonuç olarak eğimli bir yamaçta, dar bir düzlükte Bizans'a ait eski bir kalenin içine kurulmuş olan Bursa, önceleri batı yönüne doğru gelişmiş, sonraları ovaya doğru yayılmıştır[184]. Kent beş bölgede inşa edilen külliyeler ile gelişip, büyümüştür. Osmanlı sultanlarının emriyle yapılaşan şehirde, üst düzey yöneticilerin de etkisi vardır.

Bursa Osmanlı uygarlığının oluşumunun bir ara aşamasının odaklaştığı bir kent olarak belirginleşir. Bursa'yı ayrıcalıklı kılan özellik; toplumsal dinamiklerin değişim süreci içinde sürekli olarak kentsel mekana yansıması ve onu biçimlemesidir. Politik başkent olmasa bile Bursa, Osmanlı'nın özellikle uluslararası ticaret ve üretim boyutlarında ipek başkenti ve Anadolu'nun da kültür başkentidir[185].

[183]Y. Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.807; Ö. Ergenç, **a.g.m.**, s.103-109.
[184]K.A. Aru, **Türk Kenti**, s.27.
[185]E. Yenal, "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", s.19.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Hüdavendigâr İmareti, avlu, ibadet mekanı, avluya açılan üç eyvan ve altı tabhane mekanından meydana gelmektedir. Yapının kuzeyinde tüm cepheyi kaplayan beş birimli bir son cemaat yeri vardır. Minaresi ise yapının kuzeydoğusunda beden duvarları üzerindedir. Hüdavendigâr İmareti, erken tarihli olmasına rağmen mekan dağılımı yönünden oldukça hareketli bir yapıdır. Yapı, kalın duvarları, ikiz kemerleri, saçakları ve iki katlı oluşuyla Bursa'daki diğer camilerden ayrılmaktadır. Mimarı belli olmayan yapı, 1520, 1563, 1619, 1906 yıllarında ve 1975-1976'da önemli onarımlar geçirmiştir[186]. Yapı en son 2006 yılında onarılmıştır.

Hüdavendigâr İmareti-Medresesi'nin giriş cephesinde revaklar, ikiz kemerler ve süslemelerle son derece hareketli bir görünümdedir. Buna karşılık yapının yan ve arka cepheleri, herhangi bir kademelenme olmaksızın dimdik yükselen beden duvarları, az sayıda ve ufak boyutlarda tutulmuş pencereleri ile durağan ve masif bir ifadeye sahiptir (Resim 40, 42-44). Binanın mekanları da, Osmanlı mimarisine ters düşen bir loşluk içindedir. Nitekim zaman içinde, muhtemelen XVII veya XVIII. yüzyılda, bu loşluktan rahatsız olunarak duvarların alt kesimlerinde iri boyutlu dikdörtgen pencereler açılmıştır[187].

Yapının dört eyvanlı plan şeması onu bundan önceki tabhaneli camilerden farklı kılmaktadır (Şekil 7). Hüdavendigâr İmareti'nin ibadet mekanı derin bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Giriş eyvan şeklindedir ve avlunun iki yanında da birer eyvan daha

[186]Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinde, kapsamı belirtilmemekle beraber yapının 1970 yılında restore edildiği, 1987 yılına ait şadırvan projesi olduğu, 1997 yılında kurul kararı ile bakım izni verildiği ve boya-badana yapılıp, kurşunlarının değiştirildiği belirtilmektedir. Yapının 2006 yılında ise restitüsyonu istenmiştir. Restitüsyonda kalemişi, dış cephedeki taşların ve saçakların onarımının yapılması istenmiştir. Minare külahının ise ahşap üzerine kurşun kaplama yapılması uygun görülmüş ve onaylanmıştır.

[187]B. Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", s.129-130.

vardır. Tabhaneli camilerde karşılaştığımız eyvanlar, kapalı avlulu Selçuklu medreselerindeki eyvanların devamcısı gibidir. Eyvanlı olarak inşa edilen tabhaneli camiler erken tarihlidir ve az sayıda inşa edilmişlerdir[188]. Bu türdeki en erken tarihli örnek olan Hüdavendigâr İmareti, iki katlı plan şemasıyla da tabhaneli camiler içinde özel bir yere sahiptir. *Orhan İmareti*'nde olduğu gibi Hüdavendigâr İmareti'nde de merkezi hacim, *Cacabey Medresesi*[189], *Karatay Medresesi*[190] ve *İnce Minareli Medrese*[191]'nin kubbeli iç avluları karakterindedir[192]. Üzeri açık kubbesi ve şadırvanıyla Hüdavendigâr İmareti bu hususta şüphe bırakmamaktadır. Giriş cephesinin bu farklı düzeni ve revaklarda kullanılan devşirme Bizans parçaları nedeniyle, bazı Batılı araştırmacılar, yapının bir Bizans sarayı olduğunu öne sürmüşlerdir[193].

Plan şeması dışında yapının örtü unsurları da ilginçtir. Avlu büyük bir kubbe ile son cemaat yeri dışındaki diğer mekanların tamamı ise birer tonoz ile örtülmüştür. Erken dönem Osmanlı mimarisinde en çok tercih edilen örtü unsuru kubbeydi. Hüdavendigâr İmareti'nde ikinci bir katın söz konusu olması, tonoz kullanımını gerektirmiştir. Yapıda sadece avluda kubbe kullanılmıştır. Avlu kubbesi iki kat yüksekliğindedir.

Kubbeden başka yapının çatı örtüsü üç parçadan oluşmaktadır. Birinci cepheye paralel yüksek seviyedeki çatı, duvarların yüksek tutulmasıyla meydana gelen kaideye oturmaktadır. Bu çatıda yalnız üst revakın orta kubbesi kısmen dışa taşmaktadır. İkinci çatı yan hücreleri örterken üçüncü çatı ibadet mekanını örtmektedir. Mihrap hücresinin çatısı bu çatıya monte edilmiştir. Çatı, onarımlardan birinde kurşun kaplanmıştır[194].

---

[188]*Bursa Yeşil İmaret* ve *Yıldırım İmareti*'nde Hüdavendigâr İmareti'nde de olduğu gibi avluya açılan iki yan eyvan vardır. *Ali Paşa İmareti* ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nde ise Hüdavendigâr İmareti'nde de olduğu gibi ibadet mekanı derin bir eyvan şeklindedir ve bir tonoz ile örtülüdür.
[189]O. Aslanapa, **Anadolu'da İlk…**, s.76-77.
[190]A. Kuran, The Mosque…, plan s.77.
[191]E.Diez-O.Aslanapa, **Türk Sanatı**, plan s.76.
[192]O. Aslanapa, **Yüzyıllar…**, s.22.
[193]*A. Gabriel*, caminin Osmanlı mimarisinin ilk yapısı olduğunu iddia etmekte, *E.H. Ayverdi* ise bunu kabul etmemektedir. *Ayverdi*, yapının ünik bir eser olduğunu, daha sonra tekrarlanmadığını bu nedenle bir dönemi yansıtmadığını belirtmektedir. *Gabriel* eserinde *Wilde* ve *Texier*'i karşılaştırmakta ve *Wilde*'ın hatalarını göstermektedir. *Gabriel*, mihrabın yeni *Ayverdi* ise eski olduğunu ileri sürmektedir. *Gabriel*, **a.g.e.**, s.39'da *Texier*'nin Osmanlı mimarisi hakkındaki yanlış saptamaları çürütmekte, Hüdavendigâr İmareti'nin eski bir kilise veya Bizans sarayı olmadığını, cami olarak yapıldığını, mimarının da Rum ya da Frenk olmadığını belirtmektedir. Aynı fikirde olan *Ayverdi*'de, yapının bazı kısımlarında bir Frenk'in çalışmış olmasını muhtemel görmektedir Bkz. E.H. Ayverdi, "Bursa Orhangazi Camii…, s.72.
[194]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.226.

Türk mimarlık tarihinde kurşun örtünün XVI. yüzyıl başında kullanılmaya başlanmış olduğu görülür. *S. Çetintaş*, çatının kalın kiremitlerle kaplı olduğunu ve odalardaki ocakların bacalarının da sırasıyla damda dizili bulunması gerektiğini söylemektedir. *Çetintaş*, çizdiği kesitlerde bu unsurları göstermiştir. Araştırmacı, ayrıca bu bacaların sonraki onarımlarda kapatıldığını ve çatının sıvanıp kurşun döşenmiş olduğunu gördüğünü söylemektedir[195]. Kurşunlar en son 2006 yılındaki restorasyonda yenilenmiştir. Yapıda, tabhane mekanlarının çatı örtüsünün, *N.T. Dostoğlu*'nun yayınladığı eski fotoğraflardan yola çıkarak kiremit kaplanmış olduğunu söyleyebiliriz. Avlu kubbesi ise kurşun kaplıdır. Aynı resimde aydınlatma fenerinin de yıkık olduğunu görmekteyiz (Resim 39). Avlu kubbesinin ilk inşa edildiğinde kurşunla kaplandığı ya da sadece sıvanıp bırakılabilmiş olabileceği ihtimalini de göz ardı etmememiz gerekir. Ne yazık ki bu durum hakkında elimizde herhangi bir veri yoktur. Bugün görülen kalkan duvarı çatı onarımı sırasında yapılmıştır.

Hüdavendigâr İmareti'nde dikkat çekici bir unsur da avlu kubbesinin kasnağında ve beden duvarlarının üst kesimindeki saçaklardır. Saçaklar kuzey ve güney cephelerde küçük kemerleme dizilerinden, doğu ve batı cephelerinde ise daha geniş kemerleme dizilerinden oluşmaktadır (Resim 40, 42-44). Saçaklardaki kemerler, orijinalde sivriyken sonradan yapılan kalın sıva tabakaları yüzünden formlarında bozulmalar meydana gelmiştir[196]. Bu saçak formu, Avrupa'daki Roman ve Gotik yapılarda sıklıkla kullanılan bir formdur. *Milano'da S. Ambrogio Katedrali, İtalya'da Como'da S. Abbondino Kilisesi* ve *Köln'de Apostles Kilisesi* gibi birçok yapıda benzer saçak örnekleri görülmektedir[197]. Bu saçak örneği daha sonra inşa edilen yapılarda pek tercih edilmemiştir. Edirne'de *Çelebi Sultan Mehmet*'in kızı *Ayşe Hatun* tarafından yaptırılmış olan *Ayşe Kadın Camii*[198]'ndeki kemercikler formundaki saçak ise, sade duvar yüzeyi üzerine hafif çıkıntılı bir friz şeklindedir[199]. İznik *Mahmut Çelebi Camii* (1442-43)[200] kuzey cephesi, *Bursa Mustafa Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi*'nin (XIV.

[195]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.3.
[196]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.7.
[197]M. Binan, **Türk Saçak ve Kornişleri**, İstanbul, 1952, s.72.
[198]Cami hakkında daha fazla bilgi için bkz. S. Bayrakal, **Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler**, s.61-66, Res.44-47.
[199]M. Binan, **a.g.e.**, s.72, Res.65.
[200]Y. Ötüken-A. Durukan vdleri, **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, IV, Ankara, 1986, s.235-239.

yüzyıl)[201] cephesindeki kemerlemeler de bu etkileşimi gösteren örnekler arasında sayılabilir. 2006 yılındaki restorasyon sırasında, kubbe kasnağındaki saçakların üzerindeki sıva tabakalarının kaldırılması, saçakların daha iyi görülebilmesini sağlamıştır. Restorasyon sırasında saçakları birebir inceleme fırsatı bulamasak da fotoğraftan görebildiğimiz kadarıyla kubbedekilerin hemen hemen hepsi yuvarlak kemer formundadır. Bu, saçakların ilk inşa edildiğinde de yuvarlak kemerli olduğunun kesin kanıtı değildir. Çünkü yapı farklı dönemlerde onarımlar görmüştür.

Yapının alt ve üst sıra pencereleri düz atkı taşlıdır (Resim 44). Tabhane mekanlarında yer alan pencereler, *Ayverdi*'nin yayınladığı eski bir fotoğrafta da görüldüğü gibi[202] mevcuttur. Aynı fotoğraftan anlaşıldığı gibi bugün görülen doğu ve batıdaki kapılar o dönemde yoktur. Bu kapılar, olasılıkla H.1322/M.1904 yılındaki onarımda açılmış olmalıdır (Resim 44-45). *S. Çetintaş* yapının dört büyük penceresinin sonradan açıldığını, doğu ve batıdaki kapıların yerinde daha önceleri birer ocağın bulunduğunu belirtmekte ve yayınladığı planda bu ocakları göstermektedir[203]. Alt sıra pencereleri *Texier*'in planında gösterildiğine göre 1833'ten evvelki tamirlerden birinde açılmış olmalıdır. Yan cephelere açılan kapıların, *Texier*'de görülmediği halde *Dr. Wilde*'nin planında mevcut oluşuna bakılırsa, 1832 ile 1909 arasında ve pek kuvvetli bir ihtimalle 1904 tamirinde yapılmış olabilir. *Çetintaş* ise ocakların yıktırılarak kapıya çevrilmiş olduğunu iddia etmektedir[204]. Mihrabın üzerinde yer alan pencere, eski fotoğrafında da görüldüğü gibi mazgal şeklinde küçük bir açıklıkken, sonradan büyütülmüştür[205]. Bu şekilde ibadet mekanında daha ferah bir ortam oluşmuştur. Yakın tarihli onarımlarda, imaret ile medrese arasında görsel bağlantı sağlayan ve üst katın bir tür kapalı avlulu medrese olarak yorumlanmasını gerektiren orta avlu kubbesindeki pencereler örülmüş, böylece yapının en önemli mimari unsurlarından biri yok edilmiştir[206]. Bu pencereler yapı içindeki loşluğu gidermek için yapılmış olmalıdır. Çünkü yukarıdaki medrese hücrelerinin imaret ile bir ilişkisi olmaması gerekir.

---

[201]Y. Ötüken-A.Durukan vdleri, **a.g.e.**, Res.291-92.
[202]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.248, Res.352.
[203]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, levha 3,8.
[204]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.3.
[205]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.248, Res.352-55.
[206]B. Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", **Bursa**, İstanbul, 1996, s.130; S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.5.

Kuzeydeki giriş açıklığı yapıyla çağdaş değildir (Resim 63). Üzerindeki kitabeye göre 1904 yılında yapılmıştır. Kapı söveleri yenidir ve pek fazla özelliği yoktur. Giriş bölümünden kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarına girilmektedir. Buradan ayrıca merdivenlerle üst kata çıkış sağlanmaktadır. Geçiş mekanı olarak adlandırılabilecek bu birimden[207] sonra küçük bir giriş eyvanına geçilmektedir. Tonozla örtülü mekandan hem avluya hem de iki yanındaki tabhane mekanlarına geçiş vardır[208]. Ortadaki avluyla dört eyvanlı bir şema karşımıza çıkmaktadır. Bu da bize kapalı avlulu Anadolu Selçuklu medreselerini hatırlatmaktadır. Avlunun iki yanındaki yan eyvanlar tabhaneli camilerde çok yaygın değildir. Bu uygulama, Hüdavendigâr İmareti'nden başka, *Yıldırım İmareti* ve *Yeşil İmaret*'te karşımıza çıkmaktadır.

Eyvanların kuzeyindeki, avluya açılan tabhane mekanlarının bugünkü girişleri daha önceleri birer pencere olmalıydı. Yapı camiye dönüştürüldükten sonra bugünkü garip şekilleri almış olmalılar. *Çetintaş* planında eski kapı ve pencereleri göstermiştir[209]. *Çetintaş*, "geçitlerle ulaşılan tabhane mekanlarını eskiden ocaklı ve konforlu kadı veya müderris yahut şeyh odaları olduklarını, bu odalardaki muhteşem ocaklar (bu ocaklara ait herhangi bir fotoğraf ya da kanıt göstermediği halde) yıktırılarak dışarıya birer kapı açıldığını böylece birimlerin kuruluşundaki şahsiyet ve fonksiyonlarını tamamıyla kaybettiklerini" iddia etmektedir. *Çetintaş,* ibadet mekanına bitişik tabhane mekanlarındaki ocakları aramış ama bulmamış, bunun üzerine sıvalar arasında sondaj yapılmasını önermiştir. Girişin iki yanında, pencereleri ve ocakları olmayan ve birer koridorla ulaşılan tabhane mekanlarının kadı odaları veya mahkeme salonları için birer giriş veya bekleme yerleri olduğunu söylemektedir[210]. *E.H. Ayverdi* ise, giriş eyvanının iki yanında yer alan mekanların, mahzen olarak kullanıldığı belirtmektedir[211]. Bizce giriş eyvanına açılan ve üzerleri birer beşik tonoz ile örtülü bu mekanlar da birer

[207]*Hüdavendigâr*, *Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinde karşılaştığımız bu dağılım ya da giriş mekanlarının varlığını şöyle açıklayabiliriz: Eyvanların yanına tabhaneler yerleştirilmek istenince ve sayısı da fazla olunca kuzeye doğru bir taşma olacaktır. Hem eyvanı hem de tabhaneleri bir arada inşa etmek isteyen kişi aradaki boşluğu bir giriş, dağılım mekanı olarak düzenlemek durumunda kalmış olabilir.
[208]Yapı içinde hem orta avludan ulaşılan hem de bir koridorla ulaşılan tabhane mekanı olan camiler: Bursa'da *Orhan, I. Bayezid, Muradiye* ve *Yeşil* imaretleri; *Selanik Alaca İmaret, İstanbul Mahmud Paşa Camii.*
[209]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.4, levha 2-3.
[210]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.4.
[211]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, s.250.

tabhane mekanıdır. Bu tabhane mekanlarının, biri yanlara diğeri son cemaat yerine açılan dar mazgal pencereleri vardır.

S. Çetintaş kitabı için araştırma yaptığı sırada, çevre sakinlerinden yapı hakkında bazı bilgiler elde etmiştir. Bu kişilerden, "ibadet mekanında daha önceleri kalın meşe ağacından gergilerin olduğunu, bu gergilerin kaldırılmasının düşünüldüğünü ve bir komisyon kararıyla kesildiklerini" öğrenmiştir. Ayrıca *Çetintaş*, kesilen ahşapların kapı ve minberde kullanıldığını söylemektedir. Bugün olmayan bu gergiler, araştırmacının çizdiği kesitlerde görülmektedir[212]. *E.H. Ayverdi* ise ibadet mekanındaki gergileri gösteren fotoğrafı, kitabında yayınlamıştır[213].

Yapıda bazı aksayan yönlerin bulunması, bu planının bir daha tekrarlanmamasına neden olmuştur. İmaretin içi, orta avludaki aydınlatma feneri ile kısmen de olsa aydınlanmasına rağmen, kasvetini korumaktadır. Yüksek duvarları ve bu duvarlara göre oranları küçük kalan pencereleri yapının kasvetini kıramamış, sonradan alt sıralara pencereler açılsa da yapının loşluğu giderilememiştir.

Yapıdaki tartışmalı bir diğer konu da, mihrap çıkıntısının farklı zamanlarda yapılan rölövelerinde değişik boyutlar göstermesidir. Örneğin *C. Texier*'in rölövesi[214] genelde hatalarla yüklüdür ve mihrabı mevcut durumdan 1.50 m. daha derin göstermektedir. Mihrap nişi iç içe iki niş içerisinde olmasına rağmen *Texier* bunu planında tek niş şeklinde göstermiştir. *Gabriel* ve *Ayverdi*'nin planı ise bugünkü mevcut durumu göstermektedir[215].

Zemin kattaki odalardan kuzeydekilerin iç kapıları sonradan açılmıştır. Alt ve üst kattaki kapı ve pencere sövelerinin hepsi mermerdendir. *Çetintaş*[216] gibi bazı araştırmacılar bu parçaların Bizans yapısından toplanmış olduklarını söylemektedirler. Bu kadar çok sayıda aynı boyutları yineleyen yapı elemanının toplanıp bir yapıda kullanılması akla pek yatkın görünmemektedir. Bu mimari parçaların devşirme olmasından çok Hüdavendigâr İmareti için özel olarak yapıldığını, bununda sanatçıyla ilgili olduğu düşüncesindeyiz. Bu taşlara bilimsel bir analiz yapamasak ta, Türk

[212]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.4.
[213]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.249, Res.356.
[214]C. Texier, **Küçük Asya**, s.217-221.
[215]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.243, Res.347.
[216]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.7.

ustalarla beraber Bizanslı bir taş ustasının da bu şantiyede çalıştığı ihtimali aklımıza gelmektedir (Resim 56, 65).

Hüdavendigâr İmareti'nin minaresi tabhaneli camilerin çoğunda görüldüğü gibi beden duvarları üzerinde yükselmektedir. *Bursa Orhan İmareti* (1339), *İznik Yeşil Cami* (1378-91), *Edirne Muradiye Camii* (H.830) ve *Balat İlyas Bey Camii* (1440) minareleri de beden duvarları üzerinde yükselmektedir[217]. Onarım gören minarede, ne ölçüde orijinal örgüye bağlı kalındığı bilinmemektedir. Minare ahşap bir alt kısımla başlamaktadır (Resim 52). Kagir gövde çatı seviyesinden biraz aşağıya oturmaktadır. Tuğla gövde üzerindeki zincir, meander ve zikzak motifleri minare gövdesini halkalar halinde sarmaktadır. Çift bilezikle başlayan şerefe, mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Petekte ise balıksırtı ve düşey süslemeler vardır (Resim 46-48). Külah önceleri sivri iken 1322/1904 onarımından önce taşa çevrilmiş, 1963 yılındaki onarımda ise küçük bir kubbe şeklinde yapılmıştır[218]. *S. Çetintaş*, minarenin orijinal olduğunu, sadece petek ve külahın yıkıldığını ve petek kısmının 1904'teki tamirde bugünkü şekle sokulmuş olduğunu belirtmektedir. *S. Çetintaş*, binanın sağ tarafında çatıya giren ikinci bir minare izini aramış fakat bulamamış, bu nedenle binayı tek minareli kabul etmiştir[219].

Erken Osmanlı sanatında çevredeki üsluplardan etkileşim açısından dikkat çekici mimari öğelerden biri, *Bursa Orhan İmareti*'nin son cemaat yeri revakının doğu ve batıya açılan ikiz kemerleridir (Resim 51, 53-55). Bu öğe Hüdavendigâr İmareti kuzey cephesinde daha muhteşem olarak görülmektedir. XIV. yüzyıldan itibaren Balkanlar'da hızla ilerleyen, özellikle *I. Murad* döneminde Rumeli'de fetihler yapan Osmanlı'nın bu yörelerdeki mimariden etkilenmemesi olanaksız gibi görünmektedir[220]. Örneğin *Arta Parigoritissa Kilisesi* (1283-96)[221] ile *Daphi Manastır Kilisesi*'nin (XI. yüzyılın 4. çeyreği)[222] cephelerine bakıldığında bu etkileşim rahatlıkla algılanabilmektedir. Öte

[217]Minareler için bkz. Ş. Özgür, **Tire Minareleri**, (9 Eylül Ü. Sosyal Bil. Enst., İslam Tarihi ve Sanatları ABD, basılmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1988, s.135.
[218]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.252. *Dostoğlu*'nun yayınladığı eski bir resminde minarenin peteği kubbemsi bir örtüyle kapatılmıştır ve petek yamuktur. Bir başka resimde ise petek, kurşun kaplama konik bir külah ile örtülüdür.
[219]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.6.
[220]M.B. Tanman, "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memluk Etkileri", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras", 25/26/27 Kasım 1999**, İstanbul, s.85.
[221]C. Mango, **Byzantine Architecture**, New York, 1976, s.148.
[222]C. Mango, **a.g.e.**, s.127.

yandan aynı tür ikiz kemerler Memluk mimarisinde yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle *Şam Emeviye Camii*'nde Memluk döneminde (1340) yenilenen güneydoğu minaresinin ikiz pencereleri bu uygulamaya verilecek en önemli örneklerden biridir[223].

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Hüdavendigâr İmareti'nde taş, taş-tuğla ve kalemişi ile meydana getirilmiş süslemeler vardır.

Yapıda taş süslemeler, dışta son cemaat yeri korkuluklarında, içeride ise üç eyvanın başlarında görülmektedir. Beyaz mermerden şebeke olarak uygulanan süslemeler, eşkenar dörtgenlerin altı köşeli yıldızlar meydana getirdiği sonsuzluk prensibindedir. Bunların bir kısmı orijinal, bir kısmı ise tamir sırasında yapılanlardır. İçerdeki şebekelerle dışarıdakiler aynı karakterdedir, fakat dolu kısımları daha fazladır (Resim 40,58,72,73,75,76,79). Bu şebekelerin biraz daha farklı formlarını *Balıkesir Zağnos Paşa Camii* ahşap kapısında[224], *Ürgüp, Damse Köyü Taşkın Paşa Camii* minberinde[225], *Konya Alaeddin Camii*[226], ahşap minber şebekesinde görmek mümkündür. Üst kat revakındakiler ise devşirme ya da yukarıda da söylediğimiz gibi şantiyede çalışan yabancı bir sanatçının yorumu olabilir. Kafes oyma tekniği *Hüdavendigâr* döneminden itibaren görülmeye başlayan bir tekniktir. *II. Murad* dönemine kadar bu teknik daha çok, son cemaat ya da giriş revağındaki açıklıkları kapatan şebekelerde uygulanmıştır[227]. Kat silmeleri ile kemer üzengilerinden dolaşan bütün mermer silmeler Bizans süsleme karakterini yansıtmaktadır. Sütunlar ve başlıklar ise devşirmedir. *Mustafa Kemal Paşa, Lala Şahin Paşa Türbesi* (Vakfiye 1348) kemer yastığındaki süsleme[228] Hüdavendigâr İmareti'nin kemer yastıklarındakiler ile aynıdır.

Üst kattaki revakın yan cephelerinde *Orhan İmareti*'nde de olduğu ikiz kemerler yer almaktadır. İkiz kemerlerin alınlıklarında taş ve tuğla ile iç içe geçmiş altıgenler oluşturulmuştur. Altıgenleri altı kollu yıldız ve eşkenar dörtgenler meydana

[223]M.B. Tanman, **a.g.m.**, s.87.
[224]Y. Demiriz, **İslam Sanatında Geometrik Süsleme**, İstanbul, 2000, s.42
[225]Y. Demiriz, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme**, s.64.
[226]Y. Demiriz, **İslam …**, s.23.
[227]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.514.
[228]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.47.

getirmektedir (Resim 53-55). Benzer süslemeleri *Bursa Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde (Resim 182), *Bursa Yıldırım Darüşşifası'nda* duvardaki panoda[229], *Yıldırım Medresesi* tuğla alınlıkta[230], *Akşehir Ulu Cami* çini mihrap kavsarasında[231] görmek mümkündür. Üst kat revağının ortasındaki kemerin alınlığında siyah-beyaz mermerden, iki renkli almaşık sistemle üçgenlerden oluşan bir süsleme meydana getirilmiştir. Ancak bu dekoratif süslemenin cephenin bütünü içindeki oranının çok küçük olduğu açıktır. *Çetintaş*, "üst kat revakının ortasında ayrıca doğu ve batıdaki kemerlerdeki geometrik süslemelerin taş ve tuğla ile değil, harçla ve mala ile işlenmiş olduğunu, gerek *Orhan İmareti*'nde gerekse *Yıldırım Darüşşifası*'nda bulabildiği numunelerden yola çıkarak bu harcın içine gömülerek mozayikvari işlenmiş sırlı veya sırsız kırmızı tuğlalarla rekabet edecek metanette hala yaşamakta olduğunu" belirtmektedir. *Çetintaş*, sırlı veya sırsız tuğlaya rastlamadığından süsleme yüzeyinin yalnız harçla meydana getirilmiş olduğunu iddia etmektedir[232]. *Orhan İmareti*'nde de bu çelişkiyi görmüş ve süslemelerin boyayla tuğla görünümü verilmiş unsurlarla yapılmış olabileceğini belirtmiştik. Ancak *Orhan İmareti*'nde rahatlıkla görülen bu uygulamayı Hüdavendigâr İmareti'nde göremedik. Buradaki tuğlalar orijinal görünmektedir. Süslemeler hakkında daha sağlıklı bilgiler verebilmek için bir bilimsel malzeme analizi yapılması gerekmektedir. Taş ve tuğla ile yapılmış geometrik örnekli süslemeleri *Muradiye İmareti*'nin son cemaat yerinde görebiliriz. Kemer alınlıklarının her birinde farklı bir süsleme vardır. Süsleme kompozisyonları, altıgen, sekizgen, dört kollu yıldız, zikzak, balıksırtı, üçgen şekilli tuğla noktalı, baklava, onikigen ve kare formlarından meydana gelmektedir.

Minare gövdesinde normal tuğla örgüsünün arasında yer yer zikzak, meander, rozet şekilli tuğlalarla işlenmiştir (Resim 47-48).

Yapının tamamının saçak hattı küçük sağır kemerlerle hareketlendirilmiştir. Kemerlerin çoğu yuvarlak kemer şeklinde olmasına rağmen, sivri kemer şeklinde olanlar da vardır (Resim 43-44).

Hüdavendigâr İmareti'nde yapıyla çağdaş kalemişi yoktur. Son cemaat yeri kubbelerinde, giriş eyvanının üzerine yerleştirilmiş mahfilin tabanında, avlu

[229]Y. Demiriz, **Osmanlı …** , s.447, Res.440.
[230]Y. Demiriz, **a.g.e.**, Res. 428; Y.Demiralp, **a.g.e.**, s.43, şekil 14.
[231]Y.Demiralp, **a.g.e.**, şekil 7.
[232]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.7, levha 9.

kubbesinde, eyvanlarda, ibadet mekanında, pencere üzerlerinde ve mihrapta geç döneme özgü, Barok karakterli kalemişi süslemeler bulunmaktadır.

Son cemaat yeri kubbelerinin göbeği, dilimli dairesel bir madalyonla bezenmiştir. Madalyonun içerisi palmet, rumi ve kıvrık dallarla dolgulandırılmıştır. Kubbe eteğinin dört yönünde ise basit eşkenar dörtgenlerden oluşan süslemeler vardır. Süslemelerde kahverengi, siyah, beyaz ve yeşil renkler kullanılmıştır. Kemer karınlarında da kubbe göbeğindeki süslemeler karakterinde palmet, rumi ve kıvrık dallardan meydana gelen kartuşlar bulunmaktadır. Bu süslemelerde de aynı renkler kullanılmıştır (Resim 57,61).

Giriş eyvanının üzerinde yer alan mahfilin tabanında, göbekte palmet, rumi, kıvrık dal ve yapraklardan gelişen bitkisel bir madalyon bulunmaktadır. Köşelerde ise göbekteki süslemeden gelişen örnekler saadet düğümleri ile birbirlerine bağlanmaktadır. Süslemelerde kırmızı, mavi, hardal yeşili, kahverengi ve krem tonları hakimdir (Resim 68).

Avlunun kubbe göbeğine, girift şekilde birbiri içine geçmiş palmet, rumi ve kıvrık dallardan meydana gelen bir kompozisyon uygulanmıştır. Zemin mavi, süslemeler ise kahverengidir. Kasnaktaki bordürde, uçları yuvarlatılmış, uzun enine dikdörtgen kartuşlar bulunmaktadır. Kartuşlar birbirlerine girift dallarla bağlanmıştır. Kartuşların içerisinde palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan süslemeler vardır. Süslemelerde kahverengi, beyaz ve mavi kullanılmıştır. Pandantiflerin altındaki konsolların üzerleri, ters şekilde yerleştirilmiş palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bir süsleme ile hareketlendirilmiştir (Resim 69-71). Avlu duvarlarının üst kesimindeki enlice bordür ibadet mekanında da devam etmektedir. Kahverengi zemin üzerinde enine dikdörtgen kartuşlar ve bitkisel örnekli süslemeler mavi, kırmızı, yeşil, kahverengi renklerle meydana getirilmiştir. Aynı bordür ibadet mekanının tonozunun eteklerinde de devam etmektedir (Resim 79). Tonozun ortasında eşkenar dörtgen formundaki süsleme palmet, rumi ve kıvrık dallarla oluşturulmuştur. Süslemede kahverengi, siyah, yeşil ve mavi renkler hakimdir. Avluya açılan doğu ve batıdaki eyvanların tonozlarındaki süslemeler de aynı karakterdedir. Bu eyvanların güney duvarlarına birer mihrap resmedilmiştir (Resim 77). Mihrap tepeliği palmet ve rumilerle taçlandırılmıştır.

Kavsarada iki yana çekilmiş perde motifi uygulanmıştır. Ortadan bir kandil sarkmaktadır. Çerçeve bitkisel örneklerle dolgulandırılmıştır. Yeşil, kahverengi, mavi, beyaz ve kırmızı renkler kullanılmıştır.

Yapıdaki tüm pencereler palmet, rumi, kenger yaprağı ve kıvrım dallardan oluşan birer bitkisel süsleme ile taçlandırılmıştır (Resim 74,78).

Derin bir niş içerisine yerleştirilen mihrap, taştandır[233]. Dikdörtgen kesitli nişin kavsarası mukarnaslıdır. Köşe sütuncelerinin başlıkları ve altlıkları baklava formundadır. Mihraba ait eski bir resimde, mihrabın şimdiki gibi eyvan boyunca yükselmediği, daha alçak olduğu görülmektedir. Orijinalde sade bir kuruluş gösteren mihrap, XIX. yüzyılda altın yaldız ve çeşitli geç dönem süslemeleriyle kimlik değiştirmiştir. Şimdiki mihrap kavsarasının üzerinde yer alan ayet panosu ve kalemişi süslemeler 1322/1904 onarımında yapılmıştır[234]. Mihrabın içinde yer aldığı nişinin üzerinde bitkisel örnekli bir kartuş bulunmaktadır. Yarım daire formlu mihrap tepeliği palmet, rumi ve kıvrım dallardan meydana gelmektedir. Kavsaranın köşeliklerindeki bitkisel süslemeler farklı renkte realist çiçeklerden meydana gelmektedir. Çiçek buketlerinin etrafı kıvrım dallarla çevrelenmiştir. Mihrap ana nişi içerisinde de palmet, rumi ve kıvrık dallardan meydana gelen süslemeler vardır. Çerçevede yazı, realist çiçekler, palmet ve rumilerden meydana gelen bordürler vardır. Süslemelerde kahverengi, kırmızı, yeşil, krem, beyaz ve altın yaldız kullanılmıştır (Resim 80-81).

Yapıda özgün ahşap işi yoktur. Minber ve vaaz kürsüsü yenidir.

Tarihlendirme:

İmaretin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Yapının inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. *S. Çetintaş Hammer*'den alıntı yaparak *I. Murad*'ın 766/1363'te Sırp

[233]*Gabriel* mihrabın yeni yapıldığını *Ayverdi* ise bu görüşü, aynı devirdeki *Şehadet* ve *Bursa Orhan, Ankara Ahi Elvan, Genbemüz* köyünde *Samsa Çavuş, İznik Orhan Gazi* camilerinin mihraplarını örnek vererek çürütmeye çalışmıştır Bkz. E.H.Ayverdi, "Bursa Orhan Gazi Camii…, s.74. *Çetintaş* yerli halktan mihrabın bugünkü şeklinin yeni olduğunu eski mihrabın daha derin olduğunu son tamirlerde bunun geriye çekilerek yeniden yapılmış olduğunu öğrenmiştir. *Texier*'nin planında da mihrabın kare planlı olduğunu göstererek, bugünkü mihrabın değersiz olduğunu imamın önüne rastlayan düzlükten duvarı delip arkasındaki orijinal mihrabın aranmasını bulunacak mihrabın bugünkünden daha sade ve kıymetli olacağını bildirmektedir. S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.4.

[234]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, s.257.

Sındı Savaşı'ndan sonra Bursa'da bir cami yaptırdığını ve buradan yola çıkarak da imaretin ve tüm külliyenin inşa tarihinin 1363'te başlamış olabileceğini bildirmektedir[235]. *Wilde* **Brussa** adlı tezinde inşa tarihini vermemiş, yapıyı XIV. yüzyılın sonlarına tarihlendirmiştir[236]. **İslam Ansiklopedisi**'nde de *E. Diez*, yapının inşa tarihi olarak XIV. yüzyılın sonlarını göstermiştir[237]. *Sedad* yapıyı 767 yılına tarihlemektedir[238]. **Yurt Ansiklopedisi**'nde yapının inşa tarihi olarak 1363 yılını verilmiştir[239]. *A. Kuran* ve *A. Gabriel*, H.767/M.1365 yılında yapının inşaatın başladığını H.787/M.1385 yılında tamamlandığını söylemektedirler[240]. *S. Eyice* ise yapının *I. Murad* tarafından kesin olmamakla birlikte 1365'e doğru yapıldığını belirtmektedir[241]. *N.Ş. Doğan*'a göre imaret, 1365/66 yıllarında inşa edilmiştir[242]. *S.K. Yetkin*'e göre yapının inşaatı 1363 yıllarında başlamıştır[243]. *R. Akbulut* ise inşa tarihi olarak H.766/M.1363 yılını vermektedir [244]. *M.T. Gökbilgin* ise imaretin H.767/M.1366'da padişahın çocuklarının sünnet düğünü senesinde yapıldığı, vakfiyesinin ise H.787/M.1385 yılında tanzim edildiğini belirtilmektedir[245]. Yapının inşaatı, *I. Murad*'ın tahta çıkmasından (1359-1389) hemen sonra başlamıştır. Buradan yola çıkarak yapıyı 1362-1385 yılları arasına tarihlemek mümkündür.

Yapının bir onarım kitabesi vardır (Resim 82). Kuzey taçkapısı üzerindeki mermerden kitabe 1322/M.1904 tarihlidir. Küçük boy Talik yazı ile Türkçe yazılmış 60x120cm. boyutlarındaki onarım kitabesinin Arapça harflerle metni şöyledir:

زی‌نت بخش مقام اقدس خل‌افت سنی اسلطن ابن اسلطن اسلطن

[235]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.1.
[236]H. Wilde, **a.g.e.**, s.13.
[237]E. Diez, "Bursa", **İslam Ansiklopedisi**, C.II, Eskişehir, 1997, s.815.
[238]H.E. Sedad, **Bursa Tarihi Yerler, Müze, Camiler, Türbeler**, Bursa, 1939, s.15.
[239]Yurt Ansiklopedisi, "Bursa", C.III, İstanbul, 1982, s.1755.
[240]A.Kuran, **The Mosque in Early Ottoman Architecture,** s.102; A. Gabriel, Une Capitale Turque Brousse, s.59.
[241]S. Eyice, **Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler**, s.32.
[242]N.Ş. Doğan, **a.g.m.**, s. 211.
[243]S.K. Yetkin, **İslam Mimarisi**, s. 230.
[244]R. Akbulut, **Her Şeyi İle Bursa**, İstanbul, 1957, s.122.
[245]M.T. Gökbilgin, "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", **Türkiyat Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü,** C.X (1951-1953), İstanbul, 1953, s.219; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.231-32.

الغازی عبدلحمید خان خالد سلطنته الی اخر الدوران
افندمز حزرتلریم اثر
جلیل خلافت پناهلیرین زمحم اومق اوزر اجداد عظام
حمیتلرندن دنتمك ان خداوندکر
غازی حزرتلرینك اشبو جامیشرفلری تجدید احیا و انشا
بیورمتلردر
سنه١٣٢٢ جمادی الاخر ١٨

Kitabenin Anlamı:

Ziynet-bahş-i makaam-ı akdes-i Hilâfet-i Seniyye es-sultan ibn'üs-sultan

Ül-Gaazi Abd'ül-Hamid Han halleda'llahü saltanatahû ilâ âhiri'd-Devrân Efendimiz hazretleri me'âsir-i

Celile-i hilâfet-penâhîlerine zamîme olmak üzre (üzere) ecdâd-ı ızam-ı hümayûnlarından cennetmekan Hüdavendigâr

Gaazî Hazretlerinin işbu cami-i şeriflerini tecdiden ihya ve inşa buyurmuşlardır.

Sene 1322 Cemâziyü'l-âhir 18

Bu kitabeye göre, *II. Abdülhamid*'in emriyle 1322/M.1904 yılında yapılan onarımda, yapı yenilenmiştir[246]. H.787/M.1385'te düzenlenen vakfiyenin H.802/M.1400 yılındaki kopyası Başbakanlık Arşivi'nde bulunmaktadır. Burada *Yıldırım Bayezid*'in eklediği vakıflar da gösterilmiştir[247].

[246]K. Baykal, **Bursa ve Anıtları**, s.27.
[247]Y. Demiriz, **a.g.e.,** I, s.247.

3-Yıldırım İmareti[248]

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Yıldırım Semti'nde, *Cümlekapı Caddesi*'ndedir. Dik bir tepe üzerinde kurulmuş olan Yıldırım Külliyesi'nde binalar arazi durumuna göre dağınık bir şekilde yerleştirilmiştir. Külliyeye biri kuzeyde biride batıda olmak üzere iki kapı ile ulaşılmaktadır. Külliye yapılarından imaret, türbe[249], hamam ve dar'üş-şifa halen ayaktadır[250]. İmaret külliyenin diğer birimlerinden daha yüksek kottadır. İmaretin yaklaşık 30 m. kadar kuzeybatısında medrese, 30 m. kadar kuzeyinde türbe, 100 m. kadar güneybatısında hamam ve yaklaşık 300 m. kadar güneydoğusunda ise dar'üş-şifa bulunmaktadır (Resim 83-85).

Yıldırım İmareti, avlu, ibadet mekanı, avluya açılan iki eyvan ve dört tane tabhane mekanından oluşmaktadır. Kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır. Yapının kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında birer minare yer almaktadır (Şekil 9). Kuzeyindeki sekizgen planlı şadırvan yenidir.

Son cemaat yeri ve yapının dış cepheleri farklı boyutlarda mermerle kaplanmıştır. Erken dönem Bursa yapılarında mermerin tüm yapıda kullanıldığı ilk eser Yıldırım İmareti'dir[251]. Tonoz, kubbe gibi örtü elemanlarında ve geçişlerde ise tuğla kullanılmıştır. Örtü dış kaplamaları ise kurşundur (Resim 86-87). İmaretin kurşunları,

---

[248]Yapı, *I. Bayezid Zaviyesi* diye de adlandırılmaktadır.

[249]İmaretin kuzeyinde yer alan türbe, külliyeye *Yıldırım*'ın ölümünden sonra eklenmiştir ayrıntılı bilgi için Bkz. E.H. Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", **Vakıflar Dergisi**, C.VIII, Ankara, 1969, s.44, S.T. Yıldız, **Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi**, (E.Ü. Sosyal Bil.Ens.Türk Dünyası Araştırmaları A.B.D. yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 2001, s.14.

[250]Yapının 802 tarihli vakfiyesinde, müştemilat olarak, matbahlar, mahzenler, hamam, iki medrese, han, hademelerin yerleri, ahır, kuyu ve dar'üş-şifa gösterilmiştir. Bunlardan şimdi matbahlar, mahzenler, su kemeri, ahır ve medreselerden biri yoktur, ayrıntılı bilgi için Bkz. E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.420-25.

[251]Bayezid döneminde malzeme ve süsleme, boyutları büyüyen yapılarda prestij diline dönüşmüştür. Ancak burada prestijin daha çok malzeme ile vurgulandığı dikkati çekmektedir. Külliyeyi oluşturan diğer yapılardan medrese ve darüşşifada gözenekli köfeki ve kumtaşı kullanılmışken bu yapıda mermer kullanılmış olması yapıya diğerlerinden daha fazla önem verilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Bkz. Y. Özbek, **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)**, Ankara, 2002, s.188.

farklı tarihlerde yenilenmiş ya da onarılmıştır. Yapıdaki kurşunların Evâhır-ı Rebi'ül-Evvel 1027/Mart 1617 sonu tarihli bir fermandan yola çıkarak tamir edildiğini öğrenmekteyiz[252]. 16 Cemâziy'ül-Âhır 1044/6 Kânûn-ı Evvel 1634 tarihli sicile göre Yıldırım İmareti'nin örtülerinin kurşun tahtalarının çoğu eski olduğundan, 101800 akçe ile tamir edildiği ve bir yıl sonra Evâîl-i Rebî'ul-Evvel 1045/Temmuz 1635 tarihinde imaretin kurşunlarının tekrar tamir edildiği anlaşılmaktadır[253]. Evâhır-ı Zilhicce 1049/Nisan 1640'ta cami kurşunlarının yenilendiği, Evâhır-ı Zilka'de 1059/Kânûn-ı Evvel 1649'da imaretin ve diğer külliye yapıların tamiri için 35125 akçe harcandığı belirtilmekte ancak, tamiratın içeriğinden bahsedilmemektedir. Evâsıt-ı Zilka'de 1079/Nisan 1669, 14 Safer 1082/22 Haziran 1617, 13 Şa'ban 1240/3 Nisan 1825 imaretin kurşunlarının tekrar yenilendiğini[254], 5 Zilka'de 1263/8 Kânun-ı Sânî 1847 yılında da kurşunların 1830 kuruşa tamirinin emredildiği öğrenmekteyiz. Bu tarihten iki ay sonra şiddetli rüzgar sebebiyle zarar gören kurşunların, 27 Muharrem 1263/8 Kânun-ı Sânî 1847 yılında tekrar tamir edildiği anlaşılmaktadır. 21 Şevval 1265/9 Eylül 1849 yılında kurşunlar tekrar 13822 kuruşa tamir edilmiştir[255]. Yıldırım İmareti'nde mermer duvarlar profilli saçaklarla son bulmaktadır.

Yapının avlusundaki sekizgen planlı şadırvan, geçişleri üçgen kuşaklarla sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe dıştan kurşunla kaplı piramidal bir külah ile kapatılmıştır. Şadırvanın kemerleri Bursa kemeri formundadır. Kemerler çokgen kesitli ahşap ayaklarla taşınmaktadır. Mermer bir platform üzerinde yer alan şadırvanın ortasında mermer aynalıklı abdest muslukları yer almaktadır.

Yıldırım İmareti'nde iki minare vardır. İmaretin kuzeybatısındaki minare sonradan inşa edilmiştir. Yapıdan bağımsız olan minarenin kare planlı kaidesi ve silindirik gövdesi düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Şerefe altı silmelerle hareketlendirilmiştir (Resim 84). Beden duvarları üzerinde yükselen kuzeydoğudaki minarenin kaidesi kesme taş ve tuğladan, gövdesi ise sadece tuğladandır (Resim 88).

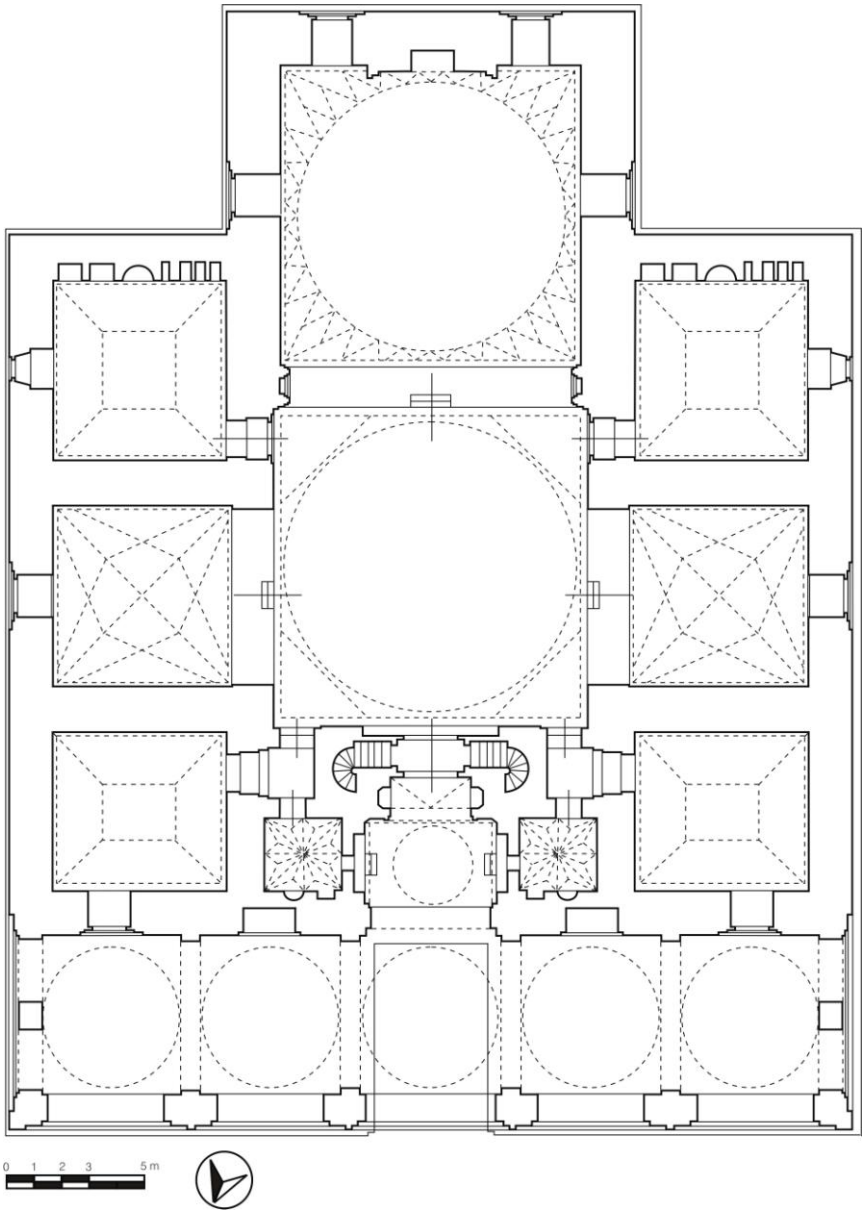
[252]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.423.
[253]**Ay.yer.**
[254]**Ay.es.**, s.423,425.
[255]**Ay.es.**, s.425.

Sadece bir kısmı ayakta olan gövdenin üzeri madeni bir külah ile kapatılmıştır[256]. *Dostoğlu*'nun yayınladığı 1895 ve 1900'lü yıllara ait iki fotoğrafta imaretin kuzeybatısında beden duvarları üzerinde yükselen bir minare görülürken, kuzeydoğudaki minare görülmemektedir (Resim 83). 1894 yılına ait bir fotoğrafta ise, kuzeydoğudaki minare görülmektedir[257]. 25 Cemâziy'ül-Evvel 1047/15 Teşrîn-i Evvel 1637 tarihli sicil kaydından, minarenin şerefe kapısından yukarısının yıkıldığı, şerefe kapısının külaha kadar tuğla, kiremit, kireç ve kum ile tamirine 8000 akçe harcandığını ve minare külahı için yeni baştan 17.5 tahta, kurşun için 29910 akçe harcanıp tamir edildiğini öğrenmekteyiz[258]. *Çetintaş*[259] ve *Gabriel*[260] minareleri Klasik döneme yani XVI. yüzyıla tarihlemektedirler. *Ayverdi* ise 1882 tarihli fotoğraftan yola çıkarak bugünkü minarelerin daha sonra yapıldığını söylemektedir. *Ayverdi*, 1965 yılındaki imamdan, minarelerin 1303 veya 1305 yılında yıkık olduğunu bilgisini almıştır[261]. Araştırmacı ayrıca yapının iki minareli olduğunu söylemektedir[262]. Yapıdaki minarelerin durumu tartışmalıdır. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinde, 1965 yılında minarenin (hangi minare olduğu belirtilmemiştir) yeniden yapıldığı, 1968 yılında kurul kararıyla betonarme iki minare inşaatı kararı alındığına ve yapıldığına dair belgeler bulunmaktadır. 1968 yılına ait bir başka kararda ise minarelerin tuğladan inşa edilmesi önerilmiştir. 1969 yılında alınmış olan bir diğer kararda, minarelerin taştan yapılmalarına yönelik bir belge vardır. Yapılan işlerin ayrıntılı bir dökümüne ulaşamadığımız için bu kararların ne ölçüde uygulandığı konusunda bir bilgimiz yoktur. Ancak kurul kararlarında bahsi geçen minarenin yapının kuzeybatısındaki yapıdan bağımsız minare olması ihtimali kuvvetli görülmektedir.

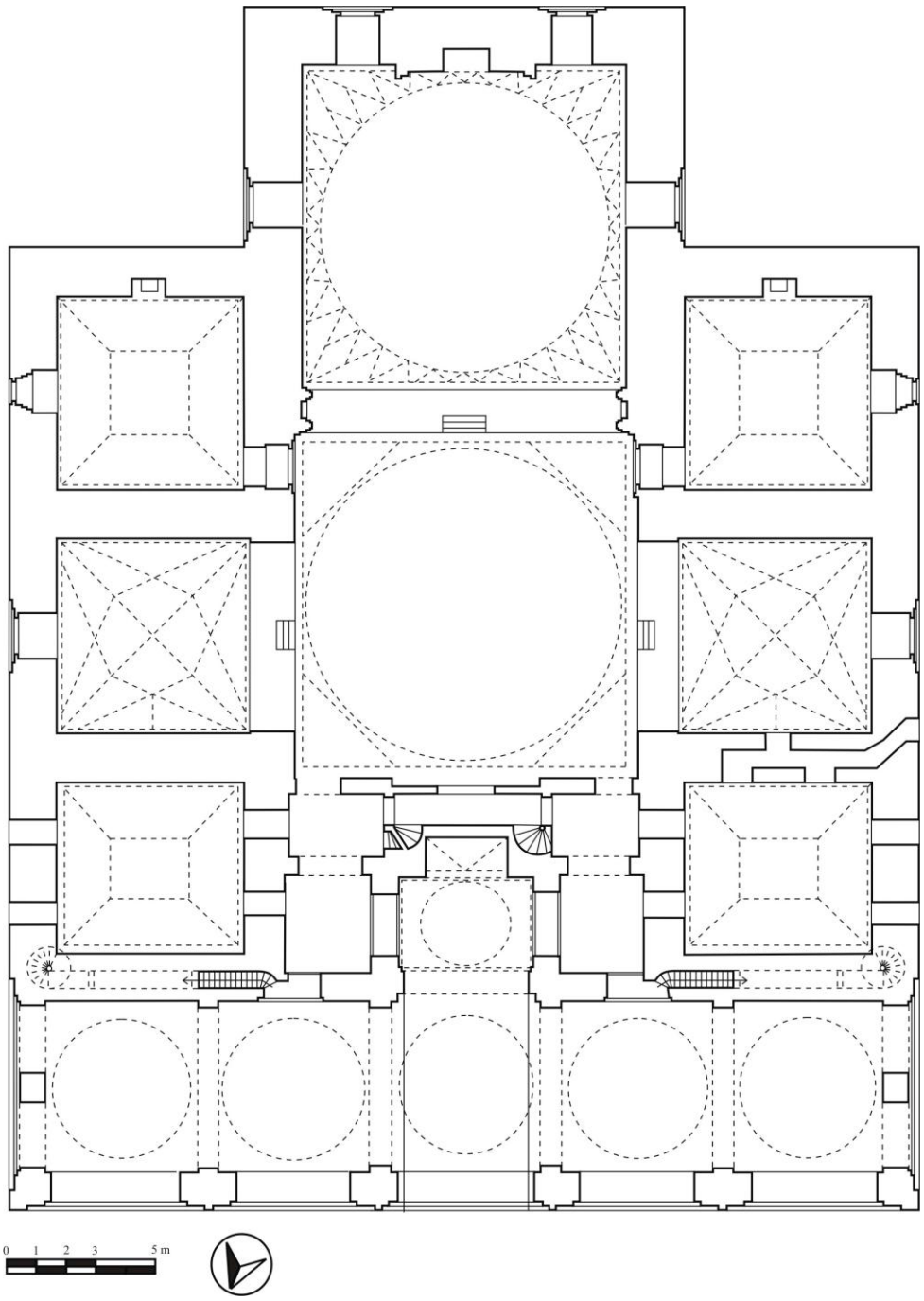
Yapının her cephesinde alt seviyede ikişer pencere açıklığı yer almaktadır. Alt sıra pencereleri dikdörtgen bir çökertme içerisindedir. Sivri kemerli alınlıkları vardır. Pencereler dört yönden mukarnas dizileriyle çevrelenmiştir. Köşelerinde kare şekilli

[256]Yapının eski fotoğraflarında, kuzeybatı köşesinde bir minare olduğu görülmektedir. Bkz. A. Gabriel, **a.g.e.**, C.II, s.22, Res.1,2. Beden duvarları üzerinde yükselen minarelerin günümüze ulaşamamaları, yapı üzerine baskı ve olumsuz yük yaratmaları nedeniyle olabilir.
[257]N.T. Dostoğlu, **a.g.e.**, s.85.
[258]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.423.
[259]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.24-25.
[260]A. Gabriel, **a.g.e.**, s. 70.
[261]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.428, Res.726.
[262]**Ay.es.**, s.440.

küçük süsleme panolarına yer verilmiştir. Doğu ve batı cephelerde üst sıralarda yedişer pencere açıklığı vardır. Üst sıra pencereleri dikdörtgen profillidir ve alt sıra pencerelerine oranla daha küçüktür (Resim 91-93, 95-97). Ayrıca ibadet mekanının doğu ve batı duvarlarının alt seviyesinde dikdörtgen çökertmeler içerisinde sivri kemerli birer pencere, üst seviyesinde ise dikdörtgen profilli ikişer pencere açıklığı vardır. Güneydeki tabhane mekanlarının güney duvarlarında ocak ve dolap nişleri bulunması nedeniyle bu cephenin alt seviyede penceresi yoktur (Şekil 9). Pencerelerin demir doğramları lokmalıdır. Son cemaat yeri cephesinin sade ancak hareketli yapısına karşın binanın diğer cephelerindeki monotonluk ve küçük demir parmaklıklı pencereler dış cephelerin ahengini bozmaktadır.



Şekil 9. Yıldırım İmareti. Zemin Kat Planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek).



Şekil 10. Yıldırım İmareti. Üst Kat Planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

Son cemaat yeri, diğer cephelere oranla daha koyu renkli mermerlerle kaplanmıştır (Resim 98). Beş birimli son cemaat yerinin her birimi, geçişleri pandantiflerle sağlanmış birer kubbe ile örtülüdür. Son cemaat yeri kubbeleri yapıyla

çağdaş değildir. 1882 tarihli fotoğraftan yola çıkarak son cemaat yerinin kubbelerinin yıkıldığı ve üzerinin kiremit çatıyla örtüldüğü, bugünkü kubbelerin de sonradan yapıldığını söyleyebiliriz[263]. Kubbelerin göbeğinde ve eteğinde geç döneme özgü kalemişi süslemeler vardır (Resim 99). Son cemaat yeri dışa Bursa kemerleri ile açılmaktadır. Bursa kemerleri niteliklerini yitirmiştir. Kemerlerin dört tarafını bir silme kuşağı dolaşmaktadır (Resim 89,94,98). Son cemaat yeri cephesinin mermerle kaplanmış olmasına karşın taşıyıcılar düzgün kesme taştır. Taşıyıcıların konsolları, sonları palmetlerle biten mukarnaslarla hareketlendirilmiştir (Resim 100-101, 106). Son cemaat yeri orta biriminin doğu ve batısındaki kemerler Bursa, onun yanındaki iki birimin kemeri sivri, son birimler ise ikiz kemer şeklindedir. Orta kemer ise diğerlerinden büyük ve sade tutulmuştur. Son cemaat yerinin doğu ve batı kesimi, ikişer basamakla çıkılan sekilerle yükseltilmiştir. Yapının kuzey cephesi ortada giriş açıklığı, açıklığın iki yanında aralarında dış mihraplar bulunan birer pencere ile simetrik bir düzendedir (Resim 100-101). Kuzey duvarının üst kesiminde, dış mihrapların üzerinde, birer şahnişin yer almaktadır (Resim 105). Şahnişinlerden minarelerin merdivenleri görülmektedir[264]. Şahnişinlerin tavanı alçı üzerine iki renkli dama tahtası görünümlü süslemelerle bezenmiştir. Dikdörtgen kesitli dış mihrapların mukarnas kavsaraları firuze renkli çinilerle hareketlendirilmiştir (Resim 102-103). Girişin iki yanındaki dikdörtgen profilli pencerelerin sivri kemerli alınlıkları vardır. Pencereler dikdörtgen çökertmeler içerisindedir. Pencerelerin atkı taşı ve sövelerinde içlerinde ayetler içeren geometrik örnekli kartuşlar bulunmaktadır (Resim 104). Tamiratların birinde son cemaat yerindeki kemerlere kuzey-güney yönlü ince demir gergiler konmuştur.

Giriş *Orhan İmareti*'nde de olduğu gibi eyvan şeklindedir. Girişin eyvan şeklinde verilmesi tabhane mekanlarının çokluğundan kaynaklanmaktadır. Buradaki amaç, iki yandaki mekanlara geçişi sağlamak ve ortadaki alanı değerlendirmektir. Taçkapı, yapının kuzey cephesinin ortasında, giriş eyvanının dip duvarı üzerindedir. Dikdörtgen formlu giriş açıklığı basık bir kemerle örtülüdür. Kapının kavsarası yarım manastır tonozu biçimindedir. Taçkapı kuşatma kemeri sivridir. Taçkapı düz, oluk,

[263]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.427, Res.724.
[264]Minareye ulaşımı sağlayan koridorun girişi daha sonradan kapatıldığı için bu kesim hakkında ayrıntılı bilgi edinemedik.

kaval ve pahlı silmelerle hareketlendirilmiştir. Taçkapıyı yanlardan sınırlayan ve üstte yedi, altta iki sıra mukarnas dizisiyle hareketlendirilen başlık ve kaideye oturmuş olması düşünülen sütuncelerin yuvaları boş bırakılmıştır (Resim 107-108). Beş kenarlı yan nişler mukarnaslı kavsara ile örtülüdür (Resim 109-110). Taçkapının içinde yer aldığı eyvan, ortasında bir kubbe olan doğu-batı yönlü beşik tonozla örtülüdür. Eyvanın doğu ve batı duvarının alt kesiminde Bursa kemerli çökertmeler içerisinde birer pencere, üst kesimde de şahnişinlerin pencereleri yer almaktadır. Eyvan kemeri, Bursa kemeri formundadır. Kilit taşı kabara ve palmet motifi ile bezenmiştir. Kemer ayakları mukarnas ve sivri kemerli çökertmelerle hareketlendirilmiştir.

Girişin üzeri iki katlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 10). Üst kata, giriş eyvanıyla avlu arasındaki alanın doğu ve batısına yerleştirilmiş merdivenlerle çıkılmaktadır. Merdivenlerden düz tavanla örtülü dar birer koridorla üst kattaki mekanlara ulaşılmaktadır (Resim 112). Bu mekanlardan, giriş eyvanının üzerinde yer alan mekana da geçilebilmektedir. Bu mekanlar birer kemerle iki bölüme ayrılmıştır. Mekanların doğu ve batı duvarlarında minare girişleri vardır. Minarelere duvar içerisine inşa edilmiş dar birer koridorla ulaşılmaktadır. Bu koridorlar bir paravanla kapatıldığı için içeriye girmemiz mümkün olmamıştır (Resim 113). Doğudaki mekanın güney bölümünden dar küçük merdivenlerle küçük bir birime çıkılmaktadır. Giriş eyvanın üzerinde yer alan mekanın üzerinde bulunan bu biriminin hangi amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Bu birimde biri avluya açılan diğeri taçkapının üzerinde yer alan iki pencere vardır (Resim 115). Giriş eyvanının üstündeki birim de bir kemerle ikiye bölünmüştür. Güneyde kalan bölüm bir manastır tonozu ile kuzey bölüm ise bir kubbe ile örtülüdür (Resim 114).

Giriş eyvanından ulaşılan kare planlı avluda kubbe geçişleri tromplarla sağlanmıştır. Avlu kubbe göbeği ve eteği kalemişi süslemelerle hareketlendirilmiştir (Resim 118). Kasnakta dört pencere vardır. İbadet mekanına bakan güneydeki pencere kapalıdır. Avlunun kuzeybatı köşesine, tüm cepheyi kaplamayan bir mahfil yerleştirilmiştir (Resim 116-117). Mahfil dört ahşap sütunla taşınmaktadır ve yapıyla çağdaş değildir. Girişin hemen üzerinde boyuna dikdörtgen bir çökertme içerisine yerleştirilmiş Bursa kemeri formunda bir pencere ve onun da üzerinde enine dikdörtgen formunda ikinci bir pencere yer almaktadır (Resim 117). Avlu kuzey duvarının doğu ve batı kesimlerinde dikdörtgen çökertmeler içerisine alınmış, basık kemerli giriş

açıklıkları bulunmaktadır. Bu açıklıklarla önce düz tavanla örtülü bir koridora, bu koridorun doğu ve batı duvarlarındaki birer açıklıkla kuzeydoğudaki ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarına, kuzeyindeki birer açıklıkla ise mukarnaslarla dolgulandırılmış düz tavanla örtülü kare planlı küçük mekanlara geçilmektedir (Resim 119). Bu küçük mekanların tabhane mekanlarına açılan girişleri dolaplarla kapatılmıştır. Kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhane mekanları birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür. Tonozun dört yönünde ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim 121). Kuzeydoğudaki tabhane mekanının doğu duvarında, kuzeybatıdakinin ise batı duvarında birer baca vardır[265]. İki birimin de kuzey duvarlarında dikdörtgen formlu, taş söveli birer pencere yer almaktadır. Pencerelerin atkı taşlarının üst kesiminde, derin birer yuvarlak kemer dikkati çekmektedir. Bu kısımlarda ilk inşaatta birer alınlık bulunduğu, sonradan içlerinin boşaltıldığı akla gelmektedir (Resim 120).

Avlunun doğu ve batısında, tabhane mekanlarının arasına yerleştirilmiş birer eyvan vardır. Üçer basamakla avludan girişi sağlanan eyvanlar dikdörtgen formludur. Birer sivri kemerlerle avluya açılmaktadırlar (Resim 122,124). Avlunun doğu ve batısında yer alan bu eyvanlarının üzerleri iki kademeli bir örtü sistemi ile kapatılmıştır. Önce yıldız tonoz inşa edilmiş; tonozun ortasına sekizgen bir kasnak yerleştirilmiş ve üzeri bir kubbe ile örtülmüştür (Resim 123). Mekanların dışa açılan dikdörtgen formlu birer penceresi bulunmaktadır. Pencere nişinin tavanı birer tonozla örtülüdür (Resim 125). Batıdaki eyvanın penceresini diğer eyvan penceresinden ayıran özellik, tavanında taş süslemelerin olmasıdır. Kubbe eteğinde, göbekte ve pencereler çevresinde kalemişi süslemeler vardır. Eyvanların kuzey ve güneyindeki tabhane mekanlarıyla bağlantıları yoktur (Şekil 9).

Güneybatı ve güneydoğudaki tabhane mekanları, kare planlıdır ve birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür (Resim 129). Avluyla kot farkı olmayan tabhane mekanlarının girişleri basık kemerlidir. Girişlerin tavanları mukarnaslarla hareketlendirilmiştir (Resim 126-127). Batıdaki mekanın batı duvarında, doğudaki mekanın da doğu duvarında içte mazgallaşan dikdörtgen formlu, basık kemerli birer penceresi vardır. İki mekanın da girişlerinin üzerinde dikdörtgen formunda büyük birer

[265]S. Çetintaş, baca şeklindeki bu açıklıkların yer aldığı duvarlar üzerinde, alçı ocak ve dolap nişlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. S. Çetintaş, **a.g.e.**, s.28.

pencere daha yer almaktadır. Her iki mekanın güney duvarlarında alçıdan ocak ve dolap nişleri bulunmaktadır (Resim 128,130). Bu iki mekandaki alçı ve dolap nişleri birbirinden farklıdır. Doğudakinde onsekiz küçük, iki büyük niş ve bir maşalık, batıdakinde onüç küçük, üç büyük niş ve bir maşalık bulunmaktadır. İki tabhane mekanında tam ortada ocak nişi yer almaktadır. Doğudakinde ortada üç, batıdakinde tek alçı pano vardır. Doğudakinde üstte mukarnaslı bir saçak, diğerinde geniş ajurlu bir su yapılmıştır. Bu farklara rağmen süsleme karakteri aynıdır. Geometrik örnekli süslemeler genellikle oniki kollu yıldızlardan gelişmektedir. Kimi yerlerde alçı üzerine yeşil renkli çiniler kakılmıştır. Geometrik süslemelerin dışında nesih, sülüs ve kufi yazılarla kabartma şeklinde dini içerikli yazılar da yer almaktadır. İki mekanın tonoz eteğinde ve pencerelerin çevresinde kalemişi süslemeler vardır.

Avludan üç basamakla ulaşılan kare planlı ibadet mekanı, geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür (Resim 132). Mekanın doğu ve batı duvarlarında alt sırada birer, güney duvarında ise ikişer adet mermer söveli, dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim 131). Pencerelerin yuvarlak kemerli alınlıkları vardır. Alçı içliklere sahip üst sıra pencereleri vitraylıdır. Orta avluyu ibadet mekanından ayıran kemer, Bursa kemeri formundadır. Kemer karnındaki dikdörtgen pano kalemişi ile süslenmiştir (Resim 133). Kemer ayakları mukarnaslar ve dikdörtgen çökertmeler içerisindeki kare formlu, mukarnas kavsaralı nişlerle hareketlendirilmiştir. Kubbe göbeği ve eteğinde; kasnak penceresi çevresinde ve duvarların üst kesiminde kalemişi süslemelere yer verilmiştir. Üst seviyede dikdörtgen, alt kesimde daire şekilli kartuşların içerisinde de süsleme amaçlı yazılar kullanılmıştır.

Dikdörtgen formlu mihrap nişinin kavsarası mukarnaslıdır. Mihrap palmetlerden oluşan bir tepelikle taçlandırılmıştır. Çerçeve dev boyutlarda tutulmuş geometrik örneklerden meydana gelmiştir. Mihrap nişini iki yandan mukarnas başlıkları olan yeşil renkli sütunceler sınırlamaktadır. Altlıklarının üzerinde bitkisel süslemeler vardır (Resim 134). 24 Ağustos 1825 tarihli bir vesikadan, imaret ve diğer yapıların acilen bakımının gerektiği ve mihrap, minber, müezzin ve hünkar mahfillerinin yeni elvan boya ve nakkaş ücreti olarak 23447 kuruşla tamir edildiği öğrenilmektedir[266].

[266]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.423,425.

Güneydoğudaki vaaz kürsüsü ve güneybatıdaki minber yenidir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Yıldırım İmareti, avlu, ibadet mekanı, iki eyvan ve dört tabhane mekanından meydana gelmektedir. Kuzeyde beş birimli bir son cemaat yeri vardır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde birer minare bulunmaktadır.

Yapıdaki bazı unsurların sonradan yapılan onarımlarla değiştiği kimi araştırmacılarca farklı şekilde yorumlanmıştır. Örneğin Yıldırım Külliyesi'nin 1271/1855 depreminden nasıl bir zarar gördüğüne ilişkin hiçbir belge yoktur. *S. Çetintaş*, 1876 yılında muhacir olarak gelen bir kişinin sözlerinden yola çıkarak, imaretin kubbelerinin çökmüş olduğunu, avlu kubbesinde delik denecek bir hasarın olduğunu söylemektedir. *Çetintaş*, son cemaat yeri kubbelerinin de çökmüş, kalın ayaklarının binadan ayrılırcasına eğilmiş, kimisinin de yıkılmış olduğunu ve 1876 yılından iki yahut üç sene sonra İstanbul'dan birilerinin geldiğini yapıyı temizleyip, son cemaat yeri ayaklarını yeniden yaptıklarını belirtmektedir[267]. *S. Çetintaş*'ın verdiği bu bilgileri, *Ayverdi* 1300/1882 tarihli eski bir fotoğrafla çürütmektedir. *Ayverdi*, fotoğrafta da görüldüğü gibi yapının kubbelerinin çökmediğini, avlu kubbesinde de delik denecek kadar bir hasarın olmadığını söylemekte ve son cemaat yeri ayaklarının da sapasağlam yerlerinde durduğunu, sadece revak kubbelerinin yıkıldığını bunların da bir çatı ile kapatıldığını eklemektedir[268]. *Ayverdi*, bu fotoğrafta örtü unsurlarının kurşun kaplı olduğunu söylemekteyse de örtünün alaturka kiremitlerle kaplı olduğu görülmektedir. Fotoğrafta minareler de görülmemektedir. *Ayverdi*, 1965 yılında imaretin imamının verdiği bilgilerden 1303 veya 1305 yıllarında son cemaat yeri ayaklarından bir takım taşların kaymış ve ileri geri fırlamış, ayakların bazısının da eğrilmiş olduğunu öğrenmektedir. Aynı kişi, son cemaat yeri kubbelerinin tamamen çökmüş olduğunu, avlu kubbesinde ufak deliklerin bulunduğunu da eklemektedir. Bu imamın babasının hem imaretin imamı hem de dülger ustası olduğunu ve bu tarihten sonra başlayan tamiratlarda kendisinin de çalışmış olduğunu öğrenmekteyiz. Son cemaat yerinde ustanın ayakları yıkmadan düzelttiğini ve ayakların lüzumlu yerlerine şimdiki demir

[267]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, s.24-25.
[268]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.427, Res.724.

gergileri koyup, son cemaat yeri kubbelerini yaptığını eklemektedir. *Ayverdi* verdiği bu bilgileri 1882 yılına ait başka bir fotoğrafla da desteklemektedir[269]. Fotoğrafta imaretin büyük kubbesinin değil medresenin kubbesinin yıkılmış olduğu ve son cemaat yeri ayaklarının sağlam olduğu görülmektedir.

Yapının rölövesi farklı bilim adamlarınca değişik tarihlerde alınmıştır. *H. Wilde*'ın rölövesinde girişin üzerindeki ikinci kat gösterilmemiştir. Giriş eyvanından avluya geçiş kısmında, doğu ve batı duvarlarındaki, üst kata çıkan merdivenler yanlış çizilmiştir. Avlunun kuzeybatı ve kuzeydoğusundaki tabhanelere ve kare planlı küçük birimlere giden koridor girişleri de çizilmemiştir. Bugün kare planlı küçük mekanlar şeklinde olan birimler ve koridor giriş eyvanına açılmaktadır ve kuzeydoğudaki ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarına buradan ulaşılmaktadır. Üst kat merdivenleri de bu koridorun güneyine çizilmiştir. Yapının kuzey duvarının batı ve doğu uçlarına birer minare yerleştirilmiştir. Avludan eyvanlara dörder basamakla çıkılmaktadır. Güneydoğu ve güneybatıdaki tabhane mekanlarının güney duvarlarında yer alan ocak ve dolap nişleri duvarın içine yapılmıştır ve ortadaki ocak nişi dikdörtgen kesitli olarak verilmiştir. Yapının doğu ve batı beden duvarlarında çökertmeler çizilmiştir. Son cemaat yeri ayaklarının formları da farklıdır. Kuzeydoğu ve kuzeybatıdakiler "L" şekilli diğerleri "T" formundadır[270]. *S. Çetintaş* ise yapının bugünkü durumu ve restitüsyon planını vermiştir. Bugünkü planı diye adlandırdığı rölövede[271] kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarının girişlerini giriş eyvanından vermiş, avludaki girişleri işaretlememiştir. Avludan eyvanlara çıkılan merdivenleri de bir basamaklı olarak göstermiştir. Bozulmamış durum planı dediği restitüsyonda[272] ise kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarının giriş eyvanı ile bağlantısını kesmiş, girişleri bugün de olduğu gibi avludan vermiştir. Kuzeydoğu tabhane mekanının doğu duvarına ve kuzeybatıdaki tabhane mekanının batı duvarına güneydeki tabhane mekanlarında da olduğu gibi birer ocak ve dolap nişleri çizmiştir. *Çetintaş* da üst kat planını vermemiştir. *A. Gabriel*'in planında kuzeydeki mekanların dağılımı ve geçişleri bugünkü gibidir. Kuzeydoğudaki tabhanenin doğu duvarında, kuzeybatıdaki tabhanenin de batı duvarında

[269]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.428, Res.726.
[270]H. Wilde, **a.g.e.**, s.21, plan 20.
[271]S. Çetintaş, **a.g.e.**, C.II, levha 28.
[272]***Ay.yer.***, levha 29.

dikdörtgen kesitli nişler işaretlenmiştir. Avludan eyvanlara ve ibadet mekanına çıkılan merdivenler dörder basamaklı olarak çizilmiştir. Güneydeki tabhane mekanlarının yarım daire formlu ocak nişleri de kare formda verilmiştir. Üst kat planında kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki büyük mekanların giriş açıklıkları ve pencereleri eksik gösterilmiş, üst kata çıkış merdivenlerini de tek yönlü olarak işaretlenmiştir[273]. *Ayverdi*'nin rölövesi ise bugünkü durumu göstermektedir (Şekil 9).

1956 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapının restorasyon projelerinin hazırlanmış olduğunu öğrenmemize rağmen gerek bu kurumda gerekse Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda, bu projelere ulaşamadık. Yapı, 1999 yılında da basit onarım geçirmiştir, ancak bu onarımın kapsamı hakkında da herhangi bir veriye elde edemedik.

Yıldırım İmareti'nde avlu ve ibadet mekanı birer kubbe ile örtülüdür. Avlu kubbesi ibadet mekanı kubbesinden daha büyüktür. Avlu kubbesi ibadet mekanı kubbesinden büyük olan tabhaneli camiler arasında *Bursa*'da *Yeşil İmaret* (Şekil 24), *Muradiye İmareti* (Şekil 50) ve *Hamza Bey İmareti* (Şekil 61); *Amasya*'da *Bayezid Paşa Camii* (1414-19)[274] ve *Yörgüç Paşa İmareti* (1428)[275]; *Edirne*'de *II. Murad (Muradiye) Zaviyesi* (1435-36)[276] ve *Mezid Bey İmareti* (1441-42)[277]; *İznik Nilüfer Hatun İmareti* (1388)[278], *Kastamonu İsmail Bey İmareti* (1454)[279], *Karacabey İmareti* (1456-57)[280], *Filibe İmaret Camii (Şihabüddin Paşa Camii)* (1430)[281] sayılabilir.

Yapıda avlunun doğusunda ve batısında birer eyvan vardır. Avluya açılan eyvanlı örnekler arasında *Bursa*'da *Yeşil İmaret* (Şekil 24) ve *Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7) vardır. Bu yapılar eyvanlı şekilde inşa edilen tabhaneli camiler içerisinde

---

[273]A. Gabriel, **a.g.e.**, s.65-72, levha 22-26.
[274]S. Eyice, **a.g.m.,** s.37; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, Ankara, 1983, s.211-15.
[275]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.216-19; S. Eyice, **a.g.m.,** s.39.
[276]S. Eyice, **a.g.m.,** s.39; İ. Kuyulu, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.180-81; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.55-56.
[277]S. Eyice, **a.g.m.**, s.40.
[278]Y. Ötüken-vd, **Türkiye'de Vakıf Abideler Eski Eserler**, IV, Ankara, 1986, s.239-42; S. Eyice, **a.g.m.,** s.33; S. Eyice, "İki Türk Abidesinin Mahiyeti Hakkında Notlar: İznik'te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri Köşk Medrese", **AÜIFSTY,** II, 1958, s.107; R.H. Ünal, "Nilüfer Hatun İmareti", **a.g.e.**, s.130-31; G. Öney, **Beylikler….**, s.15-16; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.320-28.
[279]S. Eyice, **a.g.m.,** s.41.
[280]S. Eyice, **a.g.m.,** s.41; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.263; R.H. Ünal, "Karacabey Camii", **Erken Osmanlı Sanatı**, s. 154-55; Y. Ötüken-vd, **Türkiye'de Vakıf Abideler Eski Eserler**, IV, s.371-75.
[281]S. Eyice, **a.g.m.,** s.39; E.H. **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,** C.4, 4.Kitab, s.156-59.

önemli bir yere sahiptir. *Muradiye İmareti* (Şekil 50), *Orhan İmareti* (Şekil 3), *Filibe İmaret Camii*[282], *Üsküp Alaca Camii*[283], *Edirne I. Bayezid İmareti*[284], *Kütahya İmaret Camii*[285] ve *Bitlis Şerefiye İmareti*[286] bugün eyvanlı görünümdedirler, fakat buradaki eyvanlar tabhane mekanlarının eyvana dönüştürülmesi ile meydana gelmiştir.

Yıldırım İmareti'nde kuzeydeki tabhane mekanlarına avludan girişi sağlanan birer koridorla, güneydeki tabhane mekanlarına ise doğrudan avludan ulaşılmaktadır. Avlunun doğusundaki ve batısındaki eyvanların tabhane mekanları ile bağlantısı yoktur, her iki eyvan da avluya açılmaktadır. Yapı içinde hem avludan ulaşılan hem de bir koridorla ulaşılan tabhane mekanı olan camiler arasında[287] *Bursa*'daki *Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7), *Orhan İmareti* (Şekil 3), *Muradiye İmareti* (Şekil 50) ve *Yeşil İmaret* (Şekil 24) sayılabilir.

Yapıda tabhane sayısı dörttür. İkisi avlunun doğu ve batısında yer alan eyvanların güneyinde ikisi de kuzeyindedir. Bu düzende tabhane mekanı olan yapılar arasında *Bursa Yeşil İmaret* (Şekil 24), *Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7) ve *Afyon İmaret Camii*[288] vardır. *Afyon İmaret Camii*'nde eyvanlara giriş dışarıdan sağlanmaktadır.

Yapının kuzeyinde yer alan beş birimli son cemaat yerinin her birimi, geçişleri pandantiflerle sağlanmış birer kubbe ile örtülüdür. Tabhaneli camilerde beş birimli ve birimlerin her birinin üzerinin birer kubbeyle örtülü olduğu son cemaat yerleri: *Bursa Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7)*, Bursa Ali Paşa İmareti* (Şekil 15)*, Amasya Bayezid Paşa Camii* (1414-19)[289]*, Tire Yeşil Camii (vakfiye 1441*)[290]*, Bilecik Orhan Gazi İmareti (XIV. yüzyılın ilk yarısı)*[291]*, Kastamonu İsmail Bey Camii* (1454)[292]*, Bursa*

[282]Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.71, Şek.26.
[283]Plan için bkz. **ay.mak.**, s.71, Şek. 28.
[284]Plan için bkz. **ay.mak.**, s.67, Şek.11.
[285]Plan için bkz. **ay.mak.**, s.72, Şek.30.
[286]Plan için bkz. **ay.mak.**, s.79, Şek.59.
[287]Bu tip yapılarda, yapının içinde yer alan tabhane mekanlarından bazılarına bir koridor aracılığı ile ulaşılırken, bazılarına da avludan geçilmektedir.
[288]Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.74, Şek.38.
[289]**Ay.mak.,** s.37; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, Ankara, 1983, s.211-15.
[290]S. Eyice, **a.g.m.,** s.40; İ. Kuyulu, "Yahşi Bey (Yeşil İmaret)", **Erken Osmanlı Sanatı**, s. 67-68.
[291]Y. Demiriz, "Bilecik'te Orhan Gazi İmaretinin Bugünkü Durumu ve Süslemeleri Hakkında Notlar", **Vakıflar Dergisi**, XXI, Ankara, 1990, s.165-172; E.H. Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mi'mari", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi**, I, 1956, Ankara, 1957, s. 140-44; G. Öney, **Beylikler….**, s.5-6; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.36-40; S. Erken, **Türkiye'de Vakıf Abideler**, II, s.62-67.

Karacabey İmaret Camii (1456-57)[293], *Bursa Hamza Bey İmareti (1461)* (Şekil 61), *İnegöl İshak Paşa Camii* (1486)[294], *İstanbul Rum Mehmet Paşa Camii* (1471-72)[295], *İstanbul Murat Paşa Camii* (1470-71)[296], *Üsküp İsa Bey Camii* (1475-76)[297], *Selanik Alaca İmaret (İshak Paşa) Camii (1484)*[298], *Tokat Hatuniye Camii* (1485)[299], *İstanbul Davut Paşa Camii* (1485)[300], *Tekirdağ Eğnecik (İnecik) İmaret Camii* (1498-99)[301], *Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii (XV. yüzyılın üçüncü çeyreği)*[302], *Halep Hüsreviye Camii* (1545-46)[303].

Yıldırım İmareti'nde giriş eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Giriş, içinde bulunduğu eyvanın dip duvarı içerisindedir. *Muradiye İmareti* (Şekil 50) ve *Orhan İmareti*'nde (Şekil 3) de girişler giriş eyvanının dip duvarındadır.

Yapıda girişin olduğu kuzey cephe iki katlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 10). *Bursa Yeşil İmaret* ve *Muradiye İmareti*'nde de giriş cephesi iki katlıdır.

Yıldırım İmareti'nde iki minare vardır. Batıdaki minare yapıdan bağımsızdır ve yeni yapılmıştır. Sadece gövdenin alt kesimi kalmış olan doğudaki minare ise beden duvarlarının üzerinde yükselmektedir. *Yeşil İmaret*'te de olduğu gibi minarelere duvarlar içerisine yerleştirilmiş birer koridorla çıkılmaktadır. Bu da tabhaneli camilerde tartışılan minare uygulamasına kesin kanıt olarak gösterilmektedir. Bu iki yapı minareli şekilde planlanmış olmalarına rağmen, minaresi yapının kuzey cephesinin doğu ve batı

---

[292]S. Eyice, **a.g.m.,** s.41.
[293]**Ay.mak.**, s.41; E.H. Ayverdi, **Fatih Devri**, III, s.263; R.H. Ünal, "Karacabey Camii", **Erken Osmanlı Sanatı**, s. 154-55; Y. Ötüken-vd, **Türkiye'de Vakıf Abideler**, IV, s.371-75.
[294]S. Eyice, **a.g.m.,** s. 44; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.294-98; Ş. Çakmak, "İshak Paşa Külliyesi", **Erken Osmanlı Sanatı,** s.151-53; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.118-121.
[295]S. Eyice, **a.g.m.,** s.43; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.482-90.
[296]S. Eyice, **a.g.m.,** s.43; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.466-72.
[297]E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,** C.3, s.250-54; S. Eyice, **a.g.m.,** s.43; E.H. Ayverdi, "Yugoslavya'da Türk Abideleri", s.5; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.80-82.
[298]E.H. Ayverdi, **Avrupa'da …,** C.4, 5. Kitab, s.351; S. Eyice, **a.g.m.,** s.44; İ.A., Yüksel, **a.g.e.**, V, s.362-64; S. Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", **Türkiyat Mecmuası,** XI, 1954, s.168-69.
[299]S. Eyice, **a.g.m.,** s.45; İ.A. Yüksel, V, s. 380-88.
[300]S. Eyice, **a.g.m.,** s.45; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.327-34; İ.A. Yüksel, **a.g.e.** ,V, s.235-39; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.75-77.
[301]S. Eyice, **a.g.m.,** s. 46; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s.153-56.
[302]E.H. Ayverdi, **Fatih Devri**, III, s. 1-16; **Türkiye'de Vakıf Abideler,** I, s.109-116; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.78-80.
[303]S. Eyice, **a.g.m.**, s.48; F. Yenişehirlioğlu (Çalışlar), **Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları**, Ankara, Temmuz 1989, s.123; E. Egli, **Sinan**, Zürich, 1953, s.57-57.

kesiminde olan örnekler arasında *Bursa Muradiye İmareti* (1425)[304], *İstanbul II. Bayezid Camii* (1500-1505)[305] ve *Edirne II. Bayezid Camii*'ndeki (1487-88)[306] minareler yapılara sonradan dahil edilmişlerdir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

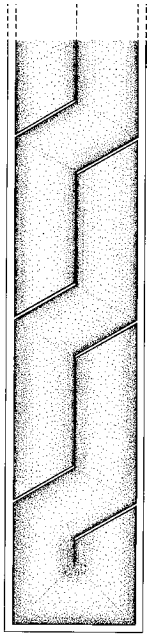
Yıldırım İmareti'nde taş, çini, alçı ve kalemişi süslemelere yer verilmiştir.

Yapıda taş işçiliği dikkat çekicidir. Süslemelerin çoğu küfeki taşı üzerine kabartma ve düz yüzeyli oyma tekniğindedir. Bu süslemelerin bazılarında kakma tekniği de kullanılmıştır. Taş işçiliği taçkapı ve çevresinde, son cemaat yerinde kemer yastıkları ve payelerde, konsollarda, kemer kilit taşı üzerinde, cephelerde, nişlerde, pencerelerde ve ibadet mekanındaki büyük kemer yastıklarındadır.

Eyvan şeklinde düzenlenmiş taçkapı, dikdörtgen formdadır. Kavsarası yarım manastır tonozu biçimindedir (Resim 107). Erken Osmanlı dönemi taçkapılarının büyük bir çoğunluğu, düzgün kesme taşlarla veya mermerlerle kaplanmıştır. Bu nedenle taçkapılarda en sık görülen süsleme, taş süslemelerdir. Ancak bu dönem süslemeleri Anadolu Selçuklu taçkapılarına göre oldukça sadedir[307]. Selçuklu taçkapılarının çerçevelerinde görülen süsleme şeritlerine, bu dönemde sadece Bursa Yıldırım İmareti ile birlikte *İznik Yeşil Cami*[308], *Bursa Ulu Cami*[309], *Ankara Karacabey İmareti*[310] gibi, erken tarihli sayılabilecek birkaç taçkapıda rastlanmaktadır[311]. Yıldırım İmareti taçkapısında, köşe sütunceleri ve yan nişleri çevreleyen dar şeritler üzerinde zincirek motiflerinden oluşan geometrik geçme örnekleri görülmektedir (Resim 110), (Şekil 11). Benzer süsleme örneğini *Bursa Koza Hanı*[312] taçkapısının çerçevesindeki enli şerit üzerinde görmek mümkündür.

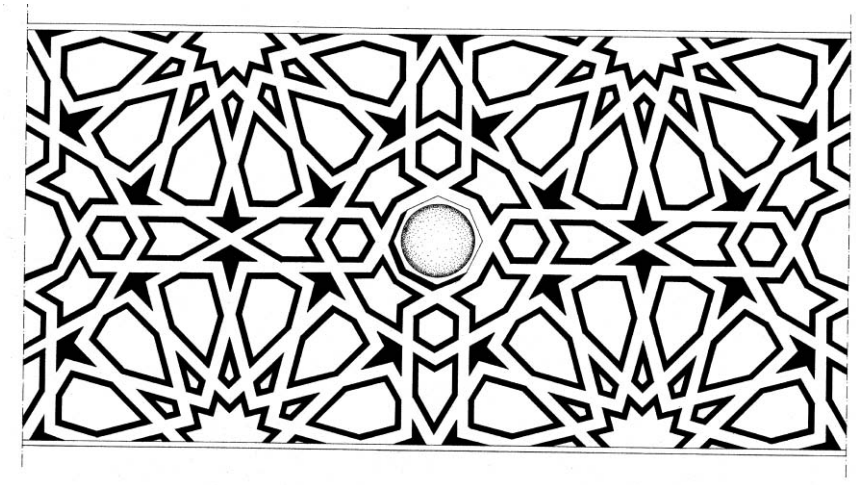
---

[304]Sadece batıdaki minareden bahsedilmektedir.
[305]S. Eyice, **a.g.m.,** s.46; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s. 191-98.
[306]S. Eyice, **a.g.m.,** s.45; İ. Kuyulu, "II. Bayezid Külliyesi", **a.g.e.**, s.189-93; S. Bayrakal, **a.g.e.**, s.83-95; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, İstanbul, 1983, s.106-116.
[307]Taçkapılardaki gelişim ve süslemeler için bkz. Ş. Çakmak, **Erken Dönem Mimarisinde Taçkapılar**, s.71-84.
[308]R.H. Ünal, "Yeşil Cami", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.134-36.
[309]Y. Demiralp, "Ulu Cami", **Erken Osmanlı Sanatı,** s.109-111.
[310]Ş. Çakmak, **a.g.e.**, s.127.
[311]Ş. Çakmak, , **a.g.e.**, s.78-79.
[312]Y. Demiralp, "Koza Hanı", **Erken Osmanlı Sanatı,** s.108-109.



Şekil 11. Yıldırım İmareti. Taçkapıdaki zencirek motifi (Ş.Çakmak'tan).

Taçkapıda giriş açıklığından sonra gelen ara bölümün tavanı üzerinde yer alan geometrik örnekli bezeme ilginç özelliklere sahiptir. İç içe geçmiş üç silmenin ortasında yarım kesilmiş oniki kollu yıldızlar, sekizgenler ve farklı geometrik şekiller görülmektedir (Resim 111), (Şekil 12).



Şekil 12. Yıldırım İmareti. Giriş açıklığından sonra gelen ara bölümün tavanındaki geometrik süsleme (Ş.Çakmak'tan).

Taçkapıdaki sütunce başlıkları yedi sıra mukarnasla hareketlendirilmiştir. Kaideleri ise daha basit mukarnaslıdır. Sağdaki kaidenin üst kısmında ayrıca bir palmet frizi bulunur. Bu friz kabartma tekniğinde yapılmıştır. Soldakinde bu kısım ise düz bırakılmıştır (Resim 109). Taçkapının basık kemeri iki renk taştan kakma olup, yukarısında Zengi tarzında düğüm motifi bulunmaktadır (Resim 107). Bu düğüm motifi daha sonra *Bursa Ulu Cami*'de[313] çalışan Suriye ya da güney kökenli sanatçıların burada da çalışmış olabileceğini akla getirmektedir. Kuzey cephedeki şahnişinlerin tavanlarındaki alçı üzerine boya ile yapılan dama tahtası düzenlemesi de bu sanatçıların işi olabilir[314]. Taçkapının yan nişleri düşey karakterli şeritlere bölünerek alçak kabartma tekniğinde, düz ve ters palmet motifleri ile bezenmiştir. Kavsara mukarnaslıdır. Nişin dışında basit zencirek bordürü bulunmaktadır (Resim 110).

Bugün pencere halindeki yan hücre girişleri Bursa kemeri şeklindedir. Kemerin yastıkları birkaç sıra mukarnasla hareketlendirilmiştir. Kemerin orta kısmında ise beş sıra mukarnasla bezenmiş konik şekilli bir yaşmak bulunmaktadır (Resim 109).

Son cemaat yeri kemerlerinin ayaklarla birleştiği kısımlarda mukarnas ve benzeri süslemeler yer almaktadır. İç kemerde zengin ve ince mukarnaslı üçer niş meydana getirilmiştir. Altta bitişler ters şekilde yerleştirilmiş palmetlerle son bulmaktadır. Diğer bazı kemer yastıkları ise daha şematik ve sadeleştirilmiş mukarnas süslemelidir. Burada da alt bitişler palmet şeklindedir. Kemer kilit taşlarının alt yüzeyleri ise damla şeklinde sarkıtlar ve mızrak ucu motifleriyle bezenmiştir (Resim 106).

Son cemaat yeri dış mihraplarında kavsara, sarkıt şekilli mukarnaslıdır. Bu mukarnasların aralarında mekik şeklinde firuze çiniler kakılmıştır (Resim 103). Mihraplar iç içe geçmiş ince silmelerle çevrelenmiştir (Resim 102).

Yıldırım İmareti'ndeki pencerelerde yer alan taş süslemeler oldukça dikkat çekicidir. Son cemaat yerindeki pencereler, duvar yüzeyinden 10-15 cm. çökertilmişlerdir. Pencereler ve alınlıkları bir sıra kaval silme ile çevrelenmiştir. Pencereler ayrıca yarım daire formlu yivle çerçevelenmiştir. Yapının kuzey cephesinin doğu ve batı ucundaki pencerelerin söve ve atkı taşlarının üzeri bir zencirek bordürü ile

[313]Y. Demiralp, "Ulu Cami", **Erken Osmanlı Sanatı**, s.109-111.
[314]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.188.

uzun ve eşkenar altıgenlere bölünmüştür. Altıgen formlu panoların her birinde geometrik kufi yazıyla "Ali" ismi üç kere tekrarlanmıştır[315] (Şekil 13). Uzun panoların içlerinde ise nesih yazı ile yazılmış dini konulu metinler bulunmaktadır. Aynı pencerelerin sivri kemerli alınlıklarının çerçevelerinde iki renkli taşla zikzak bordürü meydana getirilmiştir (Resim 104). Diğer cephelerdeki pencerelerin söve ve lentolarının üzeri iri mukarnaslarla süslenmiştir (Resim 95). Doğu ve batı cephedeki pencerelerin köşelerinde kare şekilli küçük süsleme panoları vardır. Bu panolardan, pencerelerin üst bölümündeki iki pano boştur. Alt bölümdeki iki panonun üzerinde ise geometrik kufi yazıyla dört defa "Muhammed" ismi yazılmıştır (Şekil 14). Bu yazı, Milas *Firuz Bey İmareti* (1394-95)[316] taçkapı alınlığındaki yazının daha küçük bir yüzeye işlenmiş şeklidir[317]. Doğu cephedeki panolarda oyma tekniğinde meydana getirilen yazılar, batıda kabartma tekniğindedir. Doğu ve batı cephelerin alt seviyesinde yer alan küçük pencerelerin üst kesimlerinde yüzeysel oyma tekniğiyle yapılmış bezemeler dikkat çekmektedir. Süslemeler, palmet motiflerinin bir ters, bir düz şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Palmetlerin içleri rumi ve kıvrım dallarla dolgulandırılmıştır (Resim 97). Türk süsleme özellikleri taşıyan bu süslemeli parçalara, *S. Çetintaş* devşirme demektedir[318].

İbadet mekanı ile avluyu ayıran büyük kemerin ayakları ise yanda çokgen sütunceleri bulunan niş şeklinde düzenlenmiştir. Kemer ayağından nişe geçiş sarkıtlı mukarnaslarla sağlanmıştır. Mukarnaslı bölümün altında ise palmetlerden oluşan bir bordür yer almaktadır. Nişin kavsarası ise basit mukarnaslarla hareketlendirilmiştir.

İbadet mekanındaki mermer mihrap dikdörtgen formludur. Mihrap kavsarası mukarnaslıdır. Mihrap nişini iki yandan mukarnas başlıkları olan yuvarlak formlu, yeşil renkli sütunceler sınırlamaktadır. Sütuncelerin kaide ve başlıkları mukarnaslıdır. Kaidelerinin üzerinde bitkisel süslemeler vardır (Resim 134). Mihrap iki yanda rumi ve ortada palmetten oluşan bir tepelikle taçlandırılmıştır. Çerçeve dev boyutlarda tutulmuş

[315]Üçlü *Ali* yazısının *Yıldırım Türbesi*'nde adı geçen mimar *Hüseyin oğlu Ali* olduğuna ya da kartuşlar içerisindeki öğüt verici sözlerin *Hz. Ali*'ye ait olduğu için burada geçen ismin *Hz. Ali* olduğuna dair fikirler öne sürülmüştür. Bkz. S. Çetintaş, **a.g.e.**, II, s.29; Y. Özbek, **a.g.e.**, s.186. Kartuşlar içindeki sözlerden yola çıkarak burada adı geçen kişinin mimar *Ali* değil *Hz. Ali* olabileceğini söyleyebiliriz.
[316]S. Eyice, **a.g.m.,** s.36; R.H. Ünal, "Milas Firuz Bey Camii", **a.g.e.**, s.39-40; G. Öney, **Beylikler….**, s.14; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.514-23.
[317]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.187.
[318]S. Çetintaş, **a.g.e.**, II, s.29-30.

geometrik örneklerden meydana gelmiştir. İmaretin kuzey cephesindeki pencerelerin kiriş ve söve yüzeyleri ile mihrabında görülen eşkenar ve uzun altıgenlerin atlamalı olarak dizilmesiyle meydana gelen süslemeye *Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Camii* mihrabında alçı[319] üzerinde görmek mümkündür. *Sinop Ulu Camii*'nin[320]1429-1430 yılları arasında onarılan anıtsal mihrabında da bu düzen çerçeve bordürü olarak ele alınmış, ancak Yıldırım İmareti'nden farklı olarak uzun ve eşkenar altıgenlerin içi birbirine kıvrım dallarla bağlanmış palmet ve rumilerle bezenmiştir. Bu tarz geometrik bordürlerin, *Akşehir Ulu Cami*[321], *Karaman Yollarbaşı Camii*[322], *Ayaş Ulu Camii*[323] gibi XIV-XV. yüzyıl yapılarında görülmesi, bir etkileşimden ziyade dönem modası olarak benimsenmiş olduğunu gösterir[324].



Şekil 13. Yıldırım İmareti. Kuzey cephe. Pencere söve ve lentoları üzerindeki geometrik kufi yazı panosu.



Şekil 14. Yıldırım İmareti. Doğu cephe. Pencere köşeliklerindeki geometrik süsleme.

Güneydoğu ve güneybatıdaki tabhane mekanlarının giriş aralıklarının tavanlarında eşkenar dörtgenlerden oluşan altı kollu yıldız şekilli sarkıtlar bulunmaktadır. Sarkıtların üzeri boyanmıştır (Resim 127).

Yapıda az miktarda çini süsleme bulunmaktadır. Bunlar tek renk sırlı firuze parçalardan ibarettir. Tabhanelerdeki alçı duvar süslemesinde geometrik bölmelerin

[319] Ö. Bakırer, **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Ankara, 1976, s.330, Şek.77.
[320]O. Aslanapa, **Anadolu'da İlk…**, s.50-51, Res.57-58.
[321]Y. Demiralp, **Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları**, Ankara, 1996,
[322]Ö. Bakırer, **a.g.e.**, s.228-31, Res.181,182,184.
[323]**Ay.es.**, s.224-26, Res.175,178.
[324]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.188.

bazılarında çini levhacıklar bulunmaktadır. Ayrıca son cemaat yerindeki dış mihraplarda mukarnaslar arasında mekik şeklinde tek renkli sır tekniğinde yapılmış, firuze renkli çiniler vardır. *G. Öney*, pencere oyuntularının tavanlarının eskiden zengin çinilerle kaplı olduğunu, belki de mihrabının da çinilerle süslü olabileceğini söylemektedir[325]. *S. Çetintaş*, yapının duvarlarının alt seviyesinde yer alan büyük boyutlu tüm pencerelerin tavanlarında, son cemaat yerindeki nişlerin mukarnasları arasındakine benzer özellikler gösteren çinilerinin bulunduğunu belirtmektedir[326].

Alçı süsleme yapıda güneydeki tabhane mekanlarının kıble duvarlarındadır. Ocak ve dolap nişleri üzerindeki süslemeler alçak kabartma olarak yapılmıştır. Bursa'da *Yeşil İmaret*'te de alçıdan ocak ve dolap nişleri vardır. Yapının ayrıca orta avlu ve ibadet mekanındaki pencerelerinde, girişin doğu ve batısında kalan iki küçük mekanın örtülerinin duvarla birleştiği bölümlerde ve kubbe kasnaklarındaki pencerelerde kalıplama tekniğinde yapılmış alçıdan içlik ve dışlıklar vardır.

Güneybatıdaki tabhanenin ocak nişinin üzerinde, kare şekilli bir süsleme panosu yerleştirilmiştir. Pano, dışta Kelime-i Tevhit, içte enine rumilerle oluşturulan iki sıra bordürle çevrelenmiştir. Duvarın üst kesiminde ise oniki kollu yıldızlardan oluşan[327] geniş bir bordür bütün duvar boyunca uzanmaktadır. Ortadaki panonun sağında ve solunda yukarıdan aşağıya doğru sıralanan birer geometrik pano ve üçerden iki sıra nişler bulunmaktadır. İki niş sırasının arasında arkad şeklinde bir bordür yer almaktadır. Alt bölümde bu simetri bozulmaktadır. Ocağın soluna maşalık, bir dolap ve üst üste iki niş yerleştirilmiştir. Sağ kesimde ise iki büyük dolap bulunmaktadır. Kompozisyonun bütünü dini içerikli bir yazı bordürüyle kuşatılmıştır. Niş, pano ve diğer bölümlerin araları bitkisel kıvrım dal bordürüyle sınırlandırılmıştır. Niş köşeliklerinin süslemelerinde ise bitkisel kıvrım dal kompozisyonları bulunmaktadır (Resim 130).

---

[325]G. Öney, **a.g.e.**, s.73.
[326]S. Çetintaş, **a.g.e.**, II,s.29.
[327]Aynı süslemeleri; *Ankara Hacı Arap Camii* alçı mihrap köşeliğinde Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.192, Res. 57 -59. Edirne *Şah Melek Camii* alçı mihrapta bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, Res. 522-23. Edirne *Yıldırım Camii* alçı ocak Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.507, Res.523. Erzurum *Yakutiye Medresesi* taçkapıda taş Bkz. S. Mülayim, **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuk Çağı**, Ankara, 1982, Res.212. Manisa *Muradiye Camii* mahfil tavanındaki ahşap üzerine kalemişi olarak C.E. Arseven, **Les arts décoratifs turcs**, İstanbul, 1952, Res.180'de görülmektedir.

Güneydoğudaki tabhane mekanının ocak ve dolap nişleri de alt bölümler dışında simetriktir. En üstte bir mukarnas bordürü bulunmaktadır. Bordürün altındaki kısım dikey olarak üç bölüme ayrılmıştır. Ortadaki bölümde ikisi dikdörtgen, diğeri kare şekilli üç süsleme panosu vardır. Bu panoların iki yanında, üstte dikdörtgen şekilli birer pano, altlarında ise üçerden iki sıra niş yer almaktadır. Alt bölümde ortada ocak, ocağın sağında maşalık ve altı küçük niş bulunmaktadır. Sol kesime iki büyük niş yerleştirilmiştir. Panolar, nişler ve ocaklar geometrik dar bordürlerle birbirlerinden ayrılmıştır. Niş köşeleri de kıvrım dallarla süslenmiştir. Yazı şeklindeki bordürde dini içerikli bir yazı vardır. Ocak nişinin çevresini kufi bir yazı bordürü dolaşmaktadır, fakat derin bir geçme içine yazıldığı için okunamamaktadır (Resim 128).

İki tabhane mekanında da geometrik süslemeler en büyük alanı kaplamaktadır. Beş, sekiz, on ve oniki kollu yıldızların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş kompozisyonlar bu bölümlerdeki panoların içlerini süslemektedir. Bordürlerde rozet, çiçek, nesih yazı, zencirek, rumi ve palmet desenleri bulunmaktadır. Geometrik bölümlerin içleri çiçek ya da rumilerle bezenmiş; köşelerde rozet biçiminde bitkisel desenler kullanılmıştır. Tabhane mekanlarındaki alçı süslemelerde görülen üç dilimli çınar yaprakları ve sekiz yapraklı çiçekler *Milas Firuz Bey Zaviyesi*[328]'nde taşa aktarılmıştır. Sekiz kollu yıldızlardan gelişen süslemeleri *Aksaray Ulu Camii* minber yan yüzünde[329], *Akşehir Kızılca Mescid*'in ahşap kapısında[330], *Ankara Molla Büyük Camii* alçı mihrabında[331], *Birgi Ulu Cami* ahşap minberinde ve çini mihrabında[332], Bursa *Yeşil İmaret* hünkar mahfili tavanı, döşemesi ve duvarında (Resim 228-230) görmek mümkündür. Geometrik panoların ve nişlerin bordürlerinde firuze renkli çini parçaları göze çarpmaktadır.

Yapıdaki kalemişi süslemeler, örtü ve geçişlerde, duvar yüzeylerinde ve mihrapta, palmet, rumi, kıvrım dal, perde, çeşitli çiçekler ile kartuşlar ve madalyonlar içerisine yerleştirilmiş yazılardan oluşmaktadır. Bu süslemeler yapıyla çağdaş değildir. Muhtemelen onarımların birinde, büyük bir olasılıkla da 1855 yılındaki onarımda

[328]Bkz. Y. Özbek, **a.g.e.**, s.123-141, Res.105-107,112-113,115-131,134,137.
[329]S. Mülayim, **a.g.e.**, desen 223.
[330]Y. Demiralp, **a.g.e.**, Şek.26, Res.34.
[331]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.179, Res.89-99.
[332]Y. Demiriz, "XIV. Yüzyılda Ağaç İşleri", **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14.yüzyıl)**, İstanbul, 1977, s.61; R.H. Ünal, "Ulu Cami", **Birgi**, s.59-79, Res.18-20,25-28.

yapılmış olmalıdırlar[333]. Son cemaat yerindeki kubbelerin içinde ve kubbe eteklerinde benzer karakterde süslemeler vardır. Ortadaki birimde yer alan kalemişi süsleme diğer kubbelerdekinden farklıdır. Bu kubbede yıldız motifinin ortasında toplu halde çiçekler vardır. Yıldız motifinin kenarlarındaki çiçekler ise buket şeklindedir. Etekteki bitkisel bordüründe siyah, mavi, turuncu renkler kullanılmıştır (Resim 99). Benzer özellikler gösteren diğer kubbelerin ortasında, sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Motif siyah renkte ince kıvrım dallarla meydana getirilmiştir. Kenarlarda palmet motifleri yer almaktadır. Kubbe eteklerinde palmet, rumi ve kıvrım dallardan oluşan bir bordür vardır.

Giriş eyvanını örten kubbenin göbeğinde uçları palmetlerle biten sekizgen bir madalyon vardır. Madalyonu yeşil renkli bir daire formu çevrelemektedir. Bu daireden kubbe eteklerine onaltı adet kuşak yayılmaktadır (Resim 108).

Yıldırım İmareti'nin avlusundaki kalemişi süslemeler, kubbe içi ve eteklerinde; kubbe kasnaklarında ve kornişlerdedir. Kubbe içinde palmet, rumi ve kıvrım dalların iç içe geçmesiyle meydana gelen bir süsleme vardır. Kubbe eteğini ince kıvrım dal ve yapraklardan oluşan bir bordür dolaşmaktadır. Bu bordürün altında stilize yaprak ve palmetlerle şekillenmiş bir başka bordür vardır. Kasnağın alt kesimindeki bordürde ise küçük palmet ve rumiler farklı formlardaki geometrik kartuşlar içerisine yerleştirilmiştir. Bu bordürün de altında palmet, rumi ve kıvrım dallarla meydana getirilmiş bir başka bordür yer almaktadır. Kubbedeki bu süslemelerde kırmızı, mavi, yeşil, turuncu ve lacivert renkler kullanılmıştır (Resim 118).

Güneydoğu ve güneybatıdaki iki tabhane mekanının tonozlarının ortasında kare şekilli bir pano vardır. Panonun ortasındaki baklava şekilli madalyon palmet, rumi ve kıvrım dallarla şekillenmiştir. Kare şekilli madalyonunun kenarlarına da ortadaki bu madalyonun ortadan ikiye kesilmesiyle meydana gelen süslemeler yerleştirilmiştir. Tonoz eteklerini palmet, rumi ve kıvrım dallardan meydana gelen bir bordür dolaşmaktadır. Tonozlarda yer alan kalemişi süslemelerde mavi, yeşil ve turuncu renkler kullanılmıştır. Her iki tabhane mekanında yer alan pencere çevresinde de

[333]S.T. Yıldız, **a.g.t.**, s.34.

palmet, rumi ve kıvrım dallardan oluşan bir bordür vardır. Bu süslemelerde ise sadece siyah renk kullanılmıştır (Resim 129).

Avlunun doğu ve batısındaki eyvanlardaki kalemişi süslemeler kubbe, kasnak ve eyvan kemerlerinin karınlarındadır. Kubbe içinde palmet, rumi ve kıvrım dallardan meydana gelen daire formlu bir madalyon vardır. Kubbe kasnağının her bir yüzünde dikdörtgen formlu birer kartuş vardır. Yatay dikdörtgen şekilli bu kartuşların içlerinde palmet ve kıvrım dallardan meydana gelen bir süsleme yer bulunmaktadır. Dikdörtgenin köşelerindeki süslemeler de aynı karakterdedir. Eyvan kemerlerinin karnındaki kartuşlar da palmet, rumi ve kıvrım dallardan meydana gelmiştir. Bu süslemelerde mavi, kırmızı, siyah ve turuncu renkler kullanılmıştır (Resim 123).

İbadet mekanındaki kalemişi süslemeler kubbede, Türk üçgenlerinin altındaki kornişlerde, beden duvarlarında ve mihraptadır. Kubbe göbeğinde palmet, rumi ve kıvrım dallardan meydana gelen süslemeler vardır. Kubbe eteğinde iki bordür bulunmaktadır. Üstteki bordür daha kalındır. Bordürlerdeki süslemeler kubbedekilerle benzer karakterdedir. Geçişlerin altında bir meander bordürü vardır. Korniş üzerindeki bordür, palmet ve rumi motifleri ile meydana gelmiştir. Kasnaktaki pencerelerin çevresindeki süslemeler, bordürlerde kullanılan süslemeler tarzındadır. Bu süslemelerde mavi, yeşil, turuncu, lacivert ve beyaz renkler kullanılmıştır (Resim 131-132). İbadet mekanı doğu, batı ve güney duvarlarındaki kartuşlar, palmet, rumi ve kıvrım dallarla meydana gelmiştir. Bu kartuşların içerisinde dini içerikli yazılar vardır. Doğu duvarının üst kesiminde yatay dikdörtgen formlu kartuşların içerisinde "Ömer, Ali, Hüseyin", batı duvarında ise "Ebu Bekir, Osman, Hasan" isimleri nesih yazı ile yazılmıştır. Bu kartuşların altında dıştan sekizgen içten daire şekilli birer madalyonun içine daire şeklinde sülüs yazıyla dini içerikli bir yazı yazılmıştır. Harflerin uçları uzatılarak madalyonun ortasında sekiz kollu yıldız motifi meydana getirilmiştir. Bu madalyonların yanında yer alan kartuşların içine simetrik olarak yazılmış "Besmele" ile bir balık motifi oluşturulmuştur. Güney duvarının üzerinde mihrabın iki yanında üst üste iki pano vardır. Üstteki daire şekilli, alttaki ise yatay dikdörtgen şekillidir. Bunların içindeki dini içerikli yazılar da sülüs yazıyla yazılmıştır.

Mihrap ana nişinin içerisinde iki yana çekilmiş bir perde motifi vardır. Mihrap tepeliğinin ortasında yer alan kartuşun içinde yer alan çiçekler realist üsluptadır (Resim 134).

Yıldırım İmareti'ndeki kalemişi süslemelerin hangi döneme ait olduğu konusunda kesin bir veri yoktur. Ancak yapıyla çağdaş olmadıkları kesindir. Mihrap nişinin içindeki iki yana açılan perde motifinin benzerleri, *Aydın Cicin Köyü'ndeki Cihanoğlu Camii* (1785)[334], *İzmir Çakaloğlu Hanı sebili* (1805)[335], *İzmir Şadırvanaltı Camii*[336], *Bursa Sitti Hatun Mescidi*[337] ve *Manisa Hüsrev Ağa Camii*[338]'nde görülmektedir. Ayrıca mihrap tepeliğinin ortasındaki kartuş içinde verilen realist çiçekler şeklindeki süslemelerin ve mihrabın iki yanındaki kompozisyonun benzerlerinin *Denizli, Acıpayam'daki Yazır Köyü Camii* (1802)[339] ve *Soma Hızır Bey Camii*'nde (1791-92)[340] görmek mümkündür. Büyük bir olasılıkla bu süslemeler yapıya 1855 yılındaki onarımda eklenmiş olmalıdır[341].

Tarihlendirme:

Yapının inşa kitabesi yoktur. Vakfiyesi de 802/1400 tarihlidir. *E.H. Ayverdi, Ş. Ulusoy*'a gönderme yaparak yapıyı *Yıldırım*'ın padişah olduğu seneye tarihlemektedir[342]. *Ayverdi*, Yıldırım İmareti'nin vakfiyesinin Remazan 802/Mart 1400 tarihli olduğunu bildirmekte ve vakfiyeyi yayınlamaktadır[343]. *A. Kuran* imaretin ve külliyenin inşaatının H.793/M.1390 yılında başlandığını ve Niğbolu Savaşı'ndan önce bitirildiğini belirtmektedir[344]. *S. Çetintaş* ise yapının inşaatının H.979/M.1394 yılında

[334]Bkz. R. Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Ankara, 1976, s.30.
[335]L. Bulut, "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", **Sanat Tarihi Dergisi**, VIII, İzmir, 1996, s. 1-9.
[336]Ayrıntılı bilgi için Bkz. R. Arık, **Bazı Örnekleriyle Anadolu'da "Barok" Denen Camiler**, Ankara, 1971, s.101-113.
[337]Ayrıntılı bilgi için Bkz. E. H. Ayverdi**, a.g.e.,** III, İstanbul, 1966, s.104.
[338]Ayrıntılı bilgi için Bkz. H. Acun**, Manisa'daki Türk Devri Yapıları**, Ankara, 1999, s. 181, resim. 146-47.
[339]R. Arık, **a.g.e.**, s. 42-46.
[340]**Ay.es.**, s. 32-39.
[341]S.T. Yıldız, **a.g.t.**, s.43.
[342]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.419.
[343]**Ay.es.**, s.420-25; "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", **Vakıflar Dergisi**, VIII, Ankara, 1969, s.37-46.
[344]A. Kuran, **a.g.e.**, s.77.

tamamlandığını söylemektedir[345]. Yapı, vakfiyenin hazırlandığı tarihten evvel, muhtemelen *Yıldırım Bayezid* tahta çıktıktan (1389) birkaç sene sonra inşa edilmiş olmalıdır[346].

[345]S. Çetintaş, **a.g.e.**, II, s.22-23.
[346]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.429.

4-Ali Paşa İmareti

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Yapı, *Yüceyer Caddesi*, *Ali Paşa Mahallesi*, *Eski Sokak*'ta yer almaktadır. 1855 depreminde hasar görmüş olan yapı, geçirdiği kapsamlı onarımlarla büyük ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir[347]. Sokak dokusunun değişmesi ile yapı evler arasında sıkışıp kalmış, kolaylıkla algılanamaz duruma gelmiştir. Kaynaklarda yapının batısında medrese ve imaretin olduğu, 1855 yılındaki depreminde bu yapıların yıkıldığından bahsedilmektedir[348].

Ali Paşa İmareti, avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından oluşmaktadır. Kuzeyindeki beş birimli son cemaat yeri yenidir (Şekil 15). Yapının batısında bir hazire bulunmaktadır. Yapıyı incelediğimiz 2006 Ağustos'unda onarım devam etmekteydi ve henüz minaresi yapılmamıştı (Resim 136). Kaynaklarda orijinal minarenin 1855 yılındaki depremde yıkıldığı belirtilmektedir[349].

Yapının onarım öncesine ait fotoğrafları, bugünkü durumu ile ilgili bazı detayları açmamızı gerektirmektedir. Kesin tarihi tespit edilmemekle beraber 1855 depreminden sonra orijinal kimliğini kaybetmesine sebep olan bir tamirde tonoz ve kubbeli örtü sistemi çatı olarak değiştirilmiştir[350]. *Ayverdi*'nin yayınladığı resimde ve bizim *Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü* arşivinde bulduğumuz raporda yer alan fotoğrafta son cemaat yeri doğu ve batıda dışa kapalıdır. Yuvarlak kemerler ve ayaklar sıvalıdır. Kemerlerin arası camekanlarla kapatılmıştır. Batıdaki tabhane mekanının arkasından bir minare yükselmektedir ve örtü kiremitlerle kaplanmıştır. Ayrıca son cemaat yeri ile sokak arasında kot farkı olduğu, basamaklarla son cemaat yerine çıkıldığı görülmektedir. Orta kemerin batısındaki kemerin önünde de küçük bir çeşme vardır (Resim 135). Başka bir resimde ise ahşap tavanın yıkıldığı, son cemaat yerinin sıvalarının söküldüğü, ayakların sadece bir kısmının kaldığı, yapının örtülerinin

---

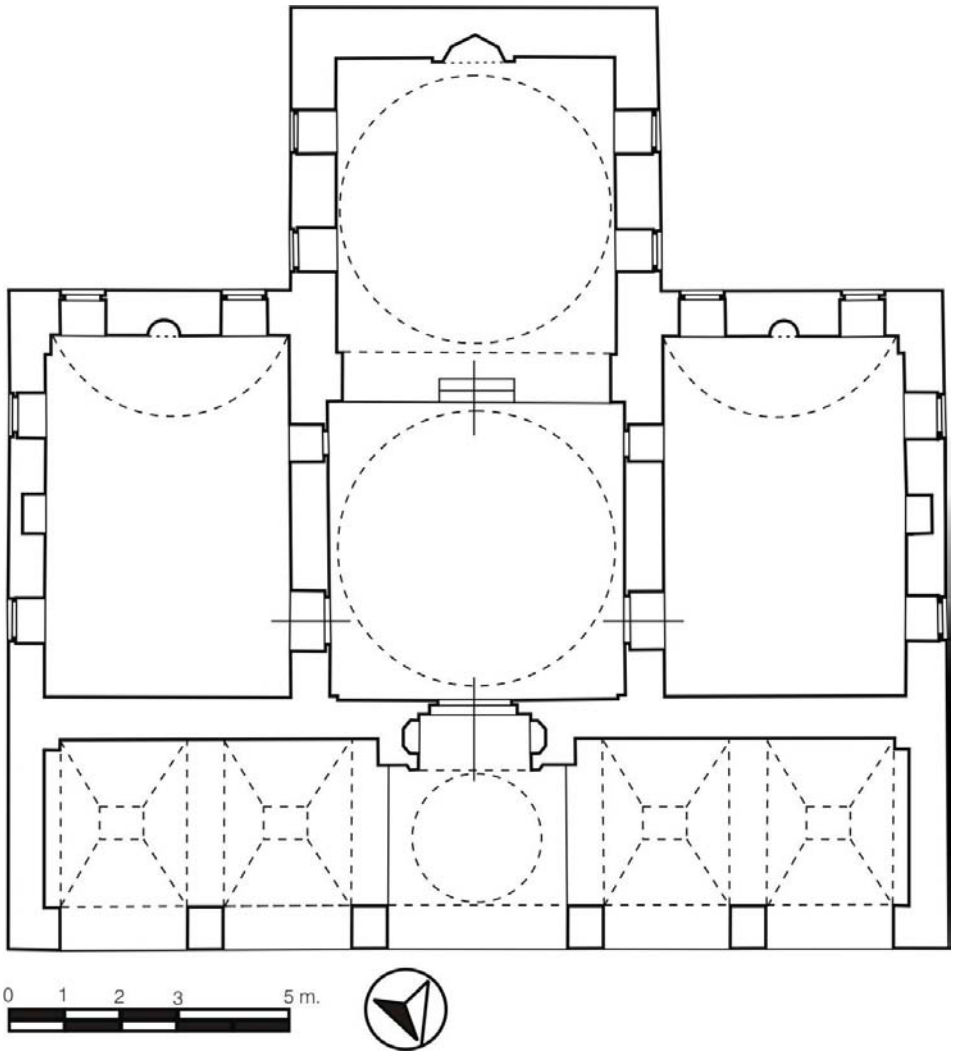
[347]R. Kaplanoğlu, **Bursa Anıtları Ansiklopedisi**, Bursa, 1994, s.27.

[348]R. Kaplanoğlu, **ay.yer.**; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387; K. Baykal, **a.g.e.**, s.80. Kaynaklarda geçen imaret ve medrese gibi unsurlar, *Orhan* ve *Hüdavendigâr* imaretlerinde de bahsettiğimiz gibi aynı yapının tabhane mekanı, ibadet mekanı gibi birimlerinin farklı yapılar gibi yorumlanması olabilir.

[349][349]S.M. Arık- vd, **Bursa Camileri Albümü**, Bursa Müftülüğü, İstanbul, 2004,s.9.

[350]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.238; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.386, Res.647,651,

olmadığı, pencere ve giriş açıklıklarının bozulduğu görülmektedir. 1998 yılından sonraki fotoğraflarda yapının daha kötü durumda olduğu ortaya çıkmaktadır. 1998 yılında son cemaat yeri örtüsü dışında iyi durumda olan yapının birkaç yıl içinde nasıl böyle kötü duruma geldiği ve son onarımla da tamamen değişmesi insanı düşündürmektedir.



Şekil 15. Ali Paşa İmareti. Plan (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

İmarette inşa malzemesi tuğla ve taştır. Yapının beden duvarları ve son cemaat yeri, üç sıra yatay bir sıra dikey tuğla ile kasetlenmiş düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Haziran 2000'den önceki bir fotoğrafta son cemaat yeri güney duvarının üst

kesimlerinin tuğla ile örülmüş olduğu görülmektedir. Bu, cephenin kapsamlı onarımlarla değiştiğinin açık bir kanıtıdır (Resim 137-140). Duvarlar, iki sıra kirpi saçakla son bulmaktadır. Yapının örtüleri alaturka kiremitlerle kaplanmıştır (Resim 141). Yapının son restorasyon raporunda duvarların dışta bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla, içte ise moloz taş dolgu olması istenmiştir. Dolgu duvarda çimento harcı, dış yüzeylerde kıtıklı harç kullanılması önerilmiştir[351].

Beş birimli son cemaat yeri dışa yuvarlak formlu kemerlerle açılmaktadır. Ortadaki kemer daha geniş ve yüksek tutulmuştur (Resim 137). Orta kemerin doğusundaki ve batısındaki kemerler daha dar, en dıştakiler ise daha geniştir. Kemerler kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ahşap gergilerle desteklenmektedir (Resim 142). Son cemaat yeri ayaklarından kuzeydekilerde düzgün kesme taş kullanılmıştır ve ayaklar kareye yakın dikdörtgen formdadır. Güneydoğu ve güneybatıda duvara gömülü olanlar ise üç sıra yatay tuğla ve bir kesme taş ile dönüşümlü olarak örülmüşlerdir. Ayakların kaideleri yoktur, başlıkları ise düz profillidir. Ayakların arası demir parmaklıklar kapatılmıştır. Son cemaat yerinin doğusu ve batısı ikişer basamakla çıkılan birer seki ile yükseltilmiştir. Son cemaat yerinde ortadaki birim geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbe ile diğer birimler ise birer aynalı manastır tonozu ile örtülmüştür (Resim 143). Bazı kaynaklarda ise birimlerin tümü birer kubbe ile örtülü şekilde gösterilmiştir[352]. Birimlerin örtülerindeki kalemişi süslemeler yenidir. Son cemaat yeri ile diğer birimler arasında bitişme çizgisi yoktur. 1855 yılındaki depremde tabhanelerle birlikte son cemaat yeri de yıkılmıştır. Bu depremden sonra son cemaat yeri bir dönem düz ahşap tavan ile örtülmüş, kuzeydeki kemerler ise yuvarlak formda örülmüştür. Kalan izlerden son cemaat yerinin kubbelerle örtülü olduğu anlaşılmış ve bu veriler dikkate alınarak yeni bir son cemaat yeri yapılmıştır[353]. Ancak kemerlerde yapının ilk inşa dönemini yansıtacak sivri kemer formu yerine yuvarlak kemer formu uygulanmıştır.

Yapıdaki özgün sayabileceğimiz unsurlardan biri, kuzey cephenin ortasında yer alan taçkapıdır. Giriş açıklığı basık kemerle örtülüdür. Mukarnaslı bir kavsaraya sahip olan kapının kuşatma kemeri sivridir. Taçkapının iki yanındaki köşe sütunceleri beş

[351]Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde gördüğümüz raporda duvarların yukarıdaki şekilde yapılması önerilmiştir. Ancak ne ölçüde uygulandığı tartışmaya açıktır.
[352]**Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, III, s.16; E. H. Ayverdi, **a.g.e.** I, s.385, R.647.
[353]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.27.

kenarlıdır ve başlıkları pahlıdır (Resim 144). Taçkapı mihrabiyeleri de beş kenarlıdır ve mukarnas kavsaralıdır (Resim 145). Taçkapı eski fotoğraflarda da görüldüğü gibi kısmi müdahaleler görmüştür. Son cemaat yerinin zemininin yükseltilmesi nedeniyle mihrabiyelerin formu bozulmuştur.

Taçkapıdan girişi sağlanan kare planlı avlu, geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ortasında aydınlatma feneri bulunmaktadır. Örtü geçişleri ve beden duvarları üzerinde kalemişi süslemeler yer almaktadır (Resim 146-147). Avlu kubbesindeki süslemeler son onarımın eseridir. Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki eski fotoğraflardan avlu kubbesinin yıkık olduğu ve avlu zeminin yükseltildiği görülmektedir.

Avludan girişleri sağlanan ve avlu ile kot farkı olmayan tabhane mekanları, dikdörtgen planlıdır ve birer yuvarlak kemerli tonoz ile örtülüdür. Her iki mekanında güney duvarlarında ortada kare formunda bir niş ve bu nişin iki yanında birer kare formunda sonradan dolap nişi haline getirilmiş pencere açıklığı yer almaktadır. Mekanların dışa açılan doğu ve batı duvarlarında ise ortalarında dikdörtgen formlu birer niş bulunan kare profilli iki pencere yer almaktadır. Doğudaki tabhane mekanı kısmen özgünlüğünü korumaktaysa da batıdaki mekan yeniden yapılmıştır. Her iki mekanın örtüsü de yenidir (Resim 148-149).

Avludan altı basamakla çıkılan kare planlı ibadet mekanı, geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Birimin doğu, batı ve güney duvarlarında altta ve üstte ikişer pencere açıklığına yer verilmiştir. Alt sıra pencereleri dikdörtgen formdadır ve tuğladan alınlıklara sahiptir. Üst sıra pencereleri ise yuvarlak kemerledir. Yuvarlak profilli eyvan kemerinin ayakları mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Birimin örtüsünde ve beden duvarlarında kalemişi süslemeler vardır. Kemer ayağındaki devşirme yastık ve mukarnaslı süslemeler onarımda korunan unsurlar arasındadır (Resim 150-153).

Dört kenarlı mihrap nişi bir mukarnas kavsara ile örtülüdür. Mihrap, basit geometrik bir silme ile çevrelenmiştir (Resim 154).

Güneybatıda yer alan minber ile güneybatıda yer alan vaaz kürsüsü yenidir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Ali Paşa İmareti avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından oluşmaktadır. Kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır.

XIV. yüzyıla tarihlenen yapı, 1855 yılındaki büyük depremde zarar görmüştür. Bu depremde kubbeler, tabhane mekanları ve minare yıkılmıştır. İbadet mekanında ise bir çarpılma meydana gelmiştir[354]. Yapı bu tahribatlar nedeniyle kapsamlı onarımlar geçirmiştir. Onarımlar sonucu özgünlüğünü yitiren yapı, 1955 yılında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından[355], 2000 yılında itibaren *Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü* tarafından onarılmıştır. 2006 yılının Ağustos ayında Bursa'daki incelememizde onarım halen devam etmekteydi.

Beş birimli son cemaat yerinde ortadaki birim bir kubbe ile diğer birimler ise birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür[356] (Şekil 15). Bir dönem ahşap tavanla örtülü son cemaat yeri, bazı kaynaklarda kubbe ile örtülü şekilde gösterilmiştir[357]. Bugünkü örtülerin hangi veriyi değerlendirerek yapıldığı belli değildir. Çünkü Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bulunan 2000 Haziran'ına ait onarım öncesini gösteren bir fotoğrafta kubbelerin oturduğu kemerler algılanabilmektedir. Ancak bu fotoğrafta örtülerin hepsinin kubbe olduğunun bir kanıtı değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yapı farklı dönemlerde kapsamlı onarımlar geçirmiştir.

2000 yılının Haziran ayında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge kuruluna sunulan restorasyon raporuna göre, yapının özgün duvarları ve müdahale gören bölümler plan üzerinde gösterilmiştir. Bu rölövede avlu, doğudaki tabhane mekanı, taçkapı, son cemaat yerinde kuzeydoğudaki iki ayağın temelleri sağlam kalmış, ibadet mekanı ve batıdaki tabhane mekanı şakulden kaymış ve iki mekanın kimi yerleri yıkılmıştır. İbadet mekanında güney duvarı sonradan ve farklı bir teknikle yapılmıştır. Avlu ile batıdaki tabhane mekanını ayıran ortak beden duvarındaki pencere sonradan kapatılmıştır. Simetriği olan pencere ise yükseltilmiş ve daraltılmıştır. Son cemaat

[354]S.M. Arık vd, **a.g.e.**, s.9.
[355]**Ay.yer.**
[356]Tabhaneli camilerde orta birimi kubbe, yan birimleri tonoz ile örtülü olan son cemaat yerleri: *İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388), Milas Firuz Bey Camii (1394), Edirne Muradiye Camii (1426 vakfiye), Filibe Şihabüddin Camii (1430), Edirne Beylerbeyi Camii (933 vakfiye), Edirne Gazi Mihal Camii.*
[357]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.16; E. H. Ayverdi, **a.g.e.** I, s.385, R.647.

yerinden tabhane mekanlarına açılan girişler sonradan yapılmıştır. Doğudaki tabhane mekanının doğu cephesindeki dolap üstlük pencereye dönüştürülüp yükseltilmiştir. Avlu, ibadet mekanı, tabhane mekanları ve son cemaat yerinin taban kotları orijinal olmayıp yükseltilmiştir. Son restorasyonda beden duvarları onarılmış, ağır hasarlı kısımlar, ibadet mekanı, batıdaki tabhane mekanı ve son cemaat yeri yeniden inşa edilmiştir. Raporda ibadet mekanının beden duvarlarının kubbeyi taşıyan kemerlere kadar olan kısımları, doğudaki tabhane mekanının tonoz başlangıcına kadar olan kısımları, taçkapının tüm unsurları, son cemaat yeri kemerlerini taşıyan doğu taraftaki iki adet ayak temeli, yapının güneydoğusundaki istinat duvarı, yapıdaki mekanların özgün taban kotları, malzeme ve yapım tarzı, özgün dış kapı kilidi, revak çeşmesi ve şamdanları, hazire alanı ve kalemişlerinin aynen korunacağı belirilmiştir. Raporda ibadet mekanının beden duvarları ve kubbesi, batıdaki tabhane mekanının beden duvarları ve tonozu, son cemaat yeri ayakları, kemerleri, kubbe ve tonozları, avlu kubbesi ve kemerleri, doğudaki tabhane mekanının tonozu ve minarenin tamamlanacağı belirtilmiştir.

Son cemaat yerinde mevcut ayak temelleri esas alınarak basınca dayanıklı kesme taşların kemer yastıklarının başlangıcına kadar örülmesi, kemer yastıklarının ön üretimle yapılıp yerine konulması önerilmiştir. Yapıdaki izlerin kemer üzengilerinin iki sıra taş ve üç sıra tuğla dizileriyle yükseltilmiş olduğunu gösterdiğini, buradan yola çıkarak revak kemerlerinin tuğla ile yapılması, dış cepheye bakan yüzlerinin bir sıra taş ve iki sıra tuğla örgüsü şeklinde yapılması eklenmiştir.

Son cemaat yerinde taçkapıya kadar olan bölüm, son cemaat yerine çıkan basamaklar ve minare kaidesine giriş basamakları, avlu zemini ve ibadet mekanına çıkan basamaklar, avluda yer alan havuz tabanı ve yan kenarları, kemer yastıklarının doğal taş (mermer) ile yapılması önerilmiştir. İbadet mekanı, tabhane mekanları ve son cemaat yeri zeminlerinde taban tuğlası önerilmiştir.

Minarenin kaidesinin kesme taş, gövde ve peteğinin tuğla, şerefenin doğal taş (mermer), külahın ise ahşap karkas üzerine kaplama tahtası ve kurşun kaplama olması istenmiştir. Yukarıda sayılan restorasyon önerilerinin tümüne yakını yanlış uygulanmış, yapı, orijinallikten uzaklaşarak yeni bir görünüm kazanmıştır.

Yapının plan şeması incelendiğinde, tabhane mekanları doğrudan avluya açıldığı görülmektedir (Şekil 15). Avluya iki yönde açılan birer tabhane mekanı olan tabhaneli camiler arasında *İznik Nilüfer Hatun İmareti* (1388)[358], *İznik Yakup Çelebi Zaviyesi* (XIV.yy.ın son çeyreği)[359], *Geyve İmaret (Sinan Bey) Camii* (XIV. yy.)[360], *Bilecik Orhan Gazi İmareti* (XIV.yy.)[361], *İznik Orhan İmareti* (1325)[362], *Bursa Ebu İshak Zaviyesi* (XIV. yy. sonu)[363], *Milas Firuz Bey Camii* (1394-95)[364], *Kurşunlu Yukarı Camii*[365], *Bursa Timurtaş Paşa Zaviyesi* (XIV. yy. başı)[366], *Balıkesir Yıldırım İmareti*[367], *Kütahya İmaret Camii* (1411)[368], *Edirne Gazi Mihal Camii* (1422)[369], *Edirne Beylerbeyi Camii* (1429)[370], *Edirne II. Murad Zaviyesi* (1435-36)[371], *Tire Yeşil İmaret* (1441)[372], *Edirne Mezid Bey İmareti* (1441-42)[373], *Bursa Aynalı (Hoca Tabib) İmareti* (Fatih devri)[374], *Amasya Hızır Paşa Camii* (XV. yy.)[375], *Vezirköprü Taceddin Paşa Camii* (XV. yy.)[376] sayılabilir.

Ali Paşa İmareti'nde tabhane mekanları yuvarlak kemerli birer tonoz ile örtülüdür. *Bursa Ebu İshak Zaviyesi*, *Timurtaş Paşa Zaviyesi*, *Balıkesir I. Bayazid*

---

[358]Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, Ankara, 1986, s.239-42; S. Eyice, **a.g.m.**, s.33; S. Eyice, "İki Türk …, s.107; R.H. Ünal, "Nilüfer Hatun İmareti", **a.g.e.**, s.130-31; G. Öney, **Beylikler….**, s.15-16; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.320-28.

[359]S. Eyice, **a.g.m.**, s.33; A.S. Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, I, Ankara, 1938, s.66; Y Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s. 253-56; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.328-31.

[360]S. Eyice, **a.g.m.,** s.34.

[361]Y. Demiriz, "Bilecik'te Orhan Gazi İmaretinin Bugünkü Durumu ve Süslemeleri Hakkında Notlar", **Vakıflar Dergisi**, XXI, Ankara, 1990, s.165-172; E.H. Ayverdi, "Orhan Gazi…, s.140-44; G. Öney, **Beylikler….**,s.5-6; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.36-40; S. Erken, **Türkiye'de Vakıf Abideler**, II, s.62-67.

[362]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.167-71; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.242-45.

[363]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.51-55; S. Eyice, **a.g.m.**, s.35; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s. 393-96.

[364]S. Eyice, **a.g.m.,** s.36; R.H. Ünal, "Milas Firuz Bey Camii", **a.g.e.**, s.39-40; G. Öney, **Beylikler...**, s.14; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.514-23.

[365]S. Eyice, **a.g.m.,** s.36.

[366]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.44-50; S. Eyice, **a.g.m.**, s.37; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387-92; K. Baykal, **a.g.e.**, s.111-12; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.313-14; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.24-25.

[367]S. Eyice, **a.g.m.,** s.36.

[368]**Ay.es.**, s.40.

[369]**Ay.es.**, s.38.

[370]**Ay.es.,** s.39; İ. Kuyulu, "Beylerbeyi Camii", **a.g.e.**, s.187-88.

[371]**Ay.es.**, s.39; İ. Kuyulu, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.180-81; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.55-56.

[372]S. Eyice, **a.g.m.,** s.40; İ. Kuyulu, "Yahşi Bey (Yeşil İmaret)", **Erken Osmanlı Sanatı**, s. 67-68.

[373]S. Eyice, **a.g.m.,** s.40.

[374]S. Eyice, **a.g.m.,** s.49; K. Baykal, **a.g.e.**, s.90; A. Gabriel, **a.g.e.,** s.143.

[375]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s. 247-49.

[376]**Ay.es.**, s. 247-49.

İmareti[377], *Kastamonu İsmail Bey İmareti*[378] ve *Bitlis Şerefiye İmareti*[379]'nde de tabhane mekanları da birer beşik tonoz ile örtülüdür.

Ali Paşa İmareti'nde ibadet mekanı *Hüdavendigâr İmareti* ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nde de olduğu gibi derin bir eyvan şeklindedir ve üzeri bir tonoz ile örtülüdür.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Yapıda pek fazla süsleme bulunmamaktadır. Süslemeler alçı ve kalemişi ile meydana getirilmiştir.

Taçkapının kavsarası sarkıtsız basit mukarnas dolguludur (Resim 144). İbadet mekanını avludan ayıran kemer yastığında ise alçıdan tek sıra basit mukarnas, bir friz meydana getirmiştir. *Bursa Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinin ibadet mekanının kemeri de mukarnas dizileri ile hareketlendirilmiştir. Ancak oradaki süslemeler mermerdendir. Avlunun doğu ve batı duvarlarının üst kesimindeki alçıdan çarkıfelek motifli kabaralar, 2000 Haziran'ında başlayan onarımdaki korunan unsurlar arasındadır.

Son cemaat yeri kubbe ve geçişlerinde, tonozlarda; avlu kubbesi ve geçişlerinde, beden duvarlarında, ibadet mekanı kubbesi ve geçişlerinde ve beden duvarlarında 2006 yılı onarımına ait kalemişi süslemeler vardır (Resim 142,143,146,147,150,151,153). İbadet mekanının doğu ve batı beden duvarları üst kesiminde yer alan ağaç ve madalyon motifleri ise onarım öncesinde de bazı kayıplarla beraber iyi durumda görülmekteydi (Resim 152). Özgün süslemelerin korunmaları önerilmiş, ancak son onarımda tamamen yeniden yapılmışlardır (Resim 153). İbadet mekanı doğu ve batı duvarlarının üst kesimine realist üslupta resmedilmiş çiçek açmış ağaç tasvirleri yer almaktaydı. Minyatürlerde resmedilen Çin bulutları tarzında bir kaya silueti zemini oluşturmaktadır. Ağaç motifinin üzerinde daire formlu bir madalyon yer almaktadır. Madalyonun dış bordüründe Çin bulutları yer alırken, madalyonun içerisinde palmet ve rumilerden gelişen bir süsleme vardır. Yapılan onarımlarda, iyi durumda olan bu süslemeler yok edilmiş, yerlerine bugün görülen resimler yapılmıştır.

[377]Plan için Bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.68.
[378]Plan için Bkz. **ay.mak.**, s.72.
[379]Plan için Bkz. **ay.mak.**, s.79.

Tarihlendirme:

Kesin inşa tarihi bilinmeyen yapının H**.** Zilhicce 796/M. Ekim 1394 tarihli vakfiyesi vardır[380]**.** Banisi *Çandarlı Halil Hayreddin Paşa*'nın oğlu, *Yıldırım Bayezid*'in veziri *Ali Paşa*[381]'dır. İmaretin haziresindeki mezartaşı *Ali Paşa*'ya ait olup, 703 tarihlidir. Fakat bu tarih yanlış yazılmış olmalıdır, çünkü o tarihte henüz Bursa alınmamıştı. *Ali Paşa, Hüdavendigâr* ve *Yıldırım* devrinin kazaskeri, sadrazamı ve ünlü bir komutanıdır. Vefat edince babasının yanına İznik'e gömülmüştür. Mezar kitabesinde H.809/M.1407 tarihi ile ismi açıkça yazılıdır. İmaretin haziresindeki mezar ise bir makam kabri olmalıdır[382]. Yapı, 1394 yılından birkaç yıl önce inşa edilmiş olmalıdır.

[380]Ş. Çakmak, **a.g.e.**, s.102; S.M. Arık- vd**, a.g.e.**, s.9; E. H. Ayverdi, **a.g.e.**,I, s.385.
[381] **Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s. 15.
[382]K. Baykal, **a.g.e.**, s.80.

5-Ebu İshak Zaviyesi[383]

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Cumhuriyet Caddesi, Kızyakup Mahallesi'nde bulunan zaviye, *Yıldırım Bayezid* tarafından, *Ebu İshak* adına yaptırılmıştır. *Fatih* döneminde büyük bir onarım gören yapı, 1479 yılında ibadete açılmıştır[384]. Zaviye son olarak 1969 yılında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından onarılmıştır[385] (Resim 155).

Avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından oluşan yapının kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır. Minare yapının kuzeydoğusundadır (Şekil 16). Yapının kuzeyindeki mermer havuz, doğusundaki abdest muslukları ve tuvalet yenidir. Yapının kuzeyinde XVII. yüzyılda inşa edilmiş bir türbe vardır. Türbenin içindeki sandukanın başucunda "Abdullah Mustafa" yazılıdır[386].

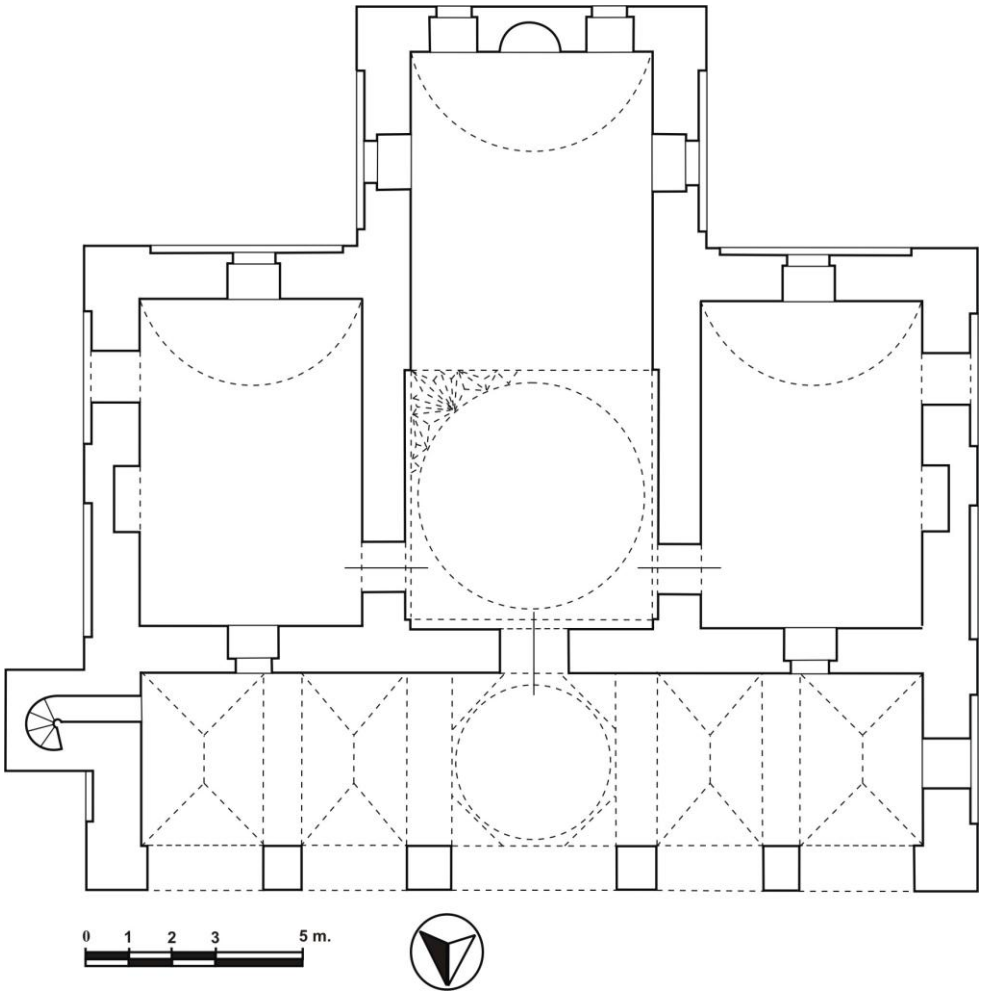
Yapının inşasında kesme taş, kabayonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Beden duvarlarında kabayonu taşların arasında düzensiz sıralar halinde tuğla hatıllar vardır (Resim 156-157, 160-162). Son cemaat yerinde ise kesme taşlar yatay şekilde yerleştirilmiş üç sıra tuğla ile dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Beden duvarları yuvarlak kemerli çökertmeler ve iki sıra kirpi saçakla hareketlendirilmiştir. Tabhane mekanlarının bacaları çatı üzerinde yükselmektedir. Bu bacalar da onarımlarda yenilenmiştir.

Tabhane mekanlarının her cephesinde birer pencere açıklığı yer almaktadır. İbadet mekanının doğu ve batısında da birer, güneyinde ise iki pencere vardır. Pencerelerin hepsi dikdörtgen profillidir. Yuvarlak kemerli alınlıkları basit tuğla süslemelerle bezenmiştir (Resim 158-159).

Yapının kuzeydoğu köşesindeki minare kare kaidelidir. Kaide kesme taş ve üç sıra yatay bir sıra dikey tuğlalarla örülmüştür. Kaidenin üst kesimi dilimli kemerli sağır nişler ve gülbezeklerle hareketlendirilmiştir. Silindirik gövde tuğladandır. Şerefe altı testere dişleri ile dolgulandırılmıştır (Resim 163-164). Basit dikdörtgen formlu minare

[383]Yapı, Baba İshak Zaviyesi diye de adlandırılmaktadır.
[384]M.S. Arık-vd, **a.g.e.**, s.33.
[385]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.50; M.S.Arık, **ay.yer.**
[386]**Ay.yer.**

girişi, son cemaat yerinin güneydoğu köşesindedir (Resim 166). Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun arşivindeki yapının eski fotoğraflarında şerefe altının bugünkü gibi testere dişleri ile dolgulandırılmamış olduğu görülmektedir. Düz bırakılan şerefe altında sadece basit bir silme vardır. Taş külah geç döneme özgüdür. Basit silmelerle hareketlendirilen külah yukarı doğru daralmaktadır.



Şekil 16. Ebu İshak Zaviyesi. Plan (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

Beş birimli son cemaat yeri dışa sivri kemerlerle açılmaktadır. Kemerler kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ahşap gergilerle desteklenmektedir. Kuzeyde ayakların arası camekanlarla, doğu ve batı cephede ise birer duvarla dışa kapatılmıştır (Resim 156, 165-167). Batıdaki duvarda dikdörtgen formlu bir pencere vardır. Pencerenin üzerinde

alınlık sivri kemerlidir. Eski fotoğraflarda bu pencere görülmemektedir (Resim 155). Pencere ya sonradan açılmış ya da eski fotoğraflarda duvar sıvalı olduğu için pencereyi görememekteyiz. Son cemaat yerinin kuzeybatısındaki ayak üç sıra yatay, bir sıra dikey tuğla ile kasetlenmiş düzgün kesme taşlarla güneydoğudaki ayak ise kabayonu taşlarla örülmüştür. Diğer dört ayak ise dikdörtgen formludur ve kesme taştandır. Kaideleri olmayan ayakların başlıkları taştan silmeli sade başlıklardır (Resim 167). Son cemaat yerinde orta birim diğerlerinden daha geniştir ve bir kubbe ile örtülüdür. Diğer birimler ise birer aynalı manastır tonozu ile örtülmüştür.

Basit dikdörtgen formlu giriş açıklığı, sivri kemerli bir çökertme içerisindedir. Herhangi bir süsleme unsuruna sahip olmayan kapının üzerinde üç satırlık bir inşa kitabesi vardır. Kitabenin üzeri altın yaldızla boyanmıştır (Resim 168).

Giriş açıklığından ulaşılan kare planlı avlu, geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe göbeği ve eteği kalemişi süslemelerle hareketlendirilmiştir. Doğu, batı ve kuzey duvarlarının üst kesiminde birer adet pencere vardır. Kuzey duvarındaki pencere dikdörtgen formlu bir çökertme içerisindeyken, diğer pencereler sivri kemerli birer çökertme içerisindedir. Doğu ve batıdaki pencereler sonradan doldurulmuştur (Resim 169-170).

Avlunun doğusunda ve batısında dikdörtgen planlı birer tabhane mekanı yer almaktadır. Tabhane mekanlarının girişleri yuvarlak kemerli basit açıklıklar şeklindedir. Tabhaneler yuvarlak kemerli birer tonoz ile örtülüdür. Mekanların üç cephesinde de dikdörtgen formlu yuvarlak kemerli birer pencere yer almaktadır. Batıdaki tabhane mekanının batı duvarı ortasında, doğudaki tabhane mekanının ise doğu duvarında dikdörtgen formlu, yukarıya doğru kademelenerek daralan kavsara ile örtülü birer ocak bulunmaktadır. Avlu ile tabhane mekanları arasında kot farkı yoktur (Resim 171).

Avludan iki basamakla ulaşılan ibadet mekanı, dikdörtgen planlıdır ve yuvarlak kemerli bir tonoz ile örtülüdür. Doğu ve batı duvarlarında birer, güney duvarında ise ikişer pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencereler dikdörtgen formludur ve yuvarlak kemerli alınlıklara sahiptir. Üst seviyedeki tek pencere mihrabın üzerindeki yuvarlak kemerli açıklıktır. Eyvanın üç duvarını, üst seviyede, yağlıboya ile yapılmış bitkisel bir bordür dolanmaktadır (Resim 172).

Yarım daire kesitli mihrap nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülüdür. Mihrap ana nişine yağlıboya ile bir perde motifi yapılmıştır. Kavsara içerisindeki ve çerçevedeki dini içerikli yazılar da yağlıboyadır (Resim 173).

Harimin güneydoğusunda yer alan ahşap vaaz kürsüsü ve güneybatısında yer alan minber yenidir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Yapı, avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından oluşmaktadır. Kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır.

Ebu İshak Zaviyesi plan şeması ile *Bursa Timurtaş Paşa* ve *Hüdavendigâr* imaretlerine benzemektedir. Üç yapıda da ibadet mekanı birer tonoz ile örtülüdür. Ayrıca *Tokat Horozlu İmaret* (XV. yy. başları)[387], *Edirne Gazi Mihal Camii* (1422)[388], *Edirne Yıldırım Camii*'de (XV. yy. sonları)[389] birer tonoz ile örtülüdür.

Yapıdaki tabhane mekanları doğrudan avluya açılmaktadır. Avluya iki yönde açılan birer tabhane mekanı olan tabhaneli camiler arasında *İznik Nilüfer Hatun İmareti* (1388)[390], *İznik Yakup Çelebi Zaviyesi* (XIV.yy.ın son çeyreği)[391], *Geyve İmaret (Sinan Bey) Camii* (XIV. yy.)[392], *Bilecik Orhan Gazi İmareti* (XIV.yy.)[393], *İznik Orhan İmareti* (1325)[394], *Bursa Ali Paşa İmareti* (Vakfiye 1394)[395], *Milas Firuz Bey Camii* (1394-95)[396], *Kurşunlu Yukarı Camii*[397], *Bursa Timurtaş Paşa Zaviyesi* (XIV. yy. başı)[398],

---

[387]S. Eyice, **a.g.m.,** s.37.
[388]**Ay.es**, s.38.
[389]**Ay.es**, s.35; İ. Kuyulu, "Yıldırım Külliyesi", **a.g.e.**, s.193-95; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s. 484-94.
[390]Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.239-42; S. Eyice, **a.g.m.,** s.33; S. Eyice, "İki Türk…, s.107; R.H. Ünal, "Nilüfer Hatun İmareti", **a.g.e.**, s.130-31; G. Öney, **Beylikler...**, s.15-16; E.H. Ayverdi, **a.g.e**, I, s.320-28.
[391]S. Eyice, **a.g.m.**, s.33; A.S. Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, I, Ankara, 1938, s.66; Y Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s. 253-56; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.328-31.
[392]S. Eyice, **a.g.m.**, s.34.
[393]Y. Demiriz, "Bilecik'te…, s.165-172; E. H. Ayverdi, "Orhan Gazi…, s. 140-44; G. Öney, **Beylikler...**,s.5-6; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.36-40; S. Erken, **a.g.e.**, II, s.62-67.
[394]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.167-71; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.242-45.
[395]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.15-17; K. Baykal, **a.g.e.**, s.79-80; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.238; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.385-87.
[396]S. Eyice, **a.g.m.,** s.36; R.H. Ünal, "Milas Firuz Bey Camii", **a.g.e.**, s.39-40; G. Öney, **Beylikler...**, s.14; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.514-23.
[397]S. Eyice, **a.g.m.**, s.36.
[398]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.44-50; S. Eyice, **a.g.m.**, s.37; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387-92; K. Baykal, **a.g.e.**, s.111-12; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.313-14; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.24-25.

Balıkesir Yıldırım İmareti[399], *Kütahya İmaret Camii* (1411)[400], *Edirne Gazi Mihal Camii* (1422)[401], *Edirne Beylerbeyi Camii* (1429)[402], *Edirne II. Murad Zaviyesi* (1435-36)[403], *Tire Yeşil İmaret* (1441)[404], *Edirne Mezid Bey İmareti* (1441-42)[405], *Bursa Aynalı (Hoca Tabib) İmareti* (Fatih devri)[406], *Amasya Hızır Paşa Camii* (XV. yy.)[407], *Vezirköprü Taceddin Paşa Camii* (XV. yy.)[408] sayılabilir.

Tabhane mekanları yuvarlak kemerli birer tonoz ile örtülüdür. *Bursa Ali Paşa İmareti, Timurtaş Paşa Zaviyesi, Balıkesir I. Bayazid İmareti*[409], *Kastamonu İsmail Bey İmareti*[410] ve *Bitlis Şerefiye İmareti*[411]'nde de tabhane mekanları da birer beşik tonoz ile örtülüdür.

Bursa'daki pek çok yapı gibi bu yapıda zaman içinde çeşitli onarımlar gördüğü için tabhane mekanı, kemer, pencere, örtü gibi unsurlarında bazı değişiklikler olmuştur. *Orhan, Hüdavendigâr* ve *Yıldırım* imaretlerinde de karşımıza çıkan örtü kaplamalarının orijinalliği bu yapıda da bir tartışma konusudur. Bugün kurşun kaplı örtülerin orijinalde de kurşun kaplama mı olduğu belli değildir. Kaynaklardan yapının H. 15 Zi-lka'de 1260/M. 26 Kasım 1844 yılında 117,5 kuruşa tamir edildiğini, şiddetli rüzgar sonucu zarar gören kurşunlarının ve kirpi saçaklarının onarıldığını, 1855 depreminden sonra 1892 yılında 1.600 kuruş harcanarak tamir edildiğini öğrenmekteyiz[412].

İbadet mekanının tonozunda bir deformasyon görülmektedir. Dönem özelliği olan sivri kemer yerine yuvarlak kemer kullanılmış, bu kemer de onarımlarla garip bir şekil almıştır (Resim 172). Bu da ibadet mekanının örtüsünün onarım geçirdiğini göstermektedir. Son cemaat yerindeki kuzey-güney yönlü kemerler ve tabhane

[399]S. Eyice, **a.g.m.,** s.36.
[400]**Ay.mak.**, s.40.
[401]**Ay.mak.**, s.38.
[402]**Ay.mak.**, s.39; İ. Kuyulu, "Beylerbeyi Camii", **a.g.e.**, s.187-88.
[403]S. Eyice, **a.g.m.**, s.39; İ. Kuyulu, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.180-81; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.55-56.
[404]S. Eyice, **a.g.m.**, s.40; İ. Kuyulu, "Yahşi Bey (Yeşil İmaret)", **Erken Osmanlı Sanatı**, s. 67-68.
[405]S. Eyice, **ay.mak.**, s.40.
[406]S. Eyice, **ay.mak.**, s.49; K. Baykal, **a.g.e.**, s.90; A. Gabriel, **a.g.e.**, s.143.
[407]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s. 247-49.
[408]**Ay.es.**, s. 247-49.
[409]Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.68.
[410]Plan için bkz. **Ay.mak.**, s.72.
[411]Plan için bkz. **Ay.mak.**, s.79.
[412]M.S. Arık, **a.g.e.**, s.33.

mekanlarının tonozlarının da sivri kemer yerine yuvarlak kemer şeklinde yapılmışlardır. Onarımların sonucu olan bu uygulamalar, *Hüdavendigâr İmareti*'nde de karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıda da sonradan yapılan kemerler yuvarlak kemer formundadır (Resim 165-166).

Yapının pencere alınlıklarında değişimlerin izleri görülmektedir. Tuğlaların dikey ve yatay şekilde yerleştirilmeleri ile meydana gelen basit kompozisyonda da farklılıklar vardır. Özellikle güney cephedeki pencere alınlıklarında tuğlalar yenilenmiş, derzler garip bir şekil almıştır (Resim 159). Batıdaki pencere alınlıklarında da oynamalar vardır. Tuğlalar güneydeki pencerelerden daha eski olmalarına rağmen, tuğlaların bazıları düzensiz şekilde yerleştirilmiştir (Resim 158).

Son cemaat yeri yıkılmış olan zaviyede sadece güney duvarında kemer ayaklarının izleri ve son cemaat yerinin doğu ve batı duvarları ayakta kalmıştır. Eski fotoğraflardan kalan duvar yüzeylerinin sıvanmış olduğunu görmekteyiz. Sıvaları dökülen duvarların üst kesiminde ise duvar örgüsünün tamamen tuğla olduğu görülmektedir. Alt kesimlerin de tuğla ile devam ettiği net olarak algılanamamaktadır. Fotoğraflarda iki adet kare kesitli ayak da görülmektedir. Bu fotoğraflar onarım devam ederken çekilmiş olmalıdır. Bu nedenle ayakların orijinal mi yoksa yeni mi yapıldığı anlaşılamamaktadır (Resim 155). Son cemaat yeri kalan izlerden yola çıkılarak ortadaki birim bir kubbe ile yan birimleri ise birer tonoz ile örtülmüştür[413].

Yapının kuzeydoğu köşesindeki minare ile yapı arasında bitişme çizgisi vardır. Külahının geç döneme özgü özellikler taşımasından da yola çıkarak, minarenin zaviyenin camiye dönüştürülmesinden sonra yapılmış olabileceği akla gelmektedir[414].

Yapının batı cephesine bitişik evler cephenin hava almasını engellemekte ve yapıya bir baskı uygulamaktadır. Çevredeki bu ek yapıların kaldırılması ve yapının rahatlaması sağlanmalıdır (Resim 162).

---

[413]Tabhaneli camilerde orta birimi kubbe, yan birimleri tonoz ile örtülü olan son cemaat yerleri: *İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388), Milas Firuz Bey Camii (1394), Edirne Muradiye Camii (1426 vakfiye), Filibe Şihabüddin Camii (1430), Edirne Beylerbeyi Camii (933 vakfiye), Edirne Gazi Mihal Camii.*

[414]Minaresi yapının doğu cephesinin kuzey cephesinde olan tabhaneli camiler: *Bursa Orhan İmareti, Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii (XV: yüzyılın üçüncü çeyreği), Bursa Hüdavendigâr İmareti, Edirne Yıldırım Camii, Bursa Hamza Bey İmareti, Edirne Beylerbeyi Camii, Tire Yeşil İmaret, Amasya Abdullah Paşa Camii (Sofular Camii).*

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Ebu İshak Zaviyesi'nde fazla süsleme yoktur. Süslemeler taş ve taş-tuğla ile meydana getirilmiştir. Yapıdaki kalemişi süslemeler ise geç döneme özgü süsleme özellikleri göstermektedir.

Yapıdaki taş süslemeler minare kaidesindedir. Kaidenin üst kesiminde dilimli bir sağır kemerin üzerine enine dikdörtgen yekpare bir mermer parça üzerine yan yana üç tane gülbezek yerleştirilmiştir (Resim 163). Alçak kabartma şeklindeki bu süslemelerin benzerlerini, *Manisa Muradiye Camii* (1583-86) doğu ve batıdaki girişler üzerinde[415], *Edirne Eski Cami* minber kapısı[416] gibi pek çok Anadolu Türk mimarisi örneklerinde görmek mümkündür. Minare sonradan yapıldığına göre bu parça başka bir yapıdan devşirilmiş olmalıdır.

Taş ve tuğla ile meydana getirilmiş süslemeler pencerelerin alınlıklarındadır. Süslemeler tuğlaların, taşların arasına yatay ya da dikey şekilde yerleştirilmesi ile meydana gelen basit kompozisyonlar şeklindedir (Resim 158). *Bursa'*da *Timurtaş Paşa Zaviyesi* (Resim 183), *Edirne Yıldırım Zaviyesi*[417], *Bursa Yıldırım Medresesi*[418], *Bursa Muradiye Medresesi'*nde[419] de benzer süslemeleri görmek mümkündür. Güneydeki pencerelerin alınlıkları onarımlar sırasında yenilenmiştir (Resim 159). Batı cephedeki evler nedeniyle pencerelerin bir kısmını göremedik. Kuzeybatıdaki pencerenin alınlığında da benzer süslemelere yer verilmiştir.

Yapıda kalemişi süslemeler, avluda kubbe içi ve eteğinde; ibadet mekanında ise mihrapta ve beden duvarlarının üst kesimindedir. Avlu kubbesinin içinde, göbekteki çok çenekli bir çiçekten gelişen, palmet, rumi ve yapraklardan meydana gelen bir kompozisyon bulunmaktadır. Daire şeklindeki bu madalyonun eteğinde sekiz adet palmet motifi vardır. Kubbe eteğini ise palmet ve rumilerle şekillenmiş enine gelişim gösteren bir bordür dolanmaktadır. Süslemelerde mavi, yeşil, kahverengi, pembe ve bordo renkler kullanılmıştır (Resim 170). Bu süslemeler yapıyla çağdaş değildir. İbadet

[415]H. Acun, **a.g.e.**, s.214-215; A. Ogan, "Manisa Muradiye Külliyesi", **Türk Turing Kurumu Belleteni**, S.150 (1954), s.9; M.Ç. Uluçay, "Muradiye Camii Onarılırken",**Gediz**, S.95 (1946), 4.
[416]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.262.
[417]**Ay.es.**, s.180.
[418]N.Y. Uluengin, **Osmanlı-Türk Sivil Mimarisinde Pencere Açıklıklarının Gelişimi**, İstanbul, Ocak 2000, s.29, Res. 44.
[419]N.Y. Uluengin, **a.g.e.**, s.31, Res.49-49b.

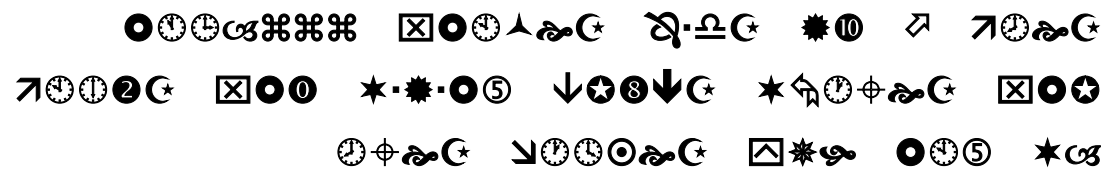
mekanının içinde bulunduğu eyvanın duvarlarının üst kesiminde avlu kubbe eteğinde tekrar eden süsleme bordürü devam etmektedir (Resim 172). Süslemeler yağlıboya ile yapılmıştır. Mihrap ana nişinde iki yana çekilmiş perde motifi bulunmaktadır. Ortadan da bir kandil sarkmaktadır. Kavsara yüzeyinde ve mihrap çerçevesindeki dini içerikli yazılar da yağlı boya ile yapılmıştır (Resim 173). Batılılaşma dönemi süsleme programı içinde mihrapta alçıdan perde motifi uygulamaları dönem için karakteristiktir. Bazı geç dönem yapılarında alçı mihrap örneklerine öykünerek yağlı boya ile perde motifleri uygulanmıştır. Ancak bu yapıdaki perde motifi oldukça niteliksizdir. Son yılların bir uygulaması olmalıdır.

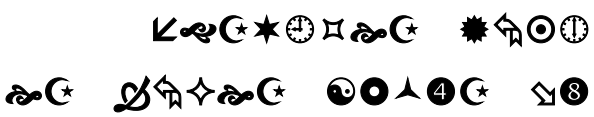
Ahşap minber ve vaaz kürsüsü yenidir.

Tarihlendirme:

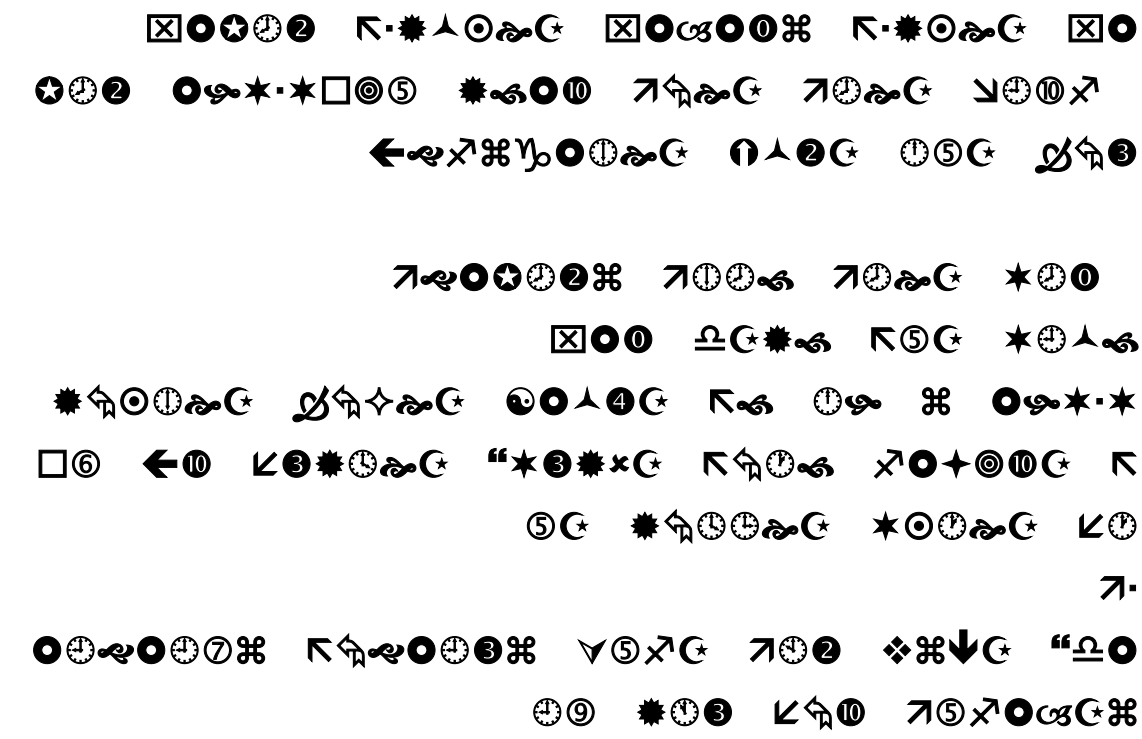
Yapının giriş kapısı üzerinde üç satırdan oluşan kitabesi vardır (Resim 174). Kitabe Arapça'dır. Celi sülüs ile yazılmıştır. Mermer üzerine yazılan yazıların zemini ve üzerleri altın yaldızla boyanmıştır. Kitabeye göre yapı, *Yıldırım Bayezid* tarafından *Ebu İshak Kazurani* ve dervişlerinin ikameti için inşa edilmiştir. Yapı *Fatih Sultan Mehmet* zamanında 884/1479 yılında yenilenmiştir[420].

Kitabenin Arapça harflerle yazılışı:





[420]Kitabe farklı araştırmacılar tarafından da okunmuştur. H.B. Kunter, "Kitabelerimiz", **Vakıflar Dergisi**, I, Ankara, 1942, s.438-39; A. Tüfekçioğlu, **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı**, Ankara, 2001, s.381-83; K. Baykal, **a.g.e.**, s.129-130.



Kitabenin Türkçe'ye Çevirisi:

Büyük ve mutlu padişah Bâyezid Han –Allah onu cennetlerin bahçesine yerleştirsi-, bu şerifli mekanı inşa etmiş ve Şeyh Ebu İshak Kâzûranînin dostlarına (dervişlerine) vakfetmişti. Murad Han'ın oğlu, karaların sultanı ve denizlerin hakanı Sultan Mehmed- Allah onun mülkünü ve yönetimini ebedi kılsın- ise onun onarılmasını emretti. 884 yılının Cemâziye'l-evvel ayında binanın yenilenmesi sırasında, şeyhin dervişlerinden ve yakınlarından olan aynı zamanda Kureşî mürşidin yardımcılarının iftihar ettiği kişinin oğlu fakir kul da çalışmıştır.

Yadigar-ı Şemsi'ye göre ise, yapıyı *II. Bayezid* yaptırmıştır[421]. Yapı *Yıldırım Bayezid'*ın saltanatı döneminde (1389-1402) XIV. yüzyılın sonlarında inşa ettirilmiş

[421]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.50.

olmalıdır. Cemaziy'ül-ulâ 884'te (Temmuz-Ağustos 1479) *Fatih Sultan Mehmed* döneminde de tamir ettirilmiştir[422].

[422]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.395-6.

6-Timurtaş Paşa Zaviyesi[1]

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Gemlik Caddesi'nin doğusunda, *Demirtaş Mahallesi*'nde bulunan yapının, *Yıldırım Bayezid*'in komutanı *Kara Timurtaş Paşa* (öl.1403)[2] veya *Timurtaş Paşa*'nın oğlu *Ali Bey* tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Yapı XIV. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Zaviye 10 Rebiülevvel 981/10 Temmuz 1573'de camiye çevrilmiştir[3]. 1802 yılındaki tamirde yapı oldukça değişmiştir. Mihraptakiler dışında yapıda, özgün süsleme kalmamıştır[4].

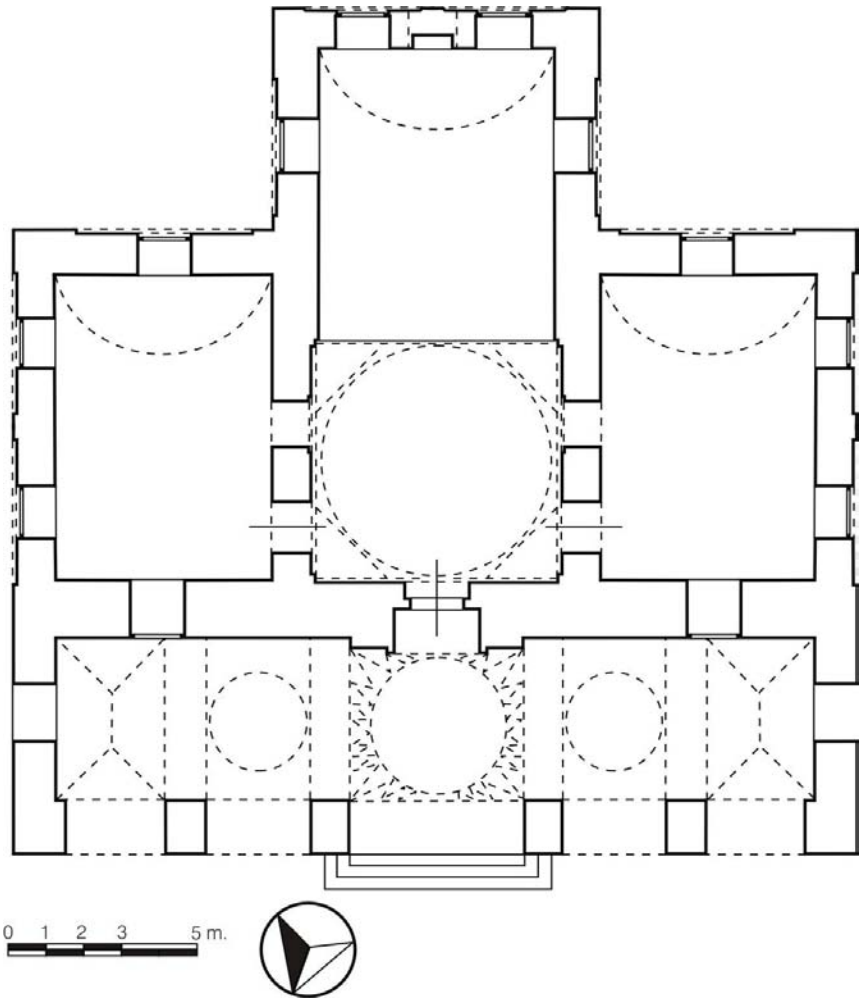
E.H. Ayverdi, külliyenin yapılarından biri olan imaretin, zaviyenin batı köşesinde olduğunu, 11 m. boyunda ve 6 m. genişliğinde ve üstünün tonoz ile örtülü olduğunu belirtmekte ve rölövesinde imareti de göstermektedir. Araştırmacı, ayrıca imaretten bugün herhangi bir iz kalmadığını da eklemektedir[5]. *Timurtaş Paşa Hamamı* ise yapının batısındaki diğer sokaktadır.

Yapı, avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından oluşmaktadır. Kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır (Şekil 17). Yapıdan ayrı ve caminin kuzeyinde bulunan minare, özgün özellikleri ile Bursa'nın en ilginç yapılarındandır. Altı ayağın üzerinde yer alan minarenin altında şadırvan bulunması ilginç bir uygulamadır. Bir benzeri olmayan bu minare, 1966-67 yılında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından onarılmıştır[6]. Yapının batısını ve güneyini bir hazire çevrelemektedir. Caminin batısında yer alan *Timurtaş Paşa*'nın mezar taşı ise halen ayaktadır[7] (Resim 184-185).

---

[1]Yapı, *Demirtaş Camii, Kara Timurtaşpaşa Camii* olarak da adlandırılmıştır.
[2]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.313; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387.
[3]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387'de zaviyenin önceleri mescit olduğunu, 10 Rebî'ul-Evvel 981/10 Temmuz 1573 yılında camiye çevrildiğini elindeki vesikalara göre bildirmektedir. Bu tarihte yapıya minber konulmuş böylece cami vazifesi görmeye başlamıştır.
[4]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.47.
[5]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.391, plan 653. *Ayverdi* yapıyı incelediği sırada imaretin yıkılmış olduğunu sadece duvarının bir parçasının kaldığını belirtmektedir. Yapıyı incelediğimiz Ağustos 2006 tarihinde imaretle ilgili herhangi bir ize rastlayamadık.
[6]Bekir Usta tarafından yapılmıştır.
[7]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.48.

Yapıda inşa malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. Kuzey cephede yer alan son cemaat yerinin duvarlarında, üç sıra yatay tuğla ile bir adet dikey tuğla kesme taşları çevrelemektedir (Resim 175). Diğer cephelerde ise üç sıra yatay tuğla bir sıra kesme taşla dönüşümlü olarak kullanılmıştır (Resim 176-179). Yapının beden duvarları ve kuzeydeki kalkan duvarı üç sıra kirpi saçakla, avlu kubbesi ise dört sıra saçakla son bulmaktadır (Resim 187). Orta avlu üzerinde yer alan tuğla aydınlatma feneri ve örtüler kurşun kaplıdır. Yapı 1963 yılında onarılmıştır. Son cemaat yeri yeniden inşa edilmiştir. Bu onarım sırasında beden duvarlarının ne ölçüde korunduğunu gösteren her hangi bir veri yoktur[8]. Derzlerin ve bazı taşların elden geçtiği görülebilmektedir.



Şekil 17. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Plan (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

[8]A. Batur, **a.g.m.**, s.150.

Yapının her cephesinde ikişer pencere açıklığına yer verilmiştir. Dikdörtgen formlu pencerelerin sivri kemerli alınlıkları vardır. Pencereler sivri kemerli çökertmeler içerisindedir. Pencere alınlıklarında taş-tuğla ile oluşturulmuş geometrik süslemeler bulunmaktadır. Bazı alınlıklarda çini parçalarına da rastlanmaktadır (Resim 178-183). Pencereler sövesizdir. Parmaklıklar ahşap doğrama kasalarına geçirilmiştir.

Yapıdan bağımsız olan minare XV. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir[9] Minarenin kaidesi baldaken kuruluşludur ve unsur şadırvan olarak tasarlanmıştır. Baldakenin ayakları tuğladandır. Ayakları birbirine bağlayan kemerler sivridir. Mermer bir platform üzerinde yer alan şadırvan da mermerdendir. Minareye demirden bir merdivenle çıkılmaktadır. Kaideyle pabuç ve pabuçla silindirik gövde iki sıra kirpi saçakla birbirlerinden ayrılmaktadır. Altıgen pabuç kesme taştandır. Silindirik gövde ve petek ise tuğladandır. Bombeli tarzdaki külah, kurşun kaplıdır. 1300/1882 yılına ait bir resimde minarenin gövdesi tuğla olup, ters düz bir su dalgası gibi işlenmiştir. Arada düz kuşaklar da vardır[10] (Resim 186). Minare üzerinde "Bekir Usta 1967" ve "Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onartılmıştır" yazısı vardır.

Beş birimli son cemaat yerinde diğerlerinden daha geniş tutulmuş olan orta birim, geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Orta birimin iki yanındakilerde kemerler kalın tutulmuş ve ortaya birer kubbe yerleştirilmiştir. En dıştaki birimler ise birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür. Son cemaat yeri doğu ve batıda dışa kapalıdır. Sadece sivri kemerli birer pencere ile dışa açılmaktadır. Son cemaat yerinde kuzeye açılan kemerler sivridir. Ortadaki kemer diğer kemerlerden daha geniştir. Kemerler kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ahşap gergilerle desteklenmiştir. Kare kesitli düzgün kesme taş ayakların üzeri içten sıvalı ve boyalıdır (Resim 188-190). Son cemaat yerine iki basamakla çıkılmaktadır. Son cemaat yerinin kuzey cephesinin doğu ve batı köşelerinde tuğla ve taştan birer güneş kursu vardır (Resim 187). Cephenin iki köşesinde *Ebu İshak Zaviyesi*'nde de olduğu gibi dikdörtgen şekilli birer konsol yer almaktadır. Doğu cephesinden de görüldüğü gibi tabhane mekanları ile son cemaat yeri arasında bitişme çizgisi yoktur. Son cemaat yeri kuzey cephedeki kalkan duvarıyla

[9]F. Şen, "Demirtaşpaşa Mahallesi", **Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi**, S.12, Bursa, Bahar 2006, s.45.
[10]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.391, Res.665-666.

tabhane mekanlarından daha yüksek kottadır. Son cemaat yerinin güney duvarının ortasında avluya girişi sağlayan kapı, doğu ve batı ucunda da tabhane mekanlarının dikdörtgen formlu birer giriş açıklığı yer almaktadır. Bu girişler dikdörtgen formlu ve yuvarlak kemerli iki çökertme içerisindedir. Son cemaat yeri doğudaki tabhane mekanı 1855 depreminde yıkılmış ve 1963 yılında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından onarılmıştır[11]. Son cemaat yeri kuzey cephesinin doğu ve batı ucundaki konsollar bu tamir sırasında konulmuştur[12].

Yapının kuzey duvarının ortasında yer alan taçkapı, dışa çok fazla taşıntı yapmamaktadır. Taçkapının üzeri sıvalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir. Taçkapının kavsarası mukarnaslıdır. Kuşatma kemeri ise sivridir. Kavsaranın altında alçıdan meander, rumi ve zikzak motiflerinden oluşan bordürler vardır[13]. Taş malzemeli giriş açıklığı basık kemerle örtülüdür. Basık kemerin kilit taşı bir palmet motifi ile taçlandırılmıştır. Taçkapının mihrabiyeleri ve köşe sütunceleri yoktur (Resim 191-193). Taçkapının yanında 1966 yılında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından onarıldığı yazan bir yazıt vardır.

Kare planlı avlu, geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Pandatifler mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Kubbe eteğini zikzaklardan oluşan bir bordür çevrelemektedir. Avlu, kubbe göbeğindeki altıgen formlu bir aydınlatma fenerinden ışık almaktadır. Fenerin her yüzü sivri kemerli birer pencere ile dışa açılmaktadır. Avlunun iki yanındaki tabhane mekanları ile kot farkı yoktur. Kubbe göbeği ve eteği, tabhane mekanlarının girişlerinin alınlıkları geç döneme özgü kalemişleri ile süslenmiştir (Resim 194-196).

Avlunun iki yanındaki tabhane mekanlarının avluya açılan ikişer girişleri vardır (Resim 195). Kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki girişler dikdörtgen formdadır ve yuvarlak kemerli birer alınlıkları vardır. Bu girişler onarımlar sonrasında pencereden giriş açıklığına dönüştürülmüş olmalıdır. Güneydoğu ve güneybatıdaki girişler ise sivri kemerlidir ve dikdörtgen birer çökertme içerisindedir. Avlunun doğu ve batısındaki tabhane mekanları dikdörtgen formdadır ve yuvarlak kemerli birer tonoz ile örtülüdür.

---

[11]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.389.
[12]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.389.
[13]Kapı 1966 yılında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından onartılmıştır.

Tonozlar üzerinde ikişer adet nefeslik bulunmaktadır. Batıdaki tabhane mekanının güney ve kuzey duvarlarında birer, batı duvarında ise ikişer tane pencere vardır. Dikdörtgen formlu pencerelerin, sivri kemerli alınlıkları vardır. Doğudaki tabhane mekanı da aynı düzendedir, sadece kuzeydeki pencere dolap haline getirilmiştir (Resim 197-198). Doğudaki tabhane mekanının dış duvarı son cemaat yeri ile beraber yıkılmış, son tamirde yeniden yapılmıştır[14].

Avludan üç basamakla çıkılan ibadet mekanı, dikdörtgen formludur ve sivri kemerli bir tonoz ile örtülüdür (Resim 199). Mekanın batı ve doğu duvarlarında birer dikdörtgen formlu pencere vardır. Pencerelerin sivri kemerli alınlıkları bulunmaktadır. Güney duvarının ortasında dikdörtgen formlu mihrap iki yanında da birer pencere yer almaktadır. Mihrabın üzerindeki pencere ise sivri kemerlidir ve vitraylıdır. İbadet mekanında beden duvarları, pencere alınlıkları ve tonoz yapıyla çağdaş olmayan, yakın tarihli kalemişleri ile süslenmiştir. Özellikle duvarlarda, yerden 1m. yükseklikten sonra başlayan palmet fistosu yağlı boya ile yapılmıştır ve avlu duvarlarında da devam etmektedir. Benzer süslemeler avlu kubbe ve kasnağında da görülmektedir.

Dikdörtgen planlı mihrap nişi, mukarnaslı kavsara ile örtülüdür (Resim 200). Niş, mukarnas başlıklara sahip iki gömme sütunceyle sınırlanmaktadır. Mihrap ana nişi ve kavsara köşelikleri aynı karakterdeki bitkisel motiflerle bezenmiştir. Yazı ve bitkisel bordürler, mihrap çevresinde dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Mihrap yağlı boya ile boyalıdır. Mihrabın üst kesimine boya ile sonradan bir tepelik yapılmıştır. Mihrap güneyden 8° batıya doğrudur. Bursa'da kıble 29° doğuya dönük olduğundan, 37°'lik bir kıble hatası vardır[15].

Harimin güneybatı köşesindeki ahşap minber ve kuzeydoğusundaki vaaz kürsüsü yenidir (Resim 199).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

[14]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.390.
[15]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.390.

Yapı, avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından meydana gelmektedir. Yapının kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır. Kuzeyindeki yapı ile organik bağı olmayan minare, Osmanlı mimarisi içinde üniktir.

Yapının plan şemasına baktığımızda tabhaneli camilerin arkaik yapıları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Plan şeması inşa edildiği XIV. yüzyılın son yıllarına göre sade ve basittir (Şekil 17). Çağdaşı olan *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinden çok *Bilecik Orhan*[16] ve *İznik Orhan*[17] imaretlerine benzemektedir. Tabhane sayısı ikidir[18] ve *Bilecik Orhan İmareti*, *İznik Orhan İmareti*, *Bursa Ali Paşa İmareti* ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nde de olduğu gibi birer tonoz ile örtülüdür. İbadet mekanı da örtü unsuru, *Hüdavendigâr İmareti* ve *Ebu İshak Zaviyesi*'ndeki gibi bir tonozdur.

Yapının *Hüdavendigâr* ve *Ali Paşa İmareti*'nde de olduğu gibi farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar, bazı unsurlarının değişmesine neden olmuştur. Yeniden inşa edilen beş birimli son cemaat yerinde köşe birimler birer aynalı manastır tonozu ile ortadaki üç birim ise birer kubbe ile örtülüdür[19]. Ortadaki birimin iki yanındaki birimlerde kuzey-güney yönlü kalın kemerler atılarak kubbenin oturacağı dar bir alan oluşturulmuş ve kubbe merkeze yerleştirilmiştir. Bu formdaki kemerler ve kubbe onarımlarla şekillenmiş olmalıdır. Son cemaat yeri ayaklarının arası camekanlarla kapanmıştır. Tabhane mekanlarının pencereleri giriş açıklığına dönüştürülmüştür. Tabhane mekanlarının sivri kemer olması gereken tonozları *Ali Paşa İmareti*'ndeki onarımlarda da olduğu gibi yuvarlak kemer formuna getirilmiştir. Avlunun ortasında aydınlatma fenerinin altında olması gereken şadırvan/havuz, muhtemelen yapı camiye dönüştürüldükten sonra *Ali Paşa, Ebu İshak, Hamza Bey, Hoca Tabib, Orhan, Muradiye* ve *Yıldırım* imaretlerinde de olduğu gibi kaldırılmıştır.

---

[16]E.H. Ayverdi, "Orhan Gazi…, s. 140-44; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.36-40; S., Erken, **a.g.e.**, II, s.62-67.
[17]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.167-71; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.242-45.
[18]*İznik Nilüfer Hatun İmareti, İznik Yakup Çelebi Zaviyesi, Geyve İmaret Camii, Bilecik Orhan Gazi Camii, İznik Orhan Camii, Bursa Ali Paşa İmareti, Milas Firuz Bey Camii, Kurşunlu Yukarı Camii, Bursa Ebu İshak Zaviyesi, Balıkesir Yıldırım Camii, Kütahya İmaret Camii, Tokat Hamza Bey Camii, Edirne Gazi Mihal Camii, Osmancık Koca Mehmed Paşa Camii, Edirne Beylerbeyi Camii, Edirne II. Murad Camii, Tire Yeşil İmaret, Edirne Mezid Bey Camii, Ankara Karacabey İmareti, Bursa Aynalı (Hoca Tayyib) İmareti, Kastamonu İsmail Bey İmareti, Amasya Hızır Paşa Camii, Vezirköprü Taceddin Paşa Camii* ve *İnegöl, Kurşunlu Köyü Hançerli Fatma Sultan Camii'*nde avluya iki yönden açılan birer tabhane mekanı vardır.
[19]*Bursa Muradiye İmareti* ve *Bursa Orhan İmareti*'nde de son cemaat yeri örtüleri farklıdır.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Yapıdaki süslemeler taş-tuğla, alçı ve çini ile yapılmıştır. Kalemişi süslemeler ise yağlı boya ile yapılmıştır ve yakın tarihlidir. Yapıda nitelikli ahşap işçiliği yoktur. Ahşap minber ve vaaz kürsüsü yenidir.

Taş-tuğla ile meydana getirilmiş süslemeler, pencere alınlıklarında; son cemaat yeri cephesinde iki rozet, geometrik friz ve kirpi dişi saçak şeklinde; minare gövdesinde ise geometrik süslemeler şeklindedir.



Şekil 18. Timurtaş İmareti. Son cemaat yeri cephesindeki taş-tuğla süsleme.

Son cemaat yerinde saçağın alt kesimindeki üç sıra basit zencirek/meandr frizi, taş-tuğla ile yapılmıştır. Üstteki ve alttaki meander frizi aynıdır (Resim 187) (Şekil 18). Aynı frizi *Bursa Hacı Seyfettin Camii* kalkan duvarında tuğla ile[20], *Bursa Nalbantoğlu Camii*'nde cephe ve minarede[21], *Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi* revak cephesinde kemer köşeliklerinde[22] ve *Bursa Rehan (Yeni Bezzaz) Camii* kalkan duvarında tuğla ile[23] görmek mümkündür. Ortadaki zencirek frizi de Bursa *Abdüllatif-i Kudsi Türbesi*[24], *Bursa İbrahim Paşa Camii*[25] *Bursa Zeyniler Camii*'nde alınlıkta[26] ve *Tokat Alaca Mescit* minare gövdesi'nde[27] de kullanılmıştır (Resim 187) (Şekil 19).

[20]Y. Demiriz, **İslam Mimarisinde Geometrik Süsleme**, s.297.
[21]Y. Demiriz, **Osmanlı…**, I, s.297, Res.197.
[22]Bkz. Y. Demiralp, **Erken…**, Şek.27.
[23]Y. Demiriz, **İslam…**, s.297.
[24]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.449.
[25]**Ay.es.**, I, Res.140-42.
[26]**Ay.es.**, I, Res.448.
[27]Ö. Bakırer, S**elçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı**, Ankara, 1981, Kat.81.6, Şek.47b, Res.93.

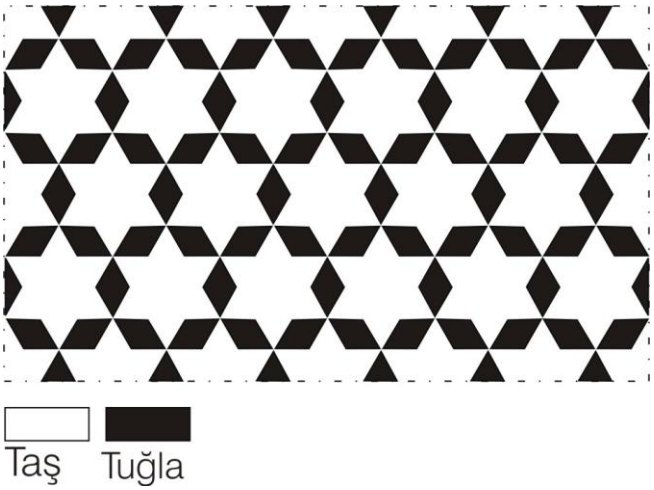


Şekil 19. Timurtaş İmareti. Son cemaat yeri cephesindeki taş-tuğla süsleme.

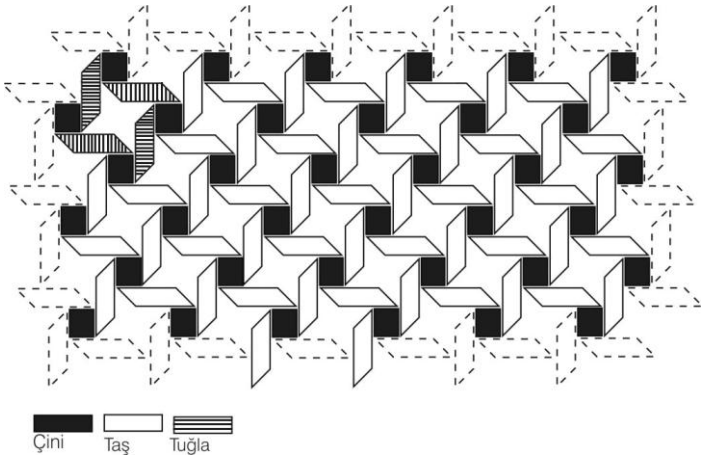
Cephelerde çökertmeler ve bu çökertmelerin içine yerleştirilmiş pencerelerin kemer alınlıklarında, taş ve sırlı tuğla veya iki renkli taş ile yapılmış, almaşık ve geometrik motifli süslemeler vardır. Tabhane mekanlarının kuzey uçlarındaki pencerelerde, batıdaki tabhane mekanının güney duvarındaki pencere ve ibadet mekanının doğu duvarındaki pencere ile güney duvarının batı ucundaki pencere alınlıklarında altı köşeli yıldız ve eşkenar dörtgenlerden meydana gelen altıgenlerin iç içe geçmesi ile oluşan geometrik bir kompozisyon görülmektedir[28] (Resim 182) (Şekil 20). Batı taraftaki süslemelerde çiniler dökülmüşken doğu taraftakiler daha iyi korunmuştur ve hemen hemen tamamı yerindedir (Şekil 22). İbadet mekanının güney duvarının doğusundaki pencere alınlığında dört köşeli yıldız ve eşkenar dörtgenlerden meydana gelen bir süsleme vardır. İbadet mekanının batısındaki pencere alınlığı ise dört kollu yıldız ve eşkenar dörtgenlerin meydana getirdiği sekizgenlerden oluşan bir geometrik süsleme ile hareketlendirilmiştir[29]. Doğudaki tabhane mekanının güney ucundaki pencere alınlığında altıgen ve üçgenlerle meydana gelen bir süsleme vardır[30]. Son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerindeki pencere alınlıklarında altıgen taşlar etrafında hasır örgüsü meydana getiren tuğlalar[31] geometrik bir ağ oluşturmaktadır (Resim 181) (Şekil 23). İbadet mekanının batı cephesindeki pencere alınlığındaki

[28]*Bursa Yıldırım Medresesi* pencere alınlığında yer alan süsleme Bkz. Y. Demiralp, **a.g.e.**, Şek.15; *Bursa Yeşil İmaret*'te taş korkulukları (Resim 235).
[29]*Afyon Mısri Camii'nin* çini mozaik mihrabında Bkz. Ö. Bakırer, **a.g.e.**, s.185-187; *Akşehir Ulu Camii* mihrap kavsarasında Bkz. Y. Demiralp, **a.g.e.**, 1966, Şek.7 ve *Gülpayegan Minare*, çini mozaik mihrapta Bkz. D. Hill-O. Grabar, **a.g.e.**, Res.286.
[30]Aynı süslemeleri *Bursa Muradiye İmareti, Muradiye Medresesi* ve *Yeşil İmaret*'te çini ile, *Ankara Karacabey Türbesi* pencere alınlığında Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.85; *Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi*'nde taş ve tuğla ile Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.121; *Tim Arap Ata Türbesi* taçkapı çevresinde tuğla ile Bkz. M. Cezar, **a.g.e.**, Res. 77'de görmek mümkündür.
[31]Aynı süslemeyi *Kahire Kalavun Türbesi*'nde şebekede Bkz. Y. Demiriz, **İslam…,** s.33'te görebilmek mümkündür.

fırıldak motifini (Şekil 21), *Beyşehir Eşrefoğlu Camii*, çini mozaik mihrabı[32], *Divriği Ulu Camii*'nin taçkapısında[33] ve *Konya Sahip Ata Camii*'nin çini mozaik mihrabında[34] görmek mümkündür. Batı ve güney cephelerinde bulunan kemer alınlıklarındaki motifler birbirinden farklıdır. Altıgen/üçgen formlu firuze renkli sırlı tuğlalarla yapılmış altı köşeli yıldız, araları altıgen taşlarla doldurulmuş tuğladan çapraz sepet örgüsü gibi çeşitli motifler yer almaktadır. İbadet mekanının güney cephesinin doğu ucundaki pencerenin içinde yer aldığı çökertme kemerinde de çini parçalarına rastlanmaktadır.

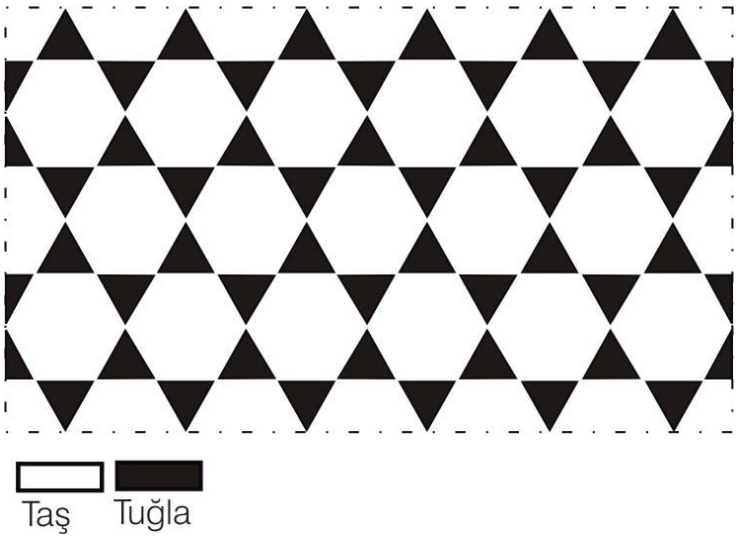


Şekil 20. Timurtaş İmareti. Pencerelerdeki taş-tuğla süslemelerden.

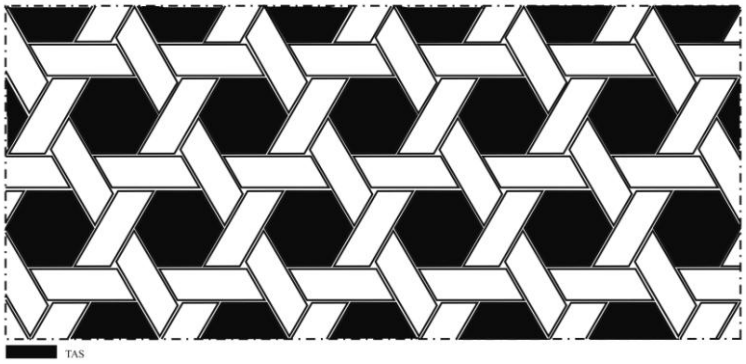


Şekil 21. Timurtaş İmareti. Pencerelerdeki taş-tuğla süslemelerden.

[32]Ş. Yetkin, **Anadolu'da Türk…**, Res.59; Ö. Bakırer, **a.g.e.**, s.315, Şek.61.
[33]M. Sözen, **Geleneksel Türk…**, s.21-23.
[34]Ş. Yetkin, **a.g.e.**, 1972, Res.31; Ö. Bakırer, **a.g.e.**, s.296, Şek.42.



Şekil 22. Timurtaş İmareti. Pencerelerdeki taş-tuğla süslemelerden.



Şekil 23. Timurtaş İmareti. Pencerelerdeki taş-tuğla süslemelerden.

Minare gövdesinde zikzaklardan oluşan bir süslemeye yer verilmiştir. Bu motifin benzerini *Bursa Muradiye Medresesi'nin* doğu cephesindeki pencerenin taş-tuğla alınlığında[35] görmek mümkündür. Gövde ters yüz bir su dalgası gibi işlenmiştir. Arada düz kuşaklar da vardır. *Kazım Baykal* **Bursa ve Anıtları** adlı kitabında Timurtaş Paşa Zaviyesi'nin minare kaidesinin eskiden çini ile kaplı olduğunu ileri sürmekte ve bugüne ulaşmış mavi renkli çini parçalarından bahsetmektedir[36]. *A.O. Uysal* ise "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler" adlı tebliğinde[37] çiniye rastlamadığını

[35]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.178.
[36]K. Baykal, **a.g.e.**, s.111.
[37]A.O. Uysal, "Erken…, s.2355.

belirtmektedir. Bizde araştırmamız sırasında minarede herhangi bir çini parçasına rastlamadık.

Yapıdaki alçı süslemeler ise, taçkapıda ve mihraptadır. Taçkapının mukarnas kavsaranın altındaki üst üste üç farklı friz yer almaktadır (Resim 192). En üstteki friz, bir zencirekten meydana gelmektedir. *Bursa Abdüllatif-i Kudsi Türbesi*'nde[38], *Bursa İbrahim Paşa Camii*[39], *Bursa Zeyniler Camii*[40] ve *Tokat Alaca Mescit*'in minare gövdesinde[41] de aynı motifi görmek mümkündür. Ortadaki palmet, rumi ve kıvrım dallardan meydana gelen bitkisel bordür, yok olmak üzeredir. Bu da onarımların sonucu olmalıdır. En altta ise zikzaklardan meydana gelen bir friz vardır.

Üzeri boyanmış mukarnaslı kavsaraya sahip alçı mihrabın çerçevesi en dıştan içe doğru, taçkapıda da kullanılmış olan palmet ve rumilerden meydana gelen bir friz, dar bir bitkisel friz, dini içerikli yazı kuşağı, zikzak frizi ve yazı kuşağından meydana gelen süslemelerle hareketlendirilmiştir. Mihrap ana nişi ve kavsara köşelikleri içleri palmet ve rumilerle dolgulandırılmış çok çenekli çiçeklerle bezenmiştir. Mihrap iki yandan üzerleri boyanmış sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Alında dini içerikli ayetler içeren enine dikdörtgen bir pano yer almaktadır. Yakın tarihli bir onarımın eseri olan kalemişi ile yapılmış tepelik ise yağlı boya ile boyanmış mihrabı daha da kötü göstermektedir (Resim 200).

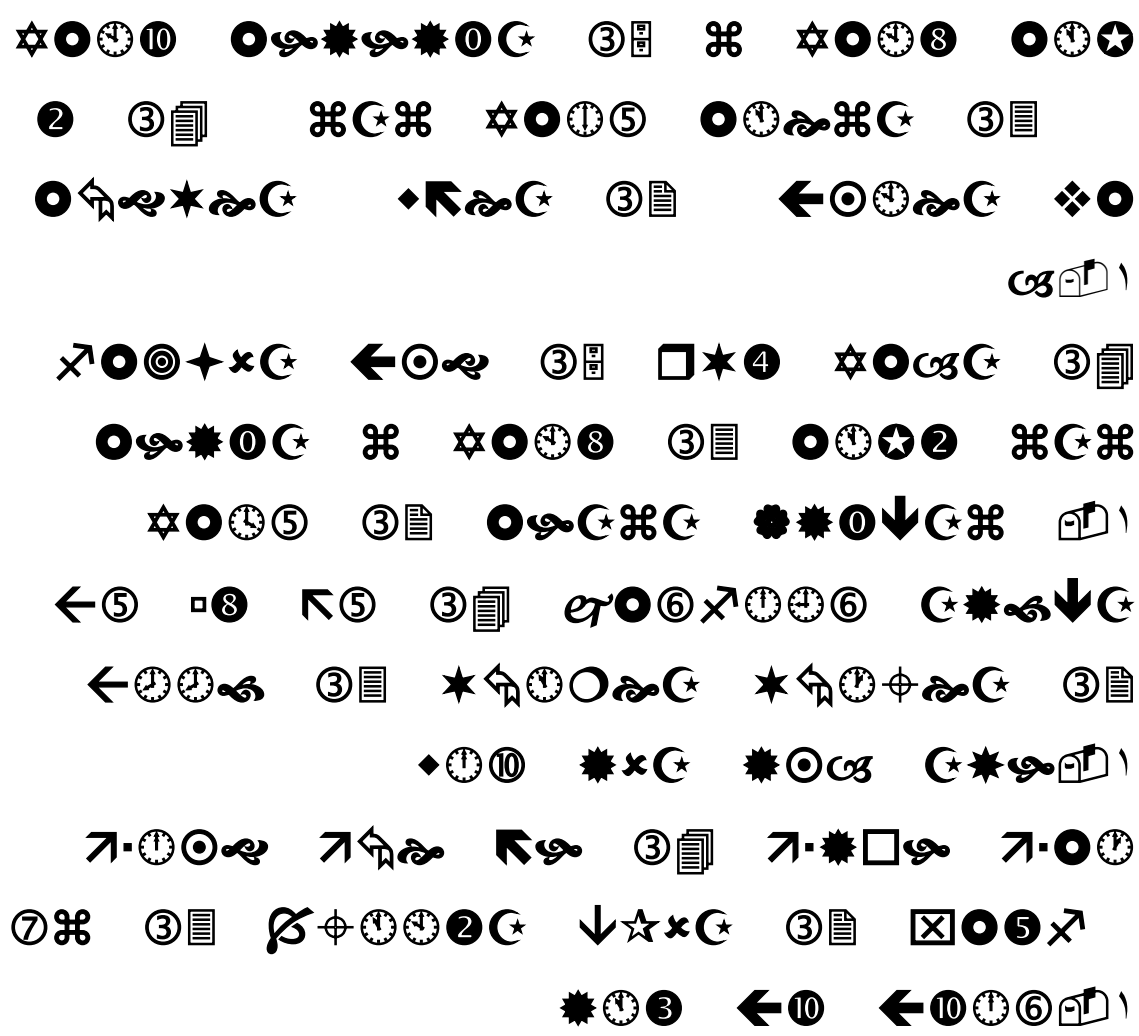
Tarihlendirme:

Yapının inşa kitabesi yoktur. *Yıldırım Bayezid*'in komutanı *Kara Timurtaş Paşa* (öl.1403) tarafından yapıldığına dair bilgiler vardır[42].

Yapının batısındaki hazirede yer alan *Timurtaş Paşa*'nın kabrinde baş ve ayak taşlarının iki yüzü de yazılıdır (Resim 185). Bu taşların metinlerinin Arapça harfleri ile yazılışı şöyledir[43]:

---

[38]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.449.
[39]**Ay.es.**, I, Res.140-42.
[40]**Ay.es.**, I, Res.448.
[41]Ö. Bakırer, **a.g.e.**, Kat.81.6, Şek.47b, Res.93.
[42]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.313; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387.
[43]Kitabenin okunuşu ve yazılışı ile ilgili bkz. K. Baykal, **a.g.e.**, s.192



Baş taşının dış yüzünün Türkçe'ye çevirisi: Peygamber Aleyhisselam, dünya, dedi evveli ağlamadır, ortası meşakkat ve sonu yok olmadır.

Baş taşının iç yüzünün Türkçe'ye çevirisi: Âhirete gelince, evveli bakadır, ortası ihtiyaçtan vâreste olmaktır, sonu da Tanrıya kavuşmadır. Nebi muhtar doğru buyurdu.

Ayak taşının dış yüzünün Türkçe'ye çevirisi: Bu merhum said ve şehid Beylerbeyi, Ali Bey'in oğlu Demirtaş (Temurtaş)'ın kabridir.

Ayak taşının iç yüzünün Türkçeye çevirisi: Sekiz yüz altı Hicriyei Hilaliyei Nebeviyesi Ulu Ramazan ayında vefat etti[44].

[44]Mezar taşlarının farklı okunuşları için Bkz. K. Baykal, **a.g.e.**, s.192; H.B. Kunter, **a.g.m.**, s.444.

Bu taştaki metine göre *Kara Timurtaş Paşa* Ramazan 806/ Mart 1404 yılında vefat etmiştir[45]. Kesin inşa tarihini söyleyemezsek de, yapının *Yıldırım Bayezid*'in saltanatı döneminde (1389-1402) inşa edildiği kesindir[46]. Haziredeki mezar taşındaki tarih ve *Yıldırım*'ın saltanat yıllarından yola çıkarak yapıyı XIV. yüzyılın sonlarına tarihlemek yanlış olmayacaktır.

[45]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.392.
[46]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387.

7-Yeşil İmaret

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Yeşil Semti'nde, *Çelebi Sultan Mahallesi*'nde bulunan yapı, 1419 yılında *Çelebi Sultan Mehmed* tarafından yaptırılmıştır. Bazı kaynaklarda *I. Mehmed* tarafından inşa ettirilen yapının, savaş yüzünden yarım kaldığını ve 1422 yılında *II. Murad* zamanında tamamlandığı belirtilmektedir[1]. Cephedeki pencerelerin pencere sövelerinin pervazlarının yarım kalmış olarak durması inşaatın birden bire durdurulmuş olduğunu göstermektedir. Külliyenin mimarı *Hacı İvaz Paşa*, nakkaşı *İlyas Ali oğlu Ali*, çini ustası *Mecnun Muhammed* ve oyma ustası *Tebrizli Ahmed oğlu Hacı Ali*'dir[2].

Bursa'nın en önemli külliyelerinden biri olan Yeşil Külliyesi, imaret, türbe (824/1421) ve medreseden (821/1418) meydana gelmektedir (Resim 203). Külliyeye 1485 yılında bir de hamam ilave edilmiştir[3]. Yapıların hepsi dönem dönem kapsamlı onarımlar geçirmişlerdir. Hamam haricindeki diğer yapılar halen ayaktadır ve iyi durumdadır. Medrese 1924 yılından beri müze olarak kullanılmaktadır[4].

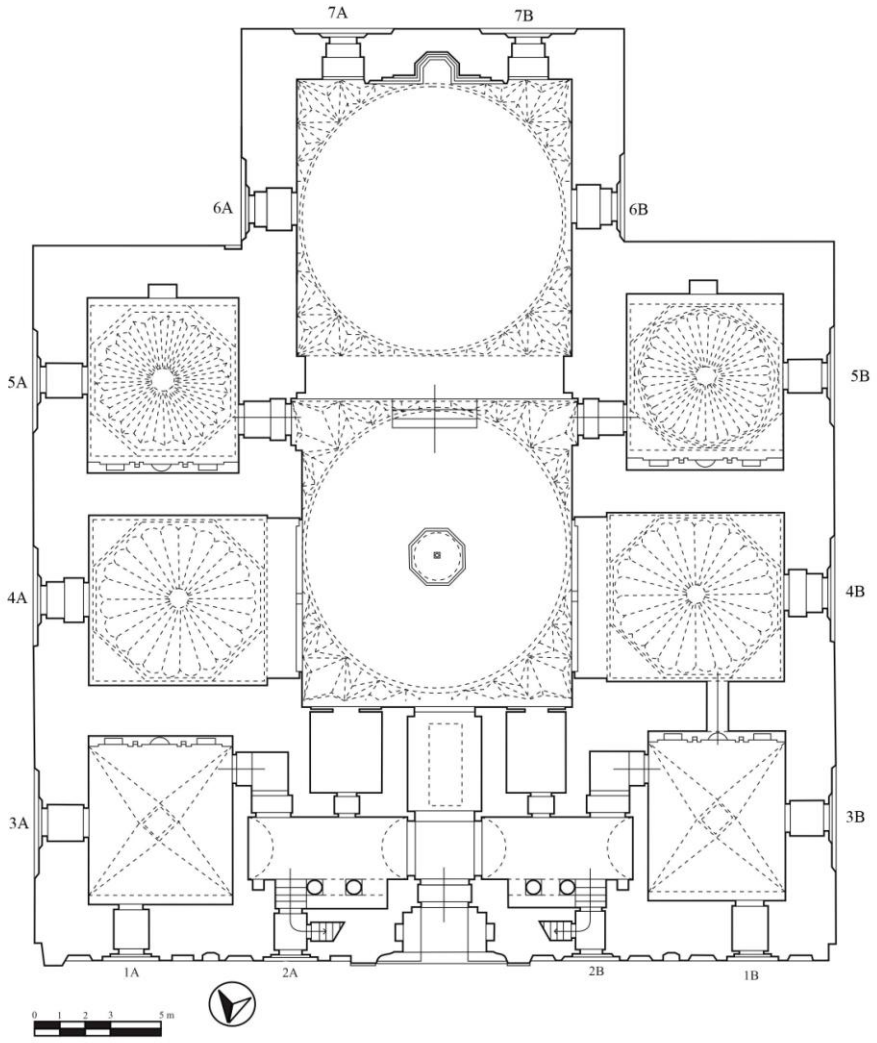
Yapı avlu, ibadet mekanı, avluya açılan iki yan eyvan ve dört tabhane mekanından oluşmaktadır (Şekil 24). Yapının son cemaat yeri yoktur. Kuzey cephesi üzerinde yer alan konsollardan yola çıkarak, beş birimli bir son cemaat yeri inşasının tasarlandığı; ancak yapılamadığı anlaşılmaktadır. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde birer minare bulunmaktadır. İki minare de yenidir[5]. Ahşap desteklerle taşınan düz tavanlı, kurşun kaplı şadırvan kuzeydedir. Şadırvanın ortasındaki havuz mermerdendir. Eski fotoğraflardan şadırvanın kemerlerinin bugünkü gibi üç dilimli değil, kaş kemer formunda olduğu anlaşılmaktadır. Üzeri, günümüzdeki gibi kurşun kaplı konik bir külah ile örtülüdür[6].

Yapının inşasında mermer, taş ve tuğla kullanılmıştır. Kuzey cephesinin tamamı mermer kaplamadır (Resim 204-205). Diğer duvarların alt kesimleri, pencere hizasına kadar düzgün kesme taş iken, üst kesimleri mermerle kaplanmıştır (Resim 206-208).

---

[1]R. Akbulut, **Her Şeyi İle Bursa**, İstanbul, 1957, s.129.
[2]E. Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi", **Arkitekt**, S.318, 1965, s.31; R. Akbulut, **a.g.e.**, s.119.
[3]E. Yücel, **a.g.m.**, s.31.
[4]K. Baykal, **Bursa**, S.5, Bursa, tarihsiz; E. Yücel, **a.g.m.**, s.35.
[5]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.129.
[6]N.T.Dostoğlu, **a.g.e.,**, s.175,177.

1890-95 yılları arasına ait fotoğraflarda duvar dokusunda mermer ve düzgün kesme taş örgü rahatlıkla algılanabilmektedir (Resim 201). Bugün yapının tüm örtü unsurları kurşunla kaplıdır. Eski fotoğraflarda aynı eksendeki iki kubbenin ve eyvan kubbelerinin kurşun kaplı olduğu, yan mekanların ise kiremitlerle kaplandığı görülmektedir (Resim 201). 1863 yılında Bursa Valisi *Ahmet Vefik Paşa* tarafından Yeşil İmaret'in tamiri için Fransa'dan *Parvillèe* isimli bir mimar getirtilmiştir. Mimar, kubbeleri çemberlerle bağlamış ve çatlaklar arasına çimento dökmüştür[7]. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivindeki belgelerden de, Kasım 1954 yılında yapının kubbe kasnağındaki ve dış cephedeki sıvalarının yenilenmiş olduğunu öğrenmekteyiz.



Şekil 24. Yeşil İmaret. Zemin Kat Planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

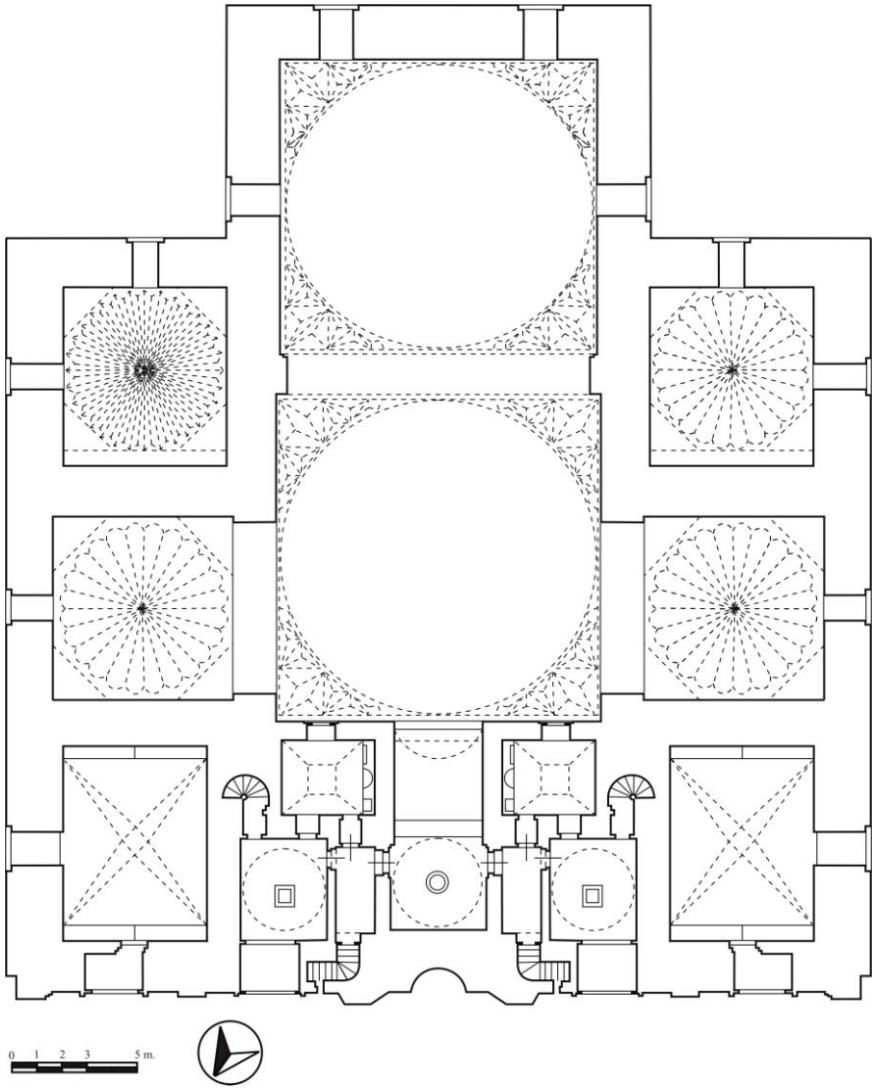
[7]R. Akbulut, **a.g.e.**, s.132.

Yapının doğu ve batı cephelerinde altta ve üstte üçer pencere, güney cephesinde altta ve üstte ikişer pencere ve kuzey cephesinde ise altta ve üstte dörder pencere açıklığına yer verilmiştir. Alt sıra pencereleri dikdörtgen formludur ve sivri kemerli alınlıkları vardır. Pencereler dikdörtgen silmeler içerisine alınmıştır. Alınlıklarında farklı örneklerde bitkisel ve yazı motiflerinden meydana gelen süslemeler vardır (Resim 204-208, 211-213). Bazı pencereler çini kakmalar ve mukarnaslarla da hareketlendirilmiştir. Üst seviyedeki pencereler ise sivri kemerlidir ve dikdörtgen çökertmeler içerisindedir. Pencerelerin alçıdan dışlıkları vardır (Resim 207). Yapının pencerelerinin metal doğramalarında, hemen hemen her lokmasında, gümüş kakma ile yapılmış bitki, yazı ve sembollerden oluşan süsleme ve işaretler vardır. Bugün bu süslemeler çok fazla algılanamamaktadır (Şekil 49).

Yeşil İmaret'in kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde, beden duvarları üzerinde yükselen iki minaresinin de pabuçları bombelidir. Çokgen gövdeler tuğladır. Şerefe altları sarkıt tarzı süslemeler ve bir sıra kirpi saçakla hareketlendirilmiştir. Petek ve külahlar taştandır (Resim 214-215). İki minare de XIX. yüzyıla aittir[8]. 1890 ve 1895 yıllarına ait iki fotoğrafta minarenin petek ve külahı bugünkünden farklıdır. Bugünkünden daha kalın formda olan petek, küçük bir kubbe ile örtülüdür (Resim 201)[9]. Minarelerde petek ve külah, XIX. yüzyıldan sonra da müdahale görmüş olmalıdır. *Evliya Çelebi* minarelerin ve kubbelerin çini ile kaplı olduğunu belirtmekte[10], *Ayverdi* ise *Evliya*'nın verdiği bilgileri abartılı bulmaktadır. Yapının adından yola çıkarak minarelerin çini ile süslenmiş olabileceğini ancak kubbelerin *Evliya*'dan önce kurşun kaplı olduğunu eklemektedir[11]. *Ayverdi* yapının geçirdiği onarımları ve kubbenin durumunu İstanbul Belediye Kütüphanesi Mu'allim Cevdet Fermanlar kısmında bulduğu vakfiyesinden yola çıkarak desteklemektedir. Yapının vakfiyesi Rebi'ıyyîn 822/28 Mart 1419tarihlidir. Bu vakfiyeye göre yapı ilk inşa edildiğinde de kubbeleri kurşun kaplı idi. Yapı inşasından 132 yıl sonra tamir edilmiş ve o tarihten sonra cami

[8]A. Kuran, **a.g.e.**, s.80; R. Akbulut, **a.g.e.**, s.129.
[9]N.T. Dostoğlu, **a.g.e.**, s.159,161.
[10]**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C.II, s.15.
[11]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.46.

işlevini almıştır. Kuzeydoğudaki tabhane mekanına bir dönem kapı açılmış, daha sonra kapatılıp ocak ve çinileri onarılmıştır[12].



Şekil 25. Yeşil İmaret. Üst Kat Planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

Yapının son cemaat yeri yoktur (Resim). Kuzey cephesi simetrik düzendedir. Ortada giriş açıklığı, açılığın iki yanında, aralarında birer dış mihrap bulunan ikişer pencere yer almaktadır (Resim 202, 204). Dikdörtgen formlu pencerelerin sivri kemerli alınlıkları vardır. Çerçeveleri silmelerden oluşmaktadır (Resim 211-212). Üç kenarlı dış

[12]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.49-50.

mihraplar, birer mukarnaslı kavsara ile örtülüdür. Kavsaraların kemer köşelikleri ve mihrap ana nişi bitkisel örnekli süslemelerle bezenmiştir. Dış mihraplar iki yandan, renkli mermer sütuncelerle sınırlanmaktadır (Resim 210). Üst seviyedeki şahnişinler Bursa kemeri formundadır ve geometrik örnekli mermer korkuluklara sahiptir (Resim 208, 214).

Yeşil İmaret'in mermer taçkapısı, cephenin ortasındadır. Giriş açıklığı zıvanalı basık kemerlidir. Dikdörtgen formlu kapı, mukarnaslı kavsara ile örtülüdür. Taçkapının mermer söveleri içten mukarnaslarla son bulmaktadır. Kapı, düz, kaval ve oluk silmelerle hareketlendirilmiştir. Köşe sütunceleri silindirik kesitlidir ve mukarnaslı başlıklara ve altlıklara sahiptir (Resim 216-218). Yan nişler, dikdörtgen kesitlidir ve birer mukarnas kavsara ile örtülüdür. Kavsara köşeliklerinde ve yan nişlerde yoğun bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Nişlerin üst kesiminde de kitabe panoları bulunmaktadır (Resim 219). Bitkisel süslemeler ve yazı şeritleri taçkapı çerçevesinde dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Kitabe basık kemer üzerinde taçkapının üç yüzünü dolanmaktadır (Resim 264-266). Taçkapının ahşap kapı kanatları üçer panoya ayrılmıştır. Orta panoda geometrik örnekli bir süsleme, alt ve üst panoda ise yazılar vardır (Resim 220). Kavsaranın alt kesiminde, kitabe panosunun üzerinde dikdörtgen kesitli, küçük bir pencere yer almaktadır[13] (Resim 217). Taçkapıya XIX. yüzyılda, dönemin karakterini yansıtan iri konsollarla taşınan bir sundurma yapılmıştır. Bu sundurma sonradan kaldırılmıştır (Resim 202). *Ayverdi* ise rokoko tarzı bu sundurmanın belki de Haziran 1775 yılındaki onarımda yapıya eklenmiş olabileceğini belirtmektedir[14].

Taçkapıdan ulaşılan giriş eyvanı iki kademelidir. Kuzeydeki kısım kareye yakındır ve düz tavan ile örtülüdür. Tavan kalemişleri ile tavan eteği ise mukarnaslarla hareketlendirilmiştir (Resim 221). Bu kesimde, kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarına geçişi sağlayan koridorların girişi bulunmaktadır. Girişler dilimli kemerlidir (Resim 222). Giriş eyvanının güney kesimi dikdörtgen formdadır ve ortasında dikdörtgen formlu bir çökertme bulunan kuzey-güney yönlü bir Bursa kemerli

[13]Taçkapı kavsarasında pencere uygulaması pek yaygın değildir. Bu uygulamanın hünkar mahfili ile bağlantısı olabileceği akla gelmektedir.
[14]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.53.

tonozla örtülüdür. Duvarları tek renk yeşil çini plakalarla kaplanmıştır. Bu çiniler, ayet ve bitkisel örnekli bordürlerle son bulmaktadır. Çinilerin ortasında içlerinde bitkisel örnekli süsleme bulunan birer madalyon yer almaktadır (Resim 223-225).

Yeşil İmaret'in kuzey kesimi *Yıldırım İmareti*'nde de olduğu gibi iki katlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 25). Giriş eyvanının iki yanındaki koridorlarda yer alan merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Birbirleri ile bağlantıları olan altı birimin ortasında dağılım mekanı görevini de üstlenen hünkar mahfili yer almaktadır. Hünkar mahfili iki bölüm halindedir. Kuzey kesimi kare planlıdır ve birim ortasında aydınlatma feneri bulunan mukarnaslı bir kubbe ile örtülüdür (Resim 226-227). Güneydeki hünkar mahfilinin düz tavanı, zemini ve duvarları tamamen çinilerle kaplanmıştır (Resim 228-230). Mahfil, avluya açılan kapının üzerinde mermer balkonlu olarak, yapının içine tamamen hakim şekilde inşa edilmiştir. Hünkar mahfili ilk defa Yeşil İmaret'te ortaya çıkmıştır[15]. Hünkar mahfilinin, doğu ve batısında da ikişer mekan yer almaktadır. Her iki mekan, kare planlıdır ve birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür. Doğudaki mekanın batı duvarında; batıdaki mekanın ise doğu duvarında alçıdan ocak ve dolap nişleri vardır (Resim 231). Duvarlar alt kattaki birimlerde de olduğu gibi çinilerle kaplıdır. Bu mekanların kuzey duvarlarında, kuzeyde yer alan mekanlara açılan birer pencere vardır[16]. Kuzeydeki mekanlardan doğudaki dilimli bir kubbe ile batıdaki ise geçişleri pandantiflerle sağlanan bir kubbe ile örtülüdür. Mekanların duvarları çinilerle kaplıdır. Bu mekanların kuzey duvarlarında şahnişinler yer almaktadır. Kuzeybatıdaki mekanın tabanının ortasında mermer bir havuz vardır. Üst kattaki kapı ve pencere kanatları ahşaptandır ve panolarında bitki ve yazılardan oluşan süslemeler yer almaktadır. Ocak ve dolap nişleri ile su giderlerinin bulunması nedeniyle bu mekanların maiyet erkanına veya muhafızlara ait olabileceği akla gelmektedir[17] (Resim 232).

Giriş eyvanından kare planlı avluya girilmektedir. Birim geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe eteğinde dört pencereye yer verilmiştir. Güneydeki pencere kapalıdır. Avlunun aydınlatılması ve hava sirkülasyonu, kubbedeki,

---

[15]E. Yücel, **a.g.m.**, s.33.

[16]Kuzeyde yer alan bu mekanlarının koridordan ulaşılan girişleri kapalı olduğu için içlerine giremedik. Bu mekanlardan fotoğrafları ancak batı ve doğudaki mekanların pencerelerinden çekebildik. Bu nedenle ayrıntılı fotoğraflarımız yoktur.

[17]E. Yücel, **a.g.m.**, s.33; A. Kuran, **a.g.e.**, s.80.

dışa altı pencere ile açılan bir aydınlatma fenerinden sağlanmaktadır. Fener 18 Eylül 1826 yılında onarılmıştır[18]. Kubbe eteğini, zemini kırmızı renkte bir ayet panosu dolanmaktadır (Resim 234). Avlunun ortasında, aydınlatma fenerinin altına gelecek şekilde yerleştirilmiş, sekizgen planlı mermer bir havuz vardır. Avlu kuzey duvarı oldukça hareketlidir. Ortada mermer, sivri kemerli giriş, girişin iki yanında müezzin mahfilleri, mahfillerin üzerinde dikdörtgen formlu, sivri kemerli alınlıkları olan birer pencere, madalyon ve girişin üzerinde hünkar mahfili vardır (Resim 233). Hünkar mahfilinin de üzerinde dikdörtgen formlu, iki satırlık kitabe panosu bulunmaktadır. Avlunun duvarları mermer kaplıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ibadet mekanını genişletmek amacıyla avlu ve ibadet mekanı aynı seviyeye getirilmiştir. Avlu mekanı toprak ile doldurulduğu sırada havuz/şadırvan toprak altında kalmıştır. *Ahmet Vefik Paşa*'nın Bursa valiliği sırasında şadırvan meydana çıkarılarak imaret eski haline getirilmiştir. Şadırvanın etrafındaki altın ve gümüş kakmalı parmaklık ve fıskiye üzerindeki akik ve mücevherler bulunamamıştır[19].

Avlunun kuzeybatısında ve kuzeydoğusunda ikişer basamaklarla ulaşılan birer müezzin mahfili bulunmaktadır. Eyvan formundaki birimler Bursa kemerleri ile dışa açılmaktadır. Birimler düz tavan ile örtülüdür. Mahfillerin kuzey duvarlarında dikdörtgen formlu birer pencere vardır. Pencere nişinin tamamı, eyvan duvarları, tavanı ve kemer tamamen çinilerle kaplanmıştır. Pencerenin ahşap kapı kanatları üçer panoya ayrılmıştır. Eyvanların başlangıç kemerleri, geometrik örnekli, mermer şebekelerle başlamaktadır. Eyvana çıkılan basmakların yanları dilimli kemerli pabuçluklarla değerlendirilmiştir (Resim 235-239).

Yapının dört tabhane mekanından kuzeydoğu ve kuzeybatıdakilere, giriş eyvanıyla bağlantısı bulunan, basık tonozla örtülü "L" planlı birer koridorla ulaşılmaktadır. Koridorun kuzeyinde iki devşirme sütun ile taşınan üç sivri kemerli bir revak uygulaması vardır. Cins ve şekil itibariyle birbirine benzemeyen bu sütunları aynı seviyeye getirmek için kaidelerine bir takım ilaveler yapılmıştır. Taşıyıcı bir fonksiyonu olmayan bu sütunlar, dekoratif amaçlarla kullanılmış olmalıdır (Resim 240). Ayrıca bu kesimde üst kata ulaşımı sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Koridorun

[18]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.54.
[19]E. Yücel, **a.g.m.**, s.32.

güneydoğusundan kuzeydoğudaki tabhane mekanına ulaşılmaktadır. Tabhane mekanının girişi dikdörtgen formdadır ve sivri kemerli bir alınlığı vardır. Kare planlı mekan bir yıldız tonoz ile örtülüdür. Mekanın doğu ve batı duvarlarında altta ve üstte birer pencere açıklığına yer verilmiştir. Tabhane mekanının güney duvarında ise, alçıdan ocak ve dolap nişleri bulunmaktadır. Geometrik ve bitkisel süslemeler içeren bu alçıların bazı yerlerine çini parçaları kakılmıştır. Mekanın duvarları belli bir seviyeye kadar tek renk sırlı altıgen formlu çini plakalarla kaplanmıştır. Plakalar bitkisel örnekli bir bordürle sonlanmaktadır. Kapı ve pencerelerin alınlıkları da yazı ve bitkisel örnekli çinilerle hareketlendirilmiştir. Kuzeydoğudaki tabhane mekanının simetriği olan kuzeybatıdaki tabhane mekanı plan ve süsleme özelliği açısından diğer mekanı tekrar etmektedir. Aralarındaki farklar ise kuzeybatıdaki tabhane mekanın kuzey duvarındaki bir açıklıkla batı eyvanına ulaşılması ve mekanın örtü ve duvarların üst kesiminde kalemişi süslemelerin olmasıdır (Resim 241-244).

Güneydoğu ve güneybatıdaki tabhane mekanlarına ise avludan ulaşılmaktadır. Avlu ile aralarında kot farkı olmayan birimlerin girişleri basık kemerlidir ve sivri kemerli çökertmeler içerisindedir. Kare planlı mekanlar birer dilimli kubbe ile örtülüdür. Dilimler kalemişi süslemelerle bezenmiştir. Mekanların duvarları iki metre yüksekliğe kadar geometrik örnekli tek renk sırlı çini plakalarla kaplanmıştır. Plakalar bitkisel örnekli bir bordürle sınırlandırılmıştır. Mekanların kuzey duvarında alçıdan ocak ve dolap nişleri bulunmaktadır. Güneydoğudaki tabhane mekanı ile güneybatıdaki tabhane mekanı arasındaki fark, doğudakinin örtüsünde kalemişi süslemenin olmamasıdır (Resim 245-250).

Avludan ikişer basmakla çıkılan doğu ve batı eyvanları, dışa sivri kemerlerle açılmaktadır. Eyvanlar, geçişleri mukarnaslarla hareketlendirilmiş pandantiflerle sağlanan birer dilimli kubbe ile örtülüdür. Kasnaktaki Türk üçgenleri de dahil olmak üzere örtü ve geçişler kalemişleri ile hareketlendirilmiştir. Eyvan duvarları yerden belli bir seviye kadar tek renk altıgen formlu çini plakalarla kaplanmıştır. Bitkisel örnekli ve dini içerikli yazı bordürü ile sınırlanan bu çini plakalardan batıdakilerin üzerine sır üstü baskı tekniği ile altın yaldızlar işlenmiştir. Eyvanların pencereleri dikdörtgen formludur ve sivri kemerli alınlıkları vardır. Pencerelerin ahşap kapı kanatları bitkisel örnekli süslemelere sahiptir. Doğudaki eyvanın doğu ve güney duvarlarının üst kesiminde,

içlerinde dini içerikli yazılar bulunan madalyonlar vardır. Batıdaki eyvanın kuzey duvarındaki bir açıklıkla kuzeybatıdaki tabhane mekanına ulaşılmaktadır. Bursa kemeri formundaki kapı ve söveleri pembe renkte mermerdir (Resim 251-253).

Avlunun güneyindeki dört basamakla çıkılan ibadet mekanı, kare planlıdır. Mekan, geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Türk üçgenleri kalemişleri ile süslenmiştir. Kubbe eteğini bir ayet bordürü dolanmaktadır. Kasnaktaki üç pencere vitraylıdır. Doğu ve batı duvarlarında birer, güney duvarında ise mihrabın iki yanına yerleştirilmiş iki pencere vardır. Alt sıra pencereleri, dikdörtgen formlu, mermer söveli, üst sıra pencereleri ise sivri kemerli ve vitraylıdır. Alt sıra pencere nişlerinin tavanları, geometrik süslemeli mermerlerle kaplanmıştır (Resim 259). İbadet mekanının duvarları tek renk sırlı, kobalt mavisi, altıgen formlu çini plaklarla kaplıdır. Çiniler diğer mekanlarda da olduğu gibi dini içerikli yazıların bulunduğu bir bordürle sınırlanmaktadır. Duvarların üst kesiminde, çiniden halife isimlerinin bulunduğu panolar, büyük boyutlarda madalyonlar ve dikdörtgen formlu hat örnekleri yer almaktadır. Avlu ile ibadet mekanını ayıran Bursa kemerinin karın kısmında, ortasında mukarnaslı sarkıtı olan geometrik örnekli altın yaldızlı dikdörtgen bir pano vardır (Resim 256). Kemer yastıkları mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Kemer ayaklarında da mukarnas kavsaralı nişler bulunmaktadır. İbadet mekanına çıkışı sağlayan merdivenlerin iki yanı dilimli kemerli pabuçluklarla değerlendirilmiştir (Resim 254-255). Hangi duvarı olduğu belirtilmemekle birlikte, *Ayverdi*'nin içeriğini yayınlandığı Evahir-i Zi'l-Hicce 1026/Kanun-i Evvel 1617 tarihli vesikada, ibadet mekanının duvarı tamir edilmiştir[20]. Bu vesikadan başka harim duvarının tamir edildiğine dair üç adet daha vesika bulunmaktadır. 13 Nisan 1645[21], 18 Eylül 1671[22] ve Teşrîn-i Sânî 1671[23] tarihli bu vesikalarda geçen "harim" terimi ibadet mekanı için mi yoksa tüm yapı için mi kullanılmıştır bilinmemektedir.

Güney duvarının ortasında yer alan ve neredeyse tüm duvar boyunca yükselen mihrap nişi beşgen formdadır. Niş, mukarnaslı kavsara ile örtülüdür. Tepelik palmet fistosundan oluşmaktadır. Mihrap tamamen çini kaplamadır. Mihrap çerçevesinin en

[20]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.51.
[21]**Ay.yer.**
[22]**Ay.es.**, s.52.
[23]**Ay.yer.**

dışında yazı bordürü bulunmaktadır. Daha sonra içe doğru mukarnas dişlerinden meydana gelen bir bordür gelirken onu geometrik örnekli bir başka bordür takip etmektedir. Çerçeve bitkisel süslemeli bir kaval silme, lotus-palmet fistosu ve geniş bitkisel bordürlerle son bulmaktadır. Mihrap ana nişi iki yandan yivli gövdeli, üzeri bitkisel süslemeli, başlık ve altlıkları kum saati formunda birer sütunce ile sınırlanmaktadır. Kemer köşelikleri, ana niş ve süpürgelik tümüyle çinilerle kaplıdır. Mihraptaki usta kitabesi de çinidendir (Resim 260-263). Bu mihrap çinilerinin renk ve desenleri Timur devrinde Meşhet, Herat ve Semerkant'ta yapılmış örnekleri hatırlatmaktadır. Bu benzerlik aynı ekole mensup olan işçilerin her iki tarafta çalışmış olmalarını akla getirmektedir. Mihrabın sol tarafında *Gülüstan*'dan bir beyit, sağ tarafında da *Fetih Suresi* yazılıdır[24]. Mihrabın sağ tarafı 1300/1893 yılında çıkan bir yangında tahrip olmuş, yangın sırasında patlayan çinilerin yeri kalemişi ile tamamlanmıştır[25]. Mihrabın üzerindeki kırmızı zemin üzerindeki yazının yapıyla çağdaş olduğu düşünülmektedir[26].

İbadet mekanının güneybatısında yer alan ahşap minber ve güneydoğusundaki vaaz kürsüsü yenidir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Yeşil İmaret, avlu, ibadet mekanı, iki yan eyvan ve dört tabhane mekanından oluşmaktadır. Kuzey cephesi üzerindeki konsollardan, beş birimli bir son cemaat yeri inşasının tasarlandığı, ancak tamamlanamadığı anlaşılmaktadır.

Yeşil İmaret'in mimari düzeni *Yıldırım İmareti*'ne çok benzemektedir. İbadet mekanı olarak adlandırılan eyvan ile doğu ve batıdaki eyvanlar *Yıldırım İmareti*'nde de olduğu gibi avluya açılmaktadır. *Yıldırım İmareti*'nde tabhane mekanlarında yer alan ocak ve dolap nişleri bu imarette de vardır (Şekil 9).

Yeşil İmaret'te avlu ve ibadet mekanı birer kubbe ile örtülüdür. Avlu kubbesi ibadet mekanı kubbesinden daha büyüktür. Avlu kubbesi ibadet mekanı kubbesinden büyük olan tabhaneli camiler arasında *Bursa*'da *Yıldırım İmaret* (Şekil 9), *Muradiye*

[24]E. Yücel, **a.g.m.**, s.32.
[25]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.68.
[26]**Ay.es.**, s.71.

İmareti (Şekil 50) ve *Hamza Bey İmareti* (Şekil 61); *Amasya*'da *Bayezid Paşa Camii* (1414-19)[27] ve *Yörgüç Paşa İmareti* (1428)[28]; *Edirne*'de *II. Murad (Muradiye) Zaviyesi* (1435-36)[29] ve *Mezid Bey İmareti* (1441-42)[30]; *İznik Nilüfer Hatun İmareti* (1388)[31], *Kastamonu İsmail Bey İmareti* (1454)[32], *Karacabey İmareti* (1456-57)[33], *Filibe İmaret Camii (Şihabüddin Paşa Camii)* (1430)[34] sayılabilir.

Yapının avlusunun doğusunda ve batısında *Yıldırım İmareti'*nde de olduğu gibi birer eyvan vardır (Şekil 9, 24). Tabhaneli camiler arasında ilk inşaatında birer yan eyvan içeren yapılar arasında Yeşil İmaret'le birlikte *Bursa Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7) ve *Yıldırım İmareti* (Şekil 9) vardır. Bu üç yapı eyvanlı görünümleri ile özgünlükleri korumakla beraber tabhaneli camiler arasında da farklı bir yere sahiptir. *Muradiye İmareti* (Şekil 50), *Orhan İmareti* (Şekil 3), *Filibe İmaret Camii*[35], *Üsküp Alaca Camii*[36], *Edirne I. Bayezid İmareti*[37], *Kütahya İmaret Camii*[38] ve *Bitlis Şerefiye İmareti'*nde[39] de avluya açılan eyvanlar bulunmaktadır. Ancak bu eyvanlar orijinal değildir. Tabhane mekanlarının avluya bakan duvarları sonradan açılarak eyvana dönüştürülmüştür.

Yeşil İmaret'te, *Yıldırım İmareti'*nde olduğu gibi kuzeydeki tabhane mekanlarına girişi avludan sağlanan birer koridorla, güneydeki tabhane mekanlarına ise doğrudan avludan ulaşılmaktadır. Yeşil İmaret'te, avlunun doğusundaki eyvanın *Yıldırım İmareti*'nde olduğu gibi tabhane mekanları ile bağlantısı yoktur, sadece avluya açılmaktadır. Batıdaki eyvanın ise kuzeyindeki tabhane mekanına açılan bir kapısı

---

[27]S. Eyice, **a.g.m.,** s.37; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.211-15.
[28]**Türkiye'de…**, I, s.216-19; S. Eyice, **a.g.m.**, s.39.
[29]S. Eyice, **a.g.m.**, s.39; İ. Kuyulu, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.180-81; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.55-56.
[30]S. Eyice, **a.g.m.**, s.40.
[31]Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, 1986, s.239-42; S. Eyice, **a.g.m.,** s.33; S. Eyice, "İki Türk…, s.107; R.H. Ünal, "Nilüfer Hatun İmareti", **a.g.e.**, s.130-31; G. Öney, **Beylikler...**, s.15-16; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.320-28.
[32]S. Eyice, **a.g.m.,** s.41.
[33]**Ay.es.**, s.41; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.263; R.H. Ünal, "Karacabey Camii", **Erken Osmanlı Sanatı**, s. 154-55; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.371-75.
[34]S. Eyice, **a.g.m.**, s.39; E.H. **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,** C.4, 4.Kitab, s.156-59.
[35]Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.71, Şek.26.
[36]**Ay.es.**, s.71, Şek. 28.
[37]**Ay.es.**, s.67, Şek.11.
[38]**Ay.es.**,s.72, Şek.30.
[39]**Ay.es.**, s.79, Şek.59.

vardır. Ancak bu kapı sonradan açılmıştır. Bir koridorla ulaşımı sağlanan tabhane mekanlarının eyvanlarla bağlantısının olmaması gerekir. Buradaki uygulamanın sonradan yapıldığının bir kanıtı da eyvandaki girişin tabhane mekanındaki ocak nişinin içine açılıyor olmasıdır (Resim). Tabhane mekanına hem avludan hem de bir koridorla ulaşılan yapılar arasında[40] Bursa'daki *Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7), *Orhan İmareti* (Şekil 3) ve *Muradiye İmareti* (Şekil 50) sayılabilir.

Yapıda tabhane sayısı *Yıldırım İmareti*'nde de olduğu gibi dörttür. İkisi avlunun iki yanında bulunan eyvanların güneyinde ikisi de kuzeyindedir. *Bursa Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7) ve *Afyon İmaret Camii*[41] de bu düzendedir.

Yapının kuzey cephesi iki katlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 25). *Bursa Muradiye İmareti* (Şekil 50) ve *Yıldırım İmareti*'nde de giriş cephesi iki katlıdır (Şekil 10). Yapının son cemaat yeri yoktur. Kuzey duvarı üzerinde bulunan konsollardan son cemaat yerinin yapımının tasarlandığı, ancak kuzey cephesinin iki katlı düzenini, görkemli taçkapıyı ve cephedeki süslemeleri görsel açıdan olumsuz etkileyeceği düşünülerek bilinçli olarak yapılmadığı akla gelmektedir. *Yıldırım İmareti*'nin üst kat uygulamasının Yeşil İmaret'e göre daha basit düzende olması, son cemaat yerinin ikinci katı geri plana itmesi, belki de mimarın gözünden kaçmamış, Yeşil'in muhteşem süslemelerini sergilemenin daha doğru olacağını düşünerek son cemaat yerini yapmaktan vazgeçmiş olabilir.

Yeşil İmaret'te yapının doğu ve batı cephesinde beden duvarları üzerinde yükselen iki minaresi vardır. Bugünkü bu iki minare yenidir. Ancak plan şemasına bakıldığında Yeşil ve *Yıldırım* imaretlerinde duvar içlerinde minareye ulaşımı sağlayan koridorların olması bu yapıların minareli olarak tasarlandığını kanıtlamaktadır. *Edirne Yıldırım İmareti* ve *Milas Firuz Bey Camii* de minareli olarak inşa edilmişlerdir[42]. İki yapıda da minarelere birer dehlizle ulaşılmaktadır. Bugün tabhaneli cami adını verdiğimiz bu yapıların ilk örnekleri olan *İznik Orhan Gazi İmareti, Bilecik Orhan Gazi İmareti, İznik Nilüfer Hatun İmareti, Yenişehir Seyyid Mehmed Dede (Postinpuş Dede)*

[40]Bu tip yapılarda, yapının içinde yer alan tabhane mekanlarından bazılarına bir koridor aracılığı ile ulaşılırken, bazılarına da avludan geçilmektedir.
[41]Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.74, Şek.38.
[42]A.O. Uysal, "Zaviyeli Camilerde Minare Problemi", **Türk Etnografya Dergisi**, S.XX, Ankara, 1997, s.50.

Zaviyesi, *İznik Yakup Çelebi İmareti* ve *Bursa Ali Paşa İmareti* ise minaresiz yapılardır. *Bursa Orhan İmareti* ve *Bursa Hüdavendigâr İmareti* gibi bugün minareli olan yapılara minareler sonradan eklenmiştir. Sonuç olarak *A.O. Uysal*'ın da belirttiği gibi erken Osmanlı döneminde zaviyeli, çok fonksiyonlu gibi farklı adlarla anılan bu yapıların asıl işlevleri imaret ya da zaviyedir. Bu nedenle ilk örnekler minaresizdir[43]. Fakat XIV. yüzyılın sonlarına doğru, yapıların işlevlerinde ya da bu yapıların inşa edilmesinde etkin olan kurumlardaki değişimler, yapının plan şemasına da yansımış ve minareli olarak inşa edilmeye başlanmış olmalıdır.

Yeşil İmaret'in kuzey cephesinde anıtsal bir taçkapı yer almaktadır. Taçkapıdan giriş eyvanına geçilmektedir. Taçkapının yan kanatları yoktur. *İznik Nilüfer Hatun İmareti* (1388)[44], *İznik Yeşil Cami* (1378-92)[45], *Osmancık Koca Mehmed Paşa Camii* (1430-31)[46] ve *Bursa Selçuk Hatun Camii* (1450)[47] taçkapılarında da yan kanat yoktur. Erken dönem Osmanlı taçkapılarında son cemaat yeri nedeniyle taçkapılar cepheden çok fazla dışa taşmamaktadır. Taçkapı ana nişleri harime doğru uzatılarak derinleştirilmiştir (Şekil 24). Bu uygulama, Yeşil İmaret ile birlikte *Edirne Eski Cami* (1414)[48], *Edirne Muradiye Camii*[49] ve *Edirne Üç Şerefeli Cami*[50] gibi XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen camilerde görülmektedir[51].

Taçkapı kavsarasında küçük bir pencere vardır (Resim 217). Bu pek yaygın bir uygulama değildir. *Tire Yeşil İmaret*[52]'in taçkapısında da bir pencere vardır.

Yeşil İmaret'te ibadet mekanına çıkış merdivenlerinin iki yanı ve müezzin mahfillerinin alt kesimi pabuçluklarla değerlendirilmiştir (Resim 254, 235). Güney yöne ayakkabıların konulması avluda namaz kılınmadığını göstermektedir. *Bursa*'da *Ebu İshak Zaviyesi* (Resim 172), *Hüdavendigâr İmareti* (Resim 79), *Muradiye İmareti*

---

[43]A. O. Uysal, **a.g.m.**, s.52.
[44]Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Çakmak, **a.g.e.**, s.100, profil 2, Res.2
[45]**Ay.es.**, s.101, profil 3, Res.3.
[46]**Ay.es.**, s.132, profil.34, Res.53-54.
[47]**Ay.es.**, s.144, profil 46, Res.69.
[48]**Ay.es.**, s.114-115, profil 16-17, Res. 23-26.
[49]**Ay.es.**, s.126, profil 28, Res. 44-45.
[50]**Ay.es.**, s.138, profil 40-44, Res.61-67.
[51]**Ay.es.**, s.15.
[52]**Ay.es.**, Res.309.

(Resim 317) ve *Orhan İmareti*'nde de (Resim 30) farklı formlarda pabuçluklar ibadet mekanının merdivenlerinin iki yanına yerleştirilmiştir.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Yeşil İmaret'te taş, çini, ahşap ve kalemişi süslemelere yer verilmiştir. Pencere parmaklıklarında da gümüş kakma süslemeler ve işaretler bulunmaktadır. Tezyinat işleri *Çelebi Sultan Mehmed*'in ölümünden sonra üç yıl devam etmiş, 1424 yılında inşaat durdurulmuştur[1]. Yapının beş yerinde inşası ve süslemesiyle ilgili kitabeler bulunmaktadır. Kitabelerine göre Yeşil İmaret, H. Zilhicce 822/M. Aralık 1419-Ocak 1420'de yapılmış, süslemesi ise H. Ramazan 827/M. Ağustos 1424'te tamamlanmıştır[2]. Yapının banisi *Sultan I. Mehmed*, mimarı ise *Hacı İvaz bin Ahi Bayezid*[3]'dir. İmaretin tüm süsleme ve çinilerinin yapımı, ünlü şair *Lami Çelebi*'nin babası olan *Nakkaş Ali* tarafından idare edilmiştir. Çinilerin büyük kısmı *Vefik Paşa* tarafından yapılan tamirat sırasında yenilenmiştir. Yeşil İmaret'in çinileri *Mecnun Muhammed* adlı bir usta tarafından işlenmiştir.

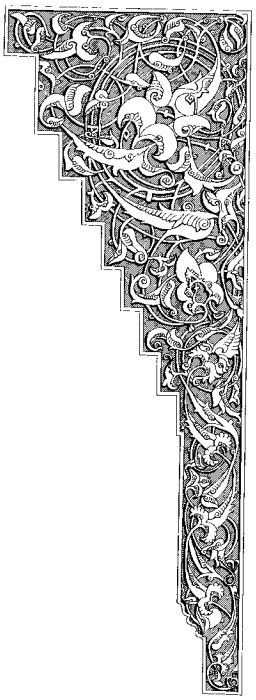
Yeşil İmaret'te taş süsleme dış cephede yoğunlaşmıştır. Kuzey cepheyi tam ortadan simetrik olacak şekilde ikiye ayıran ve saçağa kadar yükselen taçkapı, taçkapının iki yanındaki ikişer pencere, bu pencerelerin aralarındaki yüzeylere oyulmuş mihrabiyeler ve üst kat şahnişinlerin şebekeleri kuzey cephede süslemelerin yer aldığı bölgeler olarak dikkati çekmektedir (Resim 204-205, 210-212). İç mekanda taş süsleme, ibadet mekanları ile avluyu ayıran kemerin üzengi ve kilit taşında, ibadet mekanını aydınlatan dört pencerenin tavanları ve hünkar mahfili altındaki eyvan biçimli müezzin mahfillerinin korkuluklarında görülmektedir. Süslemelerde gri damarlı beyaz Marmara mermerinden çok keskin konturlu alçak kabartma olarak yapılmıştır. Sadece korkuluklar şebeke olarak işlenmiştir.

Taş süslemenin yoğun şekilde bulunduğu taçkapı dikdörtgen formlu, derince bir niş şeklindedir. Kuzeyden fazla çıkıntı yapmamaktadır. Taçkapının geniş profilli

---

[1]A. Kuran, **a.g.e.**, s.80.
[2]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.333.
[3]Tokat'ın Kazabat nahiyesinde doğan *Hacı İvaz Paşa* Osmanlı ordusunda tımarlı sipahi olarak hizmet etmiş, H.814/M.1411 yılında subaşı olmuştur. *Çelebi Mehmed*'in maiyetinde Bursa muhafızı olmuştur. Hacı İvaz Paşa H.831/M.1428 yılında veba salgınında vefat etmiştir. Askerlikteki başarılarının yanı sıra mimarlıkta yaptığı eserlerle de ölümsüzlüğü yakalayan *Paşa*, Yeşil Külliyesi'nden başka Kazabad'da medrese, Tuzpazarı'nda *İmadiye Medresesi*, İnegöl'de mekteb, Bursa *Pirinç Hanı* karşısındaki İmaret, Bursa ve İnegöl arasındaki birçok han ve çeşmeler sayılmaktadır. E. Yücel, **a.g.m.**, s.31; ayrıntılı bilgi için Bkz. S. Pay, "Baş Mimar Hacı İvaz Paşa", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, 1996, s.177-185; İ.H. Uzunçarşılı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", **İ.Ü.Edebiyat Fak. Tarih Dergisi**, C.X, S.14, İstanbul, 1959, s.25-49.

çerçevesi çeşitli kompozisyonlar içeren birkaç bordürle süslenmiştir. Bordürler dıştan içe doğru sıra ile enine gelişen palmet-rumi; sülüs yazı; uzunlamasına gelişen kartuş bölümle kıvrım dallar; kufi yazılı ve çiçekli kıvrım dallardan gelişmiştir. Bu çerçeve içindeki çok zengin mukarnas kavsaralı niş, iki yandan silindirik duvar payeleriyle sınırlanmış olup, köşeleri çok girift spiral dolguludur. Basit profilli sövelere sahip giriş açıklığının iki renkli basık kemeri de oldukça sadedir. Giriş açıklığı ile kavsara arasında mihrabiyelerin yukarısında da devam eden yapı kitabesi yer almaktadır. Yanlarda bu kitabenin altındaki mimar kitabesinde *Hacı İvaz Paşa*'nın adı vardır. (Resim 267-268).

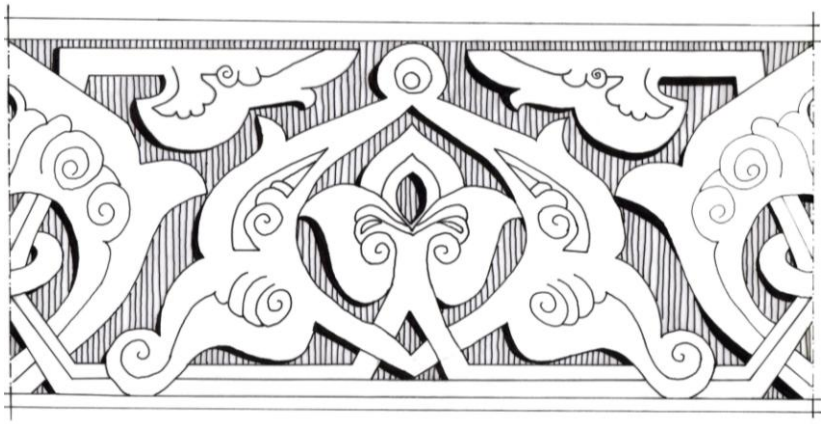


Şekil 26. Yeşil İmaret. Taçkapının kavsara köşeliklerindeki süsleme (Ş.Çakmak'tan).

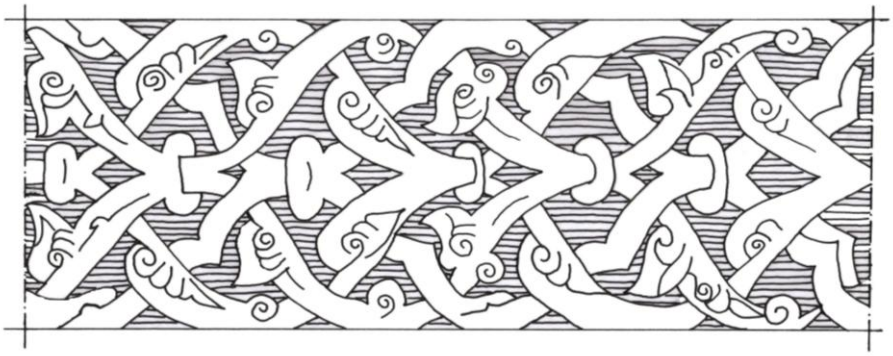
Daha aşağıda ise mukarnas kavsaralı mihrabiyeler yer almaktadır. Birbirlerinin eşi olan mihrabiyeler gerek köşelikleri, gerekse içleri sonsuz düzende kıvrım dal esasına dayalı yüzey dolguları içermektedir[4]. Taçkapının ana niş kavsara köşelikleri, hiç boş yer

[4]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.333.

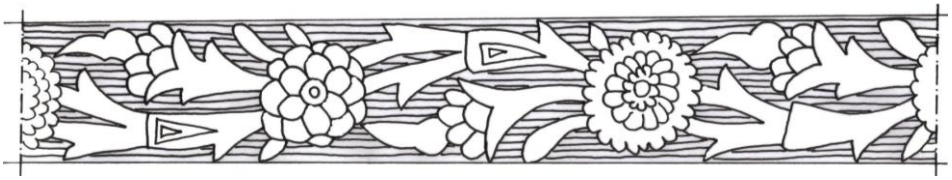
bırakılmaksızın, birbirine kıvrım dallarla bağlanan iri rumi motifleriyle süslenmiştir (Resim 317), (Şekil 26)[5].



Şekil 27. Yeşil İmaret. Taçkapıdaki birinci bordür.



Şekil 28. Yeşil İmaret. Taçkapıdaki üçüncü bordür.

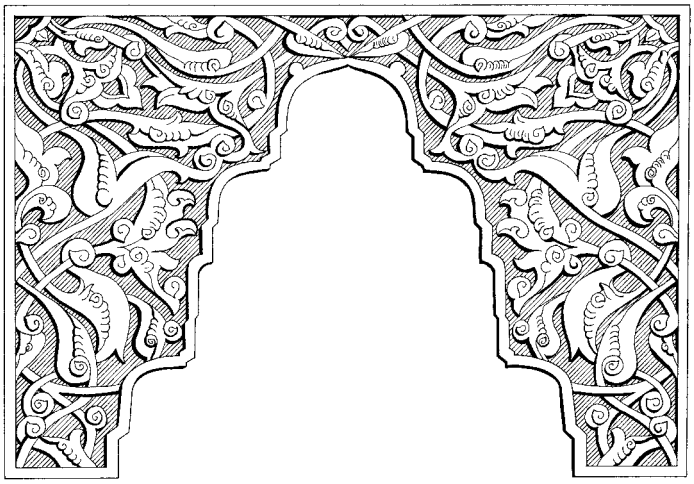


Şekil 29. Yeşil İmaret. Taçkapıyı kuşatan dördüncü bordür.

Taçkapıdaki mihrabiyeler mukarnas kavsaralı üç yüzlü birer niş şeklindedir (Şekil 30). Yuvarlak profilli silmelere sahip olan mihrabiyeler iki yandan yeşil renkli sütuncelerle sınırlanmıştır. Nişte ve alınlıktaki kıvrım dallı yüzey süslemesi simetri esasına dayanmaktadır. Nişin dolguları yukarıda birer palmetle sonuçlanmaktadır (Şekil

[5]Ş. Çakmak, **a.g.e.**, s.72.

31)[6]. Taçkapı mihrabiyelerinin alt kesimi pabuçluk olarak değerlendirilmiştir. *Amasya Bayezid Paşa İmareti*'nde de bu uygulamaya rastlanmaktadır[7]. Erken dönem Osmanlı mimarisinde ve beylikler döneminde Selçuklunun anıtsal taçkapı örneklerine pek rastlanmamaktadır. *Bursa Ulu Cami*[8]'nin kuzey taçkapısı erken Osmanlı döneminin ilk anıtsal taçkapısıdır. Eyvan formu, kavsarası ve süslemeleri ile *Yıldırım İmareti*'nin taçkapısı Anadolu Selçuklu dönemi taçkapılarından ayrılmaktadır. Yeşil İmareti'n taçkapısı ise yukarıda da saydığımız özellikleri ile Selçuklu taçkapılarına en yakın örnektir[9].

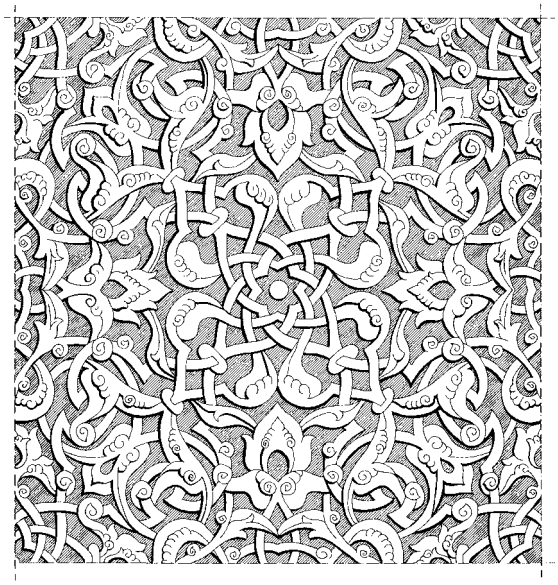


Şekil 30. Yeşil İmaret. Mihrabiyelerdeki süslemelerden (Ş.Çakmak'tan).

Yapının kuzey duvarında, taçkapının doğu ve batı kesimlerdeki iki pencere arasında yer alan dış mihraplar, üç kenarlıdır ve mukarnas kavsara ile örtülüdür. Duvar yüzeyinden çıkıntı yapan düz silmelerle çerçevelenmiştir. Dış mihraplarda ana niş, iki yönden siyah mermerden yapılmış sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Mihrap nişleri ve kavsara köşelikleri bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir. Köşeliklerde üç dilimli palmetler, bir saptan çıkan dilimli rumiler, çanak yaprakları ve taç yaprakları ile bir

[6]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.333.
[7]Ayrıca *Merzifon Çelebi Mehmed Medresesi*, *Bursa Yeşil Türbe* ve *Osmancık Koca Mehmed Paşa Camii'*nde de taçkapıların yan nişlerinin alt kesimlerinde pabuçluklar vardır. Bkz. Ş. Çakmak, **a.g.e.**, s.52.
[8]Bkz. Ş. Çakmak, **a.g.e.**, Res.10-13.
[9]Osmanlı öncesi taçkapılar için Bkz. R.H. Ünal, **Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar**, İzmir, 1982; Erken Dönem Osmanlı taçkapıları için Bkz. Ş. Çakmak, **a.g.e.**, s.8.

kompozisyon meydana getirilmiştir. Yaprak yüzeyleri basit yivlerle damarlandırılmıştır (Resim 210).



Şekil 31. Yeşil İmaret. Mihrabiyelerdeki süslemelerden (Ş.Çakmak'tan).

Yeşil İmaret pencereleri sivri kemerlidir ve basit profilli silmelerden bir dikdörtgen içerisindedir. Pencerenin geniş sövesinin dış kısmında daire ve oval formlu kartuşlar alternatif olarak dizilmişlerdir. Uzun bölümlerde girift sülüs yazılar vardır. Alınlıklarda ışınsal sistemde düzenlenmiş örgülü, çok girift kufi yazılar ve bitkisel süslemeler kullanılmıştır. Sövelerin iç kısmı mukarnaslıdır. Alınlık köşeliklerinde ise klasik rumilerle kıvrım dal esasına göre düzenlenmiş dolgular yer almaktadır. Güneydeki cephedeki iki pencere, kuzeydeki iki farklı kompozisyondaki dört pencere ve doğudaki pencerelerle simetriği olan batıdaki pencerelerin alınlıklarında aynı süslemeler vardır (Şekil 24).

Kuzey cephede dış mihrapların iki yanında bulunan pencerelerden köşelerde yer alanlar, duvar yüzeyinden kademelenerek derinleşen, iç ve dış bükey üç sıra silmeyle çerçevelenmiştir. Süslemelerde yazılar hakimdir. Pencerelerin söveleri yekpare mermerdendir ve dikey olarak iki bölüme ayrılmıştır. Dış kısımda pencere alınlık kemerinde de devam eden içleri boş dairevi madalyonlar ve oval formlu kartuşlar bulunmaktadır. Kartuşların içi dini içerikli yazılarla dolgulandırılmıştır. Düz profilli

kabartma harfler sülüstür[10]. Pencerelerin alt kesimindeki kartuşlar boş bırakılmıştır. Pencere alınlıkları, ışınsal olarak düzenlenmiş, girift ve düğümlü bir kufi hatla bezenmiştir. Pencerelerin alınlık köşeliklerinde de palmet, dilimli rumiler ve kıvrım dallarla meydana gelen bir kompozisyon dikkat çekmektedir. Süslemelerin yüzeyleri basit yivlerle damarlandırılmıştır (Resim 211) (Şekil 32).



Şekil 32. Yeşil İmaret. Kuzeydeki pencere alınlığındaki taş süsleme (1A-1B).



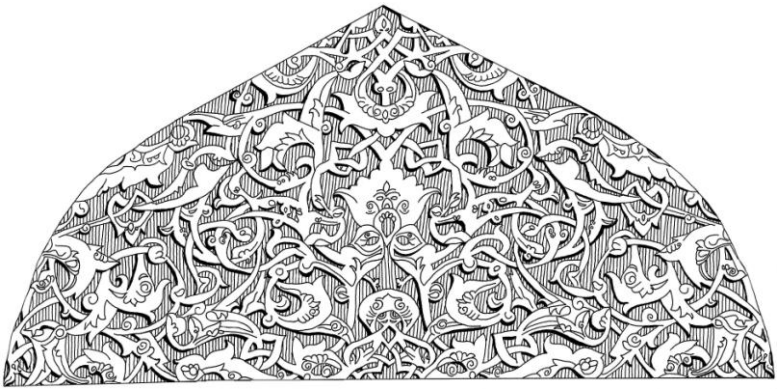
Şekil 33. Yeşil İmaret. Kuzeydeki pencere alınlığındaki taş süsleme (2A-2B).

Taçkapının sağında ve solunda yer alan pencereler alınlık süslemesi dışında form olarak diğer iki pencere ile aynıdır. Pencere sövelerindeki kartuşların bazıları yarım kalmıştır. Kartuşların içerisinde *Hz. Ali*'nin sözleri vardır[11]. Pencere alınlık

[10]Kartuşların içerisinde *Zümer Suresi*'nin 53. ayeti yazılmıştır. Bkz. **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)**, Ankara, 1985, s.463.
[11]Bkz. Y. Özbek, **a.g.e.**, s.336.

kemerinde kartuş içerisinde dini içerikli yazılar bulunmaktadır[12]. Alınlıkta palmet, dilimli rumi, kıvrım dallar ve yapraklarla girift bir süsleme meydana getirilmiştir. Tüm yaprakların yüzeyi yivlendirilmiştir (Resim 212) (Şekil 33).

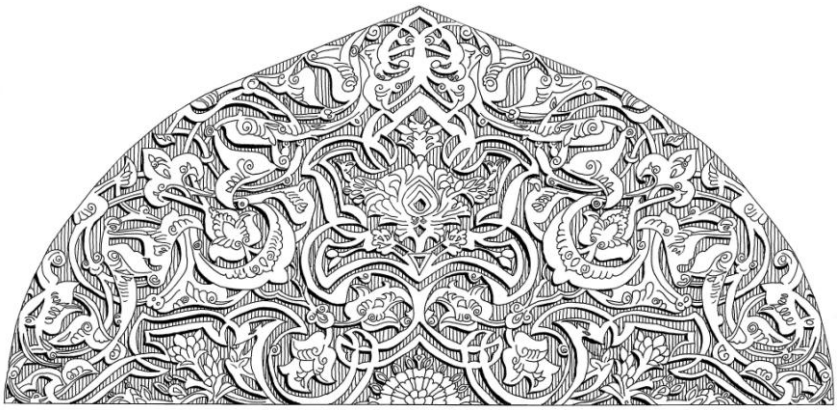
Kuzeydeki tabhane mekanlarının doğu ve batısındaki pencerelerde yer alan süslemeler aynıdır. Dikdörtgen formlu pencereler duvar yüzeyinden iç ve dış bükey silmelerle çevrelenmiştir. Silmelerin dışında da firuze renkli sırlı çinilerle bir çerçeve meydana getirilmiştir. Söveler ve atkı taşı mukarnaslarla hareketlendirilmiştir[13]. Alınlık bitkisel süslemelerle dolgulandırılırken, köşelikler kuzeydeki pencerelerden farklı şekilde boş bırakılmıştır. Alınlıktaki süslemenin merkezinde sekiz kollu yıldızdan gelişen palmet, rumi, yaprak ve kıvrım dallardan meydana gelen girift bir süsleme vardır. Rumilerin yüzeyi oyularak boşaltılmıştır. Saplar bir sıra yivle hareketlendirilmiştir (Resim 213) (Şekil 34).



Şekil 34. Yeşil İmaret. Kuzeydeki tabhane mekanlarının pencere alınlığındaki taş süsleme (3A-3B).

[12]Ahzab Suresi 56. Ayet. Bkz. **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)**, Ankara, 1985, s.425.
[13]*İznik Yeşil Cami*'nin son cemaat yeri giriş kapısının söveleri ve atkı taşı, Bkz. Y. Özbek, **a.g.e.**, s.97, Res. 52; *Milas Firuz Bey Zaviyesi* taçkapısı Bkz. Y. Özbek, **a.g.e.**, s.156, Res.132-33; *Ankara Hacı Bayram Veli Türbesi*, batı cephedeki pencere Bkz. Y. Özbek, **a.g.e.**, s.423, Res. 436; *Bursa Yıldırım İmareti* doğu, batı ve güney cephedeki pencereler de mukarnaslarla hareketlendirilmiştir Res. 95.

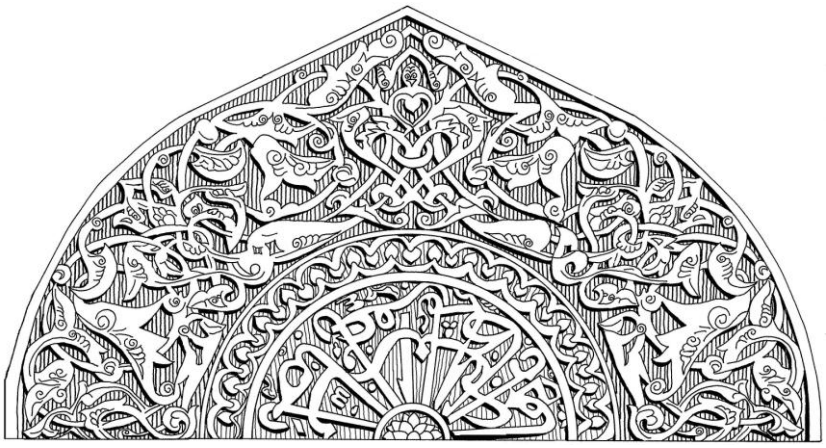
Avlunun doğu ve batısında yer alan eyvanların pencerelerinin formları, diğer iki pencere ile aynıdır. Alınlıktaki süsleme büyük boyutlarda tutulmuş beş dilimli palmetlerlerden gelişmektedir. Ortadaki palmetin içi hatayi üslupta bir çiçekle doldurulmuştur. Kompozisyon palmet, rumi, yaprak ve kıvrım dallarla hareketlendirilmiştir. Bitkisel örneklere ve saplara yivlerle derinlik kazandırılmıştır. Benzer süsleme örneğini *Bursa Muradiye İmareti*'nin kuzey cephesinin doğu tarafındaki pencerenin çini alınlığı (Resim 299) ile benzerlik göstermektedir (Şekil 35).



Şekil 35. Yeşil İmaret. Eyvanların doğu ve batı cephelerindeki pencere alınlığındaki taş süsleme (4A-4B).

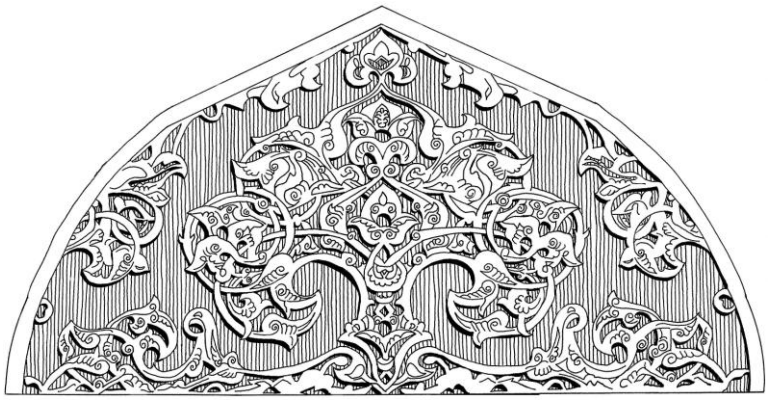
Güneyindeki tabhane mekanlarının pencereleri de form olarak diğer pencerelerle aynıdır. Sadece alınlık süslemesi farklıdır. Merkezde küçük dairenin içinde hatayi tarzı bir bitkisel süsleme, ikinci daire içinde sülüs yazı ile yazılmış bir metin[1], en dış dairede ise ters ve düz şekilde yerleştirilmiş bir palmet fistosu bulunmaktadır. Geri kalan kısımlarda ise ışınsal düzende yerleştirilmiş palmet, rumi, yaprak ve kıvrım dallardan meydana gelen bir kompozisyon ile dolgulandırılmıştır. Süslemelerdeki kabartmalar, konturlarda derin oyma tekniğinde, yaprak yüzeylerinde ise konturlardan işlenen ikinci yüzeye doğru içbükey olarak oyularak boşaltılmıştır (Şekil 36).

[1]"Ey Şefkatli, Ey Bağışlatıcı, Sultan Sensin, Ey İspat Edici" anlamında Tanrı sıfatları yazılmıştır. Bkz. Y. Özbek, **a.g.e.**, s.341.



Şekil 36. Yeşil İmaret. Güneydeki tabhane mekanların pencere alınlığındaki taş süsleme (5A-5B).

İbadet mekanının doğu ve batı duvarlarında yer alan pencereler, duvar yüzeyinden kademelenerek daha derine yerleştirilmesi, dikdörtgen formu ve çini çerçevesi ile aynı cephedeki pencereleri tekrarlamaktadır. Alınlık sivri kemerlidir. Kemer içerisinde merkezde içi palmet, rumi, yaprak ve kıvrım dallarla dolgulanmış iri bir palmet motifi yer almaktadır. Yüksek kabartma tekniğinde yapılmış palmet motifinde konturlar derin oyma tekniklidir. Tüm motiflerin yüzeyi içbükey yivlerle hareketlendirilmiştir (Şekil 37).



Şekil 37. Yeşil İmaret. İbadet mekanının doğu ve batısında yer alan pencere alınlıklarındaki taş süsleme (6A-6B).

İbadet mekanının güney duvarında yer alan iki pencere diğer pencere formlarını tekrarlamaktadır. Bu pencerelerdeki fark dıştaki çini çerçevenin ok ucunu anımsatır formda palmet şeklinde son bulmasıdır. Kakma tekniğindeki bu çinilerle mihrap cephesi daha da vurgulanmıştır[1]. Konturları yuvarlak yüzeyli kabartma olarak işlenmiş palmetler, rumiler, yapraklar ve kıvrım dallarla girift şekilde tüm alınlık yüzeyi dolgulandırılmıştır (Şekil 38).



Şekil 38. Yeşil İmaret. İbadet mekanının güneyindeki pencere alınlığındaki taş süsleme (7A-7B).

Pencere alınlıklarının tümünde dört farklı kompozisyon vardır. Alınlık yüzeylerinde hiç boş yer bırakmama düşüncesinden yola çıkılarak formlar oluşturulmuştur. Kompozisyondaki süslemelerde yivler de kullanılarak vurgu arttırılmıştır. *İznik Yeşil Cami* kuzey cephenin batı tarafındaki pencerenin alınlığı[2] da bitkisel örnekli süslemelerle hareketlendirilmiştir.

Yeşil İmaret'in üst kattaki şahnişinlerinin korkuluklarından bazıları son yıllarda tamamlanmış olmakla beraber, eski resimlerde de mevcuttur[3]. Korkuluklarda altı kollu yıldız ve altıgenlerden meydana gelen geometrik kompozisyon, sonsuz düzendedir (Resim 205, 208). Kafes oyma tekniğinde yapılan süslemelerin benzerlerini *Bitlis*

[1]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.343.
[2]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.112, Res.82.
[3]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.334.

Şerefiye Camii taş pencere şebekesinde[4], *Çorum Hamit Camii* minberinde[5] ve *Kahire Kalavun Maristanı* pencere şebekesinde[6] görmek mümkündür. Müezzin mahfilinin eyvan kemerleri başlangıcındaki korkuluklarda merkezlerinde altı kollu yıldızlardan gelişen onikigenlerin meydana getirdiği bir geometrik süsleme vardır. Kafes oyma tekniğinde yapılan süslemelerin yüzeyi yivlenmemiştir (Resim). Süslemeler farklı malzeme ve teknikle *Çorum Ulu Camii*'n minber korkuluğunda[7], *Konya Sahip Ata Türbesi* pencere korkuluğunda[8], *Amasya Mustafa Bey Hamamı* sıcaklık bölümündeki şebekede mermerden[9] ve *Bursa Muradiye İmareti'*nin son cemaat yeri beşinci kemer aynalığında sırlı tuğla süsleme (Resim 292) olarak uygulanmıştır.

İbadet mekanı ile avluyu ayıran kemerin üzengileri, mukarnas kavsaralı birer nişle hareketlendirilmiştir. Kavsaradaki mukarnasların alt sırası ters yerleştirilmiş palmetlerle son bulmaktadır. Eyvan kemerinin karnı (kilit taşı) oniki kollu yıldızların kollarının uzatılmasıyla meydana gelen bir süsleme ile şekillenmiş geometrik bir kompozisyon oluşturmaktadır. Süslemenin üzeri yaldızlanmıştır (Resim 256). *Tire Yeşil İmaret*'in ibadet mekanının kemer yastığı[10] ve *Milas Firuz Bey Camii*'nin son cemaat yeri orta kemer üzengisi de[11] mukarnaslarla süslenmiştir

İbadet mekanının doğu ve batı cephesindeki pencere tavanları ise mermerden yuvarlak kabartma olarak oniki köşeli yıldız etrafında beş köşeli yıldızlar teşkil eden kıvrım çizgilerden meydana gelen geometrik sistemden ibarettir. Zemin düz bırakılmıştır (Resim 259)[12]. Benzer süslemeleri *Aksaray Sultan Hanı*, köşk mescit mihrabında taş kabartma olarak[13] ve *Ayaş Ulu Cami* alçı mihrabı[14] gibi pek çok örnekte

[4]O. Tuncer, "Diyarbakır, Mardin ve Dolaylarında Bazı Hıristiyan Dini Yapılarında Türk-İslam Mimari Unsurları", **Sanat Tarihi Yıllığı**, 5, 1972-73, s.212, Res.9.
[5]Y. Demiriz, "XIV. yüzyılda Ağaç İşçiliği", s.63, Res. s.62.
[6]G. Öney, "İslam Süsleme ve El Sanatlarına Türklerin Katkısı", **İslam Sanatında Türkler**, İstanbul, 1976, Res.35.
[7]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.62, Res. s.26.
[8]S. Mülayim, **a.g.e.,** Res.143.
[9]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.440, Res.458.
[10]**Ay.es.**, s.447, Res.468.
[11]**Ay.es.**, s.143-44, Res.106-107.
[12]Y. Demiriz, **ay.yer.**
[13]Ö. Bakırer, **a.g.e.**, s. 154-156, Res.67-68.
[14]Ö. Bakırer, **a.g.e.**, s. 225-27, Res.175,177.

görebiliriz. *Milas Firuz Bey İmareti*'nin son cemaat yerinde üst pencere tavanında da geometrik örnekli mermer süsleme vardır[15].

Giriş eyvanının iki yanındaki koridorda yer alan revak uygulamasındaki sütunlar ve korint tarzı başlıkları devşirmedir (Resim 240).

Yapıda kalemişi süslemeler avlu, ibadet mekanı ve eyvan kubbeleri, geçişleri ve eteklerinde; güneydoğudaki tabhane mekanının kubbesi, kasnağı, geçiş bölgesi ve duvarlarının üst kısmı ve giriş bölümlerinde ahşap tavanlardadır. Süslemeler sıva üzerine çoğu kırmızı veya lacivert zemin üzerine beyaz ve sarı motif ve siyah konturlu olarak yapılmıştır.

Büyük kubbelerin Türk üçgenli geçiş bölgelerinde, her yüzeyde kıvrım dal esasına uygun bir dolgu bulunur. Ancak, yüzeyler birbirinin eşi olmadığından, farklı kompozisyonlar gerekmiş, yerine göre simetrik veya asimetrik düzen ve daima kapalı form kullanılmıştır. Motifler genellikle rumi, pek azı ise hatai grubundandır. Türk üçgenli bölümün altını ise bir yazı kuşağı dolaşmaktadır. Kırmızı zemin üzerine beyazla yer yer örgüler ihtiva eden kufi yazının arası klasik rumili kıvrım dallarla süslüdür (Resim 234, 255).

Giriş açıklığından ulaşılan ilk bölümün tavanında kırmızı zemin üzerine merkeze bir şemse motifi yerleştirilmiştir. Simetrik süsleme içeren şemse ve köşeliklerin içleri rumilerle dolgulandırılmıştır. Dar bir lotus-palmet bordürü kompozisyonu tamamlamaktadır. İkinci bölümün tavanında zemin mavi renktedir. Zemin üzerinde ortada rumili, simetrik kıvrım dal süslemeli yuvarlak bir madalyon ve enine gelişen rumili bir bordür vardır. Madalyonun dört köşesine geometrik kufi yazılar yerleştirilmiştir (Resim 221, 223).

Kuzeybatıdaki tabhane mekanının yıldız tonozunda ve duvarların üst kesimindeki kalemişi süslemelerde kısmi bozulmalar dikkat çekmektedir. Palmet, rumi gibi soyut süslemelerin yanında çok çenekli natüralist çiçekler ve kıvrım dallarla şekillenen süslemelerde kırmızı, sarı, yeşil ve siyah renkler kullanılmıştır. Süslemelerin bir kısmı dökülmüş, bir kısmı da boya ya da sıva tabakası altında kalmış olabilir (Resim 242-243). Kalemişlerine yönelik yapılan uygulamalarla ilgili herhangi bir veriye

[15]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.164, Res.146.

ulaşamamış olmamız, bu konuda net saptamalar yapmamızı engellemektedir. Duvar yüzeylerinin üst kesiminde yer alan daire formlu madalyonlar ve pencere görünümü verilmiş süslemelerin, sıva altından devamları gelecek gibi bir görünümleri vardır. Daire formlu madalyonlar giriş eyvanında yer alan çiniden madalyon süslemesini tekrarlamaktadır (Resim 242, 225). Kuzeydoğudaki tabhane mekanında ise kalemişi süsleme yoktur. Süslemelerin üzerleri ya boya ile kapatıldı ya da örtü onarımları sırasında tamamen yok edildi. Boya tabakalarının altında kalmış olma olasılığı yüksek olan bu süslemelere ulaşmak için ince boya raspası yapılmalıdır. Kalemişi süslemelerin tarihlendirmesine ve bozulmalarına yönelik bilgiyi Evâil-i Cemâziy'ül-Âhir 1032/Nisan 1623 tarihli bir vesikadan öğrenmekteyiz. Bu vesikaya göre kurşunları bozulan kubbeden yağmur içeriye girmiş yapının nakışlarının ve çinilerinin zarar vermiştir[16]. Demek ki yapının orijinal kalemişi süslemeleri bu tarihten önce bulunmaktaydı. Süslemelerde meydana gelen kayıplar bu ve bundan sonraki onarımlar sonrasında meydana gelmiş olabilir. Ayrıca Haziran 1775 tarihli bir başka vesikada da sıva ve nakışların yenilendiği belirtilmektedir[17]. *Ayverdi* bugünkü sarı badanalı zeminin *Parvillée* onarımı sırasında yapıldığını, süslemelerin bir kısmının sıva ve boya tabakası altında kaldığını ve bunların sonradan ortaya çıkarıldığını bildirmektedir[18].

Avlunun doğusunda ve batısında yer alan eyvanların örtü ve geçişlerinde (Resim 251-252); beden duvarlarının üst kesiminde; güneybatıdaki tabhane mekanının örtü ve geçişlerinde (Resim 246-247) ve ibadet mekanının örtü, geçişleri ve beden duvarlarında yer alan (Resim 254-255) kalemişi süslemeler orijinal gibi gözükmektedir. Kubbe ve geçişlerde tüm yüzeyler palmet, rumi ve çok çenekli çiçeklerle, duvar yüzeylerinin üst kesiminde ise içi dini içerikli yazılarla bezenmiş daire formlu madalyonlarla hareketlendirilmiştir. İbadet mekanında kırmızı ve yeşil zemin üzerine yazılmış yazılar *Ayverdi*'ye göre 1275 yılına aittir[19]. Yakın tarihli onarımlar sırasında meydana çıkarılan süslemelerin büyük kısmı sıva ve boya tabakalarının altındadır. Yapılacak ince boya raspalarıyla daha fazla süslemeye ulaşılabilir. Mevcut süslemelerin bazı kesimlerinde de

[16]Bkz. E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.51.
[17]**Ay.es.**, s.53.
[18]**Ay.es.**, s.79-80.
[19]**Ay.es.**, s.61.

bozulmalar ve kayıplar dikkat çekmektedir. İçlerinde hat olan madalyon şeklindeki süslemeler *Bursa Yıldırım İmareti*'nde de vardır (Resim 131, 134).

Yeşil İmaret'te çiniler mihrap, ibadet mekanı ve yan eyvanların duvarlarının alt bölümlerinde, pencere ve kapı alınlıklarında, alt kattaki mahfillerin bütün yüzeyleri ile pencerelerin tavanlarında, ibadet mekanında Allah, peygamber ve halife adlarını taşıyan madalyonlarda, hünkar mahfili ve çevresindeki oda ve balkonlarda ve şahnişin sofalarında yer almaktadır. Çinilerin çoğu renkli sır tekniğinde olup, önemli sayılabilecek bir kısmı kabartma veya profillidir. Firuze lacivert, beyaz, sarı gibi bu tekniğin klasik renkleri yanında yer yer kırmızı kontur görünmesi dikkate değerdir. Bazı yerlerde ise altın yaldız kullanılmıştır. Altın yaldız ya çok renkli çinilerin bazı kısımlarında veya tek renkli çiniler üzerinde baskı tekniğinde görülmektedir. Bazı yerlerde mozaik tekniği de kullanılmıştır.

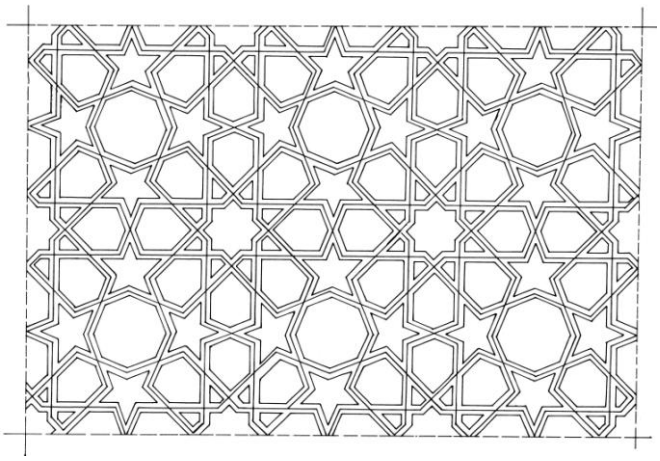
Yapının dış cephelerinde çini çok fazla kullanılmamıştır. Doğu ve batı cephelerdeki pencerelerin çevrelerindeki çiniler düz küçük dikdörtgen parçalar halinde birer şerit oluştururken, güney cephelerde yer alan pencerelerin çevresindekiler palmet şeklindedir. Firuze renkli çiniler güneyde taşın içine kakılmıştır (Resim 207).

Yeşil İmareti'nde taçkapıdan giriş eyvanına geçilmektedir. Eyvanın doğu ve batı duvarlarında yeşil renkli altıgen formlu çinilerle kaplanmıştır. Bu çinilerin ortasında karşılıklı şekilde yerleştirilmiş büyük iki madalyon vardır. Simetrik olan bu madalyonların merkezinde altı kez tekrarlanmış rumiler ve kıvrım dallardan gelişen girift bir kompozisyon yer almaktadır. Merkezdeki bu süslemeyi dışta palmet-rumi bordürü çevrelemektedir. İki bölüm arasında ise bir sıra inci dizisi dikkat vardır (Resim 223-225).

Giriş eyvanının iki yanındaki koridorlardan üst kata çıkılmaktadır. Üst katta bir balkon görünümünde avluya açılan hünkar mahfilinin bütün duvarları ve tavanı, giriş kemeri, tabanı[20] ve imarete açılan kemeri ile korkuluğu tamamen çini kaplıdır. Duvar, tavan, korkuluk şebekesi ve mahfilin imarete bakan yüzündeki geniş yüzeyler sekiz ve

[20]Tabanına çini levhaların uygulandığı ilk ve tek örnektir. Bkz. Ş. Yetkin, "Bursa'da Yeşil Camii'nin Hünkar Mahfilindeki Çiniden Zemin Döşemesi", **Prof.Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya 1993, s.98.

beş köşeli yıldızlar meydana getiren geometrik desenler ile bezenmiştir[21] (Şekil 39). Tavan ile duvarların birleştiği bölümdeki mukarnaslar da aynı planı tekrarlamaktadır. Bu sistemi meydana getiren çiniler renkli sır tekniğinde kabartma, korkulukta ise şebeke şeklinde ajurludur (Resim 226-230). Kabartmalı çinilerin birebir aynısı, *Yeşil Türbe*[22]'nin ve *Edirne Muradiye Camii*'nin mihrabında[23] bulunmaktadır. Hünkar mahfilindeki Bursa kemerinin kemer karnında beş ve on kollu yıldızlardan gelişen geometrik kompozisyon, çini mozaik tekniği ile yapılmıştır. Aynı kompozisyon kemer içinde simetrik olarak renkli sır tekniği ile yapılmıştır. Bu geometrik süsleme *Konya Karatay Medresesi*'nin eyvan tonozlarındaki[24] geometrik düzenleme ile büyük benzerlik göstermektedir. Kemer süslemeleri ile duvar süslemeleri arasında basit bir lotus-palmet bordürü bulunmaktadır. Bu bordür, kemerin diğer tarafında da devam etmektedir. İkinci bordür boyuna gelişmektedir ve hatai ve kıvrım dallardan meydana gelmektedir.



Şekil 39. Yeşil İmaret. Hünkar mahfilinin duvarlarındaki geometrik örnekli çini süslemelerden.

[21]Aynı süslemeyi; Ahlat mezar taşlarında Bkz. B. Karamağralı, **Ahlat Mezar Taşları**, Ankara, 1972; *Aksaray Ulu Cami* minber yan yüzeyinde Bkz. S. Mülayim, **Anadolu Türk…**, Desen 223; *Akşehir Kızılca Mescid*'in ahşap kapısı Bkz. Y. Demiralp, **a.g.e.**, Şek.26, Res.34; *Akşehir Maruf Köyü, Şeyh Hasan Türbesi* taçkapı yan nişi Bkz. Y. Demiralp, **a.g.e.**, Şek.60a, Res.103; *Birgi Ulu Camii* ahşap minber ve çini mihrabında Bkz. Y. Demiriz, "XIV. Yüzyılda Ağaç İşleri", s.61; S. Mülayim, **a.g.e.**, Res.154; *Bursa Yıldırım İmareti*'nde alçı (Resim 128,130) gibi pek çok yapıda farklı malzeme ile görmek mümkündür.

[22]G. Öney, "Bursa Çinileri", **Bursa**, İstanbul, 1996, s.108.

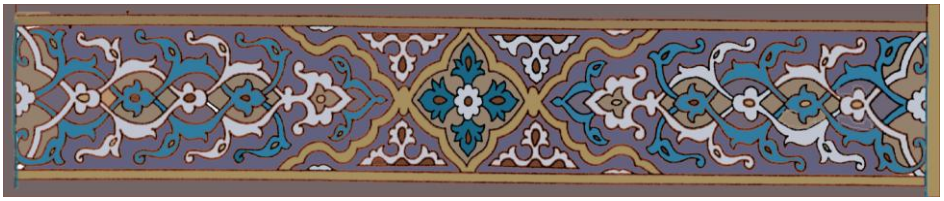
[23]H.M. Tuğrul-R. Kazancı, **Edirne'de Osmanlı Döneminden 2000 Yılına Kalan Mimari Eserler Albümü**, İstanbul, 2000, s.34; B. Eskici, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihraplar", **Sanat Tarihi Dergisi**, XV/1, İzmir, Nisan 2006, s.57.

[24]Ş. Yetkin, **Anadolu'da…**, Res. 21-26.

Üst kattaki hünkar mahfilinin kuzey kesimi ile doğu ve batısındaki mekanların duvarları, altıgen ve üçgen formlu çinilerle kaplanmıştır. Çiniler basit kıvrım dallardan gelişen bir bordür ile son bulmaktadır (Şekil 42, 48). Giriş aralıkları simetrik rumilerden meydana gelen bir bordür ile çevrelenmiştir (Şekil 44). Köşeliklerde hatai ve rumilerden oluşan desen simetrik şekilde yer almaktadır. Alınlık ise dini içerikli yazılarla bezenmiştir. Hünkar mahfilinin iki yanında yer alan mekanların pencerelerinde basit bir kıvrım dal bordürü vardır. Alınlıkları ise dini içerikli yazılarla hareketlendirilmiştir. Kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki mekanlarında duvarları altıgen ve üçgen fromlu çinilerle kaplanmıştır. Bu çiniler üst kattaki diğer mekanlardan farklı şekilde bitkisel bir bordürle değil, bir mekik bordürü ile sonlanmaktadır.

Giriş eyvanının iki yanında avluya açılan loca şeklinde müezzin mahfilleri vardır. Mahfillerin bütün duvarları ile tavanı ve kemerlerinin alt ve dış yüzü tamamen renkli sır tekniğindeki çinilerle kaplanmıştır. Duvarların alt kısımları, lacivert altıgen çini levhalarla ve nesih-kufi yazı bileşimi geniş üst bordürle yan eyvanların benzeridir. Üst duvarlarda ise çiçek ve rumilerle bezeli iç içe geçmiş üçgenlerden oluşan sonsuz dekor bulunmaktadır. Tavanda, ortada büyük daire formlu bir madalyon vardır. Dışa ise dar bir bordür yerleştirilmiştir. Bordür kıvrım dallı bitkisel, madalyon ise enine gelişen lotus-palmet frizinden ibarettir. Madalyon zemininde altı defa tekrarlanan ışınsal simetrik rumili süsleme yer almaktadır. Madalyonun ikinci halkasını lotus-palmet bordürü çevreler. Madalyonun dışında zemin, palmet, rumi, hatai ve kıvrım dallarla bezenmiştir. Kemer karnında tavan süslemesiyle yakınlık gösteren geniş bordürler yer almaktadır (Şekil 41). Kemer karnında rumi, palmet ve hatailerden meydana gelen süslemelerle, kemer yüzeyi ise palmet ve rumilerden oluşan bir kompozisyonla süslenmiştir. Kemer ayakları mukarnaslıdır. Mukarnasların altındaki süslemeler karşı kemer ayağında da tekrarlanmıştır. Bu süslemelerin altında da basit bir lotus-palmet bordürü yer almaktadır. Mahfillerin avluya açılan yüzündeki iki bordür mahfilin içindeki simetrik bordürle aynıdır (Şekil 40). Kemer köşeliklerinde yine kıvrım dal ve rumilerden meydana gelen bir girift kompozisyon vardır. Bunun üzerinde ise enine dikdörtgen formlu bir pano içerisinde dini içerikli yazı yer almaktadır. Mahfillerin kuzey duvarlarında dikdörtgen formlu birer pencere vardır. Pencere nişlerinin tavanının çinileri, mozaik tekniğindedir. Bordürü kartuşlara bölünmüş, zemin ise ışınsal simetrik

merkezi kompozisyonla teşkilatlandırılmıştır. Motifler, karşılıklı rumilerin meydana getirdiği iri palmetler arasında hatai tarzı çiçeklerden ibarettir (Resim 233, 235-239). Yeşil İmaret'te hünkar mahfili ve müezzin mahfilerinde görülen basit lotus-palmet bordürü, *Sivas Gök Medrese*'nin yan eyvanı arka duvarında görülen bordürle[25] benzerlik göstermektedir. Aynı bordür *Konya Karatay Medresesi*'nde[26] kubbe kasnağının çevresini dolanan lotus-palmet bordürü ile yakınlık gösterir. Yeşil İmaret'te mahfillerin avluya bakan cephelerinde dolanan bordür, *Edirne Şahmelek Camii*'ndeki [27] ile aynıdır.



Şekil 40. Yeşil İmaret. Müezzin mahfilinde yer alan çini süsleme bordürü.

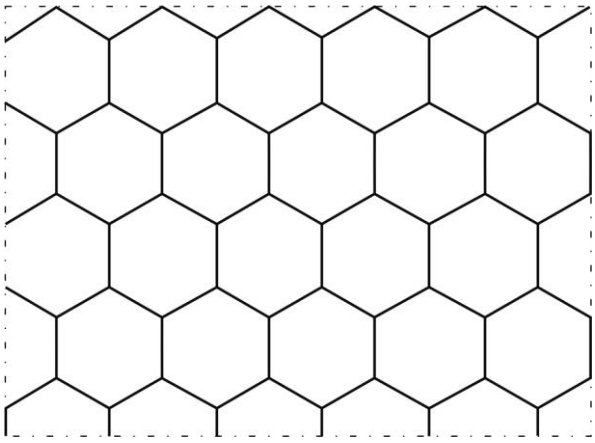


Şekil 41. Yeşil İmaret. Müezzin mahfilindeki Bursa kemerinin karın kısmında yer alan çini süsleme.

İbadet mekanında, yan eyvan duvarlarında, tabhanelerde, hünkar mahfilinin yanındaki odaların duvarlarında birbirine benzeyen çiniler vardır (Şekil 42-43). İbadet mekanının duvarlarının alt kısımları altıgen ve üçgen[28], sadece altıgen veya dar beyaz

[25]Ş. Yetkin, **Anadolu'da Türk…**, Res.41-43.
[26]M. Sözen, **Geleneksel Türk El Sanatları**, İstanbul, 1998, s.58-59.
[27]S. Bayrakal, **a.g.e.**, s.184, Res.8; B. Eskici, " Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihraplar", **Sanat Tarihi Dergisi**, XV/I, İzmir, Nisan 2006, s.58.
[28]Aynı süslemeleri *Bursa Muradiye İmareti*'nde çini (Resim 318); *Bursa Muradiye Medresesi*'nde çini Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.182; *Tokat Murat Sevdakar Türbesi*'nde kubbe kasnağında çini Bkz. Ş. Yetkin, **Anadolu'da…**, s.96, Res.50; *Tokat Gök Medrese*'de çini levhalarda Bkz. Ş. Yetkin, **a.g.e.**, s.94, Res.48; *Tim Arap Ata Türbesi* taçkapı çevresinde tuğla Bkz. M. Cezar, **a.g.e.**, Res.77; *Gülpayegan, Minare*, duvar payesinde D.Hill-O.Grabar, **a.g.e.**, Res.286; *Bursa Selçuk Hatun Camii*, cephede taş Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.307.

çinilerle sınırlandırılmış altıgen[29] çinilerle kaplanmıştır[30]. Duvar yüzeyindeki çiniler dar tutulmuş bordürlerle sınırlandırılmıştır (Resim 254). Dar yüzeyli bu bordürler mihrap çerçevesinin en dışındaki basit kıvrımlı dar bordürle aynıdır. Duvar yüzeylerindeki tek renk çini plakaları sınırlandıran bu bordür, *Yeşil Türbe*[31], *Muradiye İmareti* (Resim 318), *Muradiye Medresesi*[32] ve *Edirne Şahmelek Camii*'nde[33] de vardır. Eyvanlarda duvar kaplamasının yukarısında pencere söve ve kemerlerini dolanan geniş yazı frizleri vardır. Diğer yerlerde pencere ve kapıların sivri kemerli alınlıkları dini konulu yazılarla kaplanmış, bazı alınlıklarda ise simetrik kıvrım dallı süsleme tercih edilmiştir. Duvarların üst kısımlarında Allah, Muhammed ve ilk altı halife adlarının yazılı olduğu yuvarlak madalyonlar da alınlıklar gibi süslenmiştir. Bu madalyonlar renkli sır tekniğinde yapılmış çiniyle işlenmiştir[34]. Avluya açılan eyvanların yeşil tek renk sırlı altıgen formlu çinilerinin üzeri altın yaldız ile desenlendirilmiştir. *Bursa Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi*'nde[35] de altın yaldız baskılı çiniler vardır.



Şekil 42. Yeşil İmaret. İbadet mekanı, eyvanlar, tabhaneler ve mahfil katındaki duvarlarda yer alan çini süslemelerden.

---

[29]Aynı süslemeyi *Bursa Koca Naib Camii*, minare kaidesinde tuğla ve taş ile Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.144; *Bursa Yıldırım Medresesi*'nde tuğla ve taş ile Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.432; *İstanbul Çinili Köşk*'te çini Bkz. E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, C.II, Res.1056-2.

[30]A. Gabriel, **a.g.e.**, Texte I, s.87-89'da ibadet mekanı duvarlarındaki çinilerin sırlarının bazen dalgalı ve kabarık olduğunu, diğer çinilerden belirgin bir şekilde ayrıldığını, ancak bu çini plakaların daha sonradan yapıldığına dair hiçbir kanıtı olmadığını söylemektedir. *Gabriel,* çinilerin bir kısmının beklide 1864 yılındaki onarımda değiştirilmiş olabileceğini eklemektedir. Araştırmacı çiniler hakkında kesin bir şeylerin söylenebilmesi için ciddi bir analiz yapılması gerektiğini de eklemektedir.

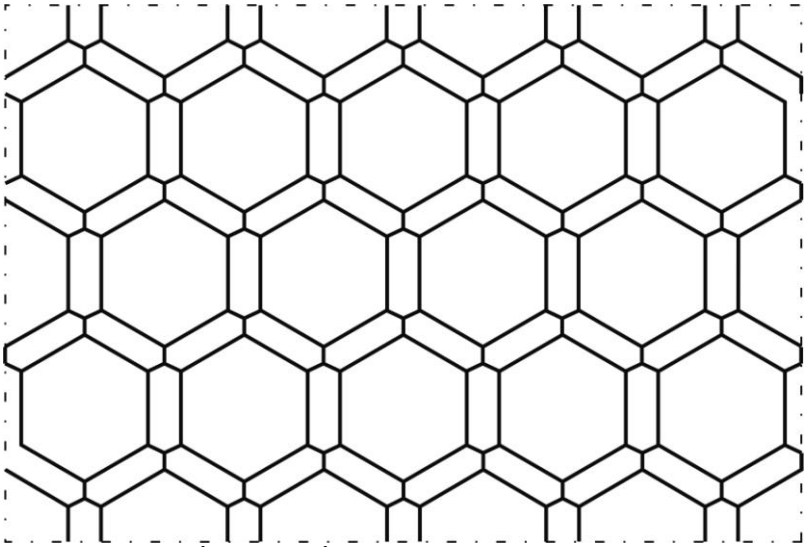
[31]G. Öney, "Bursa Çinileri", s.108.

[32]Y. Demiralp, **Erken Dönem…**, s.277, Res.50.

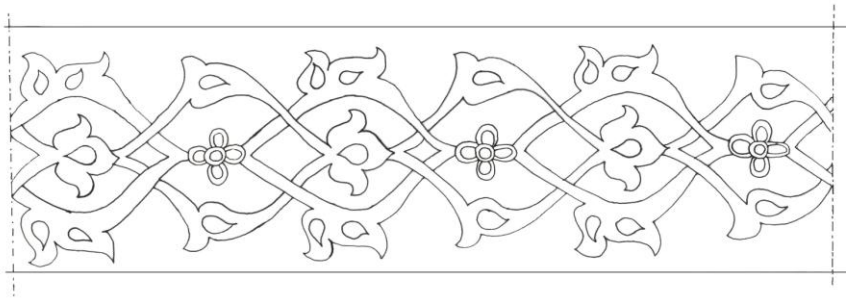
[33]S. Bayrakal, **a.g.e.**, s.184, Res.8.

[34]G. Öney, **a.g.e.**, s.75.

[35]Y. Demiralp, "Şehzade Sultan Mustafa ve Cem Sultan Türbesi", **Erken Osmanlı Sanatı**, s.117.



Şekil 43. Yeşil İmaret. İbadet mekanının beden duvarlarındaki çini süslemelerden.



Şekil 44. Yeşil İmaret. İbadet mekanı, eyvanlar, tabhaneler ve mahfil katındaki duvarlarda yer alan çini süslemeleri sınırlayan bordür.

Duvar yüzeylerindeki çiniler tek renkli sır tekniğindedir. Bu tekniğin tipik renkleri kullanılmıştır. Duvar yüzeyindeki çiniler mihrap çinilerine göre daha farklı ve sadedir. Altıgen ve üçgen çinilerden bazıları palmetli ve rumili rozetlerden ibaret altın bezemelidir (Resim 253). Başkalarında da bu çeşit bezemelerin bulunduğu, fakat zamanla silindiği tahmin edilmektedir[1].



Şekil 45. Yeşil İmaret. Güneydeki tabhane mekanlarının pencere alınlığında yer alan çini süslemelerden.

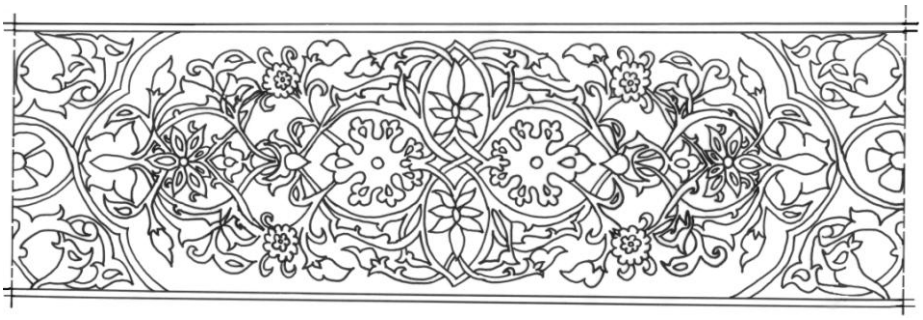
İbadet mekanında nerdeyse tüm duvar boyunca yükselen mihrap, renkli sır teknikli çinilerle bezenmiştir. Mihrap çeşitli genişlikte yedi bordürle çevrelenmiş (Şekil 46-48), mukarnas kavsaralı, üç kenarlı bir nişten meydana gelmiştir. Nişin yukarısında dikdörtgen aynalık yer almaktadır. Niş iki yandan demet sütuncelerle sınırlanmış, yukarıda bir palmet dizisi ile taçlandırılmıştır (Resim 260-261). En dışta basit bir kıvrım

[1]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.355.

dal bordürü yer almaktadır (Şekil 48). Bunu içeriye doğru geniş bir yazı şeridi takip etmektedir. Nesih ve kufi yazılar iç içe geçmiş, rumili spiral kıvrım dallarla bezenmiştir. Beyaz renkli iri sülüs yazı ile Kur'an'dan ayetler verilmiştir. Mihrabın alt kısmında yazının yerini örgülü kufi yazı etkisi bırakan çok girift geçmeler alır. Üçüncü bordür üç sıra mukarnastan oluşmaktadır. Mukarnas dişlerinin üzeri, palmet ve rumi gibi bitkisel örnekli süslemelerle hareketlendirilmiştir. Daha sonraki bordür, geometrik çokgen ve altı köşeli yıldızlı bir kompozisyondur. Bu geniş bordür sonsuz düzendedir. Süslemede, renkli sır tekniği, kazıma ya da kabartmalı olarak verilmiştir. Süslemelerde kobalt mavisi, beyaz, firuze, lacivert, sarı ve yeşil renkler kullanılmıştır. Bunu takip eden iki bordür kaval silmeler üzerinde olup, dıştaki boyuna, içteki ise enine gelişen palmet bölmelidir. Rumi ve hatai kıvrımlarının kartuşlar içinde yer aldığı geniş bordürle mihrabın çerçeve kısmı tamamlanır. Üç kenarlı mihrap nişi birbirini tekrarlayan, tekstil tarzında bitkisel bir süslemeyle bezenmiştir. Palmet ve rumilerle meydana gelen kompozisyonda süslemeler, lacivert zemin üzerine beyaz, siyah, yeşil, firuze ve altın yaldızla yapılmıştır. Mihrap köşeliklerinde ise rumi ve çiçekli kıvrım dalların iç içe geçtiği spiral kıvrım dallı çok zengin bir kompozisyon görülmektedir. Köşeliğin sütuncelerle birleştiği yerlerde sağda usta kitabesi (Resim 262-263), solda *Gülistan*'dan mısralar ihtiva eden küçük yazılı levhalar yerleştirilmiştir. Sütuncelerin gövdesi dilimlidir ve kıvrım dal bordürleriyle bezelidir. Sütuncelerin başlıkları ve altlıkları kum saati formundadır. Bunlarında yüzeyleri palmet, rumi, ve kıvrım dallarla hareketlendirilmiştir. Kavsaradaki mukarnasların her bir yüzeyi ise çeşitli bitki süslemeleri ile bezenmiştir. Süslemede kullanılan motifler, palmet, rumi, hatai, mine çiçeği ve uzun yapraklı çiçeklerdir. Kavsaranın tepe noktasına istiridye kabuğu formu verilmiştir (Resim 261). Mukarnas dişlerinin çevreleri ve istiridye form sarı renkle boyalıdır. Kavsara köşelikleri bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir. Süslemelerde palmet, rumi, şakayık, hatai, çok çenekli çiçek ve kıvrım dallarla bir kompozisyon oluşturulmuştur. Kıvrık dallar taçkapının kavrasa köşeliklerinde de olduğu gibi spiral oluşturacak şekilde birbirlerine bağlanmaktadır. Dalların uçlarında iri rumiler ve palmetler vardır. Bu süsleme *İstanbul Çinili Köşk*'te bulunan *Selçuk Camii* mihrabının köşelerinde de görülmektedir[2]. Mihrabın tamamı renkli sır tekniğinde çinidendir.

[2]Ö. Onat, **a.g.t.**, s.19.

Mukarnas, sütunce ve benzeri yerlerde çiniler plastik formlarda olmakla beraber yüzey süslemesi kabartma değildir. Firuze, lacivert, beyaz ve açık yeşil renklerle altın yaldız kullanılmıştır. Yeşil İmaret'in mihrabı *Yeşil Türbe*'nin mihrabına ve Edirne *Muradiye Camii* (1435-36)[3] mihrabı ile benzer özellikler göstermektedir. Ancak *Edirne Muradiye Camii*'nin mihrabında mukarnaslarda mavi-beyaz çiniler kullanılmıştır. Renk sayısı farklıdır ve renk tonlamalarını görmek mümkündür. Bu bağlamda Yeşil İmaret'in mihrabı ile *Yeşil Türbe*'nin mihrabı birbirlerine daha yakındır.



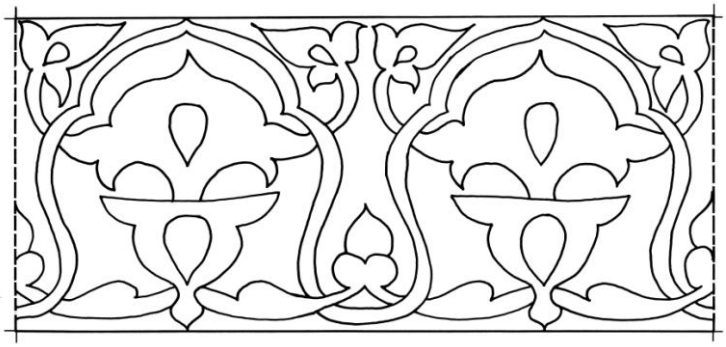
Şekil 46. Yeşil İmaret. Mihraptaki çini süslemelerden.

Mihrap çinileri klasik üslupta olmakla beraber, Türk sanatının çok fazla benimsemediği aşırı dolu yüklü tarzdadır. Bu özellik imaretin taş işçiliğinde de dikkati çekmektedir[4]. Mihrap zaman içinde onarımlar gördüğü için bir kısmı yenidir. Sağ kesimi tahrip olan mihrap, boyanarak onarılmaya çalışılmıştır[5].

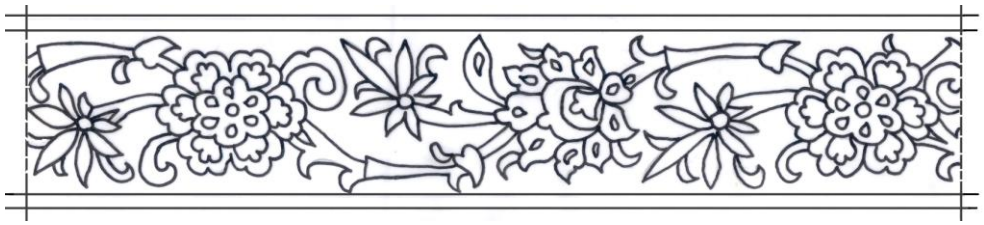
Yapıda hünkar mahfilindeki çini kitabelerde çini ustası *Muhammed el Mecnun İsa* ve *Ali İbn İlyas Ali* adları geçmektedir. Bu ikincisi *Nakkaş Ali* olarak tanınır, Bursa'lıdır ve 1402'de Timur'la Semerkant'a gitmiş, orada Timur devri çini stilini öğrenmiştir. Beraberinde gelen Tebriz'li ustalarla Yeşil İmaret ve türbede çalışmıştır. Yeşil İmaret'in çinilerinin bezemelerindeki bitkisel ve geometrik desenlerin Selçuklu desenleri ile benzerlik gösterdiğini, usta kitabelerinden anlaşıldığına göre Tebrizli ustaların çalıştığını, fakat çinilerin imalat yerinin kesin olarak neresi olduğu bilinmediğini söyleyebiliriz.

---

[3]S. Eyice, **a.g.m.,** s.39; İ. Kuyulu, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.180-81; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.55-56.
[4]Y. Demiriz, **a.g.e.**, s.351-52.
[5]E.H. Ayverdi, **a.g.e.,** C.II, s.68; S. Gök, **a.g.t.**, s.28.



Şekil 47. Yeşil İmaret. Mihrap bordüründeki çini süslemelerden.



Şekil 48. Yeşil İmaret. Mihrap bordüründeki çini süslemelerden.

Yeşil İmaret'de alçı süslemeler tabhane mekanlarında ve hünkar mahfilinin doğu ve batısındaki mekanlardadır. Bu süslemeler kabartma tekniği ile meydana getirilmiştir. Üst katta hünkar mahfilinin batısında yer alan mekanda alçı ocak ve dolap nişleri mekanın doğu duvarını kaplamıştır. Ortada bir ocak, iki yanda da birer dolap nişi yer almaktadır. Yarım daire kesitli ocak, sekiz kenarlı, üzeri konik bir yaşmakla örtülüdür. Sekiz kenarın her bir yüzünde, kartuşlar içerisinde bitkisel süslemeler vardır. Alçı işleri yukarıda lotus-palmet frizi ile sonuçlanmaktadır. Dolap nişlerinin üst tarafı ikişer, alt tarafı ise birer adet kare formlu panoya ayrılmıştır. Panolarda sekiz[6] veya on kolu yıldızlardan[7] gelişmiş geometrik ağ motifi bulunmaktadır. Niş köşeliklerinde rumili, bordürlerde de yine çoğunlukla farklı formlarda rumili kıvrım dal süslemesi

[6]Aynı süslemeyi *Amasya Bayezid Paşa Camii*'nde taş kabartma Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.12; *Ankara Direkli Cami*'de minberde taş kabartma bordür Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.181, Res.49; Ankara Hacı İvaz Mescidi alçı mihrap köşeliği Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.65; *Ankara Molla Büyük Mescidi* alçı mihrap köşeliği Bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.91 görmek mümkündür.

[7]Aynı süslemeyi *Karatay Hanı* iç taçkapısında taş kabartma şeklinde Bkz. K. Erdmann-G. Schneider, **Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts. Die Ornamentik**, Berlin, 1976, lev.101,103 görmek mümkündür.

kullanılmıştır (Resim 231). Doğudaki mekanın batı duvarında yer alan ocak ve dolap nişleri batıdakinden farklıdır. Ortada batıdaki gibi bir ocak bulunurken dolap nişlerinin sayısı azalmıştır. Sadece bir dolap nişi olan unsurda diğer nişin olması gereken yerde ikisi enine gelişen dar, biri geniş üç dikdörtgen pano ve biri de boyuna gelişen dikdörtgen pano vardır. Sağ taraftaki dolap nişinin altında enine gelişen dar bir dikdörtgen pano, üst tarafında ise daha büyük bir pano vardır. Bu panoların üzerinde batıdaki süslemeler tekrar edilmiştir. Burada tepelik yoktur. Yaşmağın iki yanına kobalt mavisi dikdörtgen formlu küçük çini parçası kakılmıştır.

Kuzeydoğudaki tabhane mekanında ortada bir ocak nişi, ocağın iki yanında birer maşalık ve dolap nişi, üst tarafta sağda dörderden iki sıra niş, onlarında altında üç adet niş vardır. Sol tarafta ise üçerden iki sıra niş bulunmaktadır. Üst sıradaki nişlerin hepsi dilimli kemerlidir. Ocak ve alt sıradaki iki büyük dolap nişinin çevresi mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Mukarnasların arasına küçük çini parçaları kakılmıştır. Üst sıradaki küçük nişlerin ve ocağın üzerindeki panolarda sekiz veya on kolu yıldızlarla teşkilatlandırılmış geometrik ağ motifi bulunmaktadır. Niş köşeliklerinde rumili, bordürlerde de yine çoğunlukla çeşitli rumili kıvrım dal süslemesi kullanılmıştır. Dış çerçeveyi rumili kıvrım dallarla bezenmiş sülüs yazı ile Kelime-i Tevhid süslemektedir. Unsur bir lotus-palmet fistosu ile son bulmaktadır (Resim 241). Kuzeybatıdaki ocak nişinin içerisine batıdaki eyvana geçebilmek için sonradan bir kapı açılmıştır (Resim 244). Ocak nişinin sağında ve solunda birer maşalık vardır. Maşalıkların üzerine küçük birer niş yerleştirilmiştir. Ocağın sağında mukarnas çerçeveli büyük bir niş, solunda ise yine mukarnas çerçeveli, ancak üst üste yerleştirilmiş iki küçük niş yer almaktadır. Büyük nişlerin üzerinde sağ tarafta dikdörtgen çökertmeler içerisine yerleştirilmiş üçerden iki sıra küçük niş, sol tarafta ise üçerden üç sıra niş vardır. Büyük bölümler birbirinden mukarnas şeritleriyle ayrılmıştır. Ocağın üzerinde boyuna dikdörtgen, iki yanında ise enine dikdörtgen panolar vardır. Panolarda sekiz veya on kolu yıldızlarla teşkilatlandırılmış geometrik ağ motifi bulunmaktadır. Yine bu alçı ocak ve dolaplarda geometrik bölmelerin bazıları firuze çinilerle doldurulmuştur. Tepelikteki lotus-palmet fistosu diğer tabhane mekanından daha küçük boyutlarda tutulmuştur. Güneybatıdaki tabhane mekanında ise ortada bir ocak, sağ tarafta bir maşalık ve maşalığın üzerinde üst üste gelecek şekilde yerleştirilmiş iki küçük niş vardır. Altta büyük bir niş, üstte ise üst

üste gelecek şekilde yerleştirilmiş ikişerden iki adet küçük niş bulunmaktadır. Ocağın solunda ise dikdörtgen bir çökertme içerisine altta iki, üstte üç adet küçük niş bulunurken en üst sıra yan yana yerleştirilmiş üç adet nişle son bulmaktadır. Ocak ve yan nişler birbirlerinden mukarnas sıralarıyla ayrılmaktadır. Üst kısımdaki üç panodan ortadaki çok kollu yıldızlardan gelişen geometrik örnekli iken iki yandakiler palmet-rumi ve kıvrım dallardan meydana gelen girift bir bitkisel kompozisyon meydana getirmektedir. Yukarıya doğu üçgen şeklinde daralan alınlık, lotus-palmet fistosu ile son bulmaktadır. Alınlık kısmının ortasında ajurlu bir kabartma bulunmaktadır. Niş köşeliklerinde rumili, bordürlerde de yine çoğunlukla çeşitli rumili kıvrım dal süslemesi kullanılmıştır (Resim 248). Güneydoğudaki ocak ve dolap nişlerinin süslemeleri güneybatıdakini tekrarlamaktadır. Üçgen alınlık burada önce bir sıra mukarnas dizisi, sonrada lotus-palmet fistosu ile son bulurken, alınlıkta geometrik örnekli bir pano vardır. Benzer alçı ocak ve dolap nişleri *Yıldırım İmareti*'nde de görülmektedir. Alçılardaki süslemeler de birbirine çok yakındır.

Yeşil İmaret'te Bursa'daki tabhaneli camilerde pek fazla görülmeyen ahşap işçiliği dikkat çekmektedir. Özellikle giriş kapısı, ahşap örnekleri arasında önemli bir yere sahiptir. Yapıda ahşap süslemeleri giriş kapısı ve yapının içindeki pencerelerin kanatlarında görmek mümkündür. Genellikle meşe ağacından yapılan unsurlarda, kündekâri ve tek levhadan oyma teknikleri kullanılmıştır. Gerek giriş kapısı, gerekse pencere kanatları üçer pano halinde düzenlenmiştir. Genellikle üst pano kıvrım dal süslemeli sülüs yazı ile bezenmiştir. Giriş kapısında ayrıca kufi yazıda bulunmaktadır. Orta ve alt panolar yıldızlı-çokgenli bölmelere ayrılmış, içleri çeşitli motiflerle bezenmiştir.

Giriş açıklığının ahşap kapısı eşit ölçülere sahip iki kanat ve biniden meydana gelmektedir (Resim 220). Her kanat üzerinde üçer pano yer alır. Panolardan üsttekilere kemer formu verilmişken alttakiler yatay dikdörtgen, ortadakiler dikey dikdörtgen şeklindedir. Celi sülüs ve kufi karakterli hadis-i şerif yazılı üst panolarda, düz yüzeyli oyma tekniği kullanılmıştır. Yazı süslemesi ile birlikte rumi ve kıvrım dallar da kullanılmıştır[8].

[8]Hadisin içeriği için Bkz. A. Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s.139.

Orta ve alt panolarda altı kollu yıldız, altıgen ve çeşitli formda çokgenlerden meydana gelen bir geometrik kompozisyon yer almaktadır. Geometrik parçaların tümü düz yüzeyli oyma tekniği ile yapılmış, çok çenekli çiçek, palmet ya da kıvrım dallardan bitki süslemesi ile doldurulmuştur. *Bursa Ulu Cami* ahşap kapısında[9] ve *Edirne Üç Şerefeli Cami*'nin ahşap kapısında[10] benzer süslemeleri görmek mümkündür.

Bini, süslemelidir. Üstten ve alttan kalın ve dikdörtgen bir hatla başlayan bininin orta kesimi, yuvarlaktır. Bini, boydan boya düz yüzeyli oyma tekniği ile yapılmış bitki süslemesi ile doldurulmuştur. Üst ve alttaki düz hatta rumi, çift rumi (palmet) ve kıvrım dallardan oluşan bitki süslemesi yivli bir geçiş bölümü ile yuvarlak hat üzerinde de devam etmiştir. Bininin orta bölümünde ve alt kısmında, göbeğinde çarkıfelek tarzı süsleme bulunan, altı kollu yıldız formunda küçük birer madeni kabara yer almaktadır. Orta pano ile bini arasında da çok çenekli bir çiçeği anımsatan madeni bir kapı tokmağı ve bu tokmaktan yukarıya doğru uzanan yaprak formunda bir madeni kısım da vardır. Yeşil İmaret'in kapı kanatları *Y. Demiriz* tarafından orijinal kabul edilmiş ve türbenin kapı kanatlarını yapan ustanın eseri olabileceği ileri sürülmüştür[11]. *R. Bozer*, ise *E.H. Ayverdi*'nin yayınladığı 1880 yılına ait bir resimden yola çıkarak[12] mevcut kanatların XIX. yüzyıla tarihlemektedir[13].

Müezzin mahfillerinin kuzeyinde yer alan iki pencerenin, kuzeydeki ve güneydeki tabhane mekanlarının doğu ve batı duvarındaki pencerelerin ahşap pencere kanatları eşit ölçülere sahip iki kanat ve biniden meydana gelmektedir. Her kanat üzerinde üçer pano yer alır. Panolardan alttakiler ve üsttekiler yatay dikdörtgen, ortadaki ise dikey dikdörtgendir. Panolar ve bini süslemesizdir. Panolar içe doğru daralan formda dikdörtgenlerle hareketlendirilmiştir. *Tire Rum Mehmet Paşa Camii* giriş kapısı[14], *Manisa Hatuniye Camii* kapı kanatları[15], *Manisa Sultan Camii* pencere

---

[9]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.220, Res.236a.
[10]**Ay.es.**, s.321.
[11]**Ay.es.**, s.25,377, Res.322-325.
[12]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, Res.136.
[13]R. Bozer, **15. Yüzyıl Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar** (Ankara Ü. Sos. Bil. Enst. Arkeoloji ve Sanat Tarihi (Sanat Tarihi) A.B.D. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992, s.6.
[14]E. Gürsoy, **Ege Bölgesi Camilerinde Kullanılan Ahşap Kapı ve Pencere Kanatları**, (Ege Ü. Sosyal Bil. Enst. Türk-İslam Sanatı A.B.D., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2005, Res. 72, şek.78-79.
[15]**Ay.tez.**, Res. 76-77, şek.82.

kanatlarında[16] da benzer özellikler göstermektedir. Ancak, *Hatuniye* ve *Sultan* camilerindekilerin orta panolarında süslemeler vardır.

İbadet mekanında bulunan dört pencere eşit ölçülere sahip iki kanat ve biniden meydana gelir. Her kanat üzerinde üçer pano yer alır. Panolardan üsttekiler ve alttakiler yatay dikdörtgen, ortadakiler ise dikey dikdörtgen şeklindedir. Üst panolarda, yuvarlak yüzeyli oyma tekniği ile yapılmış hadis içerikli yazı süslemesi görülür[17].

Orta panolarda on kollu yıldızın etrafında gelişen altıgen, üçgen ve farklı formlarda geometrik süsleme, çakma ve yapıştırma kündekâri tekniği ile yapılmıştır. Aynı süslemeleri *Bursa Muradiye İmareti* ahşap kapısında (Resim 305) ve *Edirne Üç Şerefeli Camii* ahşap kapısında da[18] görmek mümkündür. Batıdaki pencere kanadında panolarda ortadaki on kollu yıldızın üst ve alt kesiminde kimi parçalar değiştirilmiş gibidir. Alt panolarda da bu değişimin izleri görülebilmektedir. On kollu yıldızdan gelişen geometrik parçalarının tümü giriş kapısında da olduğu gibi düz yüzeyli oyma tekniği ile yapılmış, çok çenekli çiçek, palmet ya da kıvrım dallardan bitki süslemesi ile doldurulmuştur. *Manisa Sultan Camii* pencere kanatlarında da aynı süsleme görülmektedir[19]. Bini, süslemelidir. Üstten ve alttan kalın ve dikdörtgen bir hatla başlayan bininin orta kesimi, yuvarlaktır. Bini, boydan boya düz yüzeyli oyma tekniği ile yapılmış bitki süslemesi ile doldurulmuştur. Burada giriş kapısındaki bini üzerinde yer alan süsleme tekrar edilmiştir. Üst ve alttaki düz hatta rumi, çift rumi (palmet) ve kıvrım dallardan oluşan bitki süslemesi yivli bir geçiş bölümü ile yuvarlak hat üzerinde de devam etmiştir. Orta pano ile bini arasındaki pencere tokmağı giriş kapısında da olduğu gibi, çok çenekli bir çiçeği anımsatan madeni bir kabara şeklindedir ve bu kabaradan da yukarıya doğru uzanan yaprak formunda bir madeni kısım vardır (Resim 257).

Güneydeki tabhane mekanlarının güney duvarlarındaki pencereler, dolap şekline getirilmiştir. Ahşap dolap kapakları eşit ölçülere sahip iki kanat ve biniden meydana gelmektedir. Her kanat üzerinde üçer pano yer alır. Panolardan alttakiler ve üsttekiler yatay dikdörtgen, ortadaki ise dikey dikdörtgendir. Panolar süslemesiz, bini ise

[16]**Ay.tez.**, Res.119.
[17]Hadisin içeriği için Bkz. A. Tükekçioğlu, **a.g.e.**, s.159.
[18]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.569.
[19]E. Gürsoy, **a.g.t.**, Katalog No:50, Res.113.

süslemelidir. Panolar müezzin mahfilleri ve tabhane mekanlarındaki pencere kanatlarında da olduğu şekilde içe doğru daralan formda dikdörtgenlerle hareketlendirilmiştir. Üst panolarda, yuvarlak yüzeyli oyma tekniği ile yapılmış yazı süslemesi görülür. Yazıların üzerleri boyanmıştır ve bozulmalar vardır. Üstten ve alttan kalın bir hatla başlayan bini, yuvarlak bir hatla devam eder ve ortada dairesel bir göbek meydana getirir. Bininin alt ve üst kısmındaki kalın düz hat, düz yüzeyli oyma tekniği ile yapılmış bitkisel süslemeler ile doldurulmuştur. Ortadaki yuvarlak hat balık pulu şeklinde süslemelerle hareketlendirilmiştir. Daire şekilli göbek kısmında da çok çenekli bir çiçek süslemesi yer almaktadır. Dolap kasanının etrafı ise içleri boş küçük ve büyük altıgenlerin alternatif şekilde yerleştirilmesi ile meydana gelmiş bir geometrik hatla bezenmiştir. *Yıldırım İmareti*'nin pencerelerinin söve ve atkı taşlarında da bu tarz süslemelere rastlamıştık.

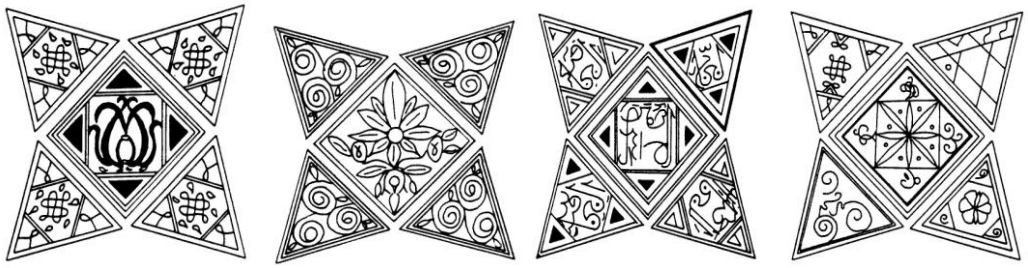
Eyvanların doğu ve batı duvarlarında yer alan pencereler eşit ölçülere sahip iki kanat ve biniden meydana gelir. Her kanat üzerinde üçer pano yer alır. Panolardan üsttekiler ve alttakiler yatay dikdörtgen, ortadakiler dikey dikdörtgen şeklindedir. Batıdaki pencerenin sülüs karakterli hadis-i şerif yazılı üst panosunda, düz yüzeyli oyma tekniği kullanılmıştır. Panoda yazı süslemesi ile birlikte rumiler de kullanılmıştır. Orta panoda, ortaya yerleştirilmiş şemsenin altında ve üstünde, damla şekilli birer gülbezek yer almaktadır. Şemsenin, gülbezeklerin içi ve tüm pano, düz yüzeyli oyma teknikli palmet ve rumilerin kıvrım dallarla birbirine bağlandığı, bitki süslemesi ile doldurulmuştur. Alt panoda da kıvrım dallarla geometrik girift bir süsleme meydana getirilmiştir. Bu süsleme düz yüzeyli oyma tekniği ile yapılmıştır. Üstten ve alttan kalın bir hatla başlayan bini, yuvarlak bir hatla devam eder ve ortada dairesel bir göbek meydana getirir. Üst ve alttaki düz hatta palmet, rumi ve kıvrım dallardan oluşan bitki süslemesi vardır. Yuvarlak hat üzerinde ise balık pulu süsleme görülür. Daire şekilli göbek kısmında da yine çok çenekli bir çiçek süslemesi yer almıştır (Resim 258). *Birgi Ulu Camii*'nin kuzey cephesinin doğu ucundaki pencere kanadı da benzer özellikler göstermektedir[20].

[20]R.H. Ünal, "Ulu Cami", **Birgi, Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları**, Ankara, 2001, Res.21.

Doğudaki eyvanın pencere kanadının orta panosu süslemesizdir. Bozulan pano, yenilenmiş olmalıdır. Alt ve üst panoda farklı formda geometrik parçalar, geometrik bir kompozisyon oluşturmaktadır. Bu parçaların yüzeyi palmet, rumi ve kıvrım dallarla bezelidir. Bini batı eyvanındaki ile aynı karakterdedir.

Kapı ve pencere kanatları bu kadar özenli işçiliğe sahipken ahşap minber ve vaaz kürsüsü niteliksiz ve yenidir.

Yeşil İmaret'in demir pencere parmaklıklarının dış ve iç yüzeyinde gümüş kakma motifler bulunmaktadır (Şekil 49). Süslemeler lokma parmaklıklarda dörtgen ve üçgen yüzeylere; yatay ve dikey parmaklıklarda da dilimlerinin ortalarında oluşturulmuş sekizer adet çok köşeli yüzeylere yapılmıştır. Süslemeler kazıma tekniği ile yapılmıştır. Süsleme yuvalarına ince gümüş telden motifler kakma olarak işlenmiştir.



Şekil 49.Yeşil İmaret. Pencere parmaklıklarındaki gümüş kakma motiflerden (B.Yalman'dan).

Gümüş kakma motifler çerçevelerine göre şekillenmişlerdir. Örneğin, lokmalarda dörtgen ve üçgen çerçeveli motifler görülmektedir. Yatay veya dikey parmaklık dilimlerindeki süslemeler ise yatay çerçeveli, dikey çerçeveli, eş kenar dörtgen çerçeveli, oval çerçeveli olarak görülmektedir. Her lokmanın iç ve dış yüzeylerinde birer çerçeve yer almaktadır. Çerçevelerin içinde fazla girift olmayan, düz, spiral, "S" hatlı veya soyut motifler işlenmiştir. Farklı motifler kullanılmamış, belirli motifler sık sık tekrarlanmıştır.

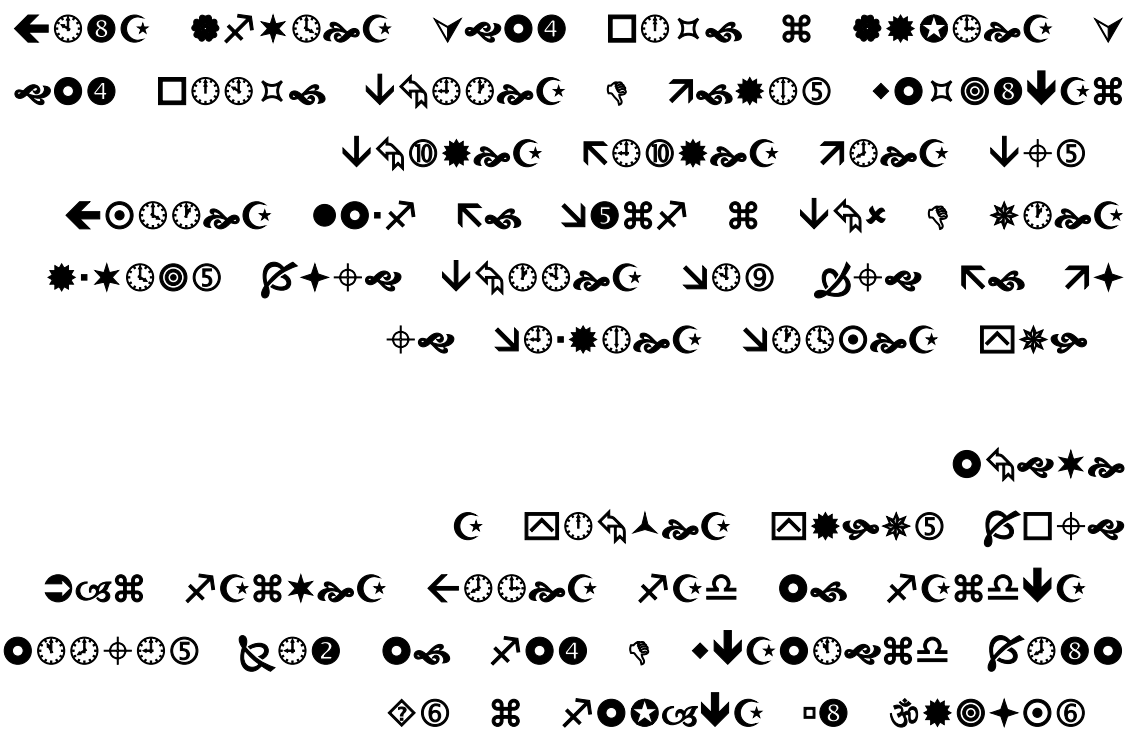
Gümüş kakma motiflerde yoğun olarak geometrik motifler kullanılmıştır. Hakim olan geometrik motifler üçgenler, dörtgenler, yamuklar, ovaller ve çemberlerdir. Bunlar tek tek kullanıldığı gibi birbiri ile girift olarak ta uygulanmıştır. Ayrıca bitki, yazı ve

soyut şekiller de kullanılmıştır. Bitkisel motifler içerisinde ise çeşitli yapraklar, stilize edilmiş bitkiler, rozetler, kıvrım dallar, spiraller ve zengin çiçek motifleri yer almaktadır. Süslemelerde kullanılan yazılar genellikle dini içerikli ve Kelime-i Tevhid ağırlıklıdır. Parmaklıkların imaretin dış duvarları örülürken takılmış olmaları nedeni ile gümüş kakma motiflerinin 1419 yılında yapıldığını söylemek mümkündür[21]. Parmaklıkların paslanması, yağlı boyayla boyanması, zaman içinde meydana gelen onarım işleri gibi pek çok etkenle bu kakmaların çoğunda dökülmeler ve bozulmalar olmuştur.

Tarihlendirme:

Yeşil İmaret'in taçkapısı üzerinde taçkapı nişini üç yönden dolanan bir inşa kitabesi vardır (Resim 264-266). Arapça kitabe celi sülüstür.

Kitabenin Arapça harflerle yazılışı:



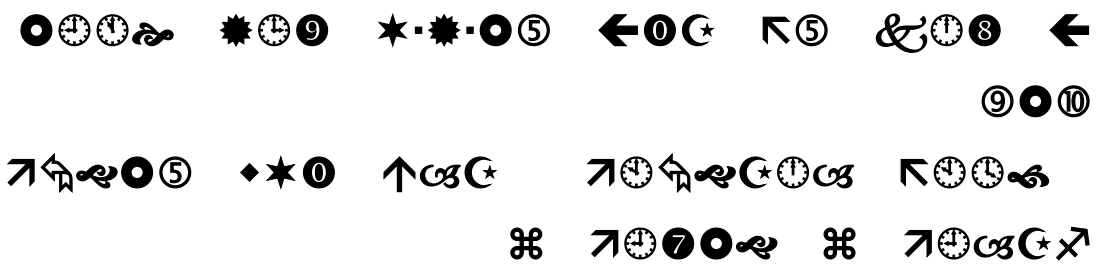
[21]B. Yalman, "Bursa Yeşil Cami Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler", **Dokuzuncu, Türk Sanatları Kongresi Bildiriler, 23-27 Eylül 1991 İstanbul**, Ankara, 1995, s.438.

Kitabenin Türkçeye Çevirisi:

Çok bağışlayıcı ve merhamet edici olan Allah'ın adıyla ve O'nun âlemi kuşatan kerem ve ihsanına bağlanarak işe başlıyorum. Fıtratı yaratanın sanat eseri ve kudret kuyumcusunun kudret eseri, yani bu yüce eser –ki Naîm Cenneti´nin azîz ve alîm olan Allah'ın takdiri ile istinsah edilmiş nüshalarından bir nüsha, ahiret bahçelerinden dünya hayatının çiçeği ile bezenmiş bir bahçe, dünya süsleri ile meydana getirilmiş olan makam, kainat kurulduğundan beri sanatının inceliği ve manzarasının güzelliği ile bütün cihana ne kadar iftihar etse, en mâmur şehirler bile benzerine kavuşamadıklarından dolayı çekingen bir vaziyette karşısında ne kadar utanıp kalsalar yeridir- Orhan'ın oğlu Murad'ın oğlu Bâyezid'in oğlu büyük sultan, ihsan sahibi hakan, doğunun ve batının padişahı, Arap ve Acem'in hakanı, âlemlerin Rabbı olan Allah'ın te'yidi ile desteklenmiş, din ve dünyanın yardımcısı, sultan oğlu, sultan, Sultan Mehmed'in –Allah yer yüzünde onun mülkünü devamlı kılsın ve arzular dünyasında da emniyetle yürütsün-

vakfıdır. O, 822 yılının zilhicce ayında binanın inşasını ve diğer kısımlarını kuvvetlendirerek ve sağlamlaştırarak tamamlamaya muvaffak oldu.

Taçkapı mihrabiyelerinin üst kesiminde de usta kitabesi vardır. Kitabe de yapının mimarının adı geçmektedir (Resim 267-268). *Kitabenin Arapça harflerle yazılışı*:



Kitabenin Türkçeye Çevirisi: Yazılarını yazan, planlarını çizen, kanunlarını tesbit eden, yapının bânisinin hizmetkârlarının en değersizi Ahi Bâyezid'in oğlu Hacı İvaz'dır. Kendisine ve babasına ğufran nasib olsun[22].

Kitabeye göre *Çelebi Mehmed*'in emriyle H.817/M.1415 yılında inşasına başlanan imaret, H.822/M.1419 yılında tamamlanmıştır. Yapının mimarı da *Hacı İvaz*'dır.

[22]Kitabeler için bkz. A. Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s.136-138; K. Baykal, **a.g.e.**, s.202-203; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.93, Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.333; **Vakıf Abideler**, III, s.216-19.

8-Muradiye İmareti[1]

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Yapı, *Muradiye Semti*'ndedir. Muradiye Külliyesi'nde, imaretin batısında medrese ve hamam, kuzeyinde şadırvan, kuzeybatısında çeşme, imaretin batı ve güneyinde hazire ve bu hazire içerisindeki türbelerden meydana gelmektedir (Resim 269).

H.828-30/M.1425-26 tarihli inşa kitabesi bulunan yapının banisi, *Sultan II. Murad*'tır (1421-1451)[2]. 22 Şevval 838/14 Temmuz 1430 tarihli vakfiyesi bulunan yapı, 1623, 1715, 1781, 1818, 1849 yıllarında onarılmıştır. Tamir vesikalarından minberin sonradan yapıldığı, minberin yandığı ve sonradan yenilendiği ve yaygın sonrasında mihrap etrafındaki çinilerin yenilendiği öğrenilmektedir[3]. Ayrıca *A. Gabriel* 1855 depreminden sonra *L. Parvillée* tarafından tamir edilerek cephesinin bugünkü görünüşünü aldığını bildirmektedir[4].

Yapı, avlu, ibadet mekanı, iki eyvan ve iki tabhane mekanından oluşmaktadır. Kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatında birer minare yer almaktadır (Şekil 50).

Beden duvarları üç sıra tuğla, bir sıra taş ile inşa edilmiştir. Taş sıralarının aralarına ayrıca bir ya da iki adet dikine tuğla yerleştirilmiştir. Kuzey cephede ayaklarda ise düzgün kesme taş kullanılmıştır. Duvarlardaki taşlar kabayonu olarak işlenmiştir, ayrıca büyüklük ve biçimleri değişiktir. Son cemaat yeri ile yapının birleştiği kesimlerde taşlar düzgün kesme taştır. Bu kesimlerde onarımların izleri görülmektedir. *Orhan İmareti*'nde de olduğu gibi taşların arasındaki tuğlalar, derzlerin boyanarak tuğla görünümü kazandırılması ile şekillenmiştir. Beden duvarlarının üst kesiminde, kasnaklarda, pencere çevrelerindeki duvar örgüsündeki farklar onarımların sonucu olmalıdır. Duvarlardaki harç sitemi farklıdır. Taş ve tuğlaların arasındaki harçlar

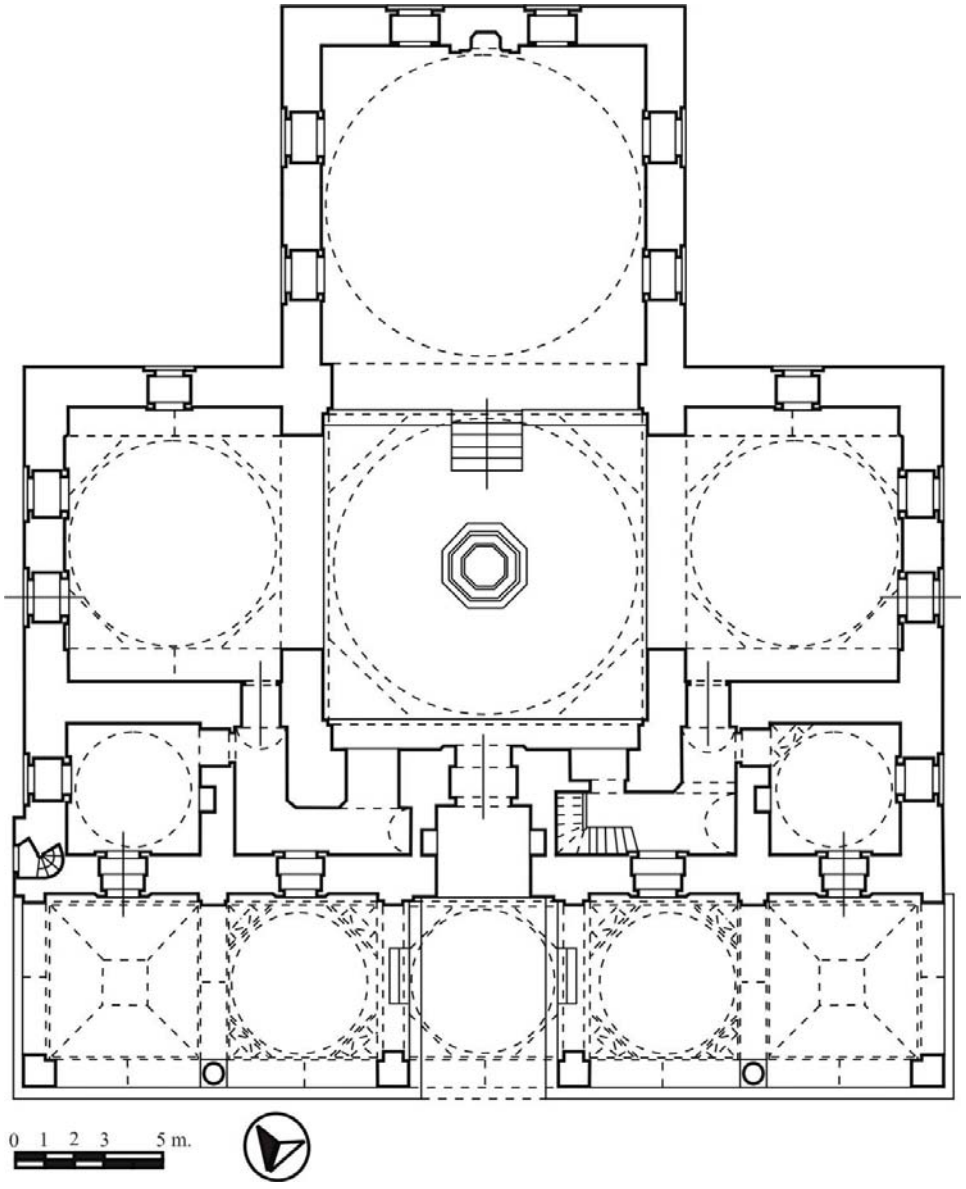
[1]Yapı, II. Murad Camii diye de adlandırılmaktadır.
[2]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s. 93. Yapının inşa kitabesi için bkz. E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, C.II, s.315-16; K. Baykal, **a.g.e.**, s.166; İ.H. Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", **Vakıflar Dergisi**, C.IV, 1958, s.14; G. Öney, **Türk Çini Sanatı**, İstanbul, 1976, s.76.
[3]Bkz. E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.299-300.
[4]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.265.

neredeyse kabayonu taşı düzgün kesme taş görünümü kazandıracak şekle getirmiştir. Taşlar değişik cins ve renkte olup, özensiz bir görünümdedir (Resim 273-277). Harç ve taşlarla meydana gelen bu doku, Marmara ve Ege bölgesindeki Osmanlı yapılarında, en yaygın duvar yapım biçimidir[5]. Beden duvarlarındaki bu özensiz görünüşe rağmen son cemaat yerinin mermer sütun ve ayakları; kemer aynalıklarındaki taş, tuğla ve çini süslemeleri ile yapının kuzey cephesini ön plana çıkmıştır. Son cemaat yerindeki süslemelerin bugünkü görünüşü ve yapının beden duvarlarından daha yüksekte olmasının nedenini bazı araştırmacılar, XIX. yüzyılda yapılan onarımlarla yapının kısmi değişikliğe uğradı şeklinde değerlendirmektedir[6]. Son cemaat yerinde her kemerin aynalığında farklı bir süsleme yer almaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batısındaki kemerde de taş ve tuğla ile meydana gelmiş geometrik süslemeler vardır. Son cemaat yeri yuvarlak profilli basit bir taş silme ile son bulmaktadır. Muradiye İmareti'nin saçak silmeleri Anadolu'daki hiçbir Osmanlı yapısında görülmemektedir. Osmanlı yapılarında sıklıkla kullanılan kirpi saçak ve Anadolu'da görülmeyen, İran'da *Şotori* (deve biçimi ya da devesırtı)[7] adı verilen saçak tipinin birleşmesinden oluşmuştur[8]. Avlu kubbesinin eteğinde ve beden duvarlarının üst kesiminde iki kirpi saçağın arasında bir sıra devesırtı saçak yer alırken, tabhane mekanlarının kubbelerinde ise iki sıra kirpi saçağın ortasında bir sıra devesırtı saçak vardır (Resim 273-275, 278-279). *N.K. Pilehvarian*, makalesinde Muradiye İmareti'nden başka hiçbir Anadolu yapısında kullanılmayan bu saçakların yapıyla çağdaş olduğunu, tamirlerle ilgili kayıtlarda saçak tamirine ilişkin bir belge olmadığını, eski resimlerde de saçakların bugünkü gibi olduğunu söylemekte ve bu saçak tipini *Timur*'la birlikte Semerkand'a gidip gelen *Yeşil İmaret*'te çalışan ustaların yapmış olabileceğini eklemektedir[9]. *M. Binan* ise saçakları içbükey profilli silme şeklinde adlandırmaktadır[10].

Yapının eski fotoğraflarında imaretin bir avlu duvarının içerisinde kaldığı görülmektedir. Avluya doğu ve batıdaki basık kemerli birer girişle ulaşılmaktadır

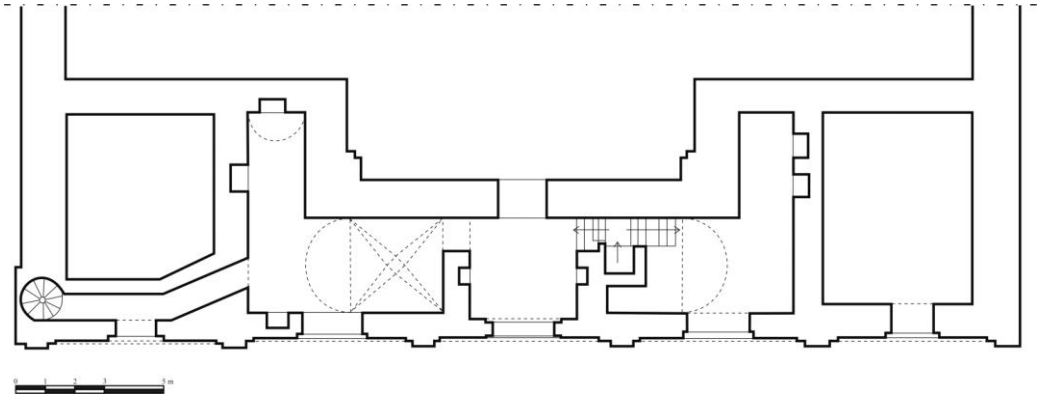
[5]A. Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", s.153.
[6]***Ay.yer.***; A. Gabriel, **a.g.e.**, s.105-111.
[7]M. Binan, **a.g.e.**, s.133-34.
[8]N.K. Pilehvarian, "Bursa Muradiye İmareti Saçak Silmeleri Üzerine Düşünceler", **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri 23-27 Eylül 1991, İstanbul**, C.3, Vol.III, Ankara, 1995, s.107.
[9]**Ay.es.**, s.107-108.
[10]M. Binan, **a.g.e.**, s.133-34.

(Resim 270)[11]. Doğudaki giriş son cemaat yeri ile çeşme arasına yerleştirilmiştir. Bugün bu girişler ve çevre duvarları yoktur. Başka bir eski fotoğrafta son cemaat yeri ile kuzeyindeki şadırvan arasından bugünde olduğu gibi bir yol geçmektedir. Avlu duvarı ve girişler bu yol çalışmaları sırasında kaldırılmış olmalıdır[12].



Şekil 50. Muradiye İmareti. Plan (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

[11]H. Wilde, **a.g.t.**, s.52, Fig.61.
[12]N.T. Dostoğlu, **a.g.e.**, s.199,205.



Şekil 51. Muradiye İmareti. Üst Kat Planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

Muradiye İmareti'nde doğu ve batı cephelerde üçer, güney cephede iki, kuzey cephede ise dört pencere açıklığına yer verilmiştir. İbadet mekanın doğu ve batı duvarlarında ikişer, doğu ve batıdaki tabhane mekanlarının güney duvarlarında da birer pencere vardır. Sivri kemerli çökertmeler içerisindeki alt sıra pencereleri gemi teknesi kemer formundadır. Söveler ve kemer taştandır. Tuğladan sivri kemer, güneyde *Hamza Bey İmareti*'nde de olduğu gibi testere dişi ile doğu ve batıda bir sıra tuğla ile hareketlendirilmiştir. Kemer aynalığı sıvalıdır (Resim 273-276). Üst sıra pencereleri sivri kemerlidir ve dikdörtgen formlu bir çökertme içerisine yerleştirilmiştir (Resim 274). Eyvanların doğu ve batısındaki pencereler XX. yüzyılın başlarında kapı haline getirilmiştir. Pencereler ise atkı taşları sökülerek genişletilip, yükseltilmiştir[13]

Yapının kuzey kesiminde yer alan şadırvan sekizgen planlıdır. İçten kubbe dıştan kurşun kaplı kırma bir çatı ile örtülüdür. Ahşap desteklerle taşınan şadırvan kemerleri "S" kıvrımları ile hareketlendirilmiş Bursa kemeri formundadır. Saçak ve kemer aynaları ince çıtalarla hareketlendirilmiştir. Şadırvanın ortasındaki sekizgen planlı mermer havuzun ayna taşlarında kakma tekniğinde süslemeler vardır. İki renkli taş ile çok kollu yıldız ve palmet motifleri yapılmıştır. Şadırvanın destekleri ve örtüsü yenidir (Resim 296). Eski fotoğraflardan birinde şadırvan, derme çatma bir şekilde ahşap desteklerle taşınmaktadır. Desteklerin arasına çapraz hatıllar atılmıştır. Kırma çatı

[13]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.136.

kurşun kaplanmıştır. Aynı fotoğrafta avlunun mermer doğal döşeme kaplaması da görülmektedir[14]. Başka bir fotoğrafta ise şadırvan bugünkü görünümüne yakındır[15] .

Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı kesiminde birer minare vardır. Kuzeydoğudaki minarenin kaidesi yapının beden duvarları ile kaynaşmış iken, kuzeybatıdaki minare yapının beden duvarları üzerindedir. Eski fotoğraflarda sadece kuzeydoğudaki minare görülmektedir (Resim 269-270). Kuzeybatıdaki minare sonradan yapılmış olmalıdır. Kuzey doğudaki minarenin kaidesinin alt kesimi ile üst kesimi arasındaki almaşık örgüde farklar dikkat çekmektedir. Alt kesimdeki taşlar, beden duvarlarındakilerle biçim ve boyut olarak benzerlikler gösterirken, üst kesimdekiler düzgün kesme taştır. Son cemaat yeri ile minare arası düzgün kesme taş ile yapılmış, yapının duvarları ile son cemaat yeri arasında bir geçiş yapabilmek için taşların arasındaki harçların üzeri boyanarak tuğla görünümü verilmiş gibidir. Kaidenin doğusunda altta minareye çıkışı sağlayan basık kemerli bir giriş, üst kesimlerde de üst üste gelecek şekilde yerleştirilmiş mazgal formunda açıklıklar vardır. Kaidenin bittiği yere profilli silmeli bir konsol yerleştirilmiştir. Çokgen profilli pabuç almaşık örgüde, çokgen gövde ise tuğladandır. Pabuçla gövde, gövde ile şerefe altında birer adet kaytan silme yer almaktadır. Şerefe altı tek sıra yeşil renkli sırlı tuğlalarla hareketlendirilmiştir. Üzeri sıvalı silindirik formlu petek, kurşun kaplı konik bir külah ile örtülüdür (Resim 283-284). Eski fotoğraflarda petek gibi gövde de sıvalı durumdadır (Resim 270). Kuzeybatıdaki minarenin kaidesi ve köşeleri pahlı pabucu düzgün kesme taş ile çokgen gövde tuğla ile örülmüştür. Kaidenin batı yüzünde doğudaki minarede de olduğu gibi bir konsol vardır. Konsolun altındaki küçük mermer kitabede 1322/1904-5 tarihi görülmektedir. Eski fotoğraflarda görülmeyen bu minare bu tarihte yapılmış olmalıdır[16]. Doğudaki minare gibi şerefe altı yeşil renkli sırlı tuğlalarla hareketlendirilmiştir. Sırlarda bozulmalar görülmektedir. Şerefe, petek ve külah taştandır. Petek ile külahın birleştiği kesim ile külahın üst kesimi kemerleme şeklinde süslemelerle bezenmiştir (Resim 280-282).

Yapının kuzey cephesindeki son cemaat yeri beş birimlidir. Doğu ve batıdaki birimler birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür. Orta birimde geçişler ve kubbe

[14]N.T. Dostoğlu, **a.g.e.**, s.203.
[15]**Ay.es.**, s.205.
[16]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.137'de batıdaki minarenin XIX. yüzyılda yıkıldığı bugünkü minarenin Nisan 1904 yılında yapıldığı belirtilmektedir.

mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Kasnak ise Türk üçgenlerinden meydana gelmektedir. Diğer iki birim ise geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış birer kubbe ile örtülüdür (Resim 286, 288, 294-298). Son cemaat yerinde kemerler sivridir ve doğu-batı, kuzey-güney yönlü ahşap gergilerle desteklenmektedir. Kemerler köşelerde "L", ortada "T" formlu mermer ayaklarla ve bu ayaklar arasına yerleştirilmiş iki sütun ile taşınmaktadır. Sütunların ve ayakların başlıkları ile kuzeydeki kemerlerin güney duvarına oturduğu konsollar silmelerle hareketlendirilmiştir. Sütunların silindirik kaideleri de silmelidir (Resim 296). Son cemaat yerinde kuzey, doğu ve batıdaki kemer aynalarının her bir yüzü ile saçağın altı, taş, tuğla ve çini ile farklı geometrik şekiller meydana getirilerek süslenmiştir. Geometrik süslemelerin hepsi sonsuzluk prensibindedir. Son cemaat yerinin doğu ve batı kesimi sekilerle yükseltilmiştir. Ayakların arası üç sıra düzgün kesme taş ve demir parmaklıklarla kapatılmıştır.

Yapının kuzey duvarı ortada giriş açıklığı ve iki yanında ikişer pencere ile simetrik düzendedir. Girişin iki yanındaki pencereler kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhanelere girişi sağlayan birer kapı şekline dönüştürülmüştür. Dikdörtgen formlu tabhane girişleri düz atkı taşı ile örtülüdür. Sivri kemerli alınlık, söveler ve atkı taşı mermerdendir. Doğudaki tabhane girişinin alınlığında çini mozaik tekniğinde yapılmış bitkisel bir süsleme vardır (Resim 299). Batıdaki alınlıkta ise aynı süsleme kalemişi ile yapılmıştır. Bozulan ya da dökülen süsleme onarımlarla bu şekilde yapılmış olmalıdır. Dikdörtgen formlu, düz atkı taşlı diğer iki pencere alınlığı da çini mozaik tekniğinde geometrik örnekli süslemelerle hareketlendirilmiştir (Resim 300-301). Kuzey duvarının üst kesiminde kademeli dikdörtgen çökertmeler içerisine Bursa kemeri formunda şahnişinler yerleştirilmiştir. Ortadaki taçkapının üzerine yerleştirilmiş olan şahnişinin kemeri dilimlidir. İç içe geçmiş geometrik süslemelerden meydana gelen korkuluk mermerdir. Bu şahnişinin doğusundaki şahnişinde de geometrik örnekli bir korkuluk yer alırken batıdakinde yoktur (Resim 304).

Taçkapı son cemaat yerinin orta biriminin gerisinde mermerden inşa edilmiştir. Dışa doğru çıkıntısı olmayan ana nişi eyvan şeklinde düzenlenmiştir. En dışta birer tane başlıklı plaster ile sınırlandırılmıştır. Plaster ayakları Ampir üsluba benzer şekilde

yapılmıştır[17]. Plasterlerden hemen sonra bir kaval ve iç bükey bir silmeden oluşan iki sıra silme yukarıya kadar devam edip Bursa kemeri şeklinde kavsara kuşatma kemerinin üzengisinin biraz yukarısında birden kırılıp bir daralma meydana getirir ve kapıyı üç yönden dolanır. Eyvanın doğu ve batı duvarında dikdörtgen kesitli, mukarnas kavsaralı birer mihrabiye yer almaktadır. Mihrabiyeler en dışta bir kaval silme, bir iç bükey silme ve yan yana üç düz silme ile çevrelenmiştir. Taçkapının Bursa kemerinin kemer yüzeyi çini mozaik tekniğinde bitkisel bir süsleme ile kaplanmıştır. Giriş eyvanın dip duvarı üzerindedir. Basık kemerli giriş ve söveler içerisinde bulunduğu eyvan gibi mermerdendir. Basık kemerin üzerinde dilimli bir kartuş içerisine yerleştirilmiş üç satırdan meydana gelen bir inşa kitabesi vardır (Resim 302-304). Girişin ahşap kapı kanatları taklit kündekâri tekniğindedir. Panolar geometrik, bitki ve yazı ile süslenmiştir (Resim 305). Eyvan şekilli taçkapı düz ahşap bir tavan ile örtülüdür[18]. Tavan altıgen, üçgen ve eşkenar dörtgenlere bölünmüş geometrik bir kompozisyondadır. Tavan kornişleri çiniden mukarnaslarla süslenmiştir. Tavan eteğinde de kalın bir bordür halinde mavi-beyaz çiniler vardır. Bu çinileri alttan ve üstten palmet, rumi ve çiçek motiflerinden meydana gelen bir bordür sınırlamaktadır (Resim 303). Batıdaki mihrabiyenin yanında ortasında bir adet gülbezek bulunan mermer bir parça bu kesime sonradan eklenmiş gibi görünmektedir. Eyvan duvarlarında mermer parçalar üzerinde *Yeşil* (Resim 209) ve *Yıldırım* imaretlerinde de olduğu gibi taşçı işaretleri vardır. Çiniden farklı formlardaki bu işaretler, mermere kakılmıştır (Resim 285). Taşa atılan bu imzalardaki benzerlik *Yeşil İmaret*'te daha çok kendini göstermekte bu da her iki yapının inşasının aynı ekip tarafından yürütüldüğünü kanıtlamaktadır[19].

Girişin bulunduğu kuzey cephe iki katlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 51). Giriş eyvanının kuzeydoğusundaki tabhane mekanından üst kata çıkılmaktadır[20]. Buradaki dar koridorla üst kattaki ne işlevle kullanıldığı hiçbir kaynakta geçmeyen basit kuruluşlu birimlere ve doğudaki minareye geçilmektedir. İki mekana da gemi teknesi kemer

[17]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.309.
[18]Tavanın eski müezzin mahfilinden alınarak buraya yerleştirildiği belirtilmektedir Bkz. Türkiye'de **Vakıf Abideler**, III, s.136; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.315.
[19]A. Gabriel, **a.g.e.**, I, s.111; D.U. Binan, "Osmanlı'da Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"**, 25/26/27 Kasım 1999, s.393.
[20]İ.A. Yüksel, **a.g.m.**, s.173'te sadece yukarıda dar bir asma kat olduğunu bildirmektedir. E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.303'te restitüsyon planını vermektedir.

formundaki birer açıklıkla girilmektedir. Birimler *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinde de olduğu gibi şahnişinlere açılmaktadır. Mekanların örtüleri aynalı manastır tonozu ve yıldız tonoz şeklindedir. Aynalı manastır tonozunun göbeğinde çarkıfelek tarzında bir süsleme, tonoz eteklerinde de kemerleme şeklinde alçı süslemeler vardır (Resim 306). Yıldız tonozun her bir ucu da ters şekilde yerleştirilmiş birer palmetle son bulmaktadır. Mekanın duvarlarının üst kesimine de daire formlu bir süsleme yerleştirilmiştir (Resim 307).

Giriş eyvanından avluya geçilmektedir. Avlu kareye yakın dikdörtgen formdadır. Kuzey kesimine atılan doğu-batı yönlü bir kemerle kare bir alan oluşturulmuş, alan geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbe ile örtülmüştür. Pandantiflerin ve sekizgen kasnağın üzerleri üçgenlerle hareketlendirilmiştir. Kubbe göbeğinde çok küçük bir aydınlatma feneri vardır. Avlunun kuzey duvarına sonradan ahşap desteklerle taşınan bir kadınlar mahfili yapılmıştır. Mahfile avlunun batı kesimindeki ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır (Resim 308-309). Avlunun kuzey duvarı yerden belli bir seviyeye kadar tek renk sırlı altıgen formlu çini plakalarla kaplanmıştır. Plakalar palmet ve rumilerden gelişen bitkisel bir bordür ile sınırlandırılmıştır. Bu bordür, giriş eyvanında, ibadet mekanında ve *Yeşil İmaret*'te de sıklıkla kullanılmıştır. Avlunun kubbe ve geçişleri geç döneme özgü kalemişleri ile süslenmiştir. Avluda şadırvan/havuz yoktur. Ama bu orijinalde de olmadığı anlamına gelmemektedir. Onarımların birinde kaldırılmış olmalıdır. Avlu ile doğu ve batıdaki tabhane mekanları arasında kot farkı yoktur.

Avlunun doğu ve batısındaki tabhane mekanları sonradan eyvana dönüştürülmüştür. Kareye yakın dikdörtgen planlı mekanların kuzey ve güney duvarlarına birer Bursa kemeri atılarak kare bir alan oluşturulmuştur. Mekanlar, pandantif geçişli birer kubbe ile örtülmüştür. Pandantiflerin üzerleri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Pandantiflerin uçları üst kattaki mekanda da olduğu gibi ters şekilde yerleştirilmiş birer palmetle son bulmaktadır. Sekizgen kasnakta ise Türk üçgenleri kullanılmıştır. Kasnak eteğini üst kattaki aynalı manastır tonozunun eteğini de dolanan kemerleme dizisi dolanmaktadır (Resim 310-313). Eyvan görünümlü tabhane mekanlarının güney duvarlarının ortalarına birer, doğu ve batı duvarlarına da ikişer adet pencere açılmıştır. Dikdörtgen formlu pencerelerin kemerleri gemi teknesi kemer

formunda oldukça sivri tutulmuştur. Eyvanların doğu ve batısındaki pencerelerden kuzeye yakın olanlar sonradan basık kemerli birer giriş açıklığına dönüştürülmüştür (Resim 312). Bursa kemerleri, pencere çevreleri ile kubbe ve geçişleri geç döneme özgü kalemişleri ile hareketlendirilmiştir. Eyvan formundaki tabhane mekanlarını *C. Texier*[21] ve *A. Gabriel*[22] kapalı olarak göstermekte, *E.H Ayverdi*[23] ise bu görüşe karşı çıkmakta ve eyvanların ilk inşa edildiğinde de eyvan formunda tasarlanmış olduklarını iddia etmektedir.

Eyvanların kuzey duvarlarının doğu ve batı uçlarındaki dikdörtgen formlu birer açıklıkla "L" formlu bir koridora geçilmektedir. Bu koridorların doğu ve batı kesimlerindeki birer açıklıkla kuzeydoğu ve kuzeybatıda yer alan kare planlı tabhane mekanlarına geçilmektedir. Koridorun diğer ucundan ise avlunun kuzey kesimindeki girişe geçilmektedir. Bugün ne yazık ki avlu girişi ve tabhane girişleri örülerek kapatılmıştır. Büyük bir ihtimalle XVIII. yüzyıldaki yangın sırasında yapının bu girişler kapatılmış olmalıdır. Kapalı tutulan bu koridorda yangının izleri halen görülmektedir (Resim 314-315). *C. Texier* bu koridorların avlu ile bağlantısını kapalı göstermektedir[24]. *Gabriel* ise koridorların hem avlu ile hem de eyvanlarla bağlantısını vermektedir[25]. *Wilde* ise *Ayverdi* gibi koridorlardan batıdakini avlu ile ilişkilendirmekte, doğudakini ise kapalı göstermektedir[26]. Kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarına kuzey duvarındaki sonradan kapı haline getirilmiş pencerelerden girilmektedir. Birer depo olarak kullanılan tabhane mekanlarından batıdakine giremedik. Bugün düz ahşap tavanla örtülü doğudaki mekanın batıdaki gibi bir kubbe ile örtülüymüş[27]. Tabhane mekanının batı duvarında dikdörtgen kesitli, konik bir yaşmakla örtülü bir ocak bulunmaktadır (Resim 316). Pek çok araştırmacının daha önce yayınladığı yapının rölövelerinde avlunun kuzeyindeki koridora açılan girişler işlenmiştir[28]. Bu girişler

[21]C. Texier, **a.g.e.**, s.220 (Plan yanlışlıkla I. Murad Camii şeklinde adlandırılmıştır).
[22]A. Gabriel, **a.g.e.**, s.106-107, Fig. 49.
[23]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.301.
[24]C. Texier, **a.g.e.**, s.220.
[25]A. Gabriel, **a.g.e.**, s.106-107, Fig. 49.
[26]H. Wilde, **a.g.t.**, s.51, Fig.60.
[27]Ne yazık ki iznimiz olduğu halde batıdaki tabhane mekanına giremedik. Yukarıdaki bilgileri de caminin hocasından edindik.
[28]A. Kuran, **a.g.e.**, s. 85, plan 82; S. Eyice, **a.g.m.**, s.38; A. Gabriel, **a.g.e.**, I, s.106, Fig.47; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.137.

koridorun içerisinden görülürken avlu kuzey duvarının tamamen çinilerle kaplı olması, bu çinilerin sonradan eklendiğini akla getirmektedir.

Avludan altı basamakla çıkılan ibadet mekanında basamakların iki yanı dilimli kemerli pabuçluklarla değerlendirilmiştir. Pabuçlukların arasında kalan alınlar altıgen formlu turkuaz renkli sırlı çini plakalarla kaplanmıştır. Bu plakalar dar dikdörtgen formlu kobalt mavisi çinilerle sınırlandırılmıştır. Kare planlı harim bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe yuvarlaklığına geçişi sağlayan unsurlar pandantifin form değiştirilmiş şeklinde garip bir görünüme sahiptir. Geçişlerin üzerleri mukarnas tazı dişler ve silmelerle hareketlendirilmiştir (Resim 317-319). Bu garip görünümlü geçişlerin, *A. Gabriel* XIX. yüzyılda yapılan bir onarımın eseri olduğunu belirtirken[29], *E.H. Ayverdi* bunların ilk inşaattan kalma olduğunu iddia etmektedir[30]. Kasnakta Türk üçgenleri kullanılmıştır. İbadet mekanında her duvarda altta ve üstte ikişer pencere vardır. Alt sıra pencereleri gemi teknesi kemer formunda iken üst sıradakiler sivri kemerlidir ve vitraylıdır. İbadet mekanında duvarlar avlu kuzey duvarında da olduğu gibi çini plakalarla kaplanmıştır. Duvarlarda dört farklı kompozisyon görülmektedir. Doğu duvarının kuzey kesiminde palmet ve rumili bir bordürle boyuna dikdörtgen bir pano haline getirilmiş ilk kompozisyonda onikigenlerin iç içe geçmesi ile meydana gelmiş geometrik örnekli bir süsleme görülmektedir. Doğudaki iki pencerenin iki yanında ve batıdaki pencerelerin iki yanında ise firuze renkli sırlı üçgenler ile yeşil renkli sırlı altıgenlerle meydana gelen bir süsleme vardır. Güney duvarının doğu kesimindeki pencerenin solunda kilim desenlerini hatırlatan bir geometrik ağ yer almaktadır. Kobalt mavisi, firuze ve beyaz renkler kullanılmıştır. Mihrabın batısındaki pencerenin sağında ve batı duvarının güney kesiminde ise turkuaz renkli sırlı altıgen formlu çiniler vardır. Tüm çiniler üstten palmet ve rumilerle meydana gelmiş bir bordürle sınırlandırılmıştır. İbadet mekanında pencere çevreleri, kubbe ve kasnak geç döneme özgü kalemişi süslemeler ile hareketlendirilmiştir. İbadet mekanının eski bir fotoğrafında bugün üzerleri beyaz badanalı olan kubbe geçişlerinde de kalemişi süslemelerin olduğu görülmektedir. Kasnaktaki ve kubbe eteğindeki süslemeler ise bugünkünden çok farklıdır. İbadet mekanında kemer yastıklarında ve çinili bordürlerin üzerinde de devam

[29]A. Gabriel, **a.g.e.**, s.109.
[30]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.312.

eden enlice bir yazı şeridi görülmektedir. 1894 tarihli aynı fotoğrafta alt sıra pencereleri düz atkı taşlı ve dikdörtgen formludur. Pencereler bugünkü görünümlerini 1894 yılından sonraki onarımların birinde almış olmalıdır. İbadet mekanının kuzeybatı kesimine kemer ayağının önünde iki katlı ahşap bir mahfil de görülmektedir. Minber köşkünde de iç içe geçmiş kare formlu süslemelerin üzeri boyalıdır. Mihrap ise bugünkü görünümündedir[31].

Beşgen profilli mihrap nişi birçok rölövede dikdörtgen kesitli olarak verilmiştir[32]. XVIII. yüzyıl başlarındaki yangın sonrasında yapı onarılmış, mihrapta bugünkü görünümünü bu tamirde sonrasında almıştır[33]. Mihrap "S" ve "C" kıvrımları yapan bir kavsara ile örtülüdür. Ana niş, çerçeve, kavrasa ve tepelik Rokoko üslubuna özgü süslemelerle hareketlendirilmiştir (Resim 320).

1894 yılına ait bir fotoğrafta üzeri boyalı olan ahşap minber, yapıyla çağdaş değildir. Yangından sonra konulmuştur. Aynalığın alt kesimi pabuçluk formu verilmiş süslemelerle, üst kesim, dolap aynalığı ve köşk kısmı geometrik örnekli süslemelerle hareketlendirilmiştir. Özensiz bir işçiliğe sahip korkuluklar ajur tekniğinde geometrik bir süsleme ile şekillenmiştir (Resim 321). 18 Eylül 1790 tarihli bir tamir vesikasında yanan minberin ceviz ağacından yeniden yapıldığı öğrenilmektedir[34]. Eski minberinde 1 Teşrîn-i Evvel 1715 tarihli bir tamir vesikasında onarımına dair bir bilgi bulunmaktadır[35]

İbadet mekanının kuzeydoğusundaki vaaz kürsüsü niteliksiz ve yenidir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Avlu, ibadet mekanı ve dört tabhane mekanından meydana gelen yapını kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır.

Muradiye İmareti'nde avlu ve ibadet mekanı birer kubbe ile örtülüdür. Avlu kubbesi ibadet mekanı kubbesinden daha büyüktür. Avlu kubbesi ibadet mekanı

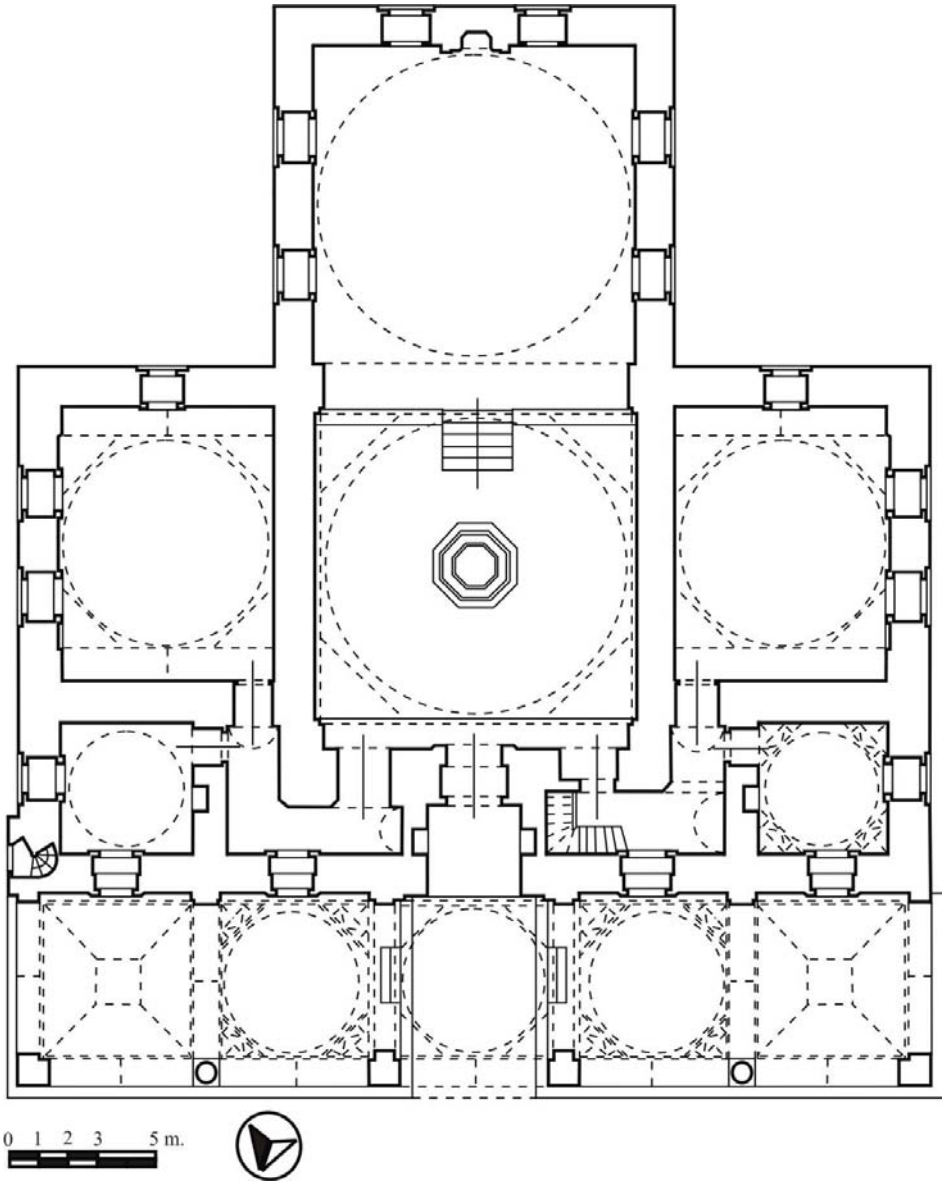
[31]N.T.Dostoğlu, **a.g.e.**, s.207.
[32]A. Kuran, **a.g.e.**, s.85, plan 82; H. Wilde, **a.g.e.**, s.57, Fig.64; A. Gabriel, **a.g.e.**, I, s.106, Fig.47; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.137; S. Eyice, **a.g.m.**, s. 38.
[33]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.136; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.314.
[34]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.299.
[35]**Ay.yer.**

kubbesinden büyük olan tabhaneli camiler arasında *Bursa*'da *Yeşil İmaret* (Şekil 24), *Yıldırım İmareti* (Şekil 9) ve *Hamza Bey İmareti* (Şekil 61); *Amasya*'da *Bayezid Paşa Camii* (1414-19)[36] ve *Yörgüç Paşa İmareti* (1428)[37]; Edirne'de *II. Murad (Muradiye) Zaviyesi* (1435-36)[38] ve *Mezid Bey İmareti* (1441-42)[39]; *İznik Nilüfer Hatun İmareti* (1388)[40], *Kastamonu İsmail Bey İmareti* (1454)[41], *Karacabey İmareti* (1456-57)[42], *Filibe İmaret Camii (Şihabüddin Paşa Camii)* (1430)[43] sayılabilir.

Muradiye İmareti'nin plan şeması *Orhan İmareti*'nde de olduğu gibi tartışmaya açıktır. Avlunun doğu ve batısındaki tabhane mekanlarının avluya bakan duvarları, yapı camiye olarak kullanılmaya başlandıktan sonra açılarak eyvan görünümü kazandırılmıştır (Şekil 52). Kareye yakın dikdörtgen planlı bu mekanların kuzey ve güney duvarlarına birer kemer atılarak kare bir alan oluşturulmuş ve kubbe ile örtülmüştür. Mekanları genişletme isteğinden doğan bu uygulama pek çok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Tezimize konu olan tabhaneli camiler, onlara ve onların hizmet ettiği kurumlara ihtiyaç kalmayınca işlevleri değişmiş ve bu değişiklik plan şemalarına da yansımıştır. *Orhan İmareti*, *Filibe İmaret Camii*[44], *Üsküp Alaca Camii*[45], *Edirne I. Bayezid İmareti*[46], *Kütahya İmaret Camii*[47] ve *Bitlis Şerefiye İmareti*[48] gibi yapılarda cami fonksiyonu ön plana çıkınca tabhane mekanları eyvan şekline getirilip ibadete açılmış, buralarda da namaz kılınır hale gelinmiştir. Muradiye İmareti'nde de olduğu gibi *Ali Paşa, Ebu İshak, Hamza Bey, Hoca Tabib, Orhan, Timurtaş* ve *Yıldırım* imaretlerinde avlunun ortasındaki şadırvan/havuz da kaldırılarak, avlunun dağılım

[36]S. Eyice, **a.g.m.**, s.37; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.211-15.
[37]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.216-19; S. Eyice, **a.g.m.**, s.39.
[38]S. Eyice, **a.g.m.**, s.39; İ. Kuyulu, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.180-81; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.55-56.
[39]S. Eyice, **a.g.m.**, s.40.
[40]Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.239-42; S. Eyice, **a.g.m.**, s.33; S. Eyice, "İki Türk…, s.107; R.H. Ünal, "Nilüfer Hatun İmareti", **a.g.e.**, s.130-31; G. Öney, **Beylikler…**, s.15-16; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.320-28.
[41]S. Eyice, **a.g.m.**, s.41.
[42]**Ay.yer**; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.263; R.H. Ünal, "Karacabey Camii", **Erken Osmanlı Sanatı**, s. 154-55; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.371-75.
[43]S. Eyice, **a.g.m.,** s.39; E.H. **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,** C.4, 4.Kitab, s.156-59.
[44]Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.71, Şek.26.
[45]**Ay.mak.**, s.71, Şek. 28.
[46]**Ay.mak.**, s.67, Şek.11.
[47]**Ay.mak.**, s.72, Şek.30.
[48]**Ay.mak.**, s.79, Şek.59.

mekanı olma özelliği ikinci plana itilmiş, tabhane mekanlarında da olduğu şekilde bu mekanda da namaz kılınır hale gelinmiştir.



Şekil 52. Muradiye İmareti. Tahmini Restitüsyon.

Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatısındaki tabhane mekanlarına "L" şekilli birer koridorla ulaşılmaktadır. Bu koridorun girişlerinden biri avlunun doğu ve batısında yer alan tabhane mekanlarının kuzey duvarlarındadır. Diğer girişlerinin ise avlunun kuzey duvarının doğu ve batı ucunda olması gerekmektedir. Yapının yukarıda da bahsettiğimiz

gibi daha önceki rölövelerinde avludaki bu girişler işaretlenmiştir. Ancak bugün kuzey duvarının tamamen çinilerle kaplı olması, girişlere ait tek izin ise kapalı tutulan koridorların arkasına gizlenmesi şaşırtıcı bir durumdur. Bu girişler orijinalde de var ise kuzey duvarındaki çinilerin tümü ya da kapıların olduğu kısımlar sonradan yapılmıştır. Bu kapıların olma olasılığı yüksektir, çünkü giriş eyvanından kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki tabhane mekanlarına ulaşım yoktur. Avlunun doğusundaki ve batısındaki eyvanlar da daha önceleri kapalı birer tabhane mekanı idi ve avlu ile bağlantısı sadece bu koridorlar aracılığı ile sağlanmaktaydı. Her iki mekana da avludan girişleri verilen bu koridorla ulaşılıyor olmalıdır. Yangının izlerinden yola çıkarak ta kuzey cephenin zarar görmüş olacağını, kapıların iptal edilerek çinilerin devam ettirilmiş olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kuzeydeki tabhane mekanlarının son cemaat yerindeki girişleri penceredir, sonradan kapı şekline getirilmiştir. Yapı içinde hem avludan ulaşılan hem de bir koridorla ulaşılan tabhane mekanı olan camiler arasında[49] Bursa'daki *Hüdavendigâr İmareti* (Şekil 7), *Orhan İmareti* (Şekil 3), *Yıldırım İmareti* (Şekil 9) ve *Yeşil İmaret* (Şekil 24) sayılabilir.

Muradiye İmareti çifte minarelidir. Beden duvarları üzerinde yükselen batıdaki minare 1904-5 tarihlidir ve yapıya sonradan eklenmiştir. Doğudaki minare ise *Ankara Karacabey İmareti* (1427)[50], *Üsküp Alaca-İshak Bey İmareti* (inşa 1438-39, tevsi 1519)[51] ve *Filibe Şihabüddin İmareti*'nde (1444-45)[52] de olduğu gibi duvar üstünde değil, yapıya bitişik bir kaide üzerindedir. İlk inşa edilen tabhaneli camiler minaresiz şekilde inşa edilmişlerdir. Bu gruba giren yapılarda minare ancak XIV. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlanmaktadır. Cami olarak inşa edilmeyen bu yapılarda, camilerin ana unsurlarından biri olan minare ve minber gibi mimari detayların olmaması gayet doğaldır. Farklı amaçlara hizmet eden bu yapılarda diğer mekanlarla bağlantısı olmayan ve avlu ile de kot farkı oluşturularak ayrılan bir ibadet mekanı inşa edilmiştir. Fakirlere yemek dağıtma, dervişlere barınak ve sağlık hizmeti verme gibi ihtiyaçlara cevap veren birer sosyal mekan olan bu yapıların sadece mescit işlevi gören bölümü için

[49]Bu tip yapılarda, yapının içinde yer alan tabhane mekanlarından bazılarına bir koridor aracılığı ile ulaşılırken, bazılarına da avludan geçilmektedir.
[50]A.O. Uysal, **a.g.m.**, Res.8, Şek.6.
[51]**Ay.mak.**, s.50.
[52]**Ay.mak.**, Şek.7.

bir minare yapılması beklenemez. Ancak, XIV. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen *Milas Firuz Bey* ve *Bursa Yıldırım* imaretleri ile XV. yüzyılın ilk yarısında *Bursa Yeşil*, *Edirne Gazi Mihal*, *Edirne Muradiye* imaretleri ve Bursa Muradiye İmareti'nde minarenin de yapı bünyesine dahil edildiği görülmektedir[53].

Muradiye İmareti'nde taçkapı dışa doğru çıkıntısı bulunmayan ana nişi eyvan şeklinde düzenlenmiş bir forma sahiptir. Taçkapının eyvan şekilde düzenlenmesi girişin iki yanının çeşitli mekanlar içermesinden kaynaklanmaktadır. *Bursa Yıldırım İmareti*'nde de taçkapı eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Muradiye İmareti'nde taçkapı ana nişi, *II. Murad*[54] ve *Cem Sultan*[55] türbelerinin taçkapılarında da olduğu gibi bir düz tavanla örtülüdür.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Muradiye İmareti'nde taş, taş-tuğla, çini, ahşap ve alçı ile meydana getirilmiş süslemeler vardır.

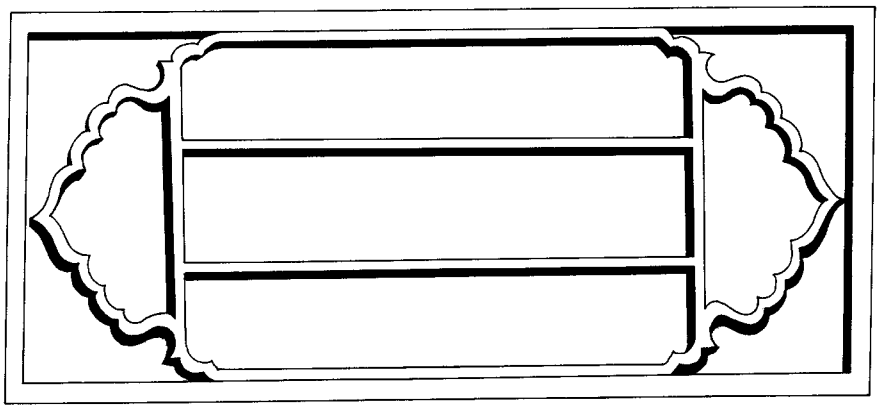
Taş süsleme son cemaat yerine açılan şahnişin ve kitabe levhasında görülmektedir.

Giriş eyvanının üzerinde yer alan şahnişinlerin korkuluk şebekelerindeki taş süsleme dikkat çekmektedir. Mermer şebeke kafes oyma tekniğinde yapılmıştır. Geometrik süsleme, iç içe geçmiş sekizgenlerin birleşmesi ve bunların üzerinden yatay ve dikey eksenlerin geçmesiyle meydana gelmiştir (Resim 304). *İznik Çandarlı Halil Paşa Camii*[56] son cemaat yerindeki korkuluklar hemen hemen aynı düzendedir. Buradaki süslemeler, iç içe geçmiş üç sekizgenden gelişmektedir.

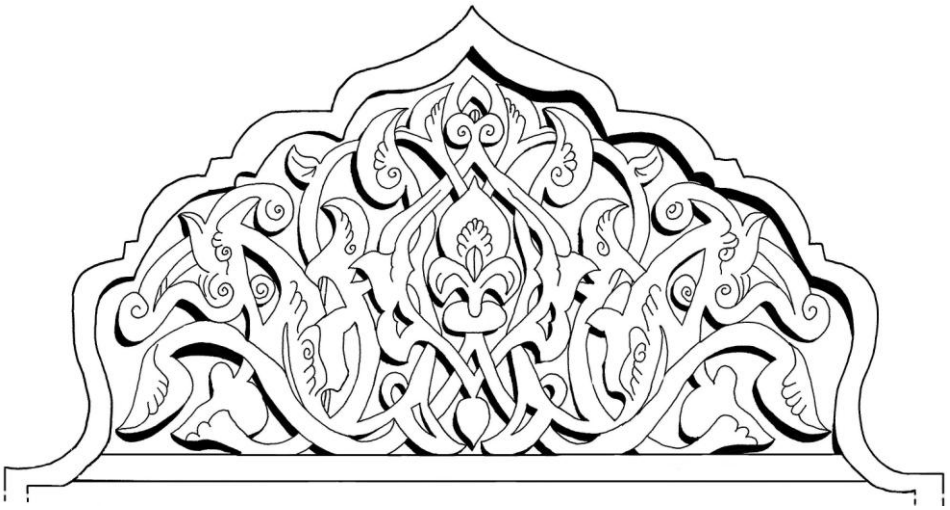
Giriş kapısı üzerindeki kitabe levhası dilimli bir kartuş içerisine alınmıştır. Kartuşun uçları stilize palmet şeklindedir ve üzeri yaldızlanmış rumilerle hareketlendirilmiştir. Rumiler kabartma tekniğindedir (Resim 322) (Şekil 53-54). *İznik*

[53]A.O. Uysal, **a.g.m.**, s.51.
[54]H. Önkal, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Ankara, 1992, s.83, Res.20.
[55]**Ay.es.**, s.88-89.
[56]Y. Özbek, **a.g.e.**, şek.19.Res.67.

Nilüfer Hatun İmareti[57], *Amasya Bayezid Paşa Camii*[58], *Edirne Muradiye Camii*[59] gibi yapılarda da kitabe kartuşlarının iki ucu stilize birer palmet şeklini anımsatmaktadır.



Şekil 53. Muradiye İmareti. Kitabe levhası (Ş.Çakmak'tan).



Şekil 54. Muradiye İmareti. Kitabe levhasındaki süsleme.

Taş-tuğla süslemeler son cemaat yeri kemerlerinin tümünde görülmektedir. Süslemelerin bazı kesimlerde çinilere de yer verilmiştir.

Son cemaat yerinin kuzey cephesinin üst kuşağında birbirlerinin merkezlerinde altı köşeli yıldız oluşturacak biçimde kesişen tuğlalardan onikigenlerle meydana gelmiş bir bordür bulunmaktadır. Merkezdeki altı köşeli yıldızlar turkuaz renkli çiniyle

[57]Ş. Çakmak, **a.g.e.**, Res.2.
[58]**Ay.es.**, Res.28.
[59]Ş. Çakmak, **a.g.e.**, Res.45.

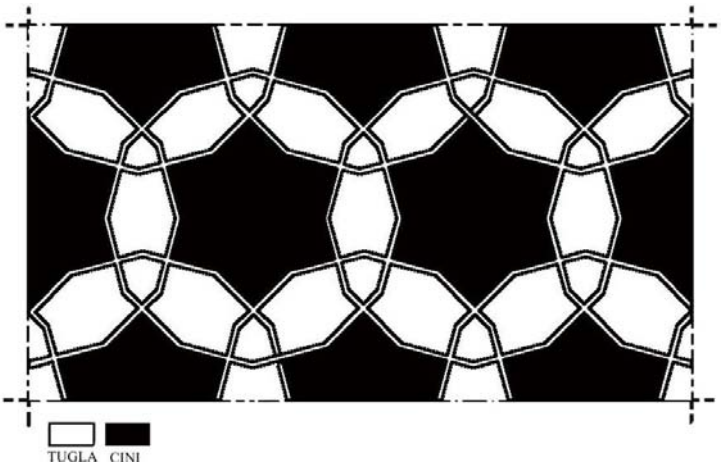
bezenmiştir (Şekil 55). Selçuklu geleneğini yansıtan bu dekorasyon sisteminin son örneklerinden biri de İstanbul'da 1474 tarihli *Mahmud Paşa Türbesi*'nin dış duvarlarında taş içine yerleştirilmiş olarak görülmektedir[60].

Saçağın alt kesimindeki bu bordürün altında kemer köşeliklerinin her birinde kemer ortası hizasında değişen geometrik süslemelere yer verilmiştir. Kemer aynalıklarının her birinde farklı bir süsleme yer almaktadır. Kuzeydoğudaki ve kuzeybatıdaki kemer köşeliklerinde, merdiven formunda kırık çizgiler şeklinde yerleştirilen tuğlaların arasına kare boyutlu taşlar yerleştirilmiştir. Geometrik süsleme sonsuzluk prensibindedir (Resim 289, 293). Orta kemerin doğu köşesindeki kemer köşeliğinde sekizgen boyutlu taşların çevresine yatay ve dikey eksende kırık çizgiler yapan tuğlalar yerleştirilmiştir. Sekizgenlerin arasında taştan dört köşeli yıldızlar meydana gelmiştir (Resim 291). Aynı süslemeleri *Bursa Muradiye Medresesi*, dershane eyvan cephesinde, taş-tuğla olarak[61]; *Ankara Ahi Elvan İmareti*, ahşap minberinde, taklit kündekari tekniğinde[62], *Konya Alaeddin Köşkü*, minai çini[63] ve *Çorum Ulu Camii* ahşap minberinde[64] görmek mümkündür. Orta kemerin batı köşeliğinde birbirleriyle kesişen altıgen şeklindeki tuğlaların arasında meydana gelen eşkenar dörtgenler ve dik altıgen biçimindeki yüzeylere, taşların yerleştirilmesi ile oluşturulmuş geometrik düzenleme de sonsuz düzendedir (Resim 292), (Şekil 56). Benzer süslemeleri *Bursa Muradiye Medresesi*, giriş eyvanı cephesinde de görmek mümkündür[65]. Kuzeybatıdaki kemerin doğu köşeliğinde altıgen biçimli tuğlaları, çapraz eksenlerde geçen tuğla şeritler ve aralarına doldurulmuş beşgen ve ikizkenar dörtgen biçimli taşların meydana getirdiği geometrik kompozisyon bal peteği görünümü vermektedir (Resim 289). Kuzeybatıdaki kemerin batı köşesindeki köşelikte ise daireler tuğlalarla şekillenmiştir ve aralarındaki beşgen formlu taşlar, sonsuz düzende geometrik bir süsleme meydana gelmiştir (Resim 290).

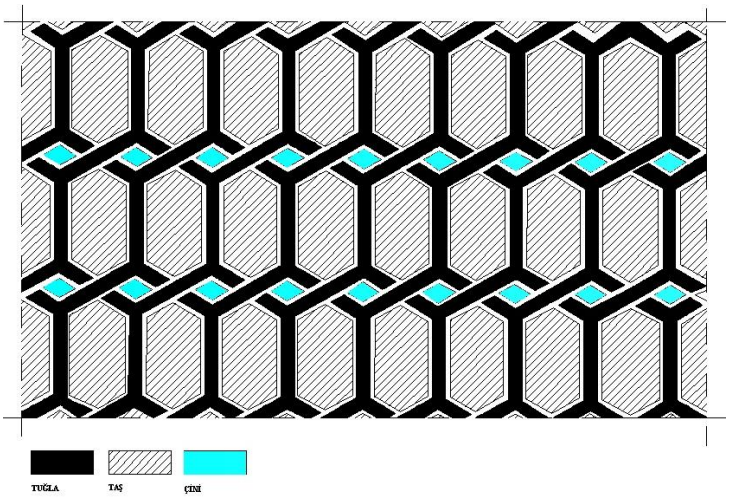
---

[60]Ş. Yetkin, **Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul, 1986, s.205.
[61]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.181.
[62]**Ay.es.**, I, Res.44.
[63]O. Aslanapa, **Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı**, İstanbul, 1965, s.13. Res.1.
[64]H. Karamağralı, "Çorum Ulu Camii'ndeki Minber", **Sanat Tarihi Yıllığı**, I, 1964-65, s.124, Res. 2,21.
[65]Y. Demiralp, **a.g.e.**, s.81, Res.47; A. Savaş, "Bursa ve İlçelerindeki XV.Yüzyıl Mimarisinde Tuğla Süsleme", **III. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu**, Eskişehir, Haziran 2003, s.431.

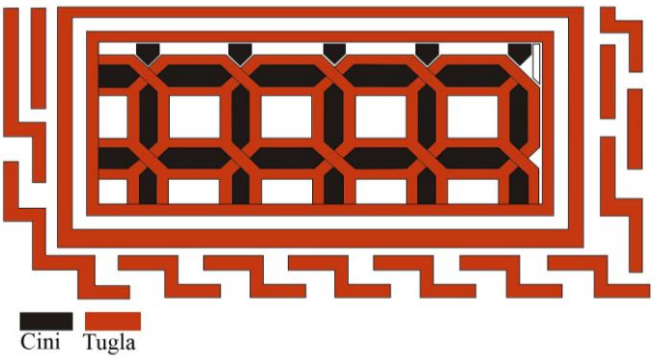
Son cemaat yerinin batı cephesindeki kemer aynalığında taş-tuğla ile meydana gelmiş enine gelişen geometrik süslemesi bütün alanı kaplamaktadır. Bu süslemeyi dar bir bordür enine keser. Kemerin tepe noktasının yukarısında yatık dikdörtgen bir pano, sekizgenlerin iç içe geçmesi ile meydana gelmiştir. Süslemelerin kesişmesi ile meydana gelen alanlara firuze rengi çiniler kakılmıştır (Resim 287) (Şekil 57).



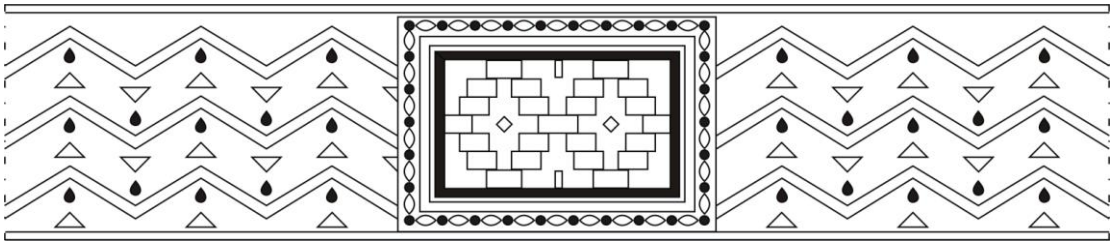
Şekil 55. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri cephesinde, saçak altındaki süsleme.



Şekil 56. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri cephesinde orta kemerdeki süsleme.



Şekil 57. Muradiye İmareti. Son cemaat yerinin batı kemer gözündeki süsleme.



Şekil 58. Muradiye İmareti. Son cemaat yerinin doğu kemer gözündeki süsleme.

Son cemaat yerinin doğu kemerinin üst bölümünde yer alan orta kısmından farklı desendeki pano, bordür süslemesini kesmektedir. Zikzak şeklindeki bu süslemelerin benzerlerini *Bursa Bedreddin Camii* kalkan duvarında[66] ve *Bursa Selçuk Hatun Camii*'nde [67] görmek mümkündür. Alt bölümde ise tuğla diyagonal şeritlerin kesişmesi ile meydana gelen kafes örgü şeklindeki desen yer almaktadır. Üst kesimdeki yatık dikdörtgen panonun içerisindeki iki eşkenar dörtgen, firuze renkli çinilerle hareketlendirilmiştir (Resim 288) (Şekil 58). Bütün kemerler testere dişi ile sınırlandırılmıştır. Taş, tuğla ve çini ile meydana getirilmiş olan bu bezemeler, geç dönem Bizans yapılarının cephelerinde görülen tuğla bezemeleri anımsatmaktadır[68]. Yapıda görülen çeşitli geometrik tuğla süslemelerde daha çok Türkistan ve İran etkisi gözlenmektedir[69]. Son cemaat yerinin taş ve tuğla ile hareketlendirildiği bu yapıdan önce *Orhan* ve *Hüdavendigâr* imaretlerinde karşımıza çıkmıştı. Muradiye İmareti'ndeki

[66]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.239, Res.116.
[67]**Ay.es.**, s.307.
[68]Y. Demiralp, "Muradiye Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** s.114.
[69]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.94.

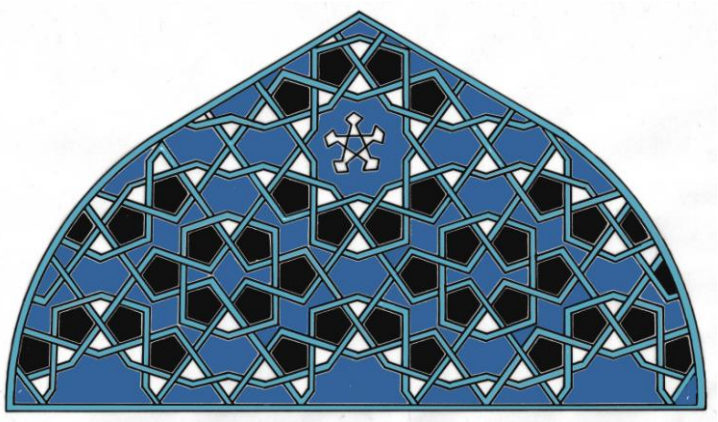
taş ve tuğla süslemelerinin benzerleri külliyenin diğer yapılarında, örneğin medresede de görülmektedir. Bu da, süslemelerin aynı kişi tarafından tasarlanmış olduğunu akla getirmektedir.

Muradiye İmareti'nde çini süslemeler, dışta son cemaat yerinde ve minarede, içeride ise avluda ve ibadet mekanındadır.

Son cemaat yerinin kuzey, doğu ve batı cephelerinde çini süslemeler vardır. Son cemaat yerine açılan pencerelerin alınlıklarında, harime girişi sağlayan girişte ve giriş eyvanının tavan eteğinde farklı tekniklerle işlenmiş çini süslemeleri dikkat çekicidir.



Şekil 59. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri.



Şekil 60. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri.

Son cemaat yerine açılan dört pencerenin üçünün alınlığında bulunan süslemelerden ikisi geometrik biride bitkisel örneklidir. Taçkapının doğusundaki pencerede iri palmet, rumi, çiçek, yaprak ve kıvrık dallardan oluşan süsleme çini-mozaik tekniğindedir. Çinilerde sarı, lacivert, firuze, siyah ve beyaz renkler kullanılmıştır[70] (Resim 299) (Şekil 59). Doğudaki diğer penceredeki süsleme taçkapının batısındaki pencerede yer alan süslemeyle benzer özellikler göstermektedir. On kollu yıldızlardan ve beşgenlerden meydana gelen geometrik kompozisyonun, üst kesiminde yer alan on kollu yıldızın içerisinde doğudakinde geometrik bir motif (Resim 300) (Şekil 60), batıdakinde ise çok çenekli bir çiçek motifi yer almaktadır (Resim 301). Batıdaki pencerede doğudakine nazaran geometrik alan daha geniş tutulmuş ve renk olarak da lacivert, firuze, siyah ve sarı kullanılmıştır. Son cemaate yerine açılan pencerelerin alınlıkları üzerinde yer alan çinilerde görülen sarı renk, XV. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanmıştır ve bu dönem için karakteristiktir[71].

Taçkapının batısındaki ilk pencere alınlığında kalemişi süslemeler vardır. Yapı çeşitli dönemlerde meydana gelen yangın ve depremler sonucu tahrip olmuş ve birçok onarım geçirmiştir[72]. Pencere alınlığındaki çini süslemeler bu dönemlerde zarar görmüş ve kalemişi örneklerle değiştirilmiş olabilir.

Zaviyenin eyvan formundaki taçkapısı, çinileri, düz tavanı ve tavanı süsleyen kalemişi bezemeleri ile ilgi çekmektedir. Muradiye İmareti'nin eyvan şekilli taçkapısının kemer köşeliklerinde, bitkisel bir süsleme vardır. Süslemede palmet, rumi, küçük çiçekler ve kıvrımdalar kullanılmıştır. Çini mozaik tekniğinde yapılmış çinilerde kullanılan renkler firuze, lacivert, beyaz, sarı ve siyahtır (Resim 304). Bu süslemeler taçkapının doğusundaki penceredeki süslemelerle benzerlikler göstermektedir.

Eyvan duvarının üst kesiminde ise dikdörtgen şekilli mavi-beyaz büyük plakalar yer almaktadır. Bu çinilerin ana motifini altıgenler oluşturmaktadır. Bu enlice süsleme şeridini, altta ve üstte, renkli sır tekniğinde dar bir çini bordür çevrelemektedir. En

[70]Buradaki süsleme *Yeşil İmaret*'teki pencere alınlıklarındaki taş süslemeyi hatırlatmaktadır. Süslemelerdeki benzerlik bu işleri aynı kişinin ya da ekibin tasarlamış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak elimizde kesin veriler bulunmamaktadır.
[71]Y. Demiralp, "Muradiye Camii", **a.g.e.**, s.114.
[72]Ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.265; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, C.II, s.299-300; S. Gök, **a.g.t.**, s.75.

üsteki şeridin mukarnasları da renkli sır tekniğindedir (Resim 303). Eyvanın üstünü örten düz tavan, ahşap çıtalarla oluşturulmuş geometrik süslemeler içermektedir (Resim 303). Oniki kollu yıldızlardan gelişen bu süslemeyi *II. Murad Türbesi* girişi önündeki saçakta[73] ve *İstanbul Şehzade Mehmet Türbesi*'nde renkli sır çinide[74] görmek mümkündür.

Muradiye İmareti'nin minarelerinin şerefe altlarında bir sıra çini bordür yer almaktadır. Tek renk yeşil sırlı çini plakalarının kimileri dökülmüştür (Resim 280-281).

Yapının içerisinde, esas ibadet mekanının tüm duvarları ve avlunun kuzey duvarı yerden yaklaşık 2.50 m. yüksekliğe kadar çinilerle kaplanmıştır. İbadet mekanı ile avluyu birbirinden ayıran kemer üzerinde yer alan mukarnaslı konsollar da çini süslemelerle hareketlendirilmiştir. Renkli sır tekniğinde işlenmiş çinilerde mukarnas dişlerinin arası palmet ve rumilerle süslenmiştir.

Avlunun kuzey duvarındaki firuze renkli altıgen çiniler palmet ve rumilerden meydana gelen bir bordürle sınırlanmıştır (Resim 308).

İbadet mekanın tüm duvarlarında bulunan çiniler panolar halindedir ve her biri farklı kompozisyonlar içermektedir. Harimin doğu ve batı duvarlarındaki yeşil renkli altıgen çiniler, firuze renkli üçgenlerle çevrelenmiştir (Resim 318). Harimin batı duvarının güney kesimi ile kıble duvarının batı köşesinde ise, firuze renkli altıgenlerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir (Resim 317). Batı ve doğu duvarlarında yer alan pencerelerin alt kesiminde de firuze renkli altıgen çiniler vardır. *Ankara Hoca Hundi (Örtmeli) Mescidi*, alçı mihrabında[75], *Birgi Ulu Camii* çini mihrabında[76], *Divriği Kale Camii*, kapıda taş ve çini köşelik[77], *Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii* taçkapısında[78], *Kirman Hoca Atabek Türbesi*'nde stuko alınlık[79] ve *Mardin Şehidiye Medresesi*'nde taş kabartma[80] olarak aynı süsleme formu farklı malzeme ile uygulanmıştır.

---

[73]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.186-88; T. Öz, "Tavanlarımız", **Güzel Sanatlar**, 5, 1944, s.30-31, Res.1-2.
[74]O. Aslanapa, **Anadolu'da Türk Çini…**, Res.41.
[75]Y. Demiriz, "Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik Çanaklar", **Sanat Tarihi Yıllığı**, 5, 1973, s.178, Res.7.
[76]Ö. Bakırer, **Onüç…**, s.210-11, Res.151-52.
[77]D. Hill-O. Grabar, **a.g.e.**, s.76, Res.499-500.
[78]S. Mülayim, **a.g.e.**,Res.168-69.
[79]D. Hill-O. Grabar, **a.g.e.**, s.67, Res.533.
[80]**Ay.es.**, s.73, Res.401.

Yapıdaki mihrap ve minber orijinal değildir. Mihrap, XVIII. yüzyıl başlarında meydana gelen bir yangın sonucu, Rokoko üslubunda yeniden yapılmıştır. Sağ ve solu altıgen biçimli lacivert, firuze renkli çinilerle bezenmiştir. Asıl minber yanmış, yerine 1897 yılında yapılan yeni minber konmuştur[81].

Harim girişini örten iki ahşap kapı kanadı üzerindeki oyma bezemeler dönemin seçkin örneklerindendir. Taklit kündekari tekniğindeki kapının her kanadı üçer pano halinde düzenlenmiştir. Üst panoda kıvrık dal süslemesi kufi ve nesih yazı ile süslenmiştir[82] (Resim 305).

Orta ve alt panoda merkezdeki on kollu bir yıldızdan gelişen geometrik süsleme, alt panoda ise daha basit geometrik bölmeler bulunmaktadır. Aynı süslemeleri *Bursa Yeşil İmaret'*te ibadet mekanındaki pencere kanatlarında (Resim 257) ve *Edirne Üç Şerefeli Camii* ahşap kapısında[83] görmek mümkündür. Muradiye İmareti'nin kapı kanatları orijinalde üç pano şeklinde yapılmış, sonradan seren ve başlıklar geçirilip alta ve üste birer pano ilave edilerek büyütüldükleri anlaşılmaktadır. Bu kanatların, orijinal ölçüleri ile bulundukları kapıya ait olmaları mümkün değildir. Muhtemelen pencere kanatlarından çevrilmiş olmalıdır[84].

Alçı ile yapılmış süslemeleri, üst kattaki örtülerde, avlu, eyvan ve ibadet mekanı geçişlerinde görmek mümkündür. Üst kattaki yıldız tonoz ile örtülü mekanın tonoz uçları, alt kattaki eyvanların geçişlerinde de görüldüğü şekilde ters yerleştirilmiş birer palmet motifi ile hareketlendirilmiştir. Mekanın duvarlarının üst kesiminde de karşılıklı şekilde yerleştirilmiş birer dairesel madalyon vardır (Resim 307). Aynalı manastır tonozu ile örtülü mekanın tonoz göbeğinde bir çarkıfelek motifi dikkat çekerken, tonoz kornişi kemerleme şeklinde yay bordürü süslemelerle hareketlendirilmiştir. Kemerleme şeklindeki bu bezemeler, alt kattaki eyvanların kubbe eteklerini de süslemektedir (Resim 306). Aynı tarz süslemeyi *Niğde Alaeddin Camii*'nde[85] taş üzerinde alçak kabartma şeklinde görmek mümkündür. İbadet mekanındaki kubbeye geçişleri sağlayan

[81]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.136.
[82]Yazının anlamı: 1-Ey, varlığı ezeli ve edebi olan! Ey, bütün mahlûkatı idare eden ve hesaba çeken! Ey, büyüklük ve ikram sahibi olan (Allah)!
2-Ey, gizli iyilik ve ihsanları olan! Korktuğumuz şeylerden bizi emin kıl.
[83]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, Res.569.
[84]R. Bozer, **a.g.t.**, s.6.
[85]Ö. Bakırer, **a.g.e.**, s.46-48, Res.59,61.

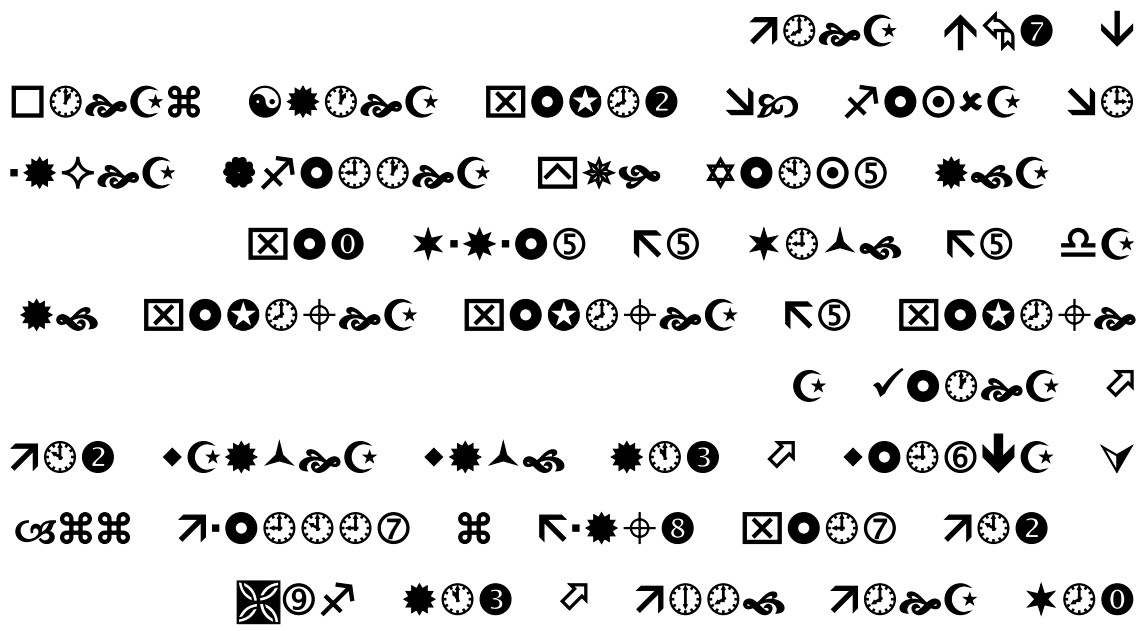
pandantifler mukarnas tarzı süslemeler ve yatay formlu yivlerle garip bir görünüm almıştır. Bu tarz geçişler başka bir yapıda karşımıza çıkmamıştır.

Külliyeyi meydana getiren yapılardan imaretin ve medresenin çini plakalarının ve bordürlerin aynı olması, tuğla süslemelerde de benzer süslemelerin kullanılması ve *II. Murad Türbesi*'nin ahşap saçağı ile imaretin giriş eyvanının tavanındaki büyük benzerlikler külliye süslemelerinin bir elden idare edildiğini göstermektedir. Ayrıca çiniler ve tuğla süslemelerle hareketlendirilmiş kuzey cephenin süsleme programı, yapının Türkistan ve İran'daki Türk eserlerinden etkilenmiş olabileceğini ya da yapıda çalışan sanatçıların bu etkileşimi yansıtmak isteyen ustalar olabileceği akla gelmektedir.

Tarihlendirme:

Yapının giriş kapısı kemeri üzerindeki inşa kitabesi celi sülüstür (Resim 322). Mermer üzerine kabartılarak yazılmış kitabe Arapça'dır.

Kitabenin Arapça harflerle yazılmış metni:





Kitabenin Türkçeye Çevirisi:

Bu şerifli ve mübarek imaretin yapılmasını, Arap ve Acem'in sultanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, sultan oğlu sultan, Bâyezid Han oğlu Mehmed oğlu Sultan Murad –Allah mülkünü devamlı kılsın- 828 yılının Recep ayında emretti ve (bina) 830 yılının Muharrem ayında tamamlandı[86].

Kitabeye göre yapı, *Sultan II. Murad* tarafından yaptırılmıştır. Yapının inşasına Recep 828/Mayıs-Haziran 1425 yılında başlanmış, Muharrem 830/Kasım-Aralık1426 yılında tamamlanmıştır.

[86]Kitabenin okunuşu, yazılışı ve anlamındaki farklılıklar için bkz. K. Baykal, **a.g.e.**, s.166; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, s.315-16; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.265; **Vakıf Abideler**, III, s.135; A. Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s.190-91; İ.H. Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasyetnamesi", **Vakıflar Dergisi**, IV, s.14.

9-Hamza Bey İmareti

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Hamzabey Mahallesi, Karlıca Caddesi'nde bulunan yapı, *II. Murad*'ın vezirlerinden *Hamza Bey* tarafından yaptırılmıştır. İzmir'i fetheden *Hamza Bey*, 1461 yılında Romanya'da *Kazıklı Voyvoda* tarafından kazığa çakılmış, cesedi daha sonra Bursa'ya getirilmiştir[87].

Yapı *Fatih* devrinde, mescit olarak kullanılmış, 1614 yılında da yapıya *Kazasker Muallim Zade Ahmed Efendi* tarafından minber konulması ile camiye dönüştürülmüştür. İmaret, Bursa'da *Fatih* devrinde yapılan camilerin en büyüğüdür[88]. 1826 ve 1855 yıllarındaki depremlerden sonra tamir edilmiştir. Son olarak da 1958 ve 1963 yıllarında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından onarılmış ve ibadete açılmıştır[89]. Külliyenin diğer yapıları olan medrese ve imaret bugün yok olmuştur[90]. XV. yüzyılda *Hamza Bey* tarafından imaretin doğusunda inşa ettirilmiş medresenin onsekiz odası varmış ve 1615 yılında yıktırılıp yeniden inşa edilmiş. Medrese 1930 yılına kadar mevcutmuş[91]. İmaretin kuzeybatısında XV. yüzyılda yaptırılan sekizgen planlı ve bir kubbe ile örtülü *Hamza Bey*'in türbesi vardır. Girişi eyvan şeklindedir. İmaretin

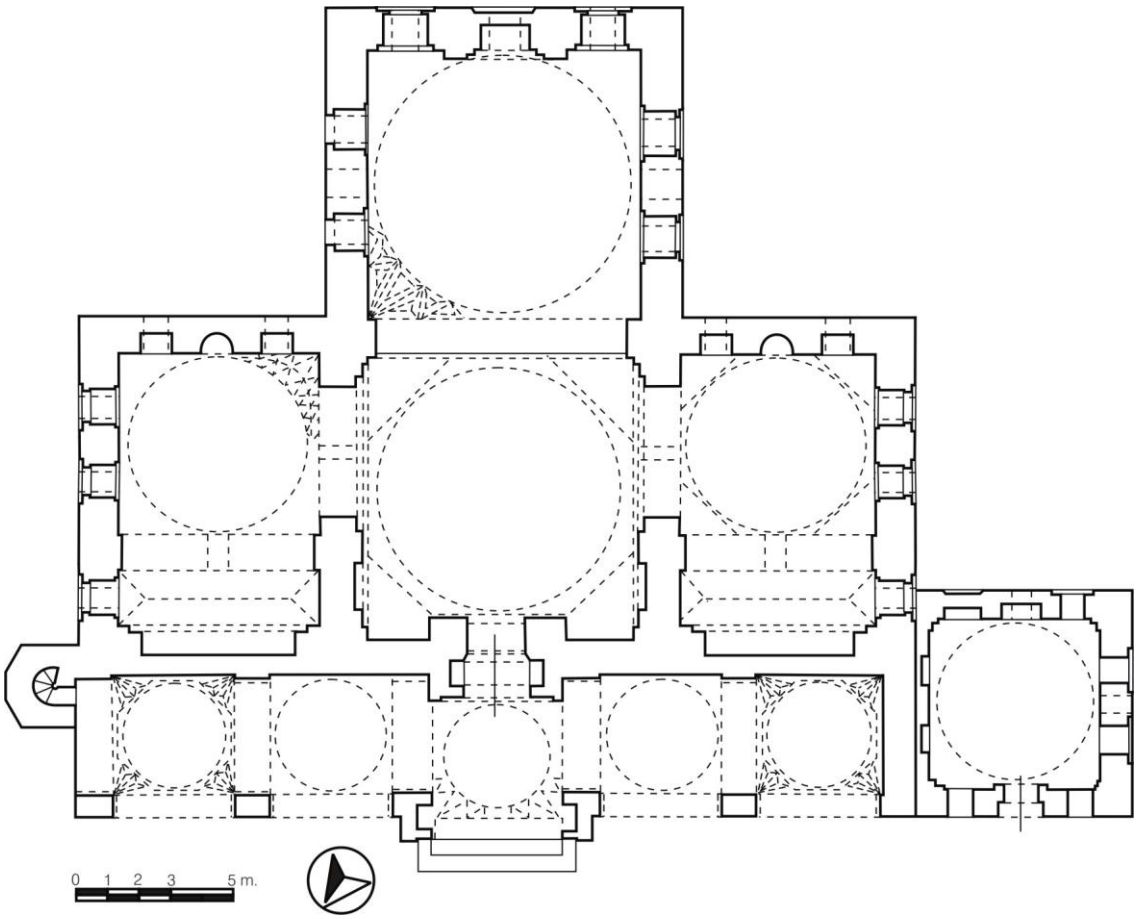
[87]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s. 63; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.74.
[88]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.89.
[89]*E.H. Ayverdi* yapının 1960 yılından önce başlayan onarımının 1962 yılında tamamlandığını belirtmekte ve yapının 1962 yılına ait bir fotoğrafını da yayınlamaktadır Bkz. E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.96, Res. 160.
[90]S. Arık vd., **a.g.e.**, s.49.; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.74; K. Baykal, **a.g.e.**, s.35.
[91]N.T. Dostoğlu, **a.g.e.**, s.220.

kuzeybatı ucunda son cemaat yerinin devamı gibi görülen türbede ise, *Hamza Bey*'in eşi ile kızlarının mezarları bulunmaktadır[92]. Türbenin duvarları iki sıra yatay bir sıra dikey tuğla ile örülmüştür. Kuzey cephesindeki pencere ve kapı kemerlerinin üzerinde ise zikzak tuğla dizileri ile bezemeler yapılmıştır. Beden duvarlarının üstü ve yanları kabartma çerçevelerle bitirilmiştir. *Hamza Bey İmareti*'nin kuzeyinde yer alan Kara Mustafa Paşa Türbesi ise kare planlıdır (Resim 323, 325).

Yapı, avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından meydana gelen bir tabhaneli camidir. Kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır (Şekil 61).

Yapının duvarları üç sıra yatay tuğla ve bir moloz taş ile örülmüş, araya da birer adet dikey tuğla yerleştirilmiştir. Son cemaat yeri ile yapının duvarları arasında fark yoktur. Sadece beden duvarlarının alt kısımlarında derz ve taşlarda bazı farklar görülmektedir. Bu da yapılan onarımların sonucu olmalıdır. Kubbe kasnakları ise tuğladandır. Son cemaat yerinin öne doğru çıkıntı yapan bölümünün üst tarafı dışında tüm duvarlar ve ibadet mekanı kubbesi dışında tüm kubbeler üç sıra kirpi saçakla hareketlendirilmiştir. İbadet mekanının kubbesi iki sıra, son cemaat yerinde öne çıkıntı yapan kısım ise bir sıra kirpi saçakla son bulmaktadır (Resim 324, 326-330).

[92]R. Kaplanoğlu, **a.g.e.**, s.63; N.T. Dostoğlu, **a.g.e.**, s.220.



Şekil 61. Hamza Bey İmareti. Plan (E.H.Ayverdi'den işlenerek).

Yapının doğu ve batı cephelerinde alt ve üst seviyede üçer adet pencere vardır. Tabhane mekanlarının güney cephelerinin üst seviyesinde ikişer pencere ve ibadet mekanın her cephesinde ise altta ve üstte ikişer pencere yer almaktadır. Sivri kemerli çökertmeler içerisinde yer alan dikdörtgen formlu alt sıra pencerelerinin genellikle mermerden söveleri ve atkı taşları vardır. Bazı söveler onarımlarla değişmiş, çimento ile yapılmışlardır (Resim 327-329). Sivri kemerli üst sıra pencereleri, sivri kemerli çökertmeler içerisindedir (Resim 329). Güneydeki alt sıra pencerelerinin çökertmeleri testere dişleri ile hareketlendirilmiştir. Ayrıca iki pencere arasında iç içe iki sivri kemerli bir çökertme vardır (Resim 328). Üst sıra pencerelerin alçıdan dışlıkları bulunmaktadır.

İmaretin kuzeyinde yer alan şadırvan sekizgen planlıdır. Kurşun kaplı bir kubbe ile örtülü şadırvanın kubbesi içten düz bir tavan ile kapatılmıştır. Şadırvanın ayakları mermerdendir ve kare kesitlidir. Ortasında sekizgen planlı mermer bir havuz vardır.

Yapının kuzeydoğusunda yer alan minare, beşgen kaidelidir. Kaide beden duvarları boyunca yükselmektedir. Kaidenin alt kesiminde üç sıra yatay tuğla ile bir adet dikey tuğlanın düzgün kesme taşları çevrelediği görülürken, üst taraflara doğru dikey tuğlaların yerini sadece kalın derzler almıştır (Resim 331-332). Taş ve tuğla ile örülen pabuç üçgenlerle hareketlendirilmiştir. Güdük gövde ve silindirik formlu petek yatay şekilde yerleştirilmiş tuğlalarla örülmüştür. Şerefe altında iki kaytan silmenin arası eşkenar dörtgen formundaki tuğlalarla dolgulandırılmıştır. Yeşil sırlı bu tuğlaların kimileri dökülmüştür. Konik külah kurşun kaplıdır. Minareye son cemaat yerinin doğusunda yer alan kapı ile çıkılmaktadır. Minare yapıya sonradan eklenmiştir ve kaideden şerefeye kadar tamir edilmiştir[93]. *E.H. Ayverdi*'de minarenin sonradan eklendiğini, orijinal minarenin ise sol köşede duvar üzerinde olabileceğini belirtmektedir[94].

İmaretin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri beş birimlidir. Ortadaki birim geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe eteği dört yönde, dikdörtgen formu çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Diğer birimler ise pandantif geçişli birer kubbe ile örtülüdür. Doğu ve batıdaki birimlerin pandantiflerinin üzeri kavisli üçgenlerle dolgulandırılmıştır. Doğudaki kubbenin güneydoğusundaki pandantifinin üzerinde sıvanın altında kalemişi süslemelerin geldiği görülmektedir. Batıdaki birimin kubbesi dışında tüm kubbelerin göbeğinde bitkisel içerikli kalemişi bir madalyon bulunmaktadır. Türbenin son cemaat yerinin batı cephesine bitiştirilmiş olması nedeniyle son cemaat yerinin batısı dışa kapalıdır. Doğu kesimi ise sivri bir kemer ile dışa açılmaktadır. Son cemaat yerinin sivri kemerleri yığma mermer ayaklar üzerindedir. Dikdörtgen kesitli ayakların kaideleri yoktur, başlıkları ise profillidir. Kemerler kuzey-güney yönlü çelik gergiler ile desteklenmektedir. Kemerlerin arası camekanlarla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin doğu ve batı kesimi üçer basamakla çıkılan birer seki ile yükseltilmiştir. Yapının kuzey cephesi dışa taşıntılı yan kanatları

[93]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.76.
[94]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, IIII, s.95.

olan taçkapı dışında sağırdır. Son cemaat yerinin orta birimi bir taçkapı gibi dışa taşıntılı şekilde ve iki yanındaki birimlerden daha yüksek şekilde inşa edilmiştir. Ortadaki iki ayağın üzerinde, taçkapıdaki gibi birer dilimli niş vardır. Dışa taşıntılı ve daha yüksek tutulmuş olan orta birimin üst kesimi, tek sıra kirpi saçağın altı, köşelerde birer ortada ise yan yana ikişer iri testere dişi ile hareketlendirilmiştir (Resim 324, 333-335). Bu ileri doğru çıkış kuzey cephenin bütünlüğünü parçalamıştır. Kalkan duvarları ile farklı denemeleri uygulayan Bursalı mimarlar, bu cephe ile de yeni denemelere açık olduklarını göstermektedirler[95].

Kuzey cephenin ortasında yer alan taçkapı, mermerdendir. Düz tavanlı bir kavsara ile örtülüdür. Kemeri Bursa kemeri formundadır. Kavsaranın üzerinde sivri kemerli bir pencere vardır. İki yandaki mihrabiyeler dikdörtgen kesitlidir. Düz tavanla örtülü mihrabiyelerin kemeri dilimlidir. İçleri bugün ayakkabılık olarak kullanılmaktadır. Taçkapı düz, bir tarafı kavisli ve pahlı silmelerle çevrelenmiştir. Giriş açıklığı basık kemerlidir. Giriş açıklığının üzerinde enine dikdörtgen dini içerikli bir kitabe levhası vardır. Kitabede 1290/1873-74 tarihi vardır. Bu kitabe onarımların birinde konulmuş olmalıdır. Ahşap kapı kanatları yenidir (Resim 336).

Giriş açıklığından kare planlı avluya geçilmektedir. Avlu geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Pandantiflerin üzeri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Sekizgen kasnağın üzeri sivri ve dilimli kemerli çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Kasnaktaki dört sivri kemerli pencerelerde dilimli kemerli birer çökertme içerisindedir. Kubbe eteği de mukarnas dişleri ile bezenmiştir. Kubbe göbeğinde aydınlatma feneri kapatılmış, göbeğe kalemişi süslemeler yapılmıştır. Avlunun kuzeyinde ikisi duvara gömülü, ikisi serbest kare kesitli dört ahşap destekle taşınan bir kadınlar mahfili yer almaktadır. Avlunun ortasındaki havuz/şadırvan yoktur. Avlunun kuzeyindeki, taçkapının üzerindeki pencerenin doğu ve batısından çatıya çıkılmaktadır. Avlu ile doğu ve batısındaki tabhane mekanları arasında kot farkı yoktur (Resim 337-339).

Avlunun doğu ve batısında birer tabhane mekanı vardır. Tabhane mekanlarının avluya açılan kemerleri Bursa ve dilimli kemer şeklinde iki kademelidir. Kuzey-güney

[95]A. Batur, **a.g.m.**, s.164.

yönlü dikdörtgen planlı tabhane mekanlarında kuzey duvarlarına doğu-batı yönlü kemerler atılmış ve bir kare alan oluşturulmuştur. Kare alanlar birer kubbe ile örtülmüştür. Doğudaki kubbenin geçişler iki sıra üçgenlerden meydana gelmektedir. Batıdaki tabhane mekanının kubbe geçişleri üzerleri mukarnaslarla hareketlendirilmiş tromptur. Kubbe göbeklerinde birer bitkisel içerikli kalemişi madalyon vardır. Kemerlerin kuzeyindeki alanlar ise birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür. Tabhane mekanlarının alt ve üst seviye pencereleri dış cephede de olduğu şekilde birer sivri kemerli çökertme içerisindedir. Güney duvarlarında ise ortada ocak benzeri birer mihrap, mihrabın iki yanında ise sivri kemerli birer niş vardır. Yarım daire formlu mihrap çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülüdür. Kavsara köşeliklerindeki geometrik örnekli süslemeler ve çerçeve yaldızlanmıştır. Çerçevede ise silmeler, bitkisel bordürler ve meander bordürü bulunmaktadır. İki mihraptaki tek fark enlice bitkisel bordürde farklı süslemelerin olmasıdır (Resim 340-343). Ocak şekilli mihrapların üzerinde baca izi olmadığı, onarımı yapan kurum tarafından açıklanmıştır[96]. Tabhane mekanlarının güney duvarlarında pencere olmamasının nedeni de bu nişler olmalıdır. Malakari kabartma tekniğinde yapılmış süslemeler, eski fotoğraflarda bugünkü göründüğü gibi yaldızlı değil, doğal görünümdedir. Üçgen alınlık üzerinde kalemişi bitkisel bir süsleme, bugün mermer kaplı ana nişte ise ortasından kandil sarkan perde motifi bulunmaktadır. *E. H. Ayverdi*, form ve ölçüleri ile bu mihrapların birer ocak olabileceğini ancak baca araştırması yapmadığı için bunun net bir veri olmadığını da eklemektedir[97].

Avludan iki basamakla çıkılan ibadet mekanı, kare planlıdır. Geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. İbadet mekanındaki pencerelerin tümü tabhane mekanlarında da olduğu şekilde birer sivri kemerli çökertme içerisine alınmıştır. Kubbe göbeği diğer örtülerdeki gibi birer madalyonla hareketlendirilmiştir (Resim 344-346). Yapının eski fotoğrafında ise kubbe eteğini dolanan bitkisel bir bordür ve Türk üçgenlerini çevreleyen fletolar bulunmaktadır. Üst seviyedeki pencereler ise bitkisel birer tepelik ile taçlandırılmıştır[98].

[96]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.75.
[97]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.93, Res. 156.
[98]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.93, Res. 149.

İbadet mekanının güney duvarının ortasında yer alan mihrap, dikdörtgen kesitlidir. Mukarnaslı bir kavsara ile örtülüdür. Mermer mihrap basit birer silme ile çevrelenmiştir. Çerçevede yağlı boya ile yapılmış palmet fistosu vardır. Aynalıkta üst üste iki tane dikdörtgen kesitli ayet panosu bulunmaktadır. Kavsara altın yaldızla boyanmıştır (Resim 347). *Ayverdi*'nin yayındığı eski bir fotoğrafta ise mihrap bugünkü görünümünden oldukça farklıdır. Kalın bir çerçevesi bulunan mihrabın ana nişinde ortasından kandil motifi sarkan, iki yana çekilmiş bir perde motifi bulunmaktadır. Silmelerle kademelenmiş çerçeve üzerinde de bitkisel örnekli süslemeler yer almaktadır[99].

Mihrabın batısındaki ahşap minber (Resim 345) ve avlunun güneydoğu köşesindeki vaaz kürsüsü yenidir.

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Hamza Bey İmareti, avlu, ibadet mekanı ve iki tabhane mekanından meydana gelmektedir. Kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri vardır.

Yapıda avlu ve ibadet mekanı birer kubbe ile örtülüdür ve *İznik Nilüfer Hatun İmareti*[100], *Amasya Bayezid Paşa Camii*[101], *Amasya Yörgüç Paşa Camii*[102], *Bursa Muradiye İmareti* (Şekil 50), *Bursa Yıldırım İmareti* (Şekil 9), *Edirne Muradiye İmareti*[103], *Edirne Mezid Bey Camii*[104], *Filibe İmaret Camii*[105] ve *Kütahya Yakup Çelebi* İmareti'nde[106] de olduğu gibi avlu kubbesi harim kubbesinden büyük tutulmuştur.

XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen imarette, *İznik Nilüfer Hatun İmareti*[107], *İznik Yakup Çelebi Zaviyesi*[108], *Geyve İmaret Camii*[109], *Bilecik Orhan Gazi İmareti*[110],

[99] **Ay.es.**, s.93, Res. 150.
[100] Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.66.
[101] **Ay.mak.**, s.69.
[102] **Ay.mak.**, s.70.
[103] **Ay.mak.**, s.71.
[104] Plan için bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.79.
[105] **Ay.mak.**, s.71.
[106] **Ay.mak.**, s.66.
[107] **Ay.mak.**, s.66.
[108] **Ay.mak.**, s.66.
[109] **Ay.mak.**, s.67.
[110] **Ay.mak.**, s.67.

İznik Orhan İmareti, *Bursa Ali Paşa İmareti* (Şekil 15), *Milas Firuz Bey Camii*[111], *Bursa Timurtaş İmareti* (Şekil 17), *Bursa Ebu İshak Zaviyesi* (Şekil 16) ve *Bursa Aynalı (Hoca Tabib) İmareti* (Şekil 62) gibi avluya iki yönde açılan birer tabhane mekanı vardır. Bu tabhane mekanları bugün *Orhan İmareti* ve *Muradiye İmareti*'nde de olduğu gibi birer eyvan şeklindedir. Mekanlar cami işlevini kazandıktan sonra bu şekli almış olmalıdırlar.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Yapıda, taş, taş-tuğla, sırlı tuğla, alçı ve kalemişi ile yapılmış süslemeler vardır.

Taş süslemeler son cemaat yerindedir. Son cemaat yerindeki mermer ayakların başlıkları iç ve dış bükey silmelerle hareketlendirilmiştir. Başlıklar Batılılaşma dönemi özellikleri gösteren "S" "C" kıvrımlı profillere sahiptir (Resim 333).

Son cemaat yerinin ortasında, dışa çıkıntı yapan kesimin üst tarafındaki testere dişleri taş-tuğla ile yapılmıştır.

Minarede şerefe altı, eşkenar dörtgen formunda yeşil sırlı tuğlalarla hareketlendirilmiştir[112]. Tuğlaların kimisi dökülmüştür (Resim 332).

Alçı süslemeler yapıdaki kubbe geçişlerinde ve tabhane mekanlarında yer alan mihraplarındadır. Avlu, ibadet mekanı ve batıdaki tabhane mekanlarının kubbe geçişlerinin üzerleri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Tabhane mekanlarındaki mihrapların kavsara köşeliklerinde çok kollu yıldızlardan gelişen geometrik bir kompozisyon vardır. Çerçevede ise doğudakinde sadece palmet, rumi ve kıvrım dallardan meydana gelen bir bordür vardır (Resim 341). Aynı bordür *Bursa Ulu Camii*'nin mermer taçkapısının batı yan nişini de kuşatmaktadır[113]. Batıdaki mihrap çerçevesinde ise dıştan içe doğru palmet ve rumilerden meydana gelen dar bir bitkisel bordür; birleşim yerlerinde sepet örgüsü yapan, kıvrım dallarla oval bir madalyon oluşturan bitkisel süslemenin içi palmet ve rumilerle süslenmiştir. Sadece kıvrım

[111]**Ay.mak.**, s.68.
[112]Sırlı Tuğlaları minareler için bkz. A.O. Uysal, "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler", **X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.V, Ankara, 1994, s.2349-2367.
[113]Bkz. Y. Özbek, **a.g.e.**, s.211, Res.213.

dallardan meydana gelen dar bir silmeden sonra meander bordürü ile çerçeve son bulmaktadır. *Yeşil İmaret*'in alçı ocak ve dolap nişlerinde de bu meander süsleme kullanılmıştır. Alçı süslemeler malakari tekniğindedir[114].

Yapıdaki tüm kubbelerin göbeğinde rumiler, kıvrım dallarla şekillenen kalemişi birer dairesel madalyon vardır. Madalyonun iç halkasında *Yeşil İmaret*'in giriş eyvanının yan duvarlarında yer alan madalyonda da olduğu gibi bir sıra inci dizisi bulunmaktadır. Son cemaat yeri doğu biriminin güneydoğusunda yer alan pandantif üzerinde boya tabakasının altında kalemişi süslemelerin geldiği görülmektedir. Kubbedeki bu madalyonlarda boyalar altında devam ediyor gibidir. Yapılan tamirlerin birinde kubbe ve geçişlerdeki kalemişi süslemelerin üzeri örtülmüş olabilir.

Tarihlendirme:

Yapının inşa kitabesi yoktur. Yapının banisi *Hamza Bey, Çelebi Sultan Mehmed*'in baş veziri *Bayezid Paşa*'nın kardeşidir. Ankara Harbi'nde ve İstanbul'un fethinde bulunmuştur. Yapıyı *Hamza Bey*'in yaşadığı döneme XV. yy. ortaları tarihleyebiliriz[115].

Yapının kapısı üzerindeki kitabe ise onarıma aittir ve 1290 tarihlidir (Resim 348).

10-Aynalı (Hoca Tabib) İmareti[116]

İnceleme Tarihi: Ağustos 2006

Sedbaşı'na giderken solda, *Asmaaltı Sokağı* içinde yer alan imaret, *II. Murad* döneminde, *Yıldırım Darüşşifa*'sının müderrisi olan *Hoca Tabib Hüsnü Efendi* tarafından 1467 yılında yaptırılmıştır[117]. Kaynaklarda, XVII. yüzyılda camiye

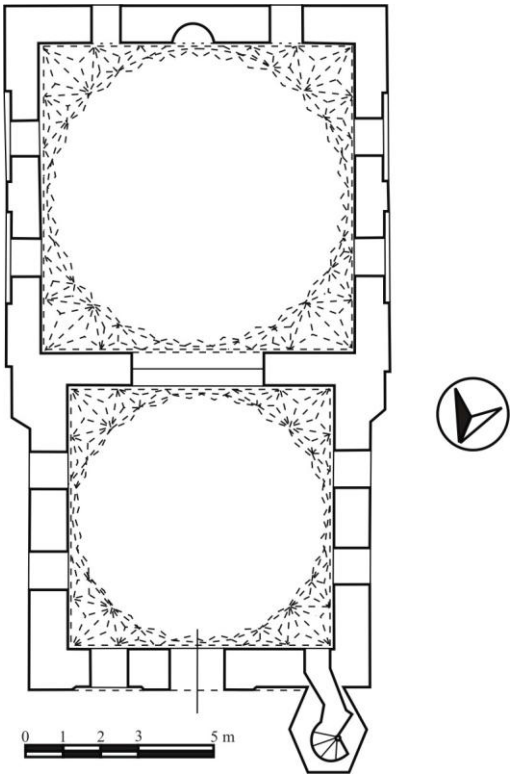
[114]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.75.
[115]**Türkiye'de Vakıf Abideler,** III, s.74-76; S. Eyice, **a.g.m.,** s.42; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.89-97; E.H. Ayverdi-İ.A., Yüksel, **a.g.e.**, s.61.
[116]Yapı halk arasında ve bazı kaynaklarda, Hoca Tabip Camii, Hoca Tayyib İmareti gibi isimlerle de anılmaktadır. Ayrıca minare şerefesinin altına sıralanmış olan aynalardan dolayı da Aynalı Mescit olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. R. Kaplanoğlu, **a.g.e**., s.32; M.S. Arık vd., **a.g.e.**, s.52.
[117]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.23; M.S. Arık vd., **a.g.e.**, s.52.

dönüştürüldüğü ve 1958 yılında *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından onartıldığı belirtilmektedir[118].

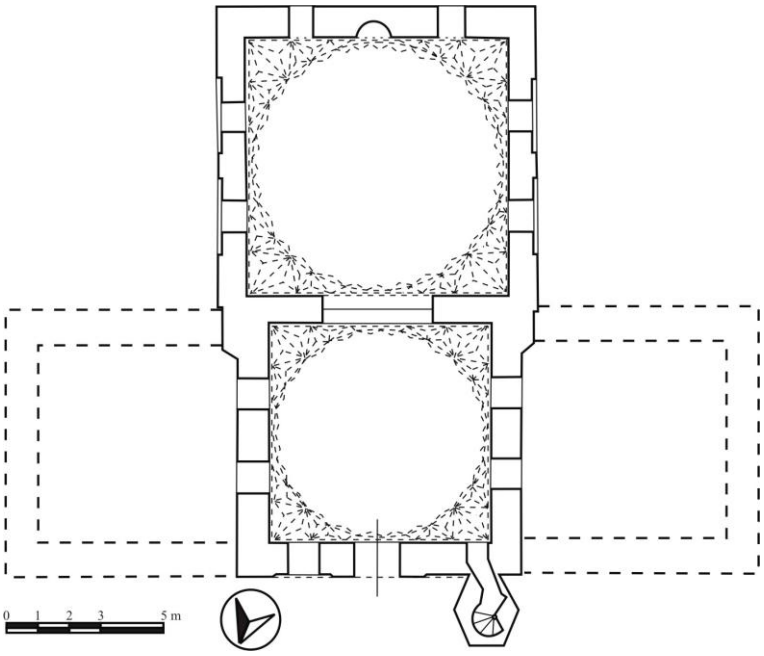
Avlu ve ibadet mekanından meydana gelen yapının kuzeybatı köşesinde bir minare vardır. Avlunun doğu ve batısındaki tabhane mekanları yıkılmıştır. Yapının son cemaat yeri yoktur (Şekil 62).

Yapıda inşa malzemesi olarak, moloz taş, düzgün kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Avlunun batı cephesinde tabhane mekanının oluğu duvar moloz taşlarla örülmüştür. İbadet mekanının batı duvarında serbest harçlama sistemi ile moloz taşlar ve üçer sıra yatay tuğla hatıllar görülmektedir. Güney duvarında alt kesim iki metreye kadar sıvanmışken, üst taraf moloz taş ve tuğla hatıllarla örülmüştür. Yapı nem aldığı için çevresine drenaj yapılmış ve bu nedenle güney duvarının alt kesimi sıvanmış olmalıdır. Kuzey duvarında, pencerelerin olduğu alt kesimlerde düzgün kesme taş, saçağın alt kesiminde ise altı sıra tuğla vardır (Resim 349-353). Kubbe ve geçişlerde tuğla kullanılmıştır. Kasnakların üzeri sıvanmış ve boya ile almaşık bir görünüm elde edilmeye çalışılmıştır. Kasnak üzerindeki dökülmeler bu garip uygulamayı ortaya çıkarmıştır (Resim 354-355). Yapının beden duvarlarının üst kesimi ikişer sıra tuğla ile tamamlanmaktadır. Güney duvarı ise iki sıra kirpi saçakla son bulmaktadır. Saçaklar yenidir. Kubbeler yeni yapılmış alaturka kiremitlerle kaplanmıştır (Resim 356). Yapının doğu kesimine bitiştirilmiş evler, yapının nefes alması engellenmiştir (Resim 354).

[118] **Türkiye'de…**, s.24.



Şekil 62. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Plan (E.H.Ayverdi'den işlenerek).



Şekil 63. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Restitüsyon denemesi (S.Eyice'den işlenerek).

Yapının tüm cephelerinde alt seviyede ikişer pencere açıklığına yer verilmiştir. Yuvarlak kemerli pencereler, yuvarlak kemerli çökertmeler içerisine alınmıştır. İbadet mekanının batı cephedeki pencerelerin çökertmeleri bir sıra testere dişi ile hareketlendirilmiştir (Resim 357).

İmaretin kuzeybatı köşesindeki minare bitişme çizgisinden de görüldüğü gibi yapıya sonradan eklenmiştir. Minarenin beşgen kaidesinin alt kesimi düzgün kesme taşlarla, üst kesimi ise üç sıra tuğla hatılla dönüşümlü olarak kullanılmış düzgün kesme taşlarla örülüdür. Köşeleri pahlanmış pabuç, silindirik gövde ve petek tuğladandır. Şerefe altı testere dişleri ile hareketlendirilmiştir. 1981 onarımında şerefenin altındaki aynalar kaldırılıp, yerine kare mozaik taşı konmuştur[119]. Külah taştandır (Resim 349-350, 359-360).

Yapının kuzey cephesi, ortada dikdörtgen formlu giriş açıklığı ve iki yanında birer pencere ile simetrik düzendedir. Sonradan yapıya eklenen minare cephe bütünlüğünü bozmakta, batıdaki pencereyi kısmen kapatmaktadır. Giriş açıklığının üzerinde üst üste yuvarlak kemerli iki pencere vardır. Basık kemerli giriş açıklığı, iki yandan birer gömme sütun ile sınırlandırılmıştır. Kapıda herhangi bir süsleme unsuru yoktur. Ahşap kapı kanatları yenidir (Resim 361). Kuzey cephenin üst kesimine seramik bir kase yerleştirilmiştir (Resim 358). Cephede son cemaat yerine ait bir iz yoktur.

Girişten kare planlı avluya geçilmektedir. Avlu geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Avlunun kuzey kesimine ahşap desteklerle taşınan bir kadınlar mahfili eklenmiştir. Çürüyen mahfil ahşapları 2003 ve 2005 yıllarında *Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü* tarafından onartılmıştır. Avlunun doğu ve batısında ikişer tane yuvarlak kemerli pencere vardır. Avluda şadırvan/havuz yoktur (Resim 362-365).

Avlu ile ibadet mekanını sivri bir kemer ayırmaktadır. Avludan iki basamakla çıkılan ibadet mekanı kare planlıdır. Geçişleri Türk üçgenleri ile sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Doğu, batı ve güney duvarlarının alt seviyesinde ikişer yuvarlak kemerli pencere vardır. İbadet mekanının kubbe göbeği altıgen formlu kalemişi süsleme ile hareketlendirilmiştir (Resim 366-369).

[119]M.S. Arık vd., **a.g.e.**, s.52.

Yarım daire formlu mihrap nişi çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülüdür. Mihrap ana nişi ve çerçeve mermer kaplanmıştır. Üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yoktur. Aynalığında dini içerikli yazı, iki satırdır (Resim 370).

Mihrabın batısında yer alan minber aynalığındaki geometrik kompozisyon, kazıma tekniğinde yapılmıştır (Resim 367). Bazı kaynaklarda minberin mescit olarak yapılmış yapının camiye dönüştürülmesinden sonra, XVII. yüzyılda yapıya eklendiği belirtilmektedir[120]. İbadet mekanının güneydoğu köşesindeki ahşap vaaz kürsüsü yenidir (Resim 368).

Mimari Özellikler ve Karşılaştırma:

Yapı, avlu ve ibadet mekanından meydana gelmektedir. Kuzeybatısındaki minare yapıya sonradan eklenmiştir.

Yapının tek kubbeli ve önünde bir son cemaat yeri olan bir mescit olduğu, daha sonradan son cemaat yerinin büyütülerek yapıya eklendiği iddia edilmektedir[121]. İmaretin doğu cephesinde yapılar bulunduğu için cephe üzerinde araştırma yapamadık, ancak batı cephe üzerinde görebildiklerimiz yapıda bazı değişikliklerin yapıldığını göstermektedir. Cephede kuzeydeki avlu ile güneydeki ibadet mekanının duvar örgüsünde farklar iki kesimin farklı zamanlarda inşa edildiğini ya da kuzey kesimin batı tarafında başka bir mekanının var olduğunu göstermektedir. İbadet mekanı ile avlunun birleşmesi gereken yerde duvar diş yapmıştır (Resim 353). Kalan izlerden avlunun doğusunda ve batısında birer mekan olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekanların varlığı, duvar örgüsündeki farkı da açıklamaktadır. İç duvarlar sıvanacağından dış duvarlardan daha özensiz bir duvar örgüsü kullanılmış olmalıdır. İki mekanın birleştiği yerde alt kesim ve bir kemerin yarısı ibadet mekanının duvar örgüsünde devam ederken, üst kesim avlunun duvar örgüsündedir. Buradaki yarım kemer, yukarıda da bahsedildiği gibi son cemaat yerinin kemeri olamaz. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti'nde avlu, ibadet mekanından daha küçüktür. Araştırmamıza konu olan diğer dokuz yapıda böyle bir uygulama görülmemektedir. Ancak *Milas Firuz Bey İmareti*[122] ve *İznik Yakup Çelebi*

[120]**Türkiye'de Vakıf Abideler…**, III, s.24.
[121]**Ay.yer.**
[122]Plan için Bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s.68.

Zaviyesi[123] gibi tabhaneli camilerde de avlu ibadet mekanından daha küçüktür. Yapının ilk inşası ile ilgili kesin bilgilerimiz yoktur. Kesin olmamakla birlikte, *S. Eyice*'nin restitüsyonu (Şekil 63) ve yukarıdaki ünik örnekleri dikkate alacak olursak, yapının bir tabhaneli cami olarak inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Yapının ibadet mekanının kubbe göbeğindeki kalemişi bezeme dışında süslemesi yoktur. Yeşil renge boyanmış altıgen formlu geometrik süslemenin uçlarından ovalleşen kollar çıkmaktadır. Bu kollar siyah renktedir (Resim 369).

Bazı kaynaklarda minberin XVII. yüzyılda yapıya eklendiği belirtilmektedir[124]. Minber ve dolap aynalığında sekizgen, altıgen, beş kollu yıldızlardan gelişen geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Süslemeler kazıma tekniğinde yapılmıştır. Köşk aynalığında eşkenar dörtgenlerden gelişen süsleme ile korkuluktaki yeni yapılmış girift süsleme ajur tekniğindedir (Resim 367).

Tarihlendirme:

Yapının inşa kitabesi yoktur. Kaynaklardan yapının *II. Murad* döneminde, 1467 yılında *Yıldırım Darüşşifa*'sının müderrisi olan *Hoca Tabib Hüsnü Efendi* tarafından yaptırıldığını öğrenmekteyiz[125].

[123]S. Eyice, **a.g.m.**, s.66.
[124]**Türkiye'de Vakıf Abideler…**, III, s.24.
[125]**Ay.es.**, s.23; M.S. Arık vd., **a.g.e.**, s.52.

V-DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

V. A. TABHANELİ CAMİLERİN PLAN ÖZELLİKLERİ VE MİMARİ UNSURLARI

XIV. yüzyılın başında kurulma aşamasında yeni bir devlet olan Osmanlı Devleti, Anadolu'ya ve Rumeli'ye doğru genişlemiş ve bu genişleme çabalarında devlet yeni imar hareketlerine ihtiyaç duymuştur. Osmanlı Devleti yeni bir coğrafyaya yerleşmiş ve bu yeni topraklara kendi kültür ve sanatlarını getirmekle beraber, yeni oluşumlardan da etkilenmiştir. Bu yeni siyasi oluşum mimariyi de etkilemiş, sosyal, siyasal ve dini konuların aynı çatı altında birleşmesine olanak sağlayan bir yapı tipini ortaya çıkarmıştır. Çeşitli sınıflardan kişilerin toplumu yönlendirmeleri siyaseti de etkilemiş, Osmanlı sultanları ve devlet ileri gelenleri, bu kişi ve kurumlar için zaviyeler ve tabhaneli-camiler inşa ettirmişlerdir. İşlevsel özelliklerindeki farklılıklarla XIV-XV. yüzyıl Osmanlı Mimarisi'ne damgasına vuran bu plan şeması, dönemin siyasi ve sosyal yapısından etkilenerek meydana gelmiştir.

Tabhaneli camiler ile onlara hizmet eden sosyal müesseseler arasında bir paralellik vardır. Örneğin arkaik özelliklerle XIV. yüzyılda görülmeye başlayan bu plan tipindeki yapılar farklı formlarda gelişerek XVI. yüzyıl ortalarına kadar süren bir devre içinde inşa edilmiş, Ahilik müessesesinin XVI. yüzyıldan sonra önemini ve anlamını kaybederek bir esnaf teşkilatı halini almasından sonra bu yapı tiplerine ve onların kurumlarına ihtiyaç azalınca onlar da yavaş yavaş ortadan kalmıştır.

Araştırmacıların önemli üzerinde durdukları iki nokta bu yapıların kökeni ve fonksiyonudur. Değişik fikirler ileri sürülmekteyse de birçok araştırmacı bu tipin eyvanlı ve kapalı avlulu Selçuklu medreselerinden geliştiğini kabul etmektedir.

Tabhaneli camilerin XIV. yüzyıl başından XV. yüzyıl ortalarına kadar pek değişmeyen bazı katı karakteristik özellikleri vardır:

Tabhaneli camiler; son cemaat yeri, minare gibi yardımcı unsurlar dışında üç ana mekandan oluşmaktadır. Kuzeydeki son cemaat yeri girişinden, iç avlu=kapalı avlu ya da orta avlu diye adlandırılan bir mekana girilmektedir. Bu mekan diğer mekanlara

geçişi sağlayan dağılım mekanıdır. Bu mekanın ortasında fıskiyeli havuz veya şadırvan olur, bu da buranın ibadet için uygun olmadığını göstermektedir. Kubbesinin ortasında aydınlatma feneri olur. Zemin kotu diğer mekanların zemin kotundan daha düşüktür; kot sorunu, aydınlatma feneri ve şadırvan gibi unsurlarıyla bu mekan diğer mekanlardan farklıdır. Avlu genellikle diğer mekanlardan daha büyüktür ve daha büyük ve yüksek bir kubbe ile vurgulanır. Avlunun güneyinde ibadet mekanı bulunur. Zemin kotu avludan daha yüksektir, avludan birkaç basamakla bu mekana çıkılır. İbadet mekanını vurgulamak için, avlu ile ibadet mekanı arasında enlice bir kemer olur. Tabhaneli camilerde üçüncü mekan grubu, tabhane mekanıdır. Tabhane mekanlarının giriş çıkışı erken örneklerde sadece avluya açılır. Bu mekanların ibadet mekanı ile ilişkisi yoktur. Bu mekanların kotu da avludan daha yüksektir. Bu mekanlara, dolaplar, nişler, ocaklar inşa edilmiştir. Bu dönem yapılarında genellikle tuğla hatıllı taş malzemeden oluşan almaşık duvar örgüsü tercih edilmiştir. Bu yapılarının hemen hepsinde bir son cemaat yeri ile karşılaşılır. Selçuklular döneminde dini yapılarda görülmeyen son cemaat yeri, Beylikler döneminden itibaren ve Erken Osmanlı dönemi tek üniteli camilerinde görülmektedir. Yapıların pek çoğunda, istisnai birkaç örnek hariç, anıtsal taçkapılar yoktur. Son cemaat yeri orta birimi genellikle daha yüksek ve daha vurgulu verilmektedir. Son cemaat yerinde genellikle kubbe ve aynalı manastır tonozu örtü olarak tercih edilmektedir.

Erken tarihli yapılarda, yapıların cephelerinin üst kesimi sağırdır, üst kesimlerde pek fazla pencere yoktur. Pencereler, alt taraftakiler düz atkı taşlı sivri kemerli alınlıklı, üst taraftakilerde sivri kemerli açıklıklar şeklindedir.

Erken Osmanlı dönemi mimarisinde örtüde kubbe ve aynalı manastır tonozu, geçişlerde ise, Türk üçgeni, tromp ve pandantif tercih edilmiştir. Türk üçgenleri erken örneklerde yalın, geç örneklerde plastiktir.

Kirpi saçak almaşık örgülü duvar tekniğine sahip yapılarda, profilli silmeli saçaklar ise, taş ve mermer kaplamalı yapılarda görülür.

Tabhaneli camilerde, XV. yüzyılın ortalarından itibaren mekanların dağılımında, sayılarında ve boyutlarında bir takım değişiklikler olmaktadır. Bu camilerde çözülmenin

görüldüğü en somut örnek, *Ankara Karacabey İmareti* ile başlayan ibadet mekanının yarım kubbeyle örtülmesidir. Bu tarihten itibaren yapılarda bir küçülme başlamaktadır.

Erken dönem yapılarında iki mekan arasında kot farkı çok belliydi, zaman ilerledikçe bu ortadan kalkmıştır. *Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti* ve *İstanbul Rum Mehmet Paşa Camii*'nde de görüldüğü gibi, eş büyüklükte örtülü ibadet mekanı ve orta avlu arasında kot farkı yoktur. Artık iki birim ana mekan olarak değerlendirilmektedir.

Daha sonraki örneklerde *Edirne II. Bayezid* ve *Tokat Hatuniye* camilerinde olduğu gibi, orta avlunun tamamen ortadan kalktığı, sadece kare planlı kubbeyle örtülü bir ibadet mekanının varlığı söz konusudur. *İstanbul II. Bayezid Camii*'de merkezi planı ile bu tip camilerin gelişiminde önemli bir rol oynar.

Asıl büyük çözülme tabhane mekanlarında ortaya çıkmıştır. Geç dönem yapılarında, tabhane mekanlarının orta avluyla ilişkisi kalmamıştır. *Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti*'nde yapının iki yanındaki ikişer tabhane mekanının arasına dağılım görevi gören bir eyvan yerleştirilmiştir. *İstanbul Mahmut Paşa İmareti*'nde ise, ana mekanın üç yönünün "U" şeklinde dolanan bir koridorla tabhane mekanına ulaşılmaktadır. *İstanbul Davut Paşa Camii*'nde ise ibadet mekanının doğu ve batısına yerleştirilmiş birer tabhane mekanına giriş kuzeydeki birer eyvanla sağlanmıştır. Buna karşı *Edirne* ve *İstanbul II. Bayezid* camileri dört eyvanlıdır. Eyvanların köşelerindeki mekanlar haçvari planlı, dokuz birimlidir ve her birim birer kubbe ile örtülüdür. Girişleri de son cemaat yerinden sağlanmaktadır.

Yapılarda orta avlunun tamamen ortadan kalkmasıyla, *Edirne* ve *İstanbul II. Bayezid* camilerinde de olduğu gibi kuzeyde dört yönden revakla çevrili büyük avlular yer alır.

Bu dönemde yapıların kuzey cephelerinde daha dengeli, olgun, simetrik bir anlayış görülmektedir. Ortada taçkapı, iki yanında ortalarında bir dış mihrap bulunan iki pencere ile üst kesimde sivri kemerli sade açıklıklar yer almaktadır. Bu şema *Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti, İstanbul Davut Paşa Camii, Edirne II. Bayezid* ve *Tokat Hatuniye* imaretlerinde görülmektedir.

XV. yüzyılın ortalarından itibaren bazı taçkapıların iç yüzeylerinde de taçkapı uygulaması görülmektedir. Son cemaat yerinin yarattığı baskıdan dolayı taçkapı içe doğru genişlemektedir. Benzer taçkapıları *Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti*, *İstanbul Mahmut Paşa* ve *İstanbul Davut Paşa* camilerinde görmek mümkündür. XV. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlayıp, XV. yüzyılın ortalarından itibaren sayıca artan bir uygulama da, taçkapıların kavsaralarında görülen sarkıt uygulamasıdır. *Ankara Karacabey, İstanbul Mahmut Paşa* ve *Tokat Hatuniye* imaretlerinde böyle bir uygulama dikkat çekmektedir. XV. yüzyıldan başlayıp Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar çoğu yapının taçkapı ve mihrap sütuncelerinde kum saati başlıklar kullanılmıştır. *Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti*'nde mihrapta, *İstanbul Davut Paşa* ve *İstanbul II. Bayezid* camilerinde ise taçkapı ve mihraplarda kum saati başlıklar görülmektedir.

Erken dönemde özellikle Bursa yapılarında sıklıkla kullanılan almaşık örgü azalsa da bazı örneklerde devam etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra bir kalker taşı olan, Trakya'ya özgü, küfeki taşının tercih edildiği görülmektedir. *İstanbul Mahmut Paşa Camii*'de küfeki, *Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti*'nde mermer, *İstanbul Davut Paşa Camii* kesme taş kaplanmıştır.

Özgün bir yapı tipi olan, belirli bir ihtiyaçtan doğan ve erken Osmanlı dönemine damgasını vuran tabhaneli camiler, zamanla artık onlara ihtiyaç kalmadığı için inşa edilmemeye başlanmış ve mevcut yapılarda ya zamana yenilmiş ya da işlev değiştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin genişleme çabalarında devlet yeni imar hareketlerine ihtiyaç duymuştur. Osmanlı sultanları, Batı Anadolu'da, yeni fethedilen şehirlerde hızlı bir imar faaliyetine başlayıp, birçok şehri adeta yeniden kurmuşlardır. Bursa, İznik, Merzifon, Amasya, Bolu, Edirne, Dimetoka, Filibe gibi şehirleri geliştirip, buralarda önemli eserler meydana getirmişlerdir[1]. Tabhaneli camilerde yoğunlukla bu şehirlerde görülmektedir. Tabhaneli camilerin şehirlere dağılımı şöyledir:

[1]İ.A. Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı-Türk Dönemi Bursa Mimarisi", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, 1996, s.159.

1.Bursa Orhan İmareti (1339), (1417)[2]

2.Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) İmareti (1385)[3]

3.Bursa Yıldırım (I. Bayezid) İmareti (1399-1400)[4]

4.Bursa Ali Paşa İmareti (Vakfiye 1394)[5]

5.Bursa Ebu İshak Zaviyesi=(Baba İshak) (XIV. yy. sonu)[6]

6.Bursa Timurtaş Paşa (Demirtaş) İmareti (XIV. yy. başı)[7]

7.Bursa Yeşil İmaret (1413-20)[8]

8.Bursa Muradiye İmareti (1425-26)[9]

9.Bursa Hamza Bey İmareti (XV. yy. ortaları)[10]

10.Bursa Aynalı (Hoca Tabib) İmareti (Fatih devri)[11]

11.Edirne I. Bayezid İmareti (XV. yy. sonları)[12]

12.Edirne Gazi Mihal İmareti (1422)[13]

---

[2]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.152; S. Eyice, **a.g.m.,** s.37; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.61-63; K. Baykal, **a.g.e.**, s.102-3; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.301-303; E.H. Ayverdi, "Bursa Orhan…, s.69-83; H. Wilde, **Brussa**, s.11-12; S.K. Yetkin, **İslam Ülkelerinde Sanat**, İstanbul, 1984, s.63; E.H. Ayverdi, "Orhan Gazi…, s. 115-155; G. Cantay, **a.g.e.**, 31; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.12-14.

[3]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.129-34; K. Baykal, **a.g.e.**, s.27-28; Y. Demiralp, "Hüdavendigâr Camii", **a.g.e.**, s.120-123; S. Eyice, **a.g.m.,** s.32; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.247-50; A. Gabriel, "Bursa'da…, s.37-43; M.T. Gökbilgin, "Murad I Tesisleri…, s.217-234; G. Öney, **Beylikler…**, s.15; G. Cantay, **a.g.e.**, s.26-32; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.231-64; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.14-15.

[4]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.228-33; S. Eyice, **a.g.m.,** s.36; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.419-40; K. Baykal, **a.g.e.**, s.155; Y. Demiralp, "Yıldırım Külliyesi", **a.g.e.**, s.105-106; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.22-24.

[5]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.15-17; K. Baykal, **a.g.e.**, s.79-80; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.238; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.385-87.

[6]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.51-55; S. Eyice, **a.g.m.**, s.35; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s. 393-96.

[7]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.44-50; S. Eyice, **a.g.m.**, s.37; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.387-92; K. Baykal, **a.g.e.**, s.111-12; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.313-14; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.24-25.

[8]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.216-27; S. Eyice, **a.g.m.,** s.38; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.61-63; K. Baykal, **a.g.e.**, s.137-39; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.331-78; Y. Demiralp, "Yeşil Cami", **a.g.e.**, s.103-104; S.K. Yetkin, **a.g.e.**, s.63-4; Ö. Onat, **a.g.t.**; E. Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi", s.31-35; H. Wilde, **a.g.e.**, s.36-50; G. Cantay, **a.g.e.**, 35; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.28-50.

[9]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.135-37; S. Eyice, **a.g.m.,** s.38; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.61-63; K. Baykal, **a.g.e.**, s.39-40; Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.265-68; Y. Demiralp, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.113-14; H. Wilde, **a.g.e.**, s.51-56; G. Cantay, **a.g.e.**, 35; A. Gabriel, **a.g.e.**, s.106-111; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.53-55.

[10]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, III, s.74-76; S. Eyice, **a.g.m.**, s.42; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.89-97; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.61.

[11]S. Eyice, **a.g.m.**, s.49; K. Baykal, **a.g.e.**, s.90; A. Gabriel, **a.g.e.**, s.143.

[12]S. Eyice, **a.g.m.**, s.35; İ. Kuyulu, "Yıldırım Külliyesi", **a.g.e.**, s.193-95; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s. 484-94.

13.Edirne II. Murad (Muradiye) Zaviyesi (1435-36)[14]

14.Edirne II. Bayezid İmareti (1484-88)[15]

15.Edirne Mezid Bey İmareti (1441-42)[16]

16.Edirne Beylerbeyi İmareti (1429)[17]

17.İstanbul Mahmud Paşa Camii (1462)[18]

18.İstanbul Murad Paşa Camii (1470-71)[19]

19.İstanbul Üsküdar Rum Mehmed Paşa Camii (1471-72)[20]

20.İstanbul Davud Paşa Camii (1485)[21]

21.İstanbul II. Bayezid Camii (1500-1505)[22]

22.İstanbul Üsküdar Kara Davud Paşa Camii (16. yy. başları)[23]

23.İstanbul Sultan Selim Camii (1521-22)[24]

24.Amasya Bayezid Paşa İmareti (1414-19)[25]

25.Amasya Yörgüç Paşa İmareti (1428)[26]

26.Amasya Sofular Camii (1485)[27]

27.Amasya Hızır Paşa Camii (XV. yy.)[28]

28.İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388)[29]

---

[13]S. Eyice, **a.g.m.**, s.38.
[14]S. Eyice, **a.g.m.**, s.39; İ. Kuyulu, "Muradiye Külliyesi", **a.g.e.**, s.180-81; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.55-56.
[15]S. Eyice, **a.g.m.**, s.45; İ. Kuyulu, "II.Bayezid Külliyesi", **a.g.e.**, s.189-93; S. Bayrakal, **a.g.e.**, s.83-95; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, İstanbul, 1983, s.106-116.
[16]S. Eyice, **a.g.m.**, s.40.
[17]S. Eyice, **a.g.m.**, s.39; İ. Kuyulu, "Beylerbeyi Camii", **a.g.e.**, s.187-88.
[18]S. Eyice, **a.g.m.**, s.42; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.443-50; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.64-73.
[19]S. Eyice, **a.g.m.**, s.43; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.466-72.
[20]S. Eyice, **a.g.m.**, s.43; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.482-90.
[21]S. Eyice, **a.g.m.**, s.45; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.327-34; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s.235-39; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.75-77.
[22]S. Eyice, **a.g.m.**, s.46; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s. 191-98.
[23]S. Eyice, **a.g.m.**, s.46.
[24]S. Eyice, **a.g.m.**, s.47.
[25]S. Eyice, **a.g.m.**, s.37; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.211-15.
[26]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.216-19; S. Eyice, **a.g.m.**, s.39.
[27]S. Eyice, **a.g.m.**, s. 44; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.232-34; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s.8-10.
[28]**Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s. 247-49.
[29]Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.239-42; S. Eyice, **a.g.m.**, s.33; S. Eyice, "İki Türk…, s.107; R.H. Ünal, "Nilüfer Hatun İmareti", **a.g.e.**, s.130-31; G. Öney, **a.g.e.**, s.15-16; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.320-28.

29.İznik Yakup Çelebi Zaviyesi (XIV.yy.ın son çeyreği)[30]

30.İznik Orhan Gazi İmareti (1325)[31]

31.Afyon İmaret Camii (1482)[32]

32.Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti (1795-96)[33]

33.Tokat Horozlu İmaret (XV. yy. başları)[34]

34.Tokat Hatuniye İmareti (1485)[35]

35.Milas Firuz Bey İmareti (1394-95)[36]

36.Fethiye/Malatya Uzun Hasan Camii[37]

37.İnegöl İshak Paşa İmareti (1486)[38]

38.İnecik (Eğnecik)/Tekirdağ İmaret Camii=Hüseyin Bey Camii (1498-99)[39]

39.Sincanlı/Afyonkarahisar Sinan Paşa İmareti (1524-25)[40]

40.Yenişehir Seyyid Mehmed Dede Zaviyesi=Postinpuş Baba Zaviyesi (XIV.yy. 1326-1389 I. Murad dönemi)[41]

41.Geyve İmaret Camii (XIV. yy.)[42]

42.Gevye Sinan Bey Mescidi-Zaviyesi (Temmuz 1746)[43]

43.Bitlis Şerefiye İmareti (XVI. yy.)[44]

---

[30]S. Eyice, **a.g.m.**, s.33; A.S. Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, I, Ankara, 1938, s.66; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s. 253-56; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.328-31.
[31]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.167-71; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.242-45.
[32]S. Eyice, **a.g.m.**, s.43; E.H., Ayverdi, **a.g.e.**, III, s. 252.
[33]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s. 1-16; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.109-116; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s.78-80.
[34]S. Eyice, **a.g.m.**, s.37.
[35]S. Eyice, **a.g.m.**, s.45; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s. 380-88.
[36]S. Eyice, **a.g.m.**, s.36; R.H. Ünal, "Milas Firuz Bey Camii", **a.g.e.**, s.39-40; G. Öney, **a.g.e.**, s.14; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.514-23.
[37]S. Eyice, **a.g.m.**, s. 44.
[38]S. Eyice, **a.g.m.**, s. 44; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.294-98; Ş. Çakmak, "İshak Paşa Külliyesi", **a.g.e.**, s.151-53; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.118-121.
[39]S. Eyice, **a.g.m.**, s. 46; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s.153-56.
[40]S. Eyice, **a.g.m.**, s.47; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.145-49.
[41]S. Eyice, **a.g.m.**, s.33; R.H. Ünal, "Postinpuş Baba Zaviyesi", **a.g.e.**, s.149-51; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.208-16.
[42]S. Eyice, **a.g.m.**, s.34.
[43]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.275-77.
[44]S. Eyice, **a.g.m.**, s.49; A. Uluçam, **Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı –II- Bitlis**, Ankara, 2002, s.25-31.

44.Trabzon Büyük İmaret (XVI. yy. başları)[45]

45.Diyarbakır Fatih Paşa İmareti (XVI. yy. başları)[46]

46.Silivri Piri Paşa İmareti (1530-31)[47]

47.Bilecik Orhan Gazi İmareti (XIV.yy.)[48]

48.Balıkesir I. Bayezid İmareti[49]

49.Kurşunlu Yukarı Camii[50]

50.Tire Yeşil İmaret (1441)[51]

51.Kütahya İmaret (Karacabey) Camii (1411)[52]

52.Ankara İmaret Camii (1440)[53]

53.Kastamonu İsmail Bey İmareti (1454)[54]

54.Karacabey/Bursa Karacabey İmareti (1456-57)[55]

55.Üsküp (Yugoslavya) Alaca Camii (1438-39)[56]

56. Üsküp (Yugoslavya) İsa Bey Camii (1475-76[57]

57.Filibe (Bulgaristan) İmaret Camii=Şihabüddin Paşa Camii (1430)[58]

58.Selanik (Yunanistan) Alaca (İshak Paşa/İshakiye Camii) İmareti (1486-87)[59]

59.Rodos Süleymaniye İmareti (XVI. yy. başları)[60]

---

[45]S. Eyice, **a.g.m.**, s.46.
[46]**Ay.mak.**, s.47; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s.424.
[47]**Ay.mak.**, s.47.
[48]Y. Demiriz, "Bilecik'te…, s.165-172; E.H. Ayverdi, "Orhan Gazi…, s. 140-44; G. Öney, **a.g.e.**, s.5-6; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, I, s.36-40; S. Erken, **a.g.e.**, II, s.62-67.
[49]S. Eyice, **a.g.m.**, s.36.
[50]**Ay.yer.**
[51]**Ay.mak.**, s.40; İ. Kuyulu, "Yahşi Bey (Yeşil İmaret)", **a.g.e.**, s. 67-68.
[52]**Ay.mak.**, s.40.
[53]**Ay.mak.**, s.41; **Türkiye'de Vakıf Abideler**, I, s.385-90.
[54]**Ay.mak.**, s.41.
[55]**Ay.mak.**, s.41; E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.263; R.H. Ünal, "Karacabey Camii", **a.g.e.**, s. 154-55; Y. Ötüken-vd, **a.g.e.**, IV, s.371-75.
[56]S. Eyice, **a.g.m.**, s.40; E.H. Ayverdi, "Yugoslavya'da Türk Abideleri", **Vakıflar Dergisi,** III, Ankara, 1957, s.4; E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya,** C.3, 3.Kitab, İstanbul, 1981, s.254-58.
[57]E.H. Ayverdi, **a.g.e.,** C.3, s.250-54; S. Eyice, **a.g.m.,** s.43; E.H. Ayverdi, "Yugoslavya'da…, s.5; E.H. Ayverdi-İ.A. Yüksel, **a.g.e.,** s.80-82.
[58]S. Eyice, **a.g.m.**, s.39; E.H. **Avrupa'da Osmanlı…**, C.4, 4.Kitab, s.156-59.
[59]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, C.4, 5. Kitab, s.351; S. Eyice, **a.g.m.**, s.44; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s.362-64; S. Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", **Türkiyat Mecmuası,** XI, 1954, s.168-69.

60.Saraybosna (Yugoslavya) Gazi Hüsrev Bey Camii (1530-31)[61]

61.Halep Hüsreviye Camii (1545-46)[62]

62.Serez (Yunanistan) Mehmed Bey Camii (1492)[63]

63.Vezirköprü/Amasya Taceddin Paşa Camii[64].

V. B. İNŞA MALZEMESİ VE TEKNİK

Bursa'daki tabhaneli camilerde yapıların dış cephe duvarları, kesme taş başta olmak üzere, kabayonu taş, moloz taş, dere taşı, mermer ve tuğla ile inşa edilmiştir. Yapılarda bu malzemelerin kullanılmasında dönemin sosyo-ekonomik yapısı ve coğrafi bölge özelliğinin önemi büyüktür. Tuğla, Bursa'daki tabhaneli camilerde çoğunlukla kemer, kubbe ve minare gibi bazı mimari unsurların inşasında ve süslemede kullanılmakla beraber, dış cephelerde almaşık örgünün unsurlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu almaşık örgünün sıklıkla Bursa'da kullanılmış olmasında, kentteki Bizans yapılardan etkilenmiş olması ve Bursa'da tuğla malzemenin daha rahat bulunmasından kaynaklanıyor olmaktadır. Bursa'daki tabhaneli camilerin sekizinde dış cephe duvarlarında tuğlanın, daima taş ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Tuğla, düzgün kesme taş, moloz taş, kabayonu taş ya da dere taşı ile inşa edilmiş duvarlarda birkaç sıradan oluşan yatay hatıl olarak kullanılmıştır. Anadolu-Türk mimarisinde yoğunlukla Bursa yapılarında kullanılan almaşık duvar örgüsü, Bizans kökenlidir. Almaşık teknikte, düzenli taş sıraları arasına, yatay tuğla hatıllar yerleştirilmektedir. Bazı örneklerde taşlar dikey şekilde yerleştirilmiş tuğlalarla kasetlenmektedir. Bursa'daki tabhaneli camilerin sekizinin duvarları almaşık düzendedir. *Orhan İmareti*'nde son cemaat yeri duvarları, örgü tekniği ve malzeme bakımından diğer duvarlardan farklıdır (Resim 5). Son cemaat yeri duvarlarının üst kesiminde, bir sıra düzgün kesme taş ve üç sıra tuğladan oluşan almaşık örgü görülmektedir. Diğer

---

[60]S. Eyice, **a.g.m.**, s.47; H. Balduccı, **Rodos'ta Türk Mimarisi**, Ankara, 1943, s.118; Z. Çelikkol, **Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe**, Ankara, 1986, s.51.
[61]S. Eyice, **a.g.m.**, s.48; E.H. Ayverdi, "Yugoslavya'da Türk Abideleri", s.48; E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı…**, C.II, 3.Kitab, s.341-50.
[62]S. Eyice, **a.g.m.**, s.48; F. Yenişehirlioğlu (Çalışlar), **Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları**, Ankara, Temmuz 1989, s.123; E. Egli, **Sinan**, Zürich, 1953, s.57-57.
[63]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, C.4, 5.Kitab, s.361; İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s.366-68.
[64]İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, V, s. 407-10.

duvarlar ise deretaşı ve kabayonu taş ve tuğlalar ile örülmüştür. Taş-tuğla sıralaması düzenli değildir. Yapılan onarımlarda derzler yok olmuştur ve sonradan yapılan derzler nedeniyle tuğlalar arasındaki kabayonu taşlar algılanamamaktadır. Kimi yerlerde ise derzler boyanarak tuğla görünümü verilmiştir. *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti* (Resim 349-354) ve *Muradiye İmareti*'nde de (Resim 273-276) kayrak taşı, farklı boyutlarda ve formlarda taşlar, iki ya da üç sıra tuğla hatılla dönüşümlü olarak kullanılmıştır. *Ali Paşa İmareti*'nde, düzgün kesme taşlar, üçer sıra yatay birer sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir (Resim 138-140). *Hüdavendigâr İmareti* (Resim 40-44) ve *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde (Resim 175-179) duvarlar düzgün kesme taş ve üçer sıradan oluşan tuğla ile alternatif şekilde örülmüştür. Almaşık örgünün kullanıldığı bu yapılar, XIV. yüzyılın ilk yarısı ile XV. yüzyılın ortaları arasında inşa edilmişlerdir.

Bursa'daki tabhaneli camiler içerisinde dış cephe duvarlarının tamamen düzgün kesme taş ile kaplandığı örnek karşımıza çıkmamıştır. Bu durumun nedeni, Bursa'daki tabhaneli camilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarına rastlaması, ülkenin ekonomik gücünün henüz güçlü olmaması ve coğrafyanın getirisinden kaynaklanmaktadır.

Yıldırım (Resim 90-93) ve *Yeşil* imaretlerinin (Resim 204-208) dış duvarları ise mermer kaplamadır. Devletin siyasi gücünü ispatlama arzusundan kaynaklanan bu durum sadece bu iki yapıda karşımıza çıkmaktadır.

V. C. CEPHE DÜZENİ

Bursa'daki tabhaneli camilerin kuzey cephelerine *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti* (Şekil 62) ve *Yeşil İmaret* (Şekil 24) dışında bir son cemaat yeri eklenmiştir. Yapıların kuzey duvarlarında ise genellikle bir simetri söz konusudur. *Timurtaş Paşa Zaviyesi* (Resim 175), *Ebu İshak Zaviyesi* (Resim 156) ve *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti*'nde kuzey cephede ortadaki giriş açıklığının iki yanında birer pencere vardır (Resim 349). *Muradiye İmareti* (Resim 298) ve *Orhan İmareti*'nde (Resim 20) ise giriş açıklığın yanında iki adet pencere açıklığına yer verilmiştir. *Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerin kuzey cepheleri diğer yapılara göre daha hareketlidir. Giriş açıklığının iki yanında aralarında

birer adet dış mihrap bulunan iki pencere bulunmaktadır (Resim 100-101, 204). *Ali Paşa İmareti*, *Hamza Bey İmareti* ve *Hüdavendigâr İmareti*'nde ise kuzey cephe, giriş açıklığı dışında sağırdır. Kuzey cephe *Yeşil*, *Yıldırım* ve *Muradiye* imaretlerinde üst seviyedeki şahnişinlerle daha da zengin bir görünüme sahip olmuştur (Resim 105, 204, 304).

Tabhaneli camilerde tabhane mekanları ve ibadet mekanı ana kütleden dışarı doğru taşıntı yapmaktadır. Farkı sayılarda, avlunun iki yanına konumlanmış tabhane mekanlarının dışa bakan duvarlarına ve güney duvarlarının alt kesimine genellikle bir ya da iki pencere açılmıştır. *Timurtaş Paşa Zaviyesi* (Şekil 17), *Ali Paşa İmareti* (Şekil 15), *Hamza Bey İmareti* (Şekil 61), *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti* (Şekil 62) ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nin (Şekil 16) ikişer tabhane mekanı vardır. *Ebu İshak Zaviyesi* dışında diğer yapıların tabhane mekanlarının dışa bakan duvarlarında alt seviyede ikişer pencere açıklığı bulunurken, *Ebu İshak Zaviyesi*'nde pencere sayısı birdir. Tabhane mekanlarının güney duvarlarında ise *Timurtaş Paşa Zaviyesi* ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nde birer pencere, *Ali Paşa İmareti*'nde iki adet pencere yer alırken, *Hamza Bey İmareti*'nde tabhane mekanının güney duvarı sağırdır. *Muradiye İmareti* (Şekil 50) ve *Orhan İmareti*'nde tabhane sayısı dörttür (Şekil 3). Tabhane mekanlarının dışa bakan duvarlarının alt seviyesinde *Muradiye İmareti*'nde üç, *Orhan İmareti*'nde iki pencere açıklığına yer verilmiştir. İki yapının tabhane mekanlarının güney duvarlarında ise bir adet pencere vardır. Altışar tabhane mekanı olan *Yeşil* (Şekil 24) ve *Hüdavendigâr* (Şekil 7) imaretlerinde tabhane mekanlarının dışa bakan duvarlarında üçer pencere açıklığı vardır. *Hüdavendigâr İmareti*'nde tabhane mekanının güney duvarı sağırken, *Yeşil İmaret*'te bir adet pencere bulunmaktadır. *Yıldırım İmareti*'nde ise tabhane mekanlarının dışa açılan duvarlarında ikişer, güney duvarında ise birer pencereye yer verilmiştir (Şekil 9). İbadet mekanlarının güney duvarlarında alt seviyede *Timurtaş Paşa Zaviyesi*, *Ebu İshak Zaviyesi*, *Hamza Bey İmareti*, *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti*, *Muradiye İmareti, Orhan İmareti, Yeşil İmaret* ve *Yıldırım İmareti*'nde ikişer pencere vardır. *Hüdavendigâr İmareti* ve *Ali Paşa İmareti*'nde ibadet mekanının güney duvarı sağırdır. İbadet mekanlarının doğu ve batı duvarlarında *Timurtaş Paşa Zaviyesi*, *Hüdavendigâr İmareti, Yeşil İmaret ve Yıldırım İmareti*'nde bir; *Ali Paşa İmareti*, *Ebu İshak Zaviyesi*, *Hamza Bey İmareti*, *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti, Muradiye İmareti* ve

Orhan İmareti'nde ikişer adet pencere vardır. Üst seviyede ise *Timurtaş Paşa Zaviyesi*, *Ebu İshak Zaviyesi* ve *Hoca Tabib İmareti*'nde güneyde birer pencere; *Ali Paşa İmareti*, *Hamza Bey İmareti*, *Orhan İmareti, Yeşil İmaret* ve *Yıldırım İmareti*'nde ikişer pencere yer almaktadır. *Ebu İshak Zaviyesi, Hamza Bey İmareti*, *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti, Muradiye İmareti*'nde doğu ve batı cephelerde ikişer pencere bulunmaktadır. *Yıldırım İmareti*'nde doğu ve batı duvarlarının üst seviyesinde altı adet pencere yer alırken, *Yeşil İmaret'te üçer adet pencere vardır. Hüdavendigâr İmareti*'ndeki üst sıra pencereleri ise medreseye aittir.

Orhan İmareti, Timurtaş Paşa Zaviyesi, *Ebu İshak Zaviyesi* ve *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti*'nde cepheler çökertmelerle hareketlendirilmiştir (Resim 6, 176-179,351-354). Almaşık örgünün kullanıldığı cephelerde pencereler bu çökertmeler içine alınarak daha da vurgulanmıştır.

V. D. MEKAN DAĞILIMI VE TİPOLOJİK ÖZELLİKLER

V. D. 1. Son Cemaat Yeri

Son cemaat yerleri, camide yer kalmayınca cemaatin ibadetini gerçekleştireceği ve onu yağmurdan-güneşten koruyacak bir yer olarak tasarlanmıştır[65]. Son cemaat yerleri yapılarda cepheyi tamamlamakla beraber, yapı ile sokak arasında bir geçiş alanı oluşturmaktadır. Tabhaneli camilerde de son cemaat yerleri diğer yapılardan farklı değil aynı amaç için inşa edilmişlerdir. Tabhaneli camilerde son cemaat yeri, diğer camilerdeki gibi hem yapıya girmek için bir hazırlık mekanı oluşturmuş, hem de cephelerin daha hareketli görünmesini sağlamıştır.

Tezimiz kapsamındaki yapılardan *Yeşil İmaret* ve *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti* dışındaki tüm yapıların giriş cephelerinde son cemaat yerine sahip oldukları görülmektedir. Sütun ve payelere oturan örtüde genellikle kubbe ve tonoz bir arada kullanılmıştır[66]. Sadece kubbe[67] ile örtülü örneklerde bulunmaktadır. Son cemaat yeri

[65]E. Diez-O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, s.103-104; M. Katoğlu, "13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve "Son Cemaat Yeri", **Türk Etnografya Dergisi**, IX, Ankara, 1967, s.87.
[66]*Orhan İmareti, Muradiye İmareti, Ali Paşa İmareti, Timurtaş Paşa İmareti* ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nde olduğu gibi.

örtü sistemlerinde de diğer birimlerdeki gibi paralel değişim ve gelişme görülmektedir. Erken tarihli örneklerde hem tonoz hem de kubbe bir arada kullanılmıştır. Giriş hizasındaki orta birim yine birçok örnekte yükseltilerek vurgulanmıştır[68].

Son cemaat yerindeki destek sistemine gelince, erken örneklerde *Hüdavendigâr* ve *Yıldırım* imaretlerinde de olduğu gibi payelerin tercih edildiği görülmektedir (Resim 40, 57, 98). *Orhan İmareti* (Resim 5) ve *Muradiye İmareti*'nde paye ve sütun bir arada kullanılmıştır (Resim 271). *Ali Paşa İmareti, Ebu İshak Zaviyesi* ve *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde ayaklar son cemaat yerinin yeniden yapılmasıyla yenilenmiştir. *Orhan* ve *Hüdavendigâr* imaretlerinde kullanılan devşirme sütunlarda devşirme başlıklar kullanılırken, payelerde basit silmeler ile hareketlendirilmiş başlıklar kullanılmıştır (Resim 16, 57, 59, 60). *Ali Paşa İmareti, Muradiye İmareti* ve *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde dikdörtgen formlu ayakların başlıkları basit silmelerle bezeli iken, *Hamza Bey İmareti*'ndeki silmeler daha özenlidir. *Hüdavendigâr İmareti*'nde ayaklarda devşirme süsleme özellikleri gösteren yastıklar kullanılmıştır.

Ali Paşa İmareti, Ebu İshak Zaviyesi ve *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde son cemaat yerinin doğu ve batısı dışa kapalıdır. *Orhan İmareti, Muradiye İmareti* ve *Yıldırım İmareti*'nde ise dışa ikiz kemerlerle açılmaktadır.

Erken dönem Osmanlı yapılarında da görülmeyen dış mihrap uygulaması, Bursa'daki tabhaneli camilerde de pek tercih edilmemiştir. Sadece *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinde dış mihrap uygulanmış, diğer yapılarda tercih edilmemiştir. İki yapının da hareketli kuzey cephesinde taçkapının iki yanındaki pencerelerin arasında birer dış mihrap yerleştirilmiştir.

V. D. 2. Asma Kat

Yeşil İmaret, *Yıldırım İmareti* ve *Muradiye İmareti*'nde kuzey cephe iki katlı olarak düzenlenmiştir (Şekil 25, 10,51). Üç yapıda birer sultan yapısıdır ve siyasi oluşumun ve güç gösterisinin birer simgesidir. Sultanının ve erkanının idari işlerini de

[67]*Hamza Bey İmareti, Hüdavendigar İmareti* ve *Yıldırım İmareti'nin* son cemaat yerinde örtü sadece kubbelerden ibarettir.
[68]*Ali Paşa İmareti, Hamza Bey İmareti* ve *Yıldırım İmareti*'nde olduğu gibi.

yürütebilmeleri için tasarlandığı düşünülen bu mekanlarda gizlilik ön plandadır. *Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinde geçiş mekanının iki yanındaki dar açıklıklarla çıkılan asma kat, *Muradiye İmareti*'nde iyice gizlenmiş, bugün kadınlar mahfilinden ulaşılan kuzey duvarındaki pencere ile çıkılan bir düzenlemeye sahiptir. Asma katlardan *Yeşil İmaret*'in asma katı, gerek süslemeleri gerekse de mekan dağılımı ile tam bir idari kompleksi hatırlatmaktadır. Yapıya hakim, avluya bir balkon şeklinde açılan hünkar mahfili ile ocak ve dolap nişlerine sahip odalar, çinilerle kaplanmıştır. *Yıldırım İmareti* ve *Muradiye İmareti*'nde ise daha sade ve basit bir düzenleme karşımıza çıkmaktadır. Bu katlar sultanın ya da yöneticilerin idari işlerini yaptığı mekanlar olarak tasarlanmış olmalıdır.

V. D. 3. Geçiş Mekanları

Mekan dağılımı olarak hareketli yapılardan olan *Hüdavendigâr, Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinde, giriş açıklıklarından birer geçiş mekanına geçilmektedir. Bu geçiş mekanlarından kuzeydeki iki tabhane mekanına ve avluya geçiş sağlanmıştır. Bu yapılardaki tabhane sayısı incelediğimiz diğer yedi yapıya göre daha fazladır. Bu üç yapıda karşılaştığımız bu dağılım ya da geçiş mekanlarının varlığını şöyle açıklayabiliriz. Eyvanların yanına tabhaneler yerleştirmek istenince ve sayısı da fazla olunca kuzeye doğru bir taşma olacaktır. Hem eyvanı hem de tabhane mekanlarını bir arada inşa etmek isteyen kişi aradaki boşluğu bir geçiş, dağılım mekanı olarak düzenlemek durumunda kalmış olabilir.

V. D. 4. Avlu

Tabhaneli camilerin en önemli özelliklerinden biri ibadet mekanı ile avlunun aynı eksen üzerinde yer alan mekanlar şeklinde düzenlenmiş olmasıdır. Bu eksen üzerindeki mekanlardan kuzeyde yer alan mekan avludur. Avlu genellikle güneydeki ibadet mekanından daha büyüktür. Araştırmamıza konu olan on yapıdan sadece *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti*'nde avlu ibadet mekanından daha küçüktür (Şekil 62). Diğer yapılarda avlu kubbesi harim kubbesinden daha büyük ve yüksek tutulmuştur.

Tabhaneli camilerde avlu mekanları genellikle kubbe ile örtülü olduğu gibi tonozla örtülü örnekler de mevcuttur. Bursa'daki tabhaneli camilerin tümünde avlu bir kubbe ile örtülüdür. Avlu kubbelerinin ortasında bir fener bulunmaktadır. *Ali Paşa İmareti, Hüdavendigâr İmareti* ve *Timurtaş İmareti* dışında diğer yedi yapının aydınlatma fenerleri onarımlar sırasında kapatılmış olmalıdır. Bazı yapılarda avlu kubbesinde aydınlatma fenerinin altına gelecek şekilde bir fıskiyeli havuz ya da şadırvan yerleştirilmiştir. *Yeşil İmaret* (Resim 254) ve *Hüdavendigâr İmareti* (Resim 69,72) avlusunda birer havuz bulunurken diğer örneklerde bu unsurlara rastlanmamaktadır. Bunlarda aydınlatma feneri gibi onarımlar sırasında değiştirilmiş olmalıdır. Mekanların ortasındaki bu havuzlar burada namaz kılınamayacağını göstermektedir. Yapılar hizmet ettikleri kurumlara ihtiyaç kalmayınca işlev değiştirmişler, tamamen ibadet mekanına dönüştürülmüşlerdir. Avludaki fener, havuz gibi unsurları kaldırarak yukarıda da saydığımız gibi ayakaltı diyebileceğimiz bir özelliği olan ve diğer mekanlara geçişi sağlayan bir dağılım mekanı olan bu mekanlarda da namaz kılınabilinir hale gelinmiştir.

V. D. 5. İbadet Mekanı

Tabhaneli camilerde ibadet mekanı avlunun güneyinde, diğer birimlere göre yapının bünyesinden dışarı taşan bir eyvan görünümündedir. İbadet mekanına geçiş avludan sağlanmaktadır. İbadet mekanı ile avlu arasında enine atılmış bir kemer bulunmaktadır. İbadet mekanı ile tabhane mekanları arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Zemini avlu ve tabhanelere göre daha yüksek kottadır. Mihrap herhangi bir zorunluluk olmadığı sürece girişle aynı eksendedir. Tezimiz kapsamındaki yapıların hepsinde mihrap ile giriş açıklıkları aynı eksendedir[69].

Tabhaneli camilerde ibadet mekanı ve avlunun birbirlerine göre oranları yapıdan yapıya farklılık göstermektedir. Avlu büyük ibadet mekanı küçük olabileceği gibi, bazen de bunun tam tersi bir durum sözkonusu olabilir. Bu farklılık erken tarihli yapılarda daha çok görülürken dönem ilerledikçe bu durum ortadan kalkmaya başlamıştır. Ama avlunun kubbesi yapının diğer birimlerine göre daha yüksek

[69]Tabhaneli camilerde *İznik Nilüfer Hatun İmareti* ve *Kütahya Yakup Çelebi İmareti*'nde mihrap girişe göre yan duvar üzerine yerleştirilmiştir.

tutulmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem ibadet mekanı hem de avlu kubbeleri eşit yükseklikte kubbeler haline gelmiştir. *Hüdavendigâr İmareti'nde* avlu ibadet mekanından daha büyüktür. İbadet mekanı dikdörtgen bir mekandır ve mihrap dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Bir dağılım mekanı olan avlu zemini ibadet mekanından daha aşağıda kalmakta ve ortasında havuz bulunmaktadır.

İbadet mekanı ve avlu *Orhan İmareti*, *Yeşil İmaret* ve *Muradiye İmareti*'nde de olduğu gibi eş büyüklükte mekanlar olabileceği gibi farklı boyutlarda da olabilmektedir. Erken tarihli örneklerde bu mekanların kubbe boyutları ve yükseklikleri farklıdır. Genellikle avlu kubbesi daha büyük ve yüksektir. *Orhan İmareti* 1417 yılında kapsamlı bir onarım geçirdiği için yapının ilk şeklini koruyup korumadığı tartışmalıdır. Bugünkü şekliyle avlu ve ibadet mekanı beyzi şekilli kubbelerle örtülüdür. Avlu kısmını örten kubbe bu tip yapılarda genellikle ibadet mekanındaki kubbeden daha büyük ve yüksek tutulmuştur. *Ali Paşa İmareti, Yıldırım İmareti, Yeşil İmaret, Muradiye İmareti ve Hamza Bey İmareti*'nde de avlu kubbesi ibadet mekanından daha büyük ve yüksektir.

Bazı örneklerde tam tersi bir uygulama görülmektedir. Harim ve orta avlunun farklı örtü sistemine sahip olduğu yapılar da bulunmaktadır. *Ebu İshak Zaviyesi Timurtaş Paşa* ve *Hüdavendigâr* imaretlerinde ibadet mekanı birer tonoz ile avlu ise birer kubbe ile örtülüdür.

İbadet mekanı, süsleme açısından da yapının diğer bölümlerine göre farklılık göstermektedir. Bu mekanın, diğer mekanlardan ayrılan bir özelliği olduğunu vurgulamak için itina ile süslenmiştir. Örneğin *Yeşil İmaret* ve *Muradiye İmareti*'nin ibadet mekanı, çiniler ve kalemişleri ile diğer mekanlardan daha yoğun bir süsleme kompozisyonuna sahiptir.

İbadet mekanı ile avlu arasında sadece bağlantı vardır. Yapıdaki tabhane mekanlarının hiçbir şekilde ibadet mekanı ile bağlantısı yoktur. Araştırmamıza konu olan yapılarda da tabhane mekanları ibadet mekanına açılmamaktadır.

İbadet mekanı namaz kılınmak için tasarlandığı için diğer mekanlarla kot farkı ve süslemesi ile vurgulanmıştır. Yukarıda saydığımız özellikleri ile hem dini hem de sosyal amaçlara hizmet eden birimleri bünyesinde birleştiren bu tip yapılarda ibadet mekanının özel durumu vurgulanmıştır.

V. D. 6. Tabhane Mekanları

Bu tip yapılarda tabhane mekanlarının sayısı ve boyutları yapıdan yapıya değişse de konumları aynıdır. İlk örneklerinden itibaren tabhaneler avlunun iki yanında yer almaktadır. Girişleri de avludan sağlanmaktadır. Bazı örneklerde avlu ile tabhaneler arasında koridorların bulunduğu görülmektedir. XV. yüzyılda bir değişim olmuş, tabhaneler dışarıya açılmaya başlamıştır. Avlunun ibadet mekanı ile bütünleşmesi nedeniyle tabhaneler de ibadet mekanına bitişik mekanlar haline gelmiştir[70].

Tabhane mekanları misafirhane mekanlarıdır. Bu mekanlar ibadet mekanı olarak tasarlanmamıştır. Buna kanıt olarak *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerindeki ocak ve dolap nişlerini gösterebiliriz. Tabhane mekanları olarak adlandırdığımız mekanların harim ile hiçbir şekilde doğrudan ilişkisi yoktur. Girişleri avluya açılmaktadır. *Muradiye İmareti* (Şekil 50), *Orhan İmareti* (Şekil 3) ve *Yıldırım İmareti*'nde (Şekil 9) ise kuzeydeki tabhane mekanlarına koridor şeklindeki mekanlarla ulaşılmaktadır. Tabhanelerin zemin seviyesi avlu ile aynı seviyede olduğu gibi bazı örneklerde daha yüksek olabilmektedir[71]. Bursa'daki tabhaneli camilerde ise tabhane mekanı ile avlu arasında kot farkı yoktur. Sadece *Yeşil*, *Yıldırım* ve *Hüdavendigâr* imaretlerinin eyvan formundaki tabhene mekanı ile avlu arasında kot farkı vardır. Tabhanelerin boyutları incelediğimiz dokuz örnekte avlu ve ibadet mekanından daha küçüktür. Bursa'daki tabhaneli camilerde genellikle kubbe[72], ender örneklerde tonozla örtülü[73] olan mekanların kubbelerinin dışta da alçak tutulmuş olduğu görülmektedir. Araştırmamıza konu olan yapılar arasında *Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinin tabhane mekanlarda dolap nişleri ve ocaklar bulunmaktadır. Böylece bu mekanların ibadet için değil, sosyal ihtiyaçlara hizmet etmek için ayrılmış mekanlar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tabhaneli camilerde karşılaştığımız eyvanlar, kapalı avlulu Selçuklu medreselerindeki eyvanların devamcısı gibidir. Eyvanlı olan yapılar erken tarihlidir ve

---

[70] *Edirne II. Bayezid Camii*'nde olduğu gibi.

[71] *Edirne Beylerbeyi Camii* ve *Milas Firuz Bey Camii*'nin tabhanelerinin zemini orta avluya göre biraz daha yüksektir.

[72] *Hamza Bey İmareti*, *Muradiye İmareti*, *Orhan İmareti* ile *Yeşil İmaret*'in güneyindeki tabhane mekanları birer kubbe ile örtülüdür.

[73] *Yıldırım İmareti*, *Ali Paşa İmareti*, *Ebu İshak Zaviyesi*, *Timurtaş İmareti*, *Hüdavendigâr İmareti* ile *Yeşil İmaret*'in kuzeyindeki tabhane mekanlarında tonoz örtü görülmektedir.

az sayıda inşa edilmiştir. Bu örneklerde eyvanlar avluya açılmakta ve eyvanlara bitişik tabhane mekanları yer almaktadır. Eyvanlı olarak inşa edilmiş en erken tarihli örneğimiz *Hüdavendigâr İmareti*'dir (1366-85) (Şekil 7). Bu yapı iki katlı plan şeması ile de tabhaneli camiler içinde özel bir yere sahiptir (Şekil 8). Alt katta avluya açılan eyvanın güneyinde birer kuzeyinde ikişer tabhane mekanı vardır. Güneyinde yer alanlar doğrudan avluya açılmaktadır. Kuzeyde bulunanlardan eyvana bitişik olanlar doğrudan avluya açılırken, birer tanesi de dağılım mekanı diyebileceğimiz giriş eyvanına açılmaktadır. *Yıldırım* (Şekil 9) ve *Yeşil* (Şekil 24) imaretlerinde de tabhanelerin konumu *Hüdavendigâr İmareti*'ndeki düzeni hatırlatmaktadır. Her iki yapıda da sadeleşen bir şema görülmektedir. Bu yapılarda eyvanların iki tarafında birer tabhane mekanı bulunmaktadır. Her iki yapıda da giriş yani dağılım mekanı iki katlı olarak düzenlenmiştir. İki yapıda da güneydeki tabhane mekanları doğrudan avluya açılmaktadır. Kuzey tabhane mekanlarının geçiş düzeni iki yapıda farklıdır. *Yıldırım İmareti*'nde küçük bir kubbe ile örtülü giriş eyvanının yan taraflarında iki katlı şahnişinler bulunmakta, üst katlarına çıkış kapının yan duvarlarındaki merdivenlerden sağlanmaktadır. Kuzey tabhane mekanlarının girişleri ise avlunun kuzey duvarından "L" şekilli küçük koridorlardan sağlanmaktadır. *Yeşil İmaret'*deki kuzey tabhane mekanlarında ise durum farklıdır. Bu mekanlar girişte yine iki katlı olarak düzenlenmiş dağılım mekanına açılmaktadır. Bu yapıda kuzeydeki tabhaneler girişleri nedeniyle dışa yönelen mekanlar gibidir. Avluda girişin iki yanındaki eyvan görünümlü mahfillerin üst katında ortada hünkar mahfili iki yanında odalar bulunmaktadır.

Orhan İmareti (Şekil 3) ile *Muradiye İmareti* (Şekil 50) eyvanlıdır. Yapıların plan şeması incelendiğinde ilk inşa edildiklerinde eyvanların kapalı olması gerekmektedir. Çünkü eyvanlar yapıların kısa kenarları ile birleşmektedir. Oysa buruda tam tersi bir durum söz konusudur. Kuzeyde yer alan mekanların hem giriş mekanına hem de hem de eyvanlara açılan girişleri bulunmaktadır. Bu nedenle bu mekanlar ilk inşa edildiklerinde kaplı birer mekandı. *Muradiye İmareti*'ndeki "L" şekilli koridorun avluya açılan kapısı sonradan kapatılmıştır. Bu koridorla avluya ve tabhane mekanlarına ulaşılmaktaydı. Eyvanlar ilk şekli ile günümüze gelmiş olsaydı koridoru dolanarak avluya ulaştırmaya gerek duyulmazdı. Mekanlar sadece eyvanlara açılarak daha da büyütülebilirdi. *Orhan İmareti* ve *Muradiye İmareti*'nde avlu ile tabhaneleri ayıran

duvar kaldırılmış, avlu zemini yükseltilerek tabhaneler ibadete açılmıştır. Bu yapıların bugünkü görünümü bizi yanıltmamalıdır.

Ali Paşa İmareti (Şekil 15), *Ebu İshak Zaviyesi* (Şekil 16) ve *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde (Şekil 17) avlunun iki yanında birer tabhane mekanı vardır ve mekanların girişleri yapının içinden sağlanmaktadır. Bu yapıların plan şemasının çok sade olduğu görülmektedir. *Hamza Bey İmareti*'nde ise tabhane mekanları eyvan görünümdedir (Şekil 61). Bu mekanlarında kapalı birer mekan formunda olduğu akla gelmektedir.

Tabhaneler ile ilgili bu bölümü kısaca toparlayacak olursak erken tarihli örneklerde tabhaneler *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde de olduğu gibi avluya açılmaktadır[74]. Girişleri ya doğrudan ya da *Muradiye İmareti* ve *Yeşil İmaret*'in kuzey bölümündeki tabhane odalarındaki gibi koridorlar aracılığı ile sağlanmaktadır. İlk örneklerde tabhane sayıları her yanda birden üçe kadar değişmekte ve eyvanların yanında yer almaktayken[75], dönem ilerledikçe tabhane sayıları azalmakta ve doğrudan avluya açılır hale gelmektedir[76]. Erken örneklerde *Hüdavendigâr İmareti*'nde de olduğu gibi tabhane mekanlarının hacminin toplamı avlu ve ibadet mekanından daha fazladır. Bu mekanlar ister erken ister geç tarihli olsun tabhanelerde genellikle ocak ve nişler vardır.

V. E. MİMARİ UNSURLAR

V. E. 1. Giriş Açıklıkları

Taçkapılar Anadolu'da Osmanlı öncesi yapılarda en dikkat çekici unsur olarak karşımıza çıkmaktaydı. Taçkapılar, genellikle kuzey cephede dikdörtgen prizma şekilli bir çıkıntı oluşturmaktaydı. Taçkapı ana nişi mukarnaslı ya da çeyrek küre şekilli bir kavsara ya da sivri kemerli bir tonoz ile örtülü idi. Taçkapı yan kanatlarında mihrabiyeler yer alırken, çerçevede geometrik, bitkisel ve yazı şeritleri ile bezendiği görülmekteydi. Ana nişin dip duvarı üzerine yerleştirilmiş giriş açıklıkları ise, yuvarlak ya da basık bir kemer ile örtülmekteydi. Beylikler döneminde sadeleşmeye başlayan taçkapılar, erken Osmanlı döneminde özellikle de Bursa'daki tabhaneli camilerde pek

[74]Tezimiz kapsamında yer almayan *Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi* (XIV. yüzyıl) dışında.
[75]*Hüdavendigâr* ve *Yeşil* imaretlerinde de olduğu gibi.
[76]*Hamza Bey* ve *Aynalı* (*Hoca Tabib)* imaretlerinde olduğu gibi.

tercih edilmemiştir. Araştırmamıza konu olan tabhaneli camiler arasında *Yeşil İmaret*'in taçkapısı Selçuklu taçkapıları karakterine en yakın olandır.

Bursa'daki tabhaneli camilerin hepsinde giriş açıklıkları kuzey cephenin tam ortasına yerleştirilmiştir. *Yeşil İmaret* (Resim 216-218) ile *Ali Paşa İmareti*'nde (Resim 144) taçkapılar mukarnaslı birer kavsara ile örtülüdür. Taçkapının yan kanatları ve bu kanatlar içerisine açılmış mihrabiyeleri vardır. Giriş açıklığı birer basık kemer ile örtülüdür.

Hamza Bey İmareti (Resim 336), *Muradiye İmareti* (Resim 302-304) ve *Orhan İmareti*'nde (Resim 22) taçkapı eyvan şeklindedir. Bu üç yapıda eyvanın doğu ve batı duvarlarında birer mihrabiye bulunurken, *Yıldırım İmareti*'nde yan nişlerin içerisine birer pencere yerleştirilmiştir (Resim 107-108). Giriş açıklıkları *Hamza Bey İmareti*'nde dikdörtgen formda iken diğer yapılarda birer basık kemer ile örtülüdür.

Ebu İshak Zaviyesi'nde basit bir açıklık şeklindeki dikdörtgen formlu giriş açıklığı yuvarlak kemerli bir çökertme içerisindedir (Resim 168). *Hoca Tabib İmareti*'nde giriş, basık kemerli basit bir açıklık şeklindedir. *Hüdavendigar İmareti*'nde silmelerle hareketlendirilmiş dikdörtgen formu bir giriş açıklığı vardır (Resim 63). *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde ise mukarnas kavsaralı taçkapının mihrabiyesi yoktur. Giriş açıklığı basık kemerlidir (Resim 191).

V. E. 2. Minareler

Türk mimarlık tarihinde minareler Karahanlılardan bu yana devam eden bir mimari elemandır. Genellikle silindirik formdaki minareler diğer mimari unsurlardan farklı olarak başlangıcından itibaren formlarını korumuşlardır. Karahanlıların tuğla malzemeli silindirik gövdeli minareleri Osmanlı minarelerine gelinceye kadar sadece oranlar, çap ve bazı detaylarda değişime uğramıştır. Bunun dışında genel biçim aynıdır[77].

[77] A.O. Uysal, "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler", s.2350.

Tabhaneli camilerde minare sorunu her zaman için tartışılmaya açık bir durum yaratmıştır. Bu tip yapıların ilk örneklerini minaresiz oldukları belirtilmektedir[78]. Fakat bazı erken tarihli sayılabilecek yapıların da minarelerinin orijinal olduğu görülmektedir. Onarımlarla yenilenmiş, yıkılmış durumda bulunan örnekler de bulunmaktadır. İlk yapıldıklarında da minarelerinin planlandığını kanıtlayan, duvarların içinden minarelere çıkışı sağlayan merdivenler inşa edilmiştir[79].

Bugün tez kapsamımızdaki yapıların hepsinde bir ya da iki adet minare vardır. Orijinal olmayan minareler, çeşitli dönemlerde de onarımlar geçirmişler, kimileride tamamen yıkıldıkları için sonraki dönemlerde tümüyle yeniden inşa edilmişlerdir. Minarelerin yapılara eklenmesi yapıların işlevlerindeki değişimle paralellik göstermektedir. Zaviye ya da imaret olarak inşa edilen bu yapılarda minarelere ihtiyaç duyulmamış, ancak daha sonradan bu yapılara ve hizmet ettikleri kurumlara ihtiyaç kalmayınca yapılar camiye dönüştürülmüştür. Minareler yapıların tamamen cami işlevi kazanmasından sonra eklenmiş unsurlar arasında karşımıza çıkmaktadır. Bu görüş *Yeşil* (Şekil 25) ve *Yıldırım* (Şekil 10) imareti gibi minareli olarak tasarlanmış ünik yapılar nedeniyle çelişkiler yaratmakta, minarelerin varlığı tartışılmaktadır.

Erken Osmanlı döneminde tabhaneli cami olarak adlandırdığımız bu yapıların ilk örnekleri olan *İznik Orhan Gazi İmareti* (1325)[80], *Bilecik Orhan Gazi İmareti*, *İznik Nilüfer Hatun İmareti* (1388), *Yenişehir Seyyid Mehmed Dede (Postinpuş Dede) Zaviyesi*, *İznik Yakup Çelebi İmareti* ve *Bursa Ali Paşa İmareti* (XIV. yüzyıl) minaresiz olarak tasarlanmış yapılardır. *Orhan İmareti* (Resim 10) ve *Hüdavendigâr İmareti*'ndeki (Resim 46-48) minareleri yapının beden duvarları üzerinde yükselmekte ve ilk inşa edildikleri döneme ait olması zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir[81]. XIV. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen *Yıldırım İmareti* (Resim 88), *Yeşil İmaret* (Resim 214-215) ve *Muradiye İmareti* (Resim 280-281) minareli olarak inşa edilmişlerdir.

[78]S. Eyice, **Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler**, s.9-10.
[79]*Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinde minareye çıkış duvar içinden ilerleyen merdivenlerle sağlanmıştır.
[80]O. Aslanapa, "İznik'te Sultan Orhan İmaret Camii Kazısı", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S.I, İstanbul, 1965, s.16-31.
[81]A.O. Uysal, "Zaviyeli Camilerde Minare Problemi", s.48.

Yeşil İmaret, *Yıldırım İmareti* ve *Muradiye İmareti*'nde üst katta birer dehlizle ulaşılan minarelerin yapıların ilk inşa edildiği dönemde minareli şekilde tasarlandıklarını göstermektedir. Minarelere ulaşılan bu yollar orijinalliğini korurken, minareler zamana yenilmiş ve farklı dönemlerde onarılmış ya da tamamen yenilenmiştir. *Yeşil İmaret*, *Yıldırım İmareti* ve *Muradiye İmareti*'nin çiftte minareli olması *A. Gabriel* gibi araştırmacıların bu yapıların menşei olarak kabul ettiğimiz Selçuklu medreseleri gibi çifte minareli olarak tasarlandığını iddia etmelerine neden olmuştur[82].

Minarelerin yerleri yapıdan yapıya farklılık göstermektedir. *Orhan İmareti*, *Hüdavendigâr İmareti, Yıldırım İmareti (doğudaki minare), Muradiye İmareti* ve *Yeşil İmaret'te* minareler beden duvarları üzerinde yükselmektedir. *Aynalı (Hoca Tabib) İmareti* (Resim 359-360), *Hamza Bey İmareti* (Resim 331-332) ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nde (Resim 163-164) minareler yapıya bitişikken, *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde minare bağımsız bir yapı olarak inşa edildiği görülmektedir (Resim 186). Bu da minarelerin yapı içinde uygun yerini bulamadığını göstermektedir.

Sonuç olarak tabhaneli camiler ilk örnekleri minaresiz inşa edilmişlerdir. Bu yapılarda minare uygulaması XIV. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlanmıştır. Cami olarak inşa edilmeyen bu yapıların ibadet mekanlarının olması minareyi zorunlu kılmamış, ancak yapı tamamen cami olarak kullanılmaya başladıktan sonra her yapıya birer minare eklenmiştir.

V. E. 3. Pencereler

Yapıları aydınlatan, hava değişimini sağlayan ve dış dünya ile iç mekanı birbirlerine bağlayan pencereler, her dönemde yapıların önemli unsurlarından biri olmuştur. Tabhaneli camilerde pencerelerin düzeni, formu, malzeme ve dekorasyonu yapıdan yapıya farklılık göstermektedir. Bursa'da taşın rahat ulaşılan bir malzeme olmaması, mimari örgüyü etkilemiş, pencerelerde bu etkileşimden nasibini almıştır. *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretleri dışında diğer yapıların pencerelerinde tuğla ağırlıklı

[82] A. Gabriel, **a.g.e.**, s.56.

malzeme olarak kullanılmıştır. *Hüdavedigâr İmareti*'nde görülen söveler ise tartışma konusu olmuş, devşirme olduğu iddia edilse de, aynı boyutta bu kadar malzemenin başka bir yapıdan getirilmediği bu yapı için üretildiği düşünülmüştür (Resim 42,44). Bu durumun sanatçı ile ilişkili olduğunu yukarıda değinmiştik. Bursa'daki tabhaneli camilerde pencerelerin cephelere oranla yüzeyleri az, pencere boyutları küçük ve duvarlar kalındır.

Genellikle tuğla ve moloz taş ile inşa edilmiş yapılarda pencere açıklıkları kemerle belirlenmiş, kemer alınlıkları bazen boş bazen de çeşitli süslemelerle hareketlendirilmiştir. Pencere kemerleri bazen 2-3 tuğla 1 taş veya sadece tuğla ile örülmüştür. Söve kullanılmamıştır. Strüktüründe ciddi değişiklikler geçiren *Ali Paşa İmareti*'nde dikdörtgen formlu pencerelerin söveleri yoktur ve atkı taşı ahşaptır (Resim 138-139). Yuvarlak kemer tuğladandır ve alınlık içerisinde yatay tuğlalar yer almaktadır. *Ebu İshak Zaviyesi*'nde pencereler dikdörtgen formludur, atkı taşı ve söve yoktur. Alınlıkta basit tuğla süslemeler vardır (Resim 158-159). Pencere kemeri bir sıra testere dişi ile çevrelenmiştir. Pencereler *Aynalı (Hoca Tabib) İmareti*'nde de olduğu gibi birer çökertme içerisindedir. *Aynalı* (*Hoca Tabib) İmareti*'nde pencerelerin sövesi yoktur, yuvarlak kemerde 3 tuğla ve 1 taşla dönüşümlü olarak kullanılmıştır (Resim 357). *Hüdavedigâr İmareti*'ndeki dikdörtgen formlu pencerelerin söve ve atkı taşları mermerdendir. *Hamza Bey İmareti*'nde dikdörtgen formlu pencerelerin atkı taşı ve söveleri taştandır, sivri kemeri ise tuğladandır (Resim 327-328). Alınlıkları boşaltılan ve formları sonradan değiştirilen *Muradiye İmareti*'nin pencereleri gemi teknesi kemer formunda sivridir. Söveler taştandır. Alınlıklar sıvalıdır. Pencereler sivri kemerli çökertmeler içerisindedir (Resim 274). Kapsamlı değişimler geçiren *Orhan İmareti*'nde de sivri kemerli pencerelerin alınlıkları boşaltılmıştır. Söveleri olmayan unsurlarda kemer 3 tuğla ve 1 taşın alternatif şekilde kullanılması ile şekillenmiştir (Resim 6). *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde dikdörtgen formlu pencerelerin sivri kemerlerinde 3 tuğla ve 1 taşın dönüşümlü kullanıldığı görülürken, söveler ahşap malzeme ile yenilenmiştir. Birer çökertme içerisindeki pencerelerin alınlıklarında, taş-tuğla, tuğla ve çinilerle meydana getirilmiş geometrik örnekli süslemeler vardır (Resim 180-183). Tamamıyla mermerden yapılmış pencerelere sahip olan *Yeşil* (Resim 211-213) ve *Yıldırım* (Resim 92,95,96,104) imaretlerinde söveler, atkı taşları, alınlıklar silmeler, mukarnaslar,

geometrik ve bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir. Süslemelerde yazı da kullanılmıştır.

Erken Osmanlı mimarisinde ve Bursa'daki tabhaneli camilerde pencereler bulundukları duvar yüzeyinden ya malzeme farklılığıyla ya da değişik silmelerle kuşatılarak veya yüzeyden çökertilerek belirginleştirilmektedir. Örneğin *Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinde pencerelerin hem cepheden çökertilen yüzeye yerleştirilerek hem de silmelerle çerçevelenerek belirginleştiğini görülmektedir. *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde de olduğu gibi pencere alınlıklarında taş-tuğla ile geometrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. Tuğla bazen *Ebu İshak Zaviyesi*'nde de olduğu gibi basit formunun verdiği imkanlar içerisinde dikine ya da yatay dizilmek suretiyle oldukça basit fakat değişik süslemelerin gelişmesini sağlamıştır.

V. E. 4. Örtü Unsurları

Selçuklu mimarisinde örtüde daima tonoz tercih edilirken, Osmanlı döneminde örtü sistemi genellikle kubbedir. Osmanlı mimarisinde erken devirde inşa edilen tabhaneli camilerde ise önceleri kubbe ve tonoz bir arada kullanılmıştır. Bu durumu belki de Selçukludan kalma bir gelenek olarak açıklayabiliriz. Zaten tabhaneli camilerin Selçuklu medreselerinden gelişen bir yapı tipi olduğu kabul edildiğinden erken örneklerde tonoz örtü kullanılmış olması doğaldır. Avlu ve ibadet mekanlarında genellikle kubbe kullanılırken, tabhane mekanlarında tonoz daha fazla tercih edilmiştir.

Hüdavedigâr İmareti'nde avlu ve ibadet mekanı farklı örtü sistemlerine sahiptir. İbadet mekanı tonoz, avlu ise bir kubbe ile örtülüdür. Alt kattaki tabhane mekanları ve eyvanlar ise birer tonoz ile örtülüdür (Şekil 7). *Ebu İshak Zaviyesi* (Şekil 16) ve *Timurtaş Paşa Zaviyesi* (Şekil 17) gibi hem tonoz hem kubbenin bir arada kullanıldığı yapılarda genellikle ibadet mekanının tonozlu olduğu dikkat çekmektedir. Avlu kubbesi yapının diğer kubbe ve tonozlarından daha yüksek tutulmuştur. *Yıldırım İmareti*'nde sadece tabhane mekanları tonozludur.

Son cemaat yeri örtü sistemlerinde de diğer birimlerdeki gibi paralel değişim ve gelişme görülmektedir. Erken tarihli örneklerde, *Orhan İmareti* (Şekil 3), *Muradiye*

İmareti (Şekil 50)*, Ali Paşa İmareti* (Şekil 15)*, Timurtaş Paşa Zaviyesi* (Şekil 17) ve *Ebu İshak Zaviyesi*'nde (Şekil 16) olduğu gibi hem tonoz hem de kubbe bir arada kullanılmıştır. *Hamza Bey İmareti* (Şekil 61)*, Hüdavendigar İmareti* (Şekil 7) ve *Yıldırım İmareti'nin* son cemaat yerinde ise örtü sadece kubbelerden ibarettir (Şekil 9). Genellikle orta birim diğerlerine göre yüksek tutularak vurgulanır.

V. E. 5. Kubbe Geçişleri

Tabhaneli camilerde örtü olarak çoğunlukla kubbe tercih edilmiştir. Kare ya da kareye yakın planlı avlu, ibadet mekanı, tabhane mekanı ile son cemaat yeri birimlerinde gövdeden daire şekilli kubbeye geçiş bir ara unsur olan pandantif, tromp ya da Türk üçgenleri ile sağlanmıştır.

Bursa'daki tabhaneli camilerde kubbeye geçiş unsuru olarak en çok pandantif tercih edilmiştir. *Ali Paşa İmareti*'nde son cemaat yerinin orta biriminde (Resim 143); *Hüdavendigar İmareti*'nde avlu ve beş birimli son cemaat yerinde (Resim 70); *Yıldırım İmareti*'nin beş birimli son cemaat yerinde (Resim 99); *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nin avlu mekanında ve son cemaat yerinin orta biriminin doğu ve batısındaki birimlerde (Resim 196) (Şekil 17); *Hamza Bey İmareti*'nde avlu ve son cemaat yerinde kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır (Resim 338-339) (Şekil 61).

Bursa'daki tabhaneli camilerde ikinci tercih edilen unsur tromptur. *Yıldırım İmareti*'nin avlusunda (Resim 118); *Muradiye İmareti*'nin, tabhane mekanınında geçiş unsurları olarak tromplar tercih edilmiştir (Resim 309).

Türk üçgenleri ise *Yıldırım İmareti*'nin ibadet mekanında (Resim 132); *Ebu İshak Zaviyesi*'nin avlusunda (Resim 170); *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nin son cemaat yerinin orta biriminde (Şekil 17); *Yeşil İmaret*'in avlusunda (Resim 234) ve *Hamza Bey İmareti*'nin ibadet mekanı ve doğudaki eyvanında karşımıza çıkmaktadır (Resim 343,346).

Ali Paşa İmareti'nin avlu ve ibadet mekanındaki, *Ebu İshak Zaviyesi*'nin avlusundaki, *Hamza Bey İmareti*'nin ibadet mekanındaki, *Aynalı (Hoca Tabib)*

İmareti'nin ibadet mekanındaki, *Muradiye İmareti*'nin avlu örtüsünün geçişlerini sağlayan Türk üçgenleri plastiktir. *Yeşil İmaret*'in avlusundaki, *Ali Paşa İmareti*'nin ibadet mekanı ve avlusundaki ve *Muradiye İmareti*'nin avlusundaki Türk üçgenleri kalemişi süslemelerle daha da vurgulanmıştır. *Muradiye İmareti*'nin ibadet mekanının pandantif geçişlerinin üzeri, çeşitli formda mukarnas dişleri ile dolgulandırılmıştır. Geçişlerde görülen bu farklı uygulama, unsurların plastik etkisini yoğun şekilde hissetmemize neden olmaktadır.

V. E. 6. Kasnaklar

Kasnaklar, beden duvarları ile örtü arasında yer almaktadır. Kubbe doğrudan kasnaklar üzerine oturmaktadır. Bursa'daki tabhaneli camilerin hepsinde kubbeler birer kasnak üzerine oturmaktadır. Kare ya da kareye yakın mekanlar gövdenin üst köşelerine yerleştirilen geçiş unsurlarıyla alan sekizgene dönüştürülmüş, elde edilen bu alan üzerine sekizgen planlı bir kasnak inşa edilmiştir. Kubbe de bu kasnağın üzerine yerleştirilmiştir. Kasnak cephelerin üzerine mekanı aydınlatmak amacıyla çeşitli sayı ve büyüklükte pencere açılmıştır.

V. E. 7. Kalkan Duvarları ve Saçaklar

Bursa'da XV-XVI. yüzyıllarda tek kubbeli cami ve mescitlerde son cemaat yeri cephesinin bir kalkan duvarı ile yükseltildiği görülmektedir. Bursa'ya özgü bu unsur XIV. yüzyılın sonlarından itibaren XV ve XVI. yüzyıllar boyunca farklı yapılarda kullanılmıştır. Kalkan duvarlar, tuğla malzemenin hem yapı malzemesi hem de süsleme amaçlı kullanıldığı Bursa yapılarında tercih edilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalkan duvarlı camilerde Anadolu'daki taçkapılarından öykünülerek, özel bir önem verilmiş, cephe süslemeleri ile de anıtsallaştırılmıştır. Kalkan duvarlı yapılarda almaşık duvar örgüsü ve bu almaşıklığa bağlı kirpi saçak kullanılmıştır. Kirpi saçak altında yatay tek sıra taş ve aralarında üç sıra dikey tuğla almaşığından oluşan dizi,

hemen hemen tüm dönem kalkan duvarlı camiler için özgün bir görünüm oluşturmaktadır[83].

Cami, türbe gibi yapı tipleri ile birlikte kalkan duvarlar tabhaneli camileri de etkilemiş, bu yapıların bazılarında kuzey cepheyi şekillendiren birer unsur haline gelmiştir. *Orhan İmareti* (Resim 4) ve *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde de (Resim 175-176) almaşık duvar örgüsüne bağlı kalkan duvarı kuzey cepheyi şekillendiren unsurlardan biri olmuştur. Kalkan duvarlı bu yapılarda kirpi saçak vazgeçilmezlerden biridir.

Yeşil ve *Yıldırım* imaretlerinde ise mermer kaplama cepheler silmelerle son bulmaktadır. Taş silmeler Osmanlı mimarisinde özellikle *Yıldırım Bayezid* döneminde karşımıza çıkmaktadır[84]. *Yıldırım İmareti*'nde cephelerde beden duvarları ile üst örtü bir kaval silme ile birbirinden ayrılmaktadır (Resim 204, 89).

Almaşık duvar örgüsüne sahip *Hüdavendigar İmareti*'nde ise beden duvarları kemerleme şeklinde saçaklarla hareketlendirilmiştir (Resim 42-43).

Buradan yola çıkarak duvar örgüsünün saçakları da etkilediğini, taş duvarlarda silmeli, almaşık örgüde ise kirpi saçakların tercih edildiğini görmekteyiz.

V. E. 8. Havuz/Şadırvan

Su, Türk-İslam mimarisinde başlangıcından beri birinci derecede rol oynayan birer öğe olmuştur. Su ve su mimarisi ile ilgili unsurlar cami, medrese, darüşşifa, kervansaray gibi her türlü yapıda önemli bir detay olarak kullanılmıştır. Yapının içinde ayrılmaz bir parça haline gelen şadırvan, çeşme gibi unsurlara yer verilerek suyun önemi her zaman belirtilmiştir. Anadolu Türk mimarisinde şadırvanlar genellikle yapıların dışında, cemaatin abdest alması için tasarlanmış unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabhaneli camilerde ise havuz/şadırvanlar avlunun ortasında, kubbedeki fenerin altına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Tabhane mekanlarındaki bu tür unsurla abdest amacıyla kullanılan şadırvanlar arasında bir ilişki yoktur. Bu havuzlar genellikle

[83]Ş. Özüdoğru, "Bursa'da 15-16. yy. Kalkan Duvarlı Camilerde Taş-Tuğla İşçiliği", **III. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, 16-30 Haziran 2003**, Eskişehir, Haziran 2003, s.438-445.
[84]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.527.

dekoratif amaçlı unsurlardır ve avlunun ibadet için uygun olmadığını gösteren en önemli öğedir. Tabhaneli camilerde avlunun vazgeçilmez unsuru olan havuzlar, yapılar tamamen cami işlevini aldıktan sonra kaldırılmış, bu mekanda da namaz kılınır hale gelmiştir. *Yeşil İmaret* (Resim 254) ve *Hüdavendigar İmareti*'nde (Resim 69, 72) avluda birer havuz yer alırken, diğer yapılardakiler bu değişimin sonucu olarak kaldırılmıştır.

V. E. 9. Mihrap

Tabhaneli camiler ibadet dışında sosyal ihtiyaçlara da cevap vermek için tasarlanmış yapılardı. Bu tasarımın içinde ibadet mekanları yapı kütlesinden dışa taşan, kot farkı ve süsleme gibi detaylarıyla da diğer birimlerden ayrılan bir mekan olarak karşımıza çıkmaktaydı. İbadet mekanının vazgeçilmezi olan mihrabın birkaç örnek dışında[85] girişin tam karşısına gelecek şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Bursa'daki tabhaneli camilerin hepsinde ibadet mekanında birer mihrap nişi vardır ve mihrap ile giriş açıklığı aynı eksendedir. Bu mihraplar yapıdaki unsurlar gibi zaman içindeki onarımlarda kısmi değişimlere uğramıştır. Tezimiz kapsamındaki yapılardan dördünde mihrap dikdörtgen[86], üçünde yarım daire kesitli[87], ikisinde beş kenarlı[88] ve birinde de dört kenarlıdır[89]. Mihraplar mukarnaslı[90], çeyrek küre şekilli[91] ya da kademeli birer kavsara[92] ile örtülüdür.

Bursa'daki tabhaneli camilerde Anadolu mihraplarında gördüğümüz, köşelik tablası üzerinde yer alan kabaralar yoktur. Tepelik[93] ve köşe sütunceleri[94] gibi unsurlar

[85]Bu tip yapılar içinde sadece *İznik Nilüfer Hatun İmareti* ve *Kütahya Yakup Çelebi İmareti*'nde mihrap girişe göre yan duvar üzerine yerleştirilmiştir.
[86]*Hüdavendigâr İmareti, Yıldırım İmareti, Timurtaş Paşa İmareti ve Hamza Bey İmareti.*
[87]*Ebu İshak Zaviyesi, Hoca Tabib İmareti ve Orhan İmareti.*
[88]*Yeşil İmaret* ve *Muradiye İmareti.*
[89]*Ali Paşa İmareti.*
[90]*Hüdavendigâr İmareti, Yıldırım İmareti, Timurtaş Paşa İmareti, Yeşil İmaret, Yıldırım İmareti ve Hamza Bey İmareti.*
[91]*Ebu İshak Zaviyesi, Hoca Tabib İmareti* ve *Orhan İmareti.*
[92]*Muradiye İmareti.*
[93]*Yıldırım İmareti, Yeşil İmaret, Muradiye İmareti* (kalemişi tepelik).
[94]*Yıldırım İmareti, Yeşil İmaret, Timurtaş Paşa İmareti, Orhan İmareti, Muradiye İmareti* ve *Hüdavendigâr İmareti.*

ise bazı yapılarda görülmektedir. İncelediğimiz on yapının mihraplarında geometrik[95], bitkisel[96], yazı[97], mukarnas[98] veya basit silmelerden[99] meydana gelen çerçeveler vardır. *Yeşil İmaret*'in mihrabı, klasik bir mihrapta bulunan yukarıda işaret ettiğimiz unsurların tümüne yer verilmesi ve çinileri ile diğer örneklerden ayrılmaktadır. Dokuz mihrap zaman içinde bazı değişiklikler geçirmiştir, özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan *Yeşil İmaret*'in mihrabı bu özelliği ile de diğer mihraplardan ayrılmaktadır (Resim 260-263).

V. E. 10. Minber

Camide hatibin hutbe okumasına mahsus bir kürsü olan minber, Cuma veya bayram hutbelerini okumak üzere çıkılan, genellikle mihrabın hemen sağında bulunan merdivenli yapının adıdır. Tabhaneli camiler birer cami olarak tasarlanıp inşa edilmedikleri için bir caminin vazgeçilmez unsurlarında biri olan minber yapı bünyesine alınmamıştır. Bugün Bursa'daki tabhaneli camilerin ibadet mekanlarında yer alan minberlerin hiçbiri orijinal değildir. Ahşap minberlerin hepsi son yüzyılın eseridir. Diğerlerine göre daha özenli olan *Muradiye İmareti*'nin ahşap minberinin aynalığın alt kesimi pabuçluk formu verilmiş süslemelerle, üst kesim, dolap aynalığı ve köşk kısmı geometrik örnekli süslemelerle hareketlendirilmiştir. Özensiz bir işçiliğe sahip korkuluklar ajur tekniğinde geometrik bir süsleme ile şekillenmiştir (Resim 321). 18 Eylül 1790 tarihli bir tamir vesikasında yanan minberin ceviz ağacından yeniden yapıldığı öğrenilmektedir.

V. E. 11. Ocak ve Dolap Nişleri

Tabhaneli camilerin birçoğunda ocak ve dolap nişlerinin bulunduğunu görmekteyiz. Bugün birçoğu kapatılmış ya da onarımlarla değişmiştir. Ocak ve dolap nişlerinde XIV ve XV. yüzyıl süsleme motiflerinin alçıya da uygulandığı görülmektedir.

---

[95] *Yıldırım İmareti, Ali Paşa İmareti, Orhan İmareti, Yeşil İmaret.*
[96] *Hüdavendigâr İmareti, Muradiye İmareti, Orhan İmareti, Timurtaş Paşa İmareti, Yeşil İmaret.*
[97] *Ebu İshak Zaviyesi, Hüdavendigâr İmareti, Timurtaş Paşa İmareti, Yeşil İmaret.*
[98] *Orhan İmareti, Yeşil İmaret.*
[99] *Hamza Bey İmareti, Muradiye İmareti.*

Ocaklarındaki süslemeleri ile dikkat çeken yapılarımızdan birisi *Yıldırım İmareti*'dir. Yapının güney tabhane mekanlarında, güney duvarı üzerindeki ocak ve dolaplar alçı malzemedendir (Resim 128,130). *Yeşil İmaret*'te ise güney ve kuzeydeki tabhane mekanları, üst kattaki odalardaki ocak ve dolap nişleri benzer motiflerle süslenmiştir (Resim 231,241,244,248). Ocaklar ve dolaplar yine alçıdan ve kabartma olarak işlenmiştir. Süslemelerdeki geometrik geçmeler sonsuzluğu belirtmektedir. Mukarnas dizileri, panolar, rumiler, palmetler ve yazı şeritleri görülmektedir.

Yukarıdaki iki örnek dışında diğer tabhaneli camilerde de daha sade düzenlemeye sahip benzer ocaklar vardır. Ama günümüze gelememişlerdir. Mevcut olanlarda ilk şeklini kaybetmiştir. Örneğin *Ebu İshak Zaviyesi*'nin tabhane mekanlarının doğu ve batı duvarlarda yer alan ocaklar (Resim 171) ile *Muradiye İmareti*'nde kuzeydeki tabhane mekanlarındaki ocaklar basit ve süslemesizdir (Resim 316). *Ali Paşa İmareti* (Resim 149) ve *Hamza Bey İmareti*'nin (Resim 341) tabhane mekanlarının güney duvarlarında bulunan mihrap görünümlü nişler ise daha önceden ocak olabileceğini akla getirmektedir.

Bu yapılarda görülen ocak ve dolap nişleri, bu mekanların ibadet için tasarlanmadığını gösteren en önemli kanıtlardan biridir.

V. F. BURSA'DAKİ TABHANELİ CAMİLERDE SÜSLEME

Tabhaneli camilerin dış görünümleri aynı dönemde inşa edilen diğer yapılardan farklı değildir. XIV ve XV. yüzyılın ilk yarısındaki diğer yapılar gibi, bunlarda da almaşık duvar daha çok tercih edilmiştir. Bunun nedeni yeni kurulan bir devletin mali imkanlarının yetersizliği veya Bizans mimarisi ile bir etkileşim içinde olmasına bağlanabilir[100]. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık kesme taş malzemenin daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bursa'daki tabhaneli camilerin dış cephelerinde taş, taş-tuğla ve çini ile süslemeler yapılmıştır.

Tabhaneli camilerde dış görünümlerin diğer camilerden farklı bir özelliği olmadığını yukarıda belirtmiştir. İç mekanlarda avlu, ibadet mekanı ve tabhanelerdeki

[100] A. Ersen, **a.g.e.**, s.27-29.

süsleme kompozisyonları da diğer camilerden farklı değildir. Tabhaneli camilerde ibadet mekanının önemle ele alındığı görülmektedir. Bu durum süslemede de kendini göstermektedir. İbadet mekanı diğer mekanlara göre daha özenli süslenmiştir. Günümüze gelebilen örneklerde çini ve kalemişi süslemelerde mavi, sarı, yeşil, beyaz, lacivert, mor, firuze ve kırmızı renkler hakimdir. Bitkisel desenlerde özellikle küçük yaprak ve çiçek motifleri, rumi ve palmet desenleri, şakayık örnekleri çok kullanılmıştır. Bunun yanında yine klasik motiflerimiz diyebileceğimiz geometrik geçmeler çiniye de uygulanmıştır.

V. F. 1. Taş Süslemeler

Bursa'daki tabhaneli camilerden *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinde yoğun şeklide taş süslemeye rastlanmaktadır. Taş süslemeler her iki imaretin pencere kenarlarında ve alınlıklarında, şahnişinlerde, dış mihraplarda, taçkapıda, şebekelerde karşımıza çıkmaktadır. *Hüdavendigâr İmareti*'nde ise taş süsleme şebekelerdedir (Resim 58). Desenler dönemin süsleme zevkine uygun olarak sonsuz geometrik düzende geçmeler[101], yıldız motifleri[102], mukarnas dizileri[103], zencirek desenleri[104], palmet[105], rumi[106], lotüs[107] ve hatayi[108] motifleri ile yazılardır[109]. Süslemeler düz yüzeyli alçak

[101] *Yıldırım İmareti* kuzey duvarına açılan pencerelerin söve ve atkı taşlarında, *Yeşil İmaret* ve *Hüdavendigâr İmareti'ndeki* şebekelerde, *Muradiye İmareti*'nin son cemaat yeri kemer aynalarında.
[102] *Yeşil İmaret*'in kuzey cephesindeki şahnişinleri kapatan ve kafes oyma tekniğinde yapılmış şebekelerde, ibadet mekanına açılan dört pencerenin tavanlarında.
[103] *Yeşil İmaret*'in pencere söve ve atkı taşlarında, *Yıldırım İmareti*'nde kuzey cephe dışındaki pencerelerde.
[104] *Yıldırım İmareti* taçkapısında.
[105] *Yıldırım İmareti*'nin taçkapı niş yüzeylerinde üç dilimli palmetlerin ters-düz şekilde dizilmesi; *Yeşil İmaret*'in taçkapıyı kuşatan bordürün en dışındakinde kapalı formda dilimli rumilerin çevrelediği üç dilimli palmet; pencere alınlıklarında.
[106] *Yeşil İmaret'*in mihrabında, taçkapısında, taçkapı mihrabiyelerinde, eyvanların kuzeyindeki tabhane mekanlarının doğu ve batı duvarlarındaki pencere alınlıklarında, eyvanların pencere alınlıklarında, eyvanların güneyindeki tabhane mekanlarının pencere alınlıklarında ibadet mekanı güney duvarındaki pencere alınlıklarında; *Yıldırım İmareti*'nin giriş eyvanının doğu ve batısındaki şahnişinlerin kemer kilit taşlarında, güneydoğu ve güneybatıdaki tabhane mekanlarının üst sıra pencerelerinin üstündeki yarım kalmış süslemelerde, *Muradiye İmareti*'nde inşa kitabesinin yer aldığı kartuşun dilimlenen uç kısımlarında.
[107] *Yeşil İmaret*'te eyvanların güneyindeki tabhane mekanlarına açılan pencerelere alınlığında.
[108] *Yeşil İmaret*'in taçkapısını sınırlayan sütuncelerin etrafını dolaşan zarif bir bordür ve eyvanlara açılan pencerelerin dışında hiçbir yerde hatayi motifi kullanılmamıştır.
[109] *Yıldırım İmareti*'nin kuzey cephesine açılan pencerelerin sövelerindeki eşkenar altıgenlerinde geometrik kufi yazı; *Yeşil İmaret'*in taçkapısını kuşatan bordürlerden birinde ve kuzeybatıdaki pencerede

kabartma[110], yuvarlak ve içbükey yüzeyli alçak kabartma[111], çift yüzeyli yüksek kabartma[112], kafes oyma tekniği[113] ve boyama tekniği[114] ile yapılmıştır. Sap ve kıvrım dallar[115] ise genellikle yüzeyden dik açılı olarak kabartılmıştır. Yüzeyleri nadiren yalın bırakılmıştır. Çoğunda yüzey iç bükey veya içbükey yarım daire profille yivlenmiştir[116].

Taş süslemeler erken Osmanlı mimarisinde yapıların dış cephesinde görülmektedir[117]. Bursa'daki tabhaneli camilerin inşasında almaşık örgünün daha çok tercih edilmesi, süslemeyi de bu malzemelerin kombinasyonuna yöneltmiştir. Bu nedenle taş süsleme duvar kaplaması olarak mermerin kullanıldığı *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinde yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yıldırım İmareti'nde taş süslemenin yoğunlukla görüldüğü taçkapıda, kavsara Anadolu Selçuklu taçkapılarında görülen kavsara formuna sahip değildir. Taçkapı eyvan şeklindedir, çerçevesi yoktur. Dikdörtgen formlu taçkapı silmelerle çerçevelenmiştir. Sütuncelerin mukarnaslı başlıkları vardır. Giriş açıklığını örten basık kemer, siyah-beyaz mermerle kakma tekniğindedir. Sütuncelerin kenarlarında bir bordür şeklindeki zencirek motifi yarım bırakılmıştır. Taçkapı eyvanının doğu ve batısındaki nişler yedi sıra mukarnaslı birer yaşmakla örtülüdür (Resim 107-108).

Taş süslemenin en görkemli örneklerinden biri *Yeşil İmaret*'in taçkapısında karşımıza çıkmaktadır. Erken dönem Osmanlı mimarisinde özellikle de Bursa'daki tabhaneli camiler içerisinde süslemeleri ile ünik olan taçkapı aynı dönem yapılarında bir daha tekrar edilmemiştir. Taçkapı çerçeveleri, mukarnaslı kavsarası, yan nişleri ve alınlıktaki süslemeleri ile de Anadolu Selçuklu taçkapıları özelliklerini taşımaktadır.

çiçekli kufi; *Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinin kuzey cephelerine açılan pencerelerin söve ve atkı taşları ile alınlıklarındaki kemerde sülüs yazı.

[110]*Yıldırım İmaret*'in taçkapısının yan nişlerinde, şahnişinlerin kemer kilit taşları, güneydoğu ve güneybatıdaki tabhanelerin pencere alınlıklarını dolduran bitkisel süslemeler bu teknikle yapılmıştır.

[111]*Yeşil İmaret*'in pencere alınlıklarında, *Yıldırım İmareti*'nde beden duvarı ile saçağı ayıran silmede.

[112]Kitabelerde daha çok uygulanan bu teknik, *Yeşil İmaret*'in taçkapısındaki kitabe levhasında.

[113]*Hüdavendigâr İmareti'*nin son cemaat yeri ve üst kat revağındaki şebekeler; *Yeşil İmaret*'in kuzey cephesindeki şahnişinlerin ve müezzin mahfillerindeki şebekelerde.

[114]Bu teknikte kabartılan yüzeyin veya zeminin boyanması söz konusudur. *Yıldırım İmareti* kuzey duvarına açılan pencerelerin alınlıklarında kırmızı ve siyah renk boya ile yapılmış zikzak yapan çizgiler vardır.

[115]*Yeşil İmaret*'in taçkapısında.

[116]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.554.

[117]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.514.

Taçkapı çerçevesinde bitki ve yazı süslemeleri dönüşümlü şekilde kullanılmıştır. Giriş açıklığını iki yandan sınırlayan sütuncelerin başlıkları mukarnaslıdır. Sütuncelerin etrafı hatayi, gül ve tomurcuklardan oluşan bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir. Taçkapı kavsara köşelikleri girift bitkisel süslemelerle dolgulandırılmıştır. Süslemeler yüksek kabartma tekniğinde yapılmıştır. Taçkapıyı üç yönden dolanan kitabe levhasında çift yüzeyli yüksek kabartma tekniği kullanılmıştır. Spiral yapan sapların taşıdığı rumilerin meydana getirdiği bitkisel süslemenin üzerine nesih yazı karakterleri yerleştirilmiştir (Resim 216-218).

Taş süslemenin yoğun olarak görüldüğü bir diğer unsur pencerelerdir. *Yıldırım* ve *Yeşil* imaretlerinde pencerelerin hem cepheden çökertilen yüzeye yerleştirilerek hem de silmelerle çerçevelenerek belirginleştiğini görülmektedir. *Yıldırım İmareti*'nin kuzey cephesindeki pencerelerin lento ve sövelerinin yüzeyi eşkenar ve uzun altıgen şekilli kartuşlara bölünmüştür. Bu kartuşların içerisinde dini içerikli yazılar vardır. Doğu ve batı cephedeki pencerelerin söveleri ve atkı taşları mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Güneydoğu ve güneybatıdaki tabhane mekanlarının üst sıradaki pencerelerinin yukarısı ise bitkisel süslemeler içermekle birlikte bu süslemeler yarım kalmıştır (Resim 92,95,96,104). *Yeşil İmaret*'in pencereleri taçkapıda da gördüğümüz gibi yoğun bir süsleme programı ile dikkat çekmektedir. *Yeşil İmaret*'in kuzeydeki pencerelerinin söve ve atkı taşları *Yıldırım İmareti*'nde de olduğu gibi içlerinde dini içerikli yazıların bulunduğu kartuşlarla hareketlendirilmiştir. Pencerelerin söve ve atkı taşlarında mukarnas süslemeler de yer almaktadır. Yapıdaki tüm pencerelerin alınlıklarında bitkisel ve yazı süslemeleri ile dolgulandırılmıştır (Resim 211-213). İbadet mekanının pencere tavanlarında da geometrik içerikli süslemeler vardır (Resim 259).

Taş süsleme şebekelerde de uygulanmıştır. Bursa'daki tabahaneli camilerden *Yeşil* ve *Hüdavendigâr* imaretlerinde karşımıza çıkan şebekelerde geometrik kompozisyonlar hakimdir. *Yeşil İmaret*'in kuzey cephesindeki şahnişinlerin şebekelerinde altı köşeli yıldızlardan gelişen altı kollu yıldız kompozisyonu uygulanmıştır (Resim 205). Avluda girişin iki yanında yer alan müezzin mahfillerinin şebekelerinde ise onikigenlerin oluşturduğu altı köşeli yıldız kompozisyonu görülmektedir. Süslemedeki şeritler düz profilli olarak uygulanmıştır. Şebekeler kafes

oyma tekniğinde yapılmıştır (Resim 235). Süslemeli şebekelerin kullanıldığı bir diğer örnek olan *Hüdavendigâr İmareti*'nde altıgenlerden meydana gelen sonsuz düzendeki geometrik kompozisyon da kafes oyma tekniğindedir (Resim 58).

Taş süslemenin yoğun şekilde uygulandığı bir diğer unsur mihrabiyelerdir. *Yeşil İmaret*'in mihrabiyeleri üç köşelidir. Mihrabiyeler iki yandan siyah ve koyu yeşil mermer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Niş kabartma tekniği ile yapılmış palmet ve rumi motifleri ile bezelidir (Resim 210).

Taş süsleme kemer üzengileri ve kilit taşlarında da karşımıza çıkmaktadır. *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinin avlu ve ibadet mekanını birbirinden ayıran kemerin kilit taşlarının yüzeyleri geometrik süslemelerle hareketlendirilmiştir. *Yeşil İmaret*'te geometrik süsleme yaldızlanarak daha da vurgulanmıştır (Resim 256). *Yıldırım İmareti*'nde son cemaat yerindeki kemerlerin oturduğu taşıyıcıların konsolları, sonları palmetlerle biten mukarnaslarla hareketlendirilmiştir (Resim 100, 106). *Timurtaş Paşa Zaviyesi*'nde de taçkapıda giriş açıklığının kilit taşında iri bir palmet motifi yer almaktadır (Resim 193).

Taş süsleme *Muradiye İmareti*'nde tuğla ve çini ile birlikte kullanılması ile dikkat çekmektedir. İmaretin son cemaat yerinin kuzey, doğu ve batı cephelerinde görülen bu süslemelerde geometrik kompozisyonların farklı kombinasyonları yer almaktadır (Resim 271,276,277, 286-92).

V. F. 2. Tuğla Süslemeler

Bursa'daki tabhaneli camilerde almaşık örgünün vazgeçilmez bir unsuru olan tuğla, süslemeyi de etkilemiştir. Tuğla ile yapılan süslemelerde tuğlanın formu süslemenin karakterini de belirlemiş, tuğla ile genellikle geometrik kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Tuğlalar, yatay, dikey, çapraz veya yüzey üzerinde harç içerisine girinti veya çıkıntılı yerleştirilerek farklı geometrik kompozisyonlar oluşturulabilmektedir.

Bursa'daki tabhaneli camilerde tuğla süslemeler, pencere alınlıklarında[118], kemer sırtlarında[119], panolar şeklinde[120], son cemaat yerinde[121] ve minarelerde[122] uygulanmıştır.

Tabhaneli camilerde tuğla ile, yatay ve dikey tuğla grupları ile oluşturulmuş kompozisyonlar[123]; üçgen-altıgen kompozisyonu[124]; balık pulu, ağ kompozisyonu[125]; sekizgen, dört kollu yıldız geçmesi[126]; zikzak-balıksırtı[127]; üçgen şekilli tuğla noktalı, tuğla zikzak kompozisyonu[128]; altıgen, baklava-altıgen formlarla meydana getirilmiş süsleme[129]; altıgen, çapraz şeritli petek kompozisyonu[130], kare taş birimli merdiven çerçeveli madalyon kompozisyonu[131]; daire, ışınsal göbekli kapalı daireler kompozisyonu[132]; onikigen, kapalı onikigenler kompozisyonu[133], madalyonlar[134], zencirek[135], meander[136], servi motifi[137], testere dişi şeridi[138], sekizgen-dörtgen kompozisyonu[139]; eşkenar dörtgen[140], sekizgen dörtlü yıldız[141], fırıldak motifi[142], kuş gagası[143], balıksırtı[144] ters düz su dalgası[145], altı köşeli yıldız ve eşkenar dörtgen[146], dört

[118] *Timurtaş Paşa İmareti, Ebu İshak Zaviyesi.*
[119] *Muradiye İmareti, Ebu İshak Zaviyesi, Hamza Bey İmareti, Hoca Tabib İmareti.*
[120] *Orhan İmareti.*
[121] *Orhan İmareti* ve *Muradiye İmareti*.
[122] *Orhan İmareti, Hüdavendigâr İmareti* ve *Timurtaş Paşa İmareti.*
[123] *Ebu İshak Zaviyesi* pencere alınlıkları.
[124] *Timurtaş Paşa İmareti*'nin doğudaki tabhane mekanının güney ucundaki pencere alınlığında.
[125] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin doğu cephesindeki sivri kemerin köşeliklerinde.
[126] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin kuzeye açılan kemer gözlerinden doğudakinin batı köşeliğinde.
[127] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinde.
[128] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin doğu cephesinde.
[129] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde.
[130] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde.
[131] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde.
[132] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde.
[133] *Muradiye İmareti*, son cemaat yerinin kuzey cephesinde.
[134] *Orhan İmareti*, son cemaat yeri cephesi ve doğu cephe.
[135] *Timurtaş Paşa İmareti* son cemaat yeri cephesinde, *Hüdavendigâr İmareti* minare gövdesinde.
[136] *Timurtaş Paşa İmareti* son cemaat yeri cephesinde.
[137] *Muradiye İmareti*, güney cephede alt seviyedeki batı penceresinin üst kısmında yer almaktadır.
[138] *Muradiye İmareti*, son cemaat yeri revak kemerlerinde güney cephe alt seviye pencerelerinin kemer sırtında.
[139] *Orhan İmareti* son cemaat yeri batı cephedeki kemer gözünde yer alan süsleme.
[140] *Orhan İmareti* son cemaat yeri doğu cephedeki kemer gözünde yer alan süsleme
[141] *Timurtaş Paşa İmareti* pencere alınlığında.
[142] *Timurtaş Paşa İmareti* ibadet mekanının batı cephesindeki pencere alınlığında.
[143] *Hüdavendigâr İmareti* minare gövdesinde.
[144] *Hüdavendigâr İmareti* minare gövdesinde.
[145] *Timurtaş Paşa İmareti*'nin minare gövdesinde.

köşeli yıldız ve eşkenar dörtgen[147], dört kollu yıldız ve eşkenar dörtgenlerin meydana getirdiği sekizgenlerden oluşan geometrik süsleme[148] ve altıgen taşlar etrafında hasır örgüsü meydana getiren tuğlaların oluşturduğu geometrik ağ[149] kullanılmıştır.

Almaşık duvar örgüsünün tercih edildiği *Orhan İmareti* ve *Timutaş Paşa Zaviyesi* yapıların dış duvarlarında yüzeysel kemerler ve kemerler içerisine yerleştirilmiş tuğla malzemeli rozetler, güneş kursları bulunmaktadır (Resim 13,17,18, 187). *Hüdavendigar İmareti'*nde saçak hizasındaki sağır kemer dizisi tuğla ile meydana getirilmiş, ancak sonradan üzerleri sıvanmıştır. Kemer köşeliklerinde ise taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır.

Muradiye İmareti'nde son cemaat yerinde tuğla ve sırlı tuğla ile yapılmış hareketli cephe düzenlemesi Orta Asya'dan İran'a ve Anadolu'ya kadar Türk mimarisi içinde geleneklerin devam ettiğini göstermektedir[150]. *Muradiye İmareti* ve *Medresesi*'nde kullanılan motif ve tuğla kompozisyonları açısından bütünlük göstermektedir. *Muradiye İmareti*'nin son cemaat yeri kemer köşeliklerinde görülen süslemeler medrese eyvanlarına ait cephelerde de kullanılmıştır[151]. Bu da külliyede aynı ekibin çalıştığını ya da süsleme programının bir elden çıktığını göstermektedir.

Hüdavendigâr İmareti (Resim 46-48)*, Timurtaş Paşa Zaviyesi* (Resim 186) ve *Orhan İmareti* (Resim 10) minarelerindeki süslemeler minarelerin farklı zamanlarda onarımlar geçirmeleri nedeni ile orijinalliklerini kaybetmişlerdir. İlk inşa edildiklerinde minareleri olmayan yapılara eklenen bu minareler de yapıldıkları döneme ne ölçüde bağlı kalındığı tartışma konusudur.

Timurtaş Paşa Zaviyesi'nin her bir penceresinde uygulanan geometrik kompozisyonlarda tuğlaların arasına çini parçaları da kakılmıştır. Çinilerin bugün büyük bölümü dökülmüştür.

---

[146]*Timurtaş Paşa İmareti*'nin tabhane mekanlarının kuzey uçlarındaki pencerelerde, batıdaki tabhane mekanının güney duvarındaki pencerede, ibadet mekanının doğu duvarındaki pencere ile güney duvarının batı ucundaki pencere alınlığında.
[147]*Timurtaş Paşa İmareti*'nin ibadet mekanının güney duvarının doğusundaki pencere alınlığında.
[148]*Timurtaş Paşa İmareti*'nin ibadet mekanının batısındaki pencerede.
[149]*Timurtaş Paşa İmareti*'nin son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerindeki pencere alınlıklarında.
[150]S. Mülayim, **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuk Çağı-**, Ankara, Aralık 1982, s.48.
[151]A. Savaş, "Bursa…, s.431.

V. F. 3. Alçı Süslemeler

Bursa'daki tabaheneli camilerde alçı süsleme, tabhane mekanlarındaki alçı ve dolap nişlerinde, örtülerin geçişlerinde, mihrapta ve üst sıra pencerelerinin içlik ve dışlıklarında karşımıza çıkmaktadır. *Yeşil* ve *Yıldırım* imaretlerinde alçıdan ocak ve dolap nişleri üzerindeki süslemeler alçak kabartma olarak yapılmıştır. Bu ocak ve dolap nişlerinin üzerinde, kare şekilli süsleme panoları, dini içerikli yazı, bitkisel kıvrım dal kompozisyonları, mukarnas bordürü, beş, sekiz, on ve oniki kollu yıldızların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar bu bölümlerdeki panoların içlerini süslemektedir. Bordürlerde rozet, çiçek, nesih yazı, zencirek, rumi ve palmet desenleri bulunmaktadır. Geometrik bölümlerin içleri çiçek ya da rumilerle bezenmiş; köşelerde rozet biçiminde bitkisel desenler kullanılmıştır. Geometrik panoların ve nişlerin bordürlerinde firuze renkli çini parçaları göze çarpmaktadır (Resim 128,130,231,241,244,248).

Yıldırım İmareti'nde ayrıca orta avlu ve ibadet mekanındaki pencerelerinde, girişin doğu ve batısında kalan iki küçük mekanın örtülerinin duvarla birleştiği bölümlerde ve kubbe kasnaklarındaki pencerelerde kalıplama tekniğinde yapılmış alçıdan içlik ve dışlıklar vardır (Resim 116-117, 123,129).

Muradiye İmareti'nde ibadet mekanının kubbe geçişleri üzerinde mukarnas dişlerini anımsatan süslemeler (Resim 319), üst kattaki mekanların örtülerinin kornişlerinde yer alan kemerleme dizisi, madalyon ve palmet motifleri (Resim 306,307) de kalıplama tekniğinde yapılmış alçı süslemelerdir. *Orhan İmareti*'nin mihrabı ise kalıplama tekniğinde alçak kabartma olarak yapılmıştır (Resim 34).

V. F. 4. Çini, Çini Mozaik ve Sırlı Tuğla Süslemeler

Çini süsleme Bursa'daki tabhaneli camilerde genellikle binaların iç yüzeylerinde kullanılmıştır. Dış yüzeylerde ise detaylarda görülmektedir. Geometrik kompozisyonlu çini mozaik süslemeler tuğla tekniği gibi Anadolu'ya İran aracılığı ile gelmiştir[152]. İlk Osmanlı çinileri renk ve motifler bakımından Selçuklu çinilerinden farklıdır. Selçukluda

[152]S. Mülayim, **a.g.e.**, s.51.

tercih edilen mozaik çini tekniğinden renkli sır tekniğine geçilmiştir. Geometrik kompozisyonların yerini de bitki örnekleri almıştır.

Bursa'daki tabhaneli camilerde kullanılan çini süslemelerde, palmet, rumi, lotus, hatai, şakayık gibi bitkisel süslemeler; altı kollu yıldız[153], sekiz kollu yıldız[154] ve on kollu yıldızlar[155] gibi az da olsa geometrik süslemeler ile yazı[156] şeklinde uygulanmıştır. Renkler Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminden farklı olarak firuze, mavi, kobalt mavisi, beyaz, fıstık yeşili ve sarı kullanılmıştır. Bu renkler Timur devri eserlerinde karakteristiktir.

Yeşil İmaret tabhaneli camiler içerisinde en zengin çini süslemeye sahiptir, diyebileceğimiz bir yapıdır. Yapının avlu, ibadet mekanı, eyvanları, tabhane mekanları, müezzin ve hünkar mahfilleri ile üst katındaki mekanlarda bol çini malzeme kullanılmıştır. *Yeşil İmaret*'ten başka *Muradiye İmareti*'nde de çini süsleme yoğun şekilde görülmektedir.

Bursa'daki tabhaneli camilerde çini süsleme yapıların dış duvarlarında çok fazla uygulanmamıştır. İçi tamamen çinilerle bezenmiş olmasına rağmen, *Yeşil İmaret*'in dış cephelerinde taş süsleme tercih edilmiş, sadece doğu, batı ve güney cephelerindeki pencere silmelerinde ince birer şerit halinde çiniye yer verilmiştir (Resim 213). *Muradiye İmareti*'nin son cemaat yerinin kuzey, doğu ve batı cephesinde ise, taş ve tuğla ile birlikte çini de kullanılmıştır (Resim 288-293). Bursa'daki tabhanli camilerin dış cephelerinde pek tercih edilmeyen çini, dış cephenin önemli bölümlerinden biri olan pencere alınlıklarında da çok fazla kullanım alanı bulmamıştır. İncelediğimiz yapılardan sadece *Muradiye İmareti*'nin son cemaat yerinin pencere alınlıklarında, çini-mozaik tekniğinde ikisi geometrik, birisi bitkisel kompozisyonlu üç pencere vardır (Resim 299-301). Dış cephenin bir diğer elemanı olan taçkapılarda yine taş süsleme tercih edilmiş, sadece *Muradiye İmareti*'nin taçkapısında çini-mozaik tekniği kullanılmıştır (Resim

[153] *Yeşil İmaret*'in mihrabında yer alan geometrik bezemede.
[154] *Yeşil İmaret*'in hünkar mahfilinde.
[155] *Yeşil İmaret*'in hünkar mahfilinin kuzeyinde yer alan mekanın Bursa kemerinde ve *Muradiye İmareti*'nin son cemaat yerinde yer alan pencere alınlığında.
[156] *Yeşil İmaret*'te duvar yüzeylerini kaplayan tek renkli sırlı çinilerin üzerindeki kalın bordürde, mihrapta, kemer karınlarında ve pencere alınlıklarında.

302-304). Taçkapıdaki renkli sır tekniği *Yeşil İmaret*'in çinileri ile benzerlik göstermektedir.

İç mekanda ise çiniler, duvar yüzeylerinde, mihraplarda, pencere alınlıklarında, kapılarda, örtü ve geçişlerinde, zeminde, kemer ve kemer köşeliklerinde görülmektedir. *Yeşil İmaret*'in avlu, ibadet mekanı, yan eyvanlar, tabhane mekanları ve üst kattaki mekanların duvarları, yerden yaklaşık 2.50m. yüksekliğe kadar tek renk sırlı çinilerle kaplanmıştır. Müezzin ve hünkar mahfilleri ile giriş eyvanının duvarları ise tamamen çinilerle bezenmiştir (Resim 224-225, 227, 249-250, 253). *Muradiye İmareti*'nin ibadet mekanı *Yeşil İmaret*'te de görüldüğü gibi, yerden yaklaşık 2.50m. yüksekliğe kadar tek renkli sırlı çinilerle kaplanmıştır. *Yeşil İmaret*'te görülen süslemelerde birlik burada yerini farklı geometrik kompozisyonlara bırakmıştır. Hemen hemen her duvar farklı süslemelerle hareketlendirilmiştir. Bütünselliği olmayan bu uygulama onarımların sonucu olabilir. *Muradiye İmareti*'nde avlunun kuzey duvarı da tek renk sırlı çinilerle kaplanmıştır (Resim 308, 318).

Çininin uygulama alanı bulduğu bir diğer unsur mihraplardır. İncelediğimiz yapılardan sadece *Yeşil İmaret*'in mihrabında çini süslemeye rastlanmaktadır. Mihrap renkli sır tekniğinde meydana getirilmiştir. Mihrapta mukarnaslı kavsaranın dişlerinin her biri ayrı bitkisel desenlerle hareketlendirilmiştir (Resim 260-263). Bursa'daki diğer tabhaneli camilerin mihrabında karşılaşmadığımız bu uygulama *Yeşil Külliyesi*'nin diğer bir yapısı olan *Yeşil Türbe*'nin mihrabında karşımıza çıkmaktadır. Bu da iki yapının sanatçısının aynı kişi ya da aynı ekolden gelen sanatçı grubuna dahil olabileceğini akla getirmektedir.

İç mekanda çini süsleme, pencere, kapı ve niş gibi unsurların alınlıklarında da uygulama alanı bulmuştur. Bu tarz uygulama yine çini süslemenin yoğun şekilde uygulandığı *Yeşil İmaret*'te kullanılmıştır. *Yeşil İmaret*'in kuzey ve güneydeki tabhane mekanlarında, müezzin mahfillerinin pencere alınlıkları ile hünkar mahfilinin iki yanında yer alan mekanların girişlerinin alınlıklarında çini süslemeye rastlanmaktadır (Resim 237,249,250) (Şekil 45). Aynı tarz süslemeye sahip bu alınlıklarda dini içerikli metinler ile bitkisel süslemeler yer almaktadır. Güneydeki tabhane mekanlarının güney

duvarlarının ortasında yer alan iki nişin alınlığında da benzer bitkisel kompozisyon dikkat çekmektedir.

İç mekanda örtü ve geçişlerde çini süsleme uygulamasına yine sadece *Yeşil İmaret*'te kullanım alanı bulmuştur. Üst kattaki hünkar mahfili ile avluya açılan birer eyvan görünümündeki müezzin mahfillerinin tavanları tamamen çinilerle kaplanmıştır. Hünkar mahfilindeki çiniler renkli sır tekniğindedir. İçleri bitkisel bezeme unsurları ile doldurulmuş geometrik süsleme kabartmalı şekilde uygulanmıştır. Müezzin mahfillerinin tavanlarındaki çiniler ise çini-mozaik tekniğindedir (Resim 228-230, 235-239).

Ünik olan bir başka uygulamada zeminde görülen çinilerdir. Bu uygulama da *Yeşil İmaret*'in hünkar mahfilinin zemininde karşımıza çıkmaktadır. Çoğu bozulmaya başlamış bu çiniler renkli sır tekniğindedir.

Yeşil İmaret'te hünkar ve müezzin mahfillerinin kemerlerinin iç ve dış yüzeyleri renkli sır tekniği ile süslenmiştir. Hünkar mahfilinin kemer karnında ise hem renkli sır tekniği hem de çini-mozaik tekniği kullanılmıştır.

Yeşil ve *Muradiye* imaretlerinde uygulanan çini süslemelerdeki desen ve renklerdeki uyum, iki yapıda da aynı sanatçıların çalışmış olabileceğini akla getirmektedir. *Yeşil İmaret*'in mihrabının üzerindeki "Tebrizli ustaların eseri" kitabesi bu yapıda ve *Muradiye İmareti*'nin sanatçı grubunun Tebrizli ustalar olduğunu desteklemektedir[157]. Renk ve desenlerde görülen benzerlikler de bu yapılarda Timur ekolünde yetişmiş ya da etkilenmiş sanatçıların çalıştığını gösteren en büyük delillerden biridir.

Orhan İmareti'nin güney cephesinin doğu ucundaki pencerenin yanında yer alan altıgen formlu yeşil renkli sırlı çiniler ise bu yapı için mi yapıldığı yoksa başka bir yapıdan mı getirilip burada değerlendirildiği belli değildir. Yapının eski fotoğraflarında, pencere alınlıklarında, son cemaat yerinin ikiz kemerlerinde olduğu gibi geometrik formlu süslemeler görülmekte ancak bu süslemelerin boya ile mi şekillendiği ya da orijinal süsleme mi olduğu kesin olarak algılanamamaktadır (Resim 19). *Timurtaş*

[157]Bkz. Ş. Yetkin, **Anadolu'da...**, s.209; G. Öney, **Türk Çini …**, s.65; G. Öney, "Bursa Çinileri", s.110.

İmareti'nin pencere alınlıklarında da geometrik formlar oluşturan taş-tuğla süslemelerin arasına çini parçalarının kakıldığı görülmektedir. Çoğu günümüze ulaşamayan bu parçalar genellikle firuze renklidir (Resim 178).

Anadolu Selçuklu döneminde özellikle minarelerde kullanılan sırlı tuğlalar, Bursa'daki tabhaneli camilerde pek tercih edilmemiş, sadece birkaç örnekte basit formlar şeklinde karşımıza çıkmıştır. *Hamza Bey İmareti*'nde eşkenar dörtgen formlu yeşil renk sırlı tuğlalar (Resim 331-332) ve *Muradiye İmareti*'nde dikdörtgen formlu yeşil renk sırlı tuğlalar şerefe altlarını hareketlendirmiştir (Resim 281).

Osmanlının kurulum aşamasına denk gelen Bursa'daki tabhaneli camilerde dönemin maddi getirileri yapının süsleme programını da etkilemiş, *Yeşil* ve *Muradiye* imareti gibi iki abidevi örnek dışında çok fazla süslemeye yer verilmemiştir. Bu durumun belki de yapıların sadece bir ibadet yapısı değil, sosyal ve idari bir amaç için de kullanılıyor olması etkili olabilir. Gelip geçenlerin misafir edildiği, dönemin şeyh ve dini liderlerinin ikamet ettiği bu binaların, yaymak istedikleri felsefeye ters düşmemek adına süslemeden ve gösterişten uzak basit ve naif yapıların tercih edilmesi pekte uzak bir ihtimal gibi gözükmemektedir.

V. F. 5. Kalemişi Süslemeler

Çini malzeme ile birlikte günümüze kadar gelebilen kuru sıva üzerine yapılmış kalemişi kalıntıları, tabhaneli camilerde süslemeye verilen önemi açığa çıkarmaktadır. Neme karşı dayanıksız olan kalemişi süslemeler yapıların iç mekanları olan ibadet mekanında, avluda, tabhane mekanları ile son cemaat yerinde örtülerde görülmektedir. Sıva dökülmeleri ve nem gibi doğal etkenlerin yanı sıra, *Yeşil İmaret*'te de olduğu gibi onarımlar sırasında üzerlerinin sıvanması veya badana ile kapatılması, *Ali Paşa İmareti*'nde de olduğu gibi süslemelerin sökülüp yerlerine yenilerinin yapılması gibi nedenlerle, kalemişi süslemelerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Ulaşabilenlerin de çoğunda, matlaşan örneklerin yeniden boyanması sırasında, renk ve desenleri değişmiş, süslemeler özelliklerini büyük ölçüde yitirmiştir. Süslemeler pencere alınlıklarında, duvarların yüzeyinde, mihraplarda, örtü ve geçişlerdedir. Süslemelerde içleri geometrik,

bitkisel ve yazı unsurları ile doldurulmuş rozetler, palmetler, rumiler, hatailer, kıvrım dallar ve bunlardan gelişen kompozisyonlar görülmektedir. Renkler kırmızı, sarı, yeşil, mavi, siyah ve beyazdır.

Orhan İmareti'nde tüm birimlerin örtü ve geçişlerinde; pencere ve kapılarının alınlıklarında ve mihrapta palmet, rumi, çeşitli yapraklar ve kıvrık dallarla oluşturulmuş kalemişi süslemelere rastlanmaktadır. Bu süslemeler yapıyla çağdaş değildir. Kırmızı, mavi, yeşil, sarı, krem, siyah ve beyaz renkler kullanılmıştır. İbadet mekanın doğu duvarının güneyinde yer alan pencerenin yanında daire formunda bir madalyon bulunmaktadır. Bu madalyonun içerisinde daire şeklinde dini içerikli yazılar yazılmıştır. Ortada kufi yazı ile Kelime-i Tevhid yazılıdır. Benzer şekilli madalyonları *Yıldırım İmareti*'nin ibadet mekanında da görmek mümkündür. Mihrap palmet, rumi, kıvrık dal ve çok çenekli çiçeklerle meydana getirilmiş bir tepelikle taçlandırılmıştır. Tepeliğin ortasındaki dikdörtgen formlu ayet panosunda simetrik şekilde yazılmış Kelime-i Tevhid bulunmaktadır. Tepelik ile mihrabı içleri küçük çiçeklerle dolgulandırılmış altıgenlerden oluşan bir bordür ayırmaktadır. Mihrap ana nişi içerisinde bir palmet motifi vardır. Palmet motifini üst bölümündeki oval kısımda ise simetrik olarak yazılmış dini içerikli bir yazı yer almaktadır. Nişin köşeliklerinde de palmet, rumi ve kıvrık dallarla şekillenen süslemelere yer verilmiştir. Kavsarada her bir mukarnas dişi ince işçilikli bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir (Resim 20-21, 23, 27-34).

Hüdavendigâr İmareti'nde yapıyla çağdaş kalemişi yoktur. Son cemaat yeri kubbelerinde, giriş eyvanının üzerine yerleştirilmiş mahfilin tabanında, avlu kubbesinde, eyvanlarda, ibadet mekanında, pencere üzerlerinde ve mihrapta geç döneme özgü, Barok karakterli kalemişi süslemeler bulunmaktadır (Resim 61, 64, 67-70, 73-80).

Yeşil İmaret'in kalemişi süslemeleri tabhaneli camiler içerisinde özgünlüğü büyük ölçüde korumaktadır. Güneydeki tabhane mekanları ile eyvanlarda kubbe ve geçişlerinde, duvarların üst kesiminde bazı kesimleri sıva ya da boyanın altında kalmış kalemişi süslemeler vardır. Yapıda kalemişi süslemeler avlu, ibadet mekanı ve eyvan kubbeleri, geçişleri ve eteklerinde; güneydoğudaki tabhane mekanının kubbesi, kasnağı, geçiş bölgesi ve duvarlarının üst kısmı ve giriş bölümlerinde ahşap tavanlardadır. Süslemeler sıva üzerine çoğu kırmızı veya lacivert zemin üzerine beyaz ve sarı motif ve

siyah konturlu olarak yapılmıştır. Büyük kubbelerin Türk üçgenli geçiş bölgelerinde, her yüzeyde kıvrım dal esasına uygun bir dolgu bulunur. Ancak, yüzeyler birbirinin eşi olmadığından, farklı kompozisyonlar gerekmiş, yerine göre simetrik veya asimetrik düzen ve daima kapalı form kullanılmıştır. Motifler genellikle rumi, pek azı ise hatai grubundandır. Türk üçgenli bölümün altını ise bir yazı kuşağı dolaşmaktadır. Kırmızı zemin üzerine beyazla yer yer örgüler ihtiva eden kufi yazının arası klasik rumili kıvrım dallarla süslüdür. Giriş açıklığından ulaşılan iki kademeli bölümlerin tavanlarındaki süslemeler tamamen yenidir. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının yıldız tonozunda ve duvarların üst kesimindeki kalemişi süslemelerde kısmi bozulmalar dikkat çekmektedir. Palmet, rumi gibi soyut süslemelerin yanında çok çenekli natüralist çiçekler ve kıvrım dallarla şekillenen süslemelerde kırmızı, sarı, yeşil ve siyah renkler kullanılmıştır. Süslemelerin bir kısmı dökülmüş, bir kısmı da boya ya da sıva tabakası altında kalmıştır. Kalemişi süslemelere yönelik yapılan uygulamalarla ilgili herhangi bir veriye ulaşamamış olmamız, bu konuda net saptamalar yapmamızı engellemektedir. Duvar yüzeylerinin üst kesiminde yer alan daire formlu madalyonlar ve pencere görünümü verilmiş süslemelerin, sıva altından devamları gelecek gibi bir görünümleri vardır. Daire formlu madalyonlar giriş eyvanında yer alan çiniden madalyon süslemesini tekrarlamaktadır. Kuzeydoğudaki tabhane mekanında ise kalemişi süsleme yoktur. Süslemelerin üzerleri ya boya ile kapatıldı ya da örtü onarımları sırasında tamamen yok edildi. Boya tabakalarının altında kalmış olma olasılığı yüksek olan bu süslemelere ulaşmak için ince boya raspası yapılmalıdır. Avlunun doğusunda ve batısında yer alan eyvanların örtü ve geçişlerinde; beden duvarlarının üst kesiminde; güneybatıdaki tabhane mekanının örtü ve geçişlerinde ve ibadet mekanının örtü, geçişleri ve beden duvarlarında yer alan kalemişi süslemeler orijinal gibi gözükmektedir. Kubbe ve geçişlerde tüm yüzeyler palmet, rumi ve çok çenekli çiçeklerle, duvar yüzeylerinin üst kesiminde ise içi dini içerikli yazılarla bezenmiş daire formlu madalyonlarla hareketlendirilmiştir. Yakın tarihli onarımlar sırasında meydana çıkarılan süslemelerin büyük kısmı sıva ve boya tabakalarının altındadır. Mevcut süslemelerin bazı kesimlerinde de bozulmalar ve kayıplar dikkat çekmektedir. İçlerinde hat olan madalyon şeklindeki süslemeler *Bursa Yıldırım İmareti*'nde de vardır (Resim 242-243, 246-247, 251-252, 255).

Yıldırım İmareti'nde kalemişi süslemeler, örtü ve geçişlerde, duvar yüzeylerinde ve mihrapta, palmet, rumi, kıvrım dal, perde, çeşitli çiçekler ile kartuşlar ve madalyonlar içerisine yerleştirilmiş yazılardan oluşmaktadır. Bu süslemeler yapıyla çağdaş değildir. Muhtemelen onarımların birinde, büyük bir olasılıkla da 1855 yılındaki onarımda yapılmış olmalıdırlar[158]. Süslemelerde kırmızı, mavi, yeşil, turuncu, siyah ve lacivert renkler kullanılmıştır. Mihrap ana nişinin içerisinde iki yana çekilmiş bir perde motifi vardır. Mihrap tepeliğinin ortasında yer alan kartuşun içinde yer alan çiçekler realist üsluptadır (Resim 99,118,123,129,131-132,134). Mihrap nişinin içindeki iki yana açılan perde motifinin benzerleri, *Aydın Cincil Köyü'ndeki Cihanoğlu Camii* (1785)[159], *İzmir Çakaloğlu Hanı sebili* (1805)[160], *İzmir Şadırvanaltı Camii*[161], *Bursa Sitti Hatun Mescidi*[162] ve *Manisa Hüsrev Ağa Camii*[163]'nde görülmektedir. Ayrıca mihrap tepeliğinin ortasındaki kartuş içinde verilen realist çiçekler şeklindeki süslemelerin ve mihrabın iki yanındaki kompozisyonun benzerlerinin *Denizli, Acıpayam'daki Yazır Köyü Camii* (1802)[164] ve *Soma Hızır Bey Camii*'nde de (1791-92)[165] görmek mümkündür.

Ali Paşa İmareti'nin son cemaat yeri kubbe ve geçişlerinde, tonozlarda; avlu kubbesi ve geçişlerinde, beden duvarlarında, ibadet mekanı kubbesi ve geçişlerinde ve beden duvarlarında 2000-2006 yılı arasındaki onarıma ait kalemişi süslemeler vardır. İbadet mekanının doğu ve batı beden duvarları üst kesiminde yer alan ağaç ve madalyon motifleri ise onarım öncesinde de bazı kayıplarla beraber iyi durumda görülmekteydi. Özgün süslemelerin korunmaları önerilmiş, ancak son onarımda tamamen yeniden yapılmışlardır. İbadet mekanı doğu ve batı duvarlarının üst kesimine realist üslupta resmedilmiş çiçek açmış ağaç tasvirleri yer almaktaydı. Minyatürlerde resmedilen Çin bulutları tarzında bir kaya silueti zemini oluşturmaktadır. Ağaç motifinin üzerinde daire formlu bir madalyon yer almaktadır. Madalyonun dış bordüründe Çin bulutları yer alırken, madalyonun içerisinde palmet ve rumilerden gelişen bir süsleme vardır. Yapılan

[158]S.T. Yıldız, **a.g.t.**, s.34.
[159]Bkz. R. Arık, **Batılılaşma…**, s.30.
[160]L. Bulut, "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", **Sanat Tarihi Dergisi**, VIII, İzmir, 1996, s. 1-9.
[161]Ayrıntılı bilgi için Bkz. R. Arık, **Bazı Örnekleriyle…**, s.101-113.
[162]Ayrıntılı bilgi için Bkz. E. H. Ayverdi**, a.g.e.**, III, İstanbul, 1966, s.104.
[163]Ayrıntılı bilgi için Bkz. H. Acun**, a.g.e.**, s. 181, Res. 146-47.
[164]R. Arık, **a.g.e.**, s. 42-46.
[165]R. Arık, **a.g.e.**, s. 32-39.

onarımlarda, iyi durumda olan bu süslemeler yerine ne yazık ki yenileri yapılmıştır (Resim 143,146-147, 150-153).

Ebu İshak Zaviyesi'nde kalemişi süslemeler, avluda kubbe içi ve eteğinde; ibadet mekanında ise mihrapta ve beden duvarlarının üst kesimindedir. Avlu kubbesinin içinde, göbekteki çok çenekli bir çiçekten gelişen, palmet, rumi ve yapraklardan meydana gelen bir kompozisyon bulunmaktadır. Daire şeklindeki bu madalyonun eteğinde sekiz adet palmet motifi vardır. Kubbe eteğini ise palmet ve rumilerle şekillenmiş enine gelişim gösteren bir bordür dolanmaktadır. Süslemelerde mavi, yeşil, kahverengi, pembe ve bordo renkler kullanılmıştır. Bu süslemeler yapıyla çağdaş değildir. İbadet mekanının içinde bulunduğu eyvanın duvarlarının üst kesiminde avlu kubbe eteğinde tekrar eden süsleme bordürü devam etmektedir. Süslemeler yağlıboya ile yapılmıştır. Mihrap ana nişinde iki yana çekilmiş perde motifi bulunmaktadır. Ortadan da bir kandil sarkmaktadır. Kavsara yüzeyinde ve mihrap çerçevesindeki dini içerikli yazılar da yağlı boya ile yapılmıştır. Batılılaşma dönemi süsleme programı içinde mihrapta alçıdan perde motifi uygulamaları dönem için karakteristiktir. Bazı geç dönem yapılarında alçı mihrap örneklerine öykünerek yağlı boya ile perde motifleri uygulanmıştır. Ancak bu yapıdaki perde motifi oldukça niteliksizdir. Son yılların bir uygulaması olmalıdır (Resim 170, 172-173).

Hamza Bey İmareti'nde tüm kubbelerin göbeğinde rumiler, kıvrım dallarla şekillenen kalemişi birer dairesel madalyon vardır. Madalyonun iç halkasında *Yeşil İmaret*'in giriş eyvanının yan duvarlarında yer alan madalyonda da olduğu gibi bir sıra inci dizisi bulunmaktadır. Son cemaat yeri doğu biriminin güneydoğusunda yer alan pandantifin üzerindeki boya tabakasının altında kalemişi süslemelerin geldiği görülmektedir. Kubbedeki bu madalyonlarda boyalar altında devam ediyor gibidir. Yapılan tamirlerin birinde kubbe ve geçişlerdeki kalemişi süslemelerin üzeri örtülmüş olmalıdır (Resim 334,338,343,336).

Yukarıda da görüldüğü gibi Bursa'daki tabhaneli camilerde kalemişi süslemeler de zamanın verdiği tahribatla ya da onarımlar sırasında özgünlüklerini yitirmiş ve hemen hemen hepsi yenilenmiştir.

V. F. 6. Ahşap Süslemeler

Bursa'daki tabahenli camilerde çok fazla uygulanmayan ahşap örnekleri, her türlü süslemeleri ile öncül olan *Yeşil İmaret* ile kendini göstermektedir. Mimariye bağlı ahşap malzemede geometrik kompozisyonlar hakimdir. Genellikle meşe ağacından yapılan unsurlarda, kündekâri ve oyma teknikleri kullanılmıştır. Gerek giriş kapısı, gerekse pencere kanatları üçer pano halinde düzenlenmiştir. Genellikle üst pano kıvrım dal süslemeli sülüs yazı ile bezenmiştir. Giriş kapısında ayrıca kufi yazıda bulunmaktadır. Orta ve alt panolar yıldızlı-çokgenli bölmelere ayrılmış, içleri çeşitli motiflerle bezenmiştir. Pencere kanatlarında geometrik ve yazı süslemelerinin yanında girift bitkisel süslemelerde dikkat çekmektedir (Resim 220). *Muradiye İmareti*'nde harim girişini örten iki ahşap kapı kanadı üzerindeki oyma bezemeler dönemin seçkin örneklerindendir. Kündekâri tekniğindeki kapının her kanadı üçer pano halinde düzenlenmiştir. Üst panoda kıvrık dal süslemesi kufi ve nesih yazı ile süslenmiştir (Resim 305).

Yeşil İmaret'in kapı kanatları *Y. Demiriz* tarafından orijinal kabul edilmiş ve türbenin kapı kanatlarını yapan ustanın eseri olabileceği ileri sürülmüştür[166]. *R. Bozer*, ise *E.H. Ayverdi*'nin yayınladığı 1880 yılına ait bir resimden yola çıkarak[167] mevcut kanatların XIX. yüzyıla tarihlemektedir[168]. *R. Bozer*, *Muradiye İmareti*'nin kapı kanatlarının da orijinalde üç pano şeklinde yapılmış, sonradan seren ve başlıklar geçirilip alta ve üste birer pano ilave edilerek büyütüldükleri belirtmektedir. Bu kanatların, orijinal ölçüleri ile bulundukları kapıya ait olmaları mümkün olmadığını, muhtemelen pencere kanatlarından çevrilmiş olduğunu eklemektedir[169]. Görüldüğü gibi onarımlar ve yenilenmelerden az sayıdaki ahşap örneklerde etkilenmiş, orijinallikleri tartışılmıştır.

Yapıdaki minber, vaaz kürsüsü gibi unsurlar ise tamamen son yüzyılda şekillenmişlerdir. Yapılara cami işlevi kazandıktan sonra eklenen bu unsurlar, yangınlar

[166]Y. Demiriz, **a.g.e.**, I, s.25,377, Res.322-325.
[167]E.H. Ayverdi, **a.g.e.**, II, Res.136.
[168]R. Bozer, **a.g.t.**, s.6.
[169]**Ay.yer.**

ve onarımlar sırasında ya değişikliklere uğramışlar ya da hemen hemen tüm yapılarda da görüldüğü gibi tamamen yenilenmişlerdir.

V. G. USTA/SANATÇI SORUNU

Bursa'daki tabhaneli camilerde mimar ve sanatçılar ile ilgili kaynakların olmaması, incelediğimiz yapılar içerisinde sadece *Yeşil İmaret*'te mimar ve sanatçı imzalarının ve kitabelerinin olması bizi zorlayan konular içerisinde olmuştur. Erken Osmanlı döneminde, klasik dönemdeki mimarlık teşkilatı yoktur[170]. Bu nedenle usta kitabesi olamayan diğer yapıların mimar ve sanatçıları bilinmemektedir.

Hüdavendigâr İmareti'nin sanatçısı ile ilgili çeşitli tartışmalar olmuş, sanatçının ya da mimarın Bizanslı, Kıbrıslı veya İtalyan kökenli olabileceği iddia edilmişti[171]. *İstanbul Fatih Külliyesi*'nin de mimarı olduğu öne sürülen *Chrıstodulos* adında Bizanslı bir mimar, *Hüdavendigâr İmaret* için de mimar olarak gösterilmiş, ancak bu tezi destekleyecek kesin veriler gösterilememiştir[172]. Bu tezi çürüten en önemli kanıt ise iki yapının inşa tarihleri arasındaki zamandır. Osmanlının kuruluş aşamasında yerli ustalardan, mimar veya sanatçı köleleri yapıların inşasında ya da süslemesinde kullanması çok uzak olmayan bir ihtimaldir. Osmanlı'da gayrimüslimlerin Türkçe ve Arapça isimler altında da çalıştıkları gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. *Orhan, Hüdavendigâr* ve *Yıldırım* imaretlerinde kullanılan son cemaat yeri ve son cemaat yerindeki ikiz kemerler bu unsurların Bizans kiliselerindeki narteksl erden etkilenildiği ya da bu yapılarda yabancı ustaların çalıştığı fikrini doğurmuştur. Yeni fethedilen topraklarda yerel mimariden ve sanatçılardan etkilenmemek imkansız gibi görünmektedir. Ancak Osmanlı bu etkileşimi kimlik değiştirmek yerine farklı yorumlarla zenginleştirerek yeni oluşumlara imzasını atmasını bilmiştir.

Erken Osmanlı dönemi eserlerinde çalışan sanatçıların bir bölümü, kitabelerden ve eserlerdeki süsleme karakterlerinden de anlaşılacağı gibi Şam veya Suriye kültür

[170]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.575.
[171]E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, C.I, s.235; E.H. Ayverdi, "Bursa Orhangazi Camii…, s.72; Y. Özbek, **a.g.e.**, s.575; *Gabriel*, **a.g.e.**, s.39.
[172]Bkz. Z. Sönmez, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara, 1989, s.458.

çevresinde yetişmişlerdir. *Yıldırım İmareti*'nin taçkapısında siyah-beyaz mermerle yapılan düğüm motifi bu etkileşimde yetişmiş ya da bu kültürden gelmiş bir sanatçının eseri olmalıdır (Resim 107-108). *Bursa Ulu Camii*'nde çalışan *Antepli Muhammed ibni Abdülaziz* ile onun ekibinden birilerinin bu yapıda da çalışmış olabileceği uzak bir ihtimal gibi görünmemektedir[173].

Yeşil İmaret'te tam bir sanatçı birlikteliği göze çarpmaktadır. Mimar ve her süsleme grubunun sanatçısı bulunmaktadır. Mimar, *Çelebi Mehmet*'in veziri *Tokatlı Hacı İvaz Paşa*'dır[174]. Tüm süsleme tasarımı nakkaş *Ali bin İlyas* kontrolünde Tebrizli sanatçılarca yapılmıştır. Çini ustası *Mecnun Muhammed*[175] ve ahşap ustası *Tebrizli Ahmed oğlu Hacı Ali*'dir[176]. *Yeşil İmaret*'in süslemeleri ile Timurlu mimarisindeki süsleme programı arasında benzerlikler vardır. Örneğin *Yeşil İmaret*'in pencere alınlıkları, mihrabiyeler ve taçkapı yan nişlerinde yüzeyi yatay ve dikey eksenlerde bölen, dilimli madalyon, dilimli kartuş veya beş ya da yedi dilimli palmet biçimlerine Timurlu çini süslemelerinde de rastlanmaktadır[177]. Bizans'taki etkileşim burada da karşımıza çıkmış, Türk ustalar ve şantiyelerindeki Tebrizli ya da Şamlı sanatçılar Timurlu süsleme programını kendi yorum ve motifleri ile Türk mimarisine yansıtmışlardır.

Muradiye Külliyesi'ndeki tuğla, çini ve ahşap süslemelerdeki benzerlik tüm külliye birimlerinde aynı sanatçı grubunun çalıştığını göstermektedir. *Muradiye İmareti*'ndeki taş içine kakılmış çini parçaları ile yapılmış taşçı işaretleri *Yeşil İmaret* ile *Yıldırım İmareti*'nde de karşımıza çıkmakta, bu taşçı işaretlerinden yola çıkarak bu yapıların inşasında aynı ustaların çalıştığını söylemek pekte yanlış olmayacaktır (Resim 209, 285). *Yıldırım İmareti*'nde taçkapının sağında koyu renk sert bir taş ile yıldız şeklinde bir kakma, *Yeşil İmaret*'te yeşil (turkuaz) çini parçaları ile taş üzerine kakma yapılmıştır. *Muradiye İmareti*'nde de *Yeşil İmaret*'te olduğu gibi turkuaz çini parçalarıyla taş üzerine kakma şeklinde işaretler yapılmıştır. Diğer iki yapıda işaretler fark edilmeyecek şekilde farklı yerlere serpiştirilirken, *Muradiye İmareti*'nde çok

[173]Y. Özbek, **a.g.e.**, s.577.
[174]Bkz. Z. Sönmez, **a.g.e.**, s.423-451.
[175]Bkz. Z. Sönmez, **a.g.e.**, s.46.
[176]E. Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi", s.31; R. Akbulut, **Her Şeyi…**, s.119.
[177]Y. Özbek, **a.g.e.**,s.599.

belirgin olarak yerleştirilmiştir[178]. Anadolu mimarisinde, taşçı işaretleri özellikle XIII. yüzyıl sürecinde ve Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında görülmektedir. İşaretler ustaların kendi yaptıkları işi belgelemek amacıyla yapıldıkları düşünülmektedir[179]. Usta kitabesi olmayan yapılarda, benzer işaretlerden yola çıkarak yapılarda aynı ustaların çalıştığı çıkarımını yapmamıza neden olmaktadır.

V. H. KORUNMA DURUMLARI

Zaviye, imaret ya da tabhaneli cami şeklinde adlandırdığımız bu yapılar, esas itibari ile dervişlerin, fakirlerin, oradan gelip geçenlerin barınma, yeme-içme ve sağlık ihtiyaçları gibi amaçlara hizmet ediyorlardı. Bunların Edirne ve Bursa gibi şehirlerin hakim mevkilerinde, ya da yeni tesis olunan mahallelerde kurulmalarına bakılırsa Selçuklu devrinin tekke ve zaviyeleriyle de büyük benzerlikleri bulunduğu düşünülebilir[180]. Yapılar inşa edildikleri dönemlerde ve daha sonraki dönemlerde çeşitli onarımlar geçirmişlerdir. Bu onarımlarda bazı unsurlar değişime uğramıştır. Yapılardaki büyük değişimlerden biri tabhaneli cami olarak inşa edilen bu yapıların hizmet ettikleri kişi ve kurumlarına ihtiyaç kalmaması sonrasında yaşanmıştır. Yapıların en önemli unsurlarından biri olan avlunun dağılım mekanı olma özelliği, ortasındaki havuz, kubbesindeki fener ve diğer yapılarla arasındaki kot farkı ortadan kaldırılmış, bu mekanda ibadet mekanına dahil edilmiştir. Aynı durum tabhane mekanlarında da kendini göstermektedir. *Orhan İmareti* ve *Muradiye İmareti* gibi yapılardaki tabhane mekanlarının avluya açılan duvarları kaldırılmış bu mekanlarda da ibadet edilir duruma gelinmiştir. İki katlı düzenlemesi ile dikkat çeken yapılardan *Yeşil İmaret*'te süslemelerin getirisi olsa gerek üst kat özgünlüğünü korurken, daha sade düzenlemeye sahip *Yıldırım İmareti* ve *Muradiye İmareti*'nde üst katlar kendi hallerine terkedilmiş, bir kısmı da birer depo şeklinde kullanılmıştır. Cami işlevi kazandıktan sonra minare, minber ve vaaz kürsüsü gibi unsurlar da yapıların bünyelerine dahil edilmiştir. Üst örtü kaplamaları zamanla değişmiş, süslemelerde de bozulmalar, yenilenmeler yaşanmıştır.

[178]D.U. Binan, "Osmanlı'da…, s. 393.
[179]Ö. Bakırer, "Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisinde Taşçı İşaretleri", **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan 10-13 Ekim 2001 Bildiriler**, İzmir, 2002, s.59-69.
[180]A.O. Uysal, "Zaviyeli Camilerde…, s.51.

Pencerelerin sayısında ve formlarında değişiklikler olmuş, *Hüdavendigâr* ve *Orhan* imaretlerinde görüldüğü gibi bazı pencereler kapıya dönüştürülmüştür. *Yeşil İmaret*'in batı eyvanında olduğu gibi eyvanlar ile tabhaneler arasına kapılar açılarak mekan bütünlüğü sağlanmak istenmiştir. Bu değişimlere rağmen Bursa'daki tabhaneli camiler içinde *Yeşil İmaret* en az müdahale geçirip, özgünlüğünü büyük ölçüde koruması ile de önemli bir yere sahiptir.

Zaman içindeki bu değişiklikler yetmezmiş gibi son yıllarda da ehil olmayan kişi ve kurumlarca da yapılarda bazı onarımlar gerçekleşmiştir. Bu onarımlarda *Ali Paşa İmareti*'nde de olduğu gibi yapı, duvar örgüsü ve süslemeleri ile tamamen yenilenmiştir. Depremler sonrasında büyük bir kısmı zarar gören yapıda duvar örgüsü özgünlüğünü yitirmiş, doğudaki tabhane mekanının güney duvarının bir kısmı ile taçkapı kısmi olarak korunarak yapı yeniden inşa edilmiştir. Eski resimlerinde büyük bir kısmı iyi durumda olan ibadet mekanındaki kalemişi süslemeler ise yerlerinden sökülerek sıvanan duvar üzerine yeniden resmedilmişlerdir. Bazı yapılar ise anıt yapı özelliği dikkate alınmaksızın parazit yapılarca çevrelenmiştir. *Timurtaş Paşa Zaviyesi*, *Ebu İshak Zaviyesi* ve *Hoca Tabib İmareti*'nde yapıların doğusunda sonradan yapılmış birer yapı bulunmaktadır. Pencerelerin bir kısmını da kapatan bu parazit yapılar, binalara zarar vermektedir. Anıtsal bir yapının hemen bitişiğine, yapıya zarar verecek şekilde, herhangi bir yapının inşa edilmesine izin verilmesi ya da gözden kaçırılması yapıların kontrolünde olan kurumların daha dikkatli olmasını gerektirmektedir.

Bursa'da kentsel gelişim sürecinde, modernleşme ve çağdaşlaşma adına Bursa'nın tarihsel kent silueti değişmiştir. Yeni binalar ve yollar, kent dokusunu ve tarihi yapıların kimliklerini kısmen ya da tümüyle kaybetmelerine neden olmuştur. Yapılarla ilgili bir diğer sorun onarım öncesi yapılan çalışmalardaki hatalar ya da eksikliklerdir. Restitüsyon ve restorasyon projelerinin, yapının özgünlüğünü bulmaya yönelik araştırmalarla güvenilir kaynaklardan yapılması gerekmektedir. Bilimsel olmayan, güvenilirliği tartışmalı kaynaklardan, yapının yanlış şekilde tamamlanması ya da müdahale görmesi, gelecek nesillere koruma ve yaşatma adına yanlış bilgiler aktarılmasına neden olacaktır. Zamanın, doğanın ve en önemlisi insanların verdiği tahribatlara rağmen yüzyıllardır ayakta duran bu yapıların gelecek nesillere özgünlüklerini yitirmeden kalmaları amacına yönelik, gerek bu yapıların idaresinde olan

kurumların gerekse de farklı bilim dallarından meydana gelecek kişilerce oluşturulacak ortak çalışmalar altında birleşmesini gerektirmektedir. Yapılara tarihsel, yapısal ya da bezeme özellikleri ile az ya da çok değerli deyip onları belirli kategorilere koymak bu yapılara yapılacak en büyük yanlışlıklardan biri olacaktır. *Yeşil İmareti* tüm olanakları ile koruyan bir zihniyet[181], *Ebu İshak Zaviyesi*'ne ya da *Ali Paşa İmareti* gibi küçük yapılara sırtını dönmemeli, yanlış onarım uygulamaları ile kimliklerinin değişmesine neden olmamalıdır. Bir eser ya kıymetlidir ya da kıymetsiz. Eserin küçük ya da bezemesiz olması önemli değildir. Yapı, ait olduğu döneme özgü somut özellikler taşıdığı için onu her zaman değerli kılacaktır. Her yapı kendine özgü değerlendirmelerle ele alınmalı, sorun bu bağlamda irdelenmeli ve buna bağlı çözümler üretilerek onarılmalıdır.

Bursa'daki tabhaneli camilerde de bugüne kadar yapılan yanlış uygulamalar, düzeltilmeli ya da en azından bundan sonra yapılacak müdahalelerde yapıların kimlik değiştirilmesine izin verilmemelidir.

[181] *Yeşil İmaret* 1271 depereminden sonra 1280/1863 yılında ilk kez *Parvillée* tarafından sonrada 1552 yılına kadar 311 yıl içinde 30 kez tamir edilmiştir. Neredeyse her on yılda bir tamir edilmesi ve yapıya gösterilen önem vakıflarıyla da ilgilidir. *Yıldırım İmareti* ise vakıflarının az olmasından hemen hemen aynı ebatlarda olmasına rağmen daha az onarım geçirmiştir. Buda yapılara verilen önemin bir başka göstergesidir Bkz. E. H. Ayverdi, **a.g.e.**, III, s.54.

VI-BİBLİYOGRAFYA

Acun, H., **Manisa'daki Türk Devri Yapıları**, Ankara, 1999.

Akbulut, R., **Her Şeyi İle Bursa**, İstanbul, 1975.

Akok, M., "XIII-XVII. Yüzyıllarda Yapılmış Türk Camilerinin İç Mimarisi", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959**, Ankara, 1962, s.12-16.

Akozan, F., "Türk Külliyeleri", **Vakıflar Dergisi**, VIII, Ankara, 1968, s.303-308.

Aksop, N., "Bursa Tarihi Hakkında", **Uludağ**,1947.

Altun, A., **Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet**, İstanbul, 1988.

Altun, A., "Geçmişten Geleceğe Bursa", **Bursa**, İstanbul, 1996, s.162-63.

Arıcı, K., "Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Anadolu Ahiliği (Ahiyan-ı Rum)", **II.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.38-48.

Arık, R., **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Ankara, 1976.

Arık, R., **Bazı Örnekleriyle Anadolu'da "Barok" Denen Camiler**, Ankara, 1971.

Arık, M.S.-vd., **Bursa Camileri Albümü**, İstanbul, 2004.

Arseven, C.E., **Les Arts Décoratifs Turcs**, İstanbul, 1952.

Arslan, A.A., "Bursa Yeşil Camii Taş Süslemelerinde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motiflerin Plastik Sanatlar Açısından Analizi", **Bursa Kültürü, II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı (20-22 Ekim 2005)**, C.II, Bursa, 2005, s.909-918.

Arslan, H.Ç., "Erken Osmanlı'nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde

Akıncı Beylerin Stratejik Önemi", **Türkler**, C.9, Ankara, 2002, s.116-132.

Arslan, A.A., "Bursa Yeşil Cami Taş Süslemelerinde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motiflerin Plastik Sanatlar Açısından Analizi, **Bursa Halk Kültürü, Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı**, C.3, Bursa, 2005, s.909-918.

Aru, K.A., **Türk Kenti**, İstanbul, Nisan 1998.

Aru, K.A., **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949.

Aslanapa, O., **Türk Sanatı**, I-II, İstanbul, 1984.

Aslanapa, O., **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)**, 1977.

Aslanapa, O., **Turkish Art and Architecture**, London, 1971.

Aslanapa, O., **Anadolu Türk Çini ve Keramik Sanatı**, İstanbul, 1965.

Aslanapa, O., "İznik'te Sultan Orhan İmareti Kazısı", **Sanat Tarihi Yıllığı**, C.I, (1964-65), s.16-38.

Aslanapa, O., **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi**, Ankara, 1991.

Ayverdi, E. H., **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid (630-805) (1230-1402)**, C.1, İstanbul, 1989.

Ayverdi, E. H., "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", **Vakıflar Dergisi**, VIII, Ankara, 1969, s.37-46.

Ayverdi, E. H., "Bursa Orhan Gazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", **Vakıflar Dergisi**, VI, İstanbul, 1965, s.69-83.

Ayverdi, E. H., **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886) (1451-1481)**, III, İstanbul, 1966.

Ayverdi, E. H., "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962, s.** 70-82.

Ayverdi, E. H., "Orhan Gazi Devrinde Mi'mari, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi**, I, 1956, Ankara, 1957, s. 115-155.

Ayverdi, E.H., **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Romanya-Macaristan**, C.I, 1 .ve 2. Kitap, Yer ve Tarih?.

Ayverdi, E.H., **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya**, C.III, 3. Kitap, İstanbul, 1981.

Ayverdi, E.H., **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan**, **Arnavutluk,** C.IV, 4.,5.,6. Kitap, İstanbul, 1982.

Ayverdi, E.H., "Yugoslavya'da Türk Abideleri", **Vakıflar Dergisi**, III, Ankara, 1957.

Ayverdi, E.H.-Yüksel, İ.A., **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, 1976.

Ayverdi, S., **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, İstanbul, 1977.

Baer, G., "Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi" (Çev. S. Ferliel), **Tarih Araştırma Dergisi 1970-1974**, VIII-XII/14-23, Ankara, 1975, s. 99-119.

Bakırer, Ö., "Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisinde Taşçı İşaretleri", **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof.Dr. Gönül Öney'e Armağan, 10-13 Ekim 2001 Bildiriler**, İzmir, 2002, s.59-69.

Bakırer, Ö., **Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı,** Ankara, 1981.

Bakırer, Ö., **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Ankara, 1976.

Balduccı, H., **Rodos'ta Türk Mimarisi**, Ankara, 1945.

Barkan, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.133-153.

Barkan, Ö.L., "Tarihi Demografi" Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X (1951-1953), İstanbul, 1953, s.1-26.

Barkan, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İksisat Fakültesi Mecmuası,** C. XI, S. 1-4, İstanbul, 1950.

Barkan, Ö.L., "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara, 1942, s. 279-304.

Barkan, Ö.L., "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İ.Ü. İktisad Fakültesi Mecmuası**, XXIII/1-2, (1962-63), İstanbul, 1963, s.239-96.

Baştav, Ş., **16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)**, Ankara, 1973.

Batur, A., "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Özerine", **Anadolu Sanatı Araştırmaları**, II, İstanbul, 1970, s.135-208.

Bayburtluoğlu, Z., "Büyük Programlı Selçuklu Yapılarında Önyüz Düzeni", **Vakıflar Dergisi,** XI, Ankara, 1976, s.67-106.

Baykal, K., **Bursa ve Anıtları**, Bursa, 1950.

Baykal, K., **Bursa**, Bursa Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, S.5, Bursa, Tarih (?).

Bayrakal, S., **Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler**, Ankara, 2001.

Bayram, M., "Selçuklular Zamanında Orta Anadolu'dan Batı'ya Göçler", **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri**

Sempozyumu Bildiriler 18-20 Ekim 2004, Balıkesir, 2005, s.117-129.

Binan, D.U., "Osmanlı'da Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"**, İstanbul, 1999, s.387-395.

Binan, M., **Türk Saçak ve Kornişleri**, İstanbul, 1952.

Bozer, R., **15. Yüzyıl Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar,** (Ankara Ü. Sos. Bil. Enst., Arkeoloji ve Sanat Tarihi (Sanat Tarihi) A.B.D., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992.

Bulut, L., "İzmir Camilerinde Alçı Süsleme", **Sanat Tarihi Dergisi**, VIII, İzmir, 1996, s.1-9.

Cahen, C., "İlk Ahiler Hakkında", **Belleten,** L/!97, Ankara, 1986, s. 591-601.

Cahen, C., **Pre-Ottaman Turkey,** London, 1968.

Cantay, G., **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Ankara, 2002.

Cezar, M., **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977.

Çağatay, N., **Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik**, Ankara, 1974.

Çakmak, Ş., "Tabhaneler ve Gezici Dervişler", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s. 156-157.

Çakmak, Ş., "İshak Paşa Külliyesi", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.151-53.

Çakmak, Ş., **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)**, Ankara, 2001.

Çelikkol, Z., **Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe**, Ankara, 1986.

Çetin, İ., "Bir Fikir Sistemi Olarak Ahilik", **II.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15**

Ekim 1999 Kırşehir, Ankara, 1999, s.88-94.

Çetin, O., **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, Ankara, 1994.

Çetintaş, S., **Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir**, İstanbul, 1958.

Çetintaş, S., **Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri,** I-II, İstanbul, 1946.

Dallıoğlu, H.T., **16. Asırda Bursa 1558-1589**, Bursa,1940.

Danişmend, İ.H., **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.I, İstanbul, 1925-1947.

Danişmend, İ.H., "Hayrullah Efendinin Gördüğü Üç Bursa", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.317-27.

Demir, A., "Bursa", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s. 96-97.

Demir, A., "Halkın Sultanı Orhan Bey", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.148-149.

Demir, G., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Ahilerin Rolü", **II.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.95-112.

Demiralp, Y., **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)**, Ankara, 1999.

Demiralp, Y., "Yeşil Külliye", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.97-99.

Demiralp, Y., "Yeşil Cami", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.103-104.

Demiralp, Y., "Yıldırım Külliyesi", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.105-106.

Demiralp, Y., "Orhan Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.107-108.

Demiralp, Y., "Muradiye Külliyesi", **Erken Osmanlı Sanatı,**

İstanbul, 1999, s.113-114.

Demiralp, Y., "Hüdavendigar Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.120-123.

Demiralp, Y., **Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları**, Ankara, 1996.

Demiriz, Y., **İslam Sanatında Geometrik Süsleme**, İstanbul, 2000.

Demiriz, Y., "Bilecik'te Orhan Gazi İmaretinin Bugünkü Durumu ve Süslemeleri Hakkında Notlar", **Vakıflar Dergisi**, XXI, Ankara, 1990.

Demiriz, Y., **Osmanlı Mimarisinde Süsleme, Erken Devir (1300-1453)**, I, İstanbul, 1979.

Demiriz, Y., "XIV. Yüzyılda Ağaç İşleri", **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. yüzyıl)**, İstanbul, 1977, s.61-71.,

Demiriz, Y., "Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik Çanaklar", **Sanat Tarihi Yıllığı**, 5, 1973, s.175-208.

Diez, E.-Aslanapa, O., **Türk Sanatı**, İstanbul, 1955.

Diez, E., "Bursa", **İslam Ansiklopedisi**, C.2, Eskişehir, 1997, s.806-819.

Doğan, N.Ş., "Bursa Murad Hüdavendigâr Camii ve Niğde Ak Medrese'nin Düşündürdükleri", **Prof.Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları**, Kayseri, 2001.

Dostoğlu, N.T., **Osmanlı Döneminde Bursa, 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları**, C.I,II, Bursa, Aralık, 2001.

Dostoğlu, N.T-Oral, Z.Ö, "Bir Osmanlı Başkenti Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Fiziksel Değişim Süreci", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras", 25/26/27 Kasım 1999**, İstanbul, 1999, s.221-29.

Egli, E., **Sinan**, Zürich, 1976.

Eldem, S.H., **Türk Mimari Eserleri,** İstanbul.

Emecan, F.M., **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, İstanbul, Ekim 2001.

Emir, S., **Erken Osmanlı Mimarisi'nde Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler**, I-II, İzmir, 1994.

Erarı, F., "Ahilik ve Ahilik Kültürünün İktisadi Hayatımızdaki Anlam ve Önemi", **II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.117-124.

Erdmann, K.-Schneider, G., **Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts. Die Ornamentik**, Berlin, 1976.

Erdoğru, M.A., "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, IV, İzmir, 2000, s.37-55.

Erdoğru, M.A., "Karaman Vilayeti Zaviyeleri", **Tarih İnceleme Dergisi**, IX, İzmir, 1994, s.89-158.

Erdoğan, M., "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** C.III, S.5-6, İstanbul, 1953.

Ergenç, Ö., "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri, **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara, 1980, s.103-109.

Erginli, Z., "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.107-115.

Erhan, M.S., "Mimarimizde Alçı Pencereler ve Bir Sanatkârı:İsmail Sönmez", **Bursa Halk Kültürü, Uludağ Üniversitesi II.Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı**,

C.3, Bursa, 2005, s.919-930.

Erken, S., **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, II,

Ersen, A., **Erken Osmanlı Mimarisi'nde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği**, İstanbul, 1986.

Eskici, B., " Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Alçı Mihraplar", **Sanat Tarihi Dergisi**, XV/I, İzmir, Nisan 2006.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, İstanbul, 1978.

Evliya Çelebi, "Bin Elli Tarihinde İstanbul'dan Bursa'ya Seyahat", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.301-15.

Eyice, S., "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **Tarih Dergisi**, XI, İstanbul, 1960, s. 99-120.

Eyice, S., "Trakya'da İnecik'de Bir Tabhaneli Cami", **Türk Enstitüsü Dergisi**, I, 1970, s.171-196.

Eyice, S., "İki Türk Abidesinin Mahiyeti Hakkında Notlar: "İznik'te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri Köşk Medrese", **Yıllık Araştırma Dergisi**, II, 1957, s.107-114.

Eyice, S., **Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiolagos'lar Devri Anıtları,** İstanbul, 1980.

Eyice, S., Osmanlı-Türk Mimarisi'nin İlk Devrinin Bir Cami Tipi Hakkında", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962, s.** 187-188.

Eyice, S., "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli-Camiler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, XXI, İstanbul, 1962, s.1-80.

Eyice, S., "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", **Türkiyat**

Mecmuası, XI, 1954.

Eyice, S., "Bursa ve Çevresinde Türk Sanatı", **Bursa**, İstanbul, 1996, s.46-53.

Faroqhi, S., **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul, 1994.

Faroqhi, S., **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak** (Çev.ler: G.Ç.Güven-Ö.Türesay), İstanbul, Eylül 2003.

Gabriel, A., **Une Capitale Turque Brousse**, Bursa, Texte I, Paris, 1958.

Gabriel, A., "Bursa'da Murad I Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", **Vakıflar Dergisi,** II, Ankara, 1942, s.37-43.

Goodwin, G., **A History of Ottoman Architecture**, London, 1971.

Gök, S., **Bursa'daki Türk Yapılarında Yer alan Çini Süslemeli Örnekler**, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2000.

Gökbilgin, M.T., "Murad I Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", **Türkiyat Mecmuası,** X, (1951-1953), İstanbul, 1953, s.217-234.

Gürsoy, E., **Ege Bölgesi Camilerinde Kullanılan Ahşap Kapı ve Pencere Kanatları**, (Ege Ü. Sos. Bil. Enst. Türk-İslam Sanatı A.B.D., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2005.

Hill, D.-Grabar, O., **Islamic Architecture and its Decoration A.D.800-1500**, London, 1964.

İbnü'l-Celâl Sezâyî, "Bursa'ya Seyahat", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.329-45.

İnalcık, H., "Bursa", **The Encyclopaedia of Islam**, Vol.I, Netherlands, 1960, s.1333-1336.

İnalcık, H., "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", **Türkler,** C.9, Ankara, 2002, s.66-80.

İnalcık, H., **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Ekim 2005.

İnalcık, H., **Bursa Kadı Sicilleri**, Ankara, 1988.

İnalcık, H., "Ahilik, Toplum, Devlet", **II.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.189-200.

İslam Ansiklopedisi, "Bursa", İstanbul, 1997, s.811.

Kal'a, A., "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu", **Türk Dünyası Araştırmaları,** 65, Nisan 1990.

Kaplanoğlu, R., **Bursa Anıtları Ansiklopedisi**, Bursa, 1994.

Kaprol, T., "Kentsel Tarihi ve Kültürel Mimari Mirasın Tasarım Eğitiminde Önemi ve Bursa Özelinde İncelenmesi", **Bursa Halk Kültürü, Uludağ Üniversitesi II.Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı**, C.3, Bursa, 2005, s.823-835.

Karamağralı, H., **Ahlat Mezar Taşları**, Ankara, 1972.

Karamağralı, H., "Çorum Ulu Camii'ndeki Minber", **Sanat Tarihi Yıllığı**, I, 1964-65, s.120-142.

Katoğlu, M., "13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve "Son cemaat Yeri", **Türk Etnografya Dergisi**, IX, Anakar, 1967, s.81-99.

Kepecioğlu, K., "Bursa'nın Eski Devirlerine Ait Kayıt Defterleri", **Uludağ**, Bursa Halkevi Dergisi, Temmuz 1936.

Keskin, M., "Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatının Tanziminde Ahiliğin Oynadığı Rol", **II.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.203-13.

Kızıltan, A., **Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XIV**

yüzyıl sonuna kadar), İstanbul, 1958.

Koyunluoğlu, A.M.T., **(İznik) ve Bursa Tarihi**, Bursa, 1935.

Köprülü, F., **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara, 1959.

Köprülü, F., "Ribat", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara, 1942, s.267-78.

Kuban, D., **Anadolu Türk Mimarisi Tarihi**, İstanbul, 1965.

Kuban, D., **Türk ve İslam Sanatları Üzerine Denemeler**, İstanbul, 1982.

Kuran, A., **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,** Ankara, 1964.

Kuran, A., **Anadolu Medreseleri**, Ankara, 1969.

Kuran, A., **The Mosque in Early Ottoman Architecture**, USA, 1968.

Kuran, A., "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler", **İ.Ü. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 Ekim 1973) Tebliğler**, İstanbul, 1979, s.795-814.

Kuran, A.," "Mimar Sinan'ın Külliyeleri", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri,** İstanbul, 1988, s.167-173.

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Ankara, 1985.

Kuruyazıcı,H., "Bursa", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1997, s.304-307.

Kunter, H.B., "Kitabelerimiz", **Vakıflar Dergisi,** II, Ankara, 1942, s. 431-436.

Kuyulu, İ., "Yıldırım Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.193-95.

Kuyulu, İ., "Muradiye Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.180-81.

Kuyulu, İ., "II. Bayezid Külliyesi", **Erken Osmanlı Sanatı,**

İstanbul, 1999, s.189-93.

Kuyulu, İ., "Beylerbeyi Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.187-88.

Kuyulu, İ., "Yahşi Bey (Yeşil İmaret) Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.67-68.

Kuyulu, İ., "Anadolu Selçuklu Kervansarayları İle Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme", **E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi**, VIII, İzmir, 1996, s.51-80.

Manaz, S., "XIV. Yüzyıl Bursa Camilerinde Tuğla Malzemenin Kullanıldığı Örnekler", **II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı 17-30 Haziran 2002**, Eskişehir, 2002.

Mango, C., **Byzantine Architecture**, New York, 1976.

Mardan, N.Y.Z., **Bursa**, Le Monde Neşriyatı, Beyoğlu.

Mayer, L.A-Pinkerfeld, J., **Some Principal Muslim Religious Buildings in Israel**, Jeruselam, 1950.

Meriç, R.M., "Bayazid Camii Mimarı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi**, C.II, 1957, Ankara, 199(?), s.4-76.

Moradtmann, A.D., **Anatolien,** (Yay. F. Babinger), Hannover, 1925.

Mustafa, M., "Balkanlarda (Romanya-Dabruca dahil) Ahilik Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", **II.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.234-40.

Müderrisoğlu, F., "Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler", **Prof.Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları**, Kayseri, 2001, s.387-69.

Müderrisoğlu, F., "Edirne II.Bayezid Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**,

C.22-23 (1991-94), XXII, Ankara, 1991, s. 151-175.

Mülayim, S., **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı**, Ankara, 1982.

Numan, İ., "İlk Devir Türk Sufi Merkezlerinin Mahiyetleri ve Mimarilerinin Menşei Hakkında", **Vakıflar Dergisi,** XIX, Ankara, 1985, s.31-48.

Ocak, Y., "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilik ve Şeyh Edabalı: Problematik Açıdan Bir Sorgulama", **II.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1999 Kırşehir**, Ankara, 1999, s.241-47.

Ocak, A. Y., "Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi,** XII, Ankara, 1978, s. 247- 268.

Ocak, A. Y.-Faruki, S., "Zaviye", **İslam Ansiklopedisi,** C. 13, Eskişehir, 1997, s. 468-476.

Oğuzoğlu, Y., "Bursa ve Osmanlılar", **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler 18-20 Ekim 2004**, Balıkesir, 2005, s.107-116.

Oğuzoğlu, Y., "Bursa'daki Ev Yaşamının Maddi Kültür Bağlamında Değerlendirilmesi (Yıl: 1627)", **Bursa Halk Kültürü, Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı**, C.3, Bursa, 2005, s.803-821.

Onat, Ö., **Bursa Yeşil Cami Çinileri**, (E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Türk-İslam Sanatı A.B.D. Basılmamış Lisans Tezi), İzmir, 1991.

Orhonlu, C., **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım**, İzmir, 1984.

Osmanlı Ansiklopedisi, "Bursa'nın Fethi",C.I, İstanbul, 1994, s.72-73.

Ödekan, A., "Yapı Topluluğu: Külliye", **Türkiye Tarihi**

Osmanlı Devleti 1300-1600, İstanbul, 1995, s.278.

Öney, G., "Beylikler ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.12-33.

Öney, G., **Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)**, Ankara, 1989.

Öney, G., **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, Ankara, 1988.

Öney, G., "Bursa Çinileri", **Bursa**, İstanbul, 1996, s.108-116.

Öney, G., **İslam Mimarisinde Çini,** İzmir, 1987.

Öney, G., **Türk Çini Sanatı**, İstanbul, 1976.

Öney, G., "İslam Süsleme ve El Sanatlarına Türklerin Katkısı", **İslam Sanatında Türkler**, İstanbul, 1976.

Önge, M.Y., **Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.

Ötüken, Y.-vd., **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, IV, Ankara, 1986.

Öz, T., "Tavanlarımız", **Güzel Sanatlar**, 5, 1944, s.29-38.

Özbek, Y., **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)**, Ankara, 2002.

Özgür, Ş., **Tire Minareleri**, (9 Eylül Ü., Sos. Bil. Enst., İslam Tarihi ve Sanatları ABD., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1988.

Öztuna, Y., "Osmanlı İmparatorluğu", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, 1977, s. 89-156.

Özüdoğru, Ş., "Bursa'da 15-16. Yüzyıl Kalkan Duvarlı Camilerde Taş-Tuğla İşçiliği", **III. Uluslar arası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı,** Eskişehir, 16-30 Haziran 2003, s.438-445.

Parmaksızoğlu, İ., **İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, Ankara, 1982.

Pay, S., "Baş Mimar Hacı İvaz Paşa", **Bir Masaldı Bursa** (Haz. E. Yenal), İstanbul, 1996, s.177-185.

Pay, S., "Sultaniye İmareti (Birimleri-Fonksiyonları-İşleyişi), **Bursa Kültürü, II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı (20-22 Ekim 2005)**, C.II, Bursa, 2005, s.931-45.

Pekin, E.- Rifat, S., Green Bursa, **Bursa**, İstanbul.

Pilehvarian, N.K., "Bursa Muradiye Camii Saçak Silmeleri Üzerine Düşünceler", **Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler, 23-27 Eylül 1991 İstanbul**, C.III, Vol.III, Ankara, 1995, s.107-113.

Pinon, P., "Anadolu ve Balkanlar'daki Osmanlı Kentlerinde Kentsel Dokular Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"**, **25/26/27 Kasım 1999**, İstanbul, 1999, s.166-179.

Purgstall, J.V.H., **Osmanlı Devleti Tarihi,** I, Tarih ve Yer ?

Reyhanlı, T., **Osmanlı Külliye Mimarisinin Gelişimi**, İstanbul, 1974.

Rodoplu, H., **Edirne ve İnecik'teki (Tekirdağ) Tabhaneli Camiler,** (E.Ü. Edebiyat F., Türk-İslam Sanatı ABD. Basılmamış Lisans Tezi), İzmir, 1989.

Saladin, H., **Manuel d'Art Musulman, I L'Achitecture**, Paris, 1907.

Savaş, A., "Bursa ve İlçelerindeki 15. Yüzyıl Mimarisinde Tuğla Süsleme", **III. Uluslar arası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı,** Eskişehir, 16-30 Haziran 2003, s.429-437.

Sedad, H.E., **Bursa Tarihi Yerler, Müzeler, Camiler, Türbeler**, Bursa, 1939.

Sertoğlu, M., "İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", **Vakıflar Dergisi,**

VIII, Ankara, 1969, s. 67-71.

Sevim, S., "Osmanlı Bursa'sına Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.145-157.

Sönmez, Z., **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara, 1989

Söylemezoğlu, H.K., **İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri**, İstanbul, 1955.

Sözen, M., "Bursa'nın Çağrısı", **Sanatsal Mozaik,** Yıl 2, S.20, İstanbul, Nisan 1997, s. 10-17.

Sözen, M., **Anadolu Medreseleri**, İstanbul, 1971-72.

Sözen, M., **Geleneksel Türk El Sanatları**, İstanbul, 1998.

Sözen, M.-vd., **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul, 1975.

Sözen, M.-Tanyeli, U., "Külliye", **Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü,** İstanbul, 1994, s.144.

Sözen, M.-Tanyeli, U., "Tabhane", **Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü,** İstanbul, 1992, s.228-229.

Sözen, M.-Tanyeli, U., "Zaviye", **Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü,** İstanbul, 1992, s.260.

Sözen, M.-Tanyeli, U., "Zaviyeli Cami", **Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü,** İstanbul, 1992, s.260.

Süel, M., "Antik Dönemde Bursa", **Bursa**, Ankara, 1996, s.26-34.

Süreyya, M., **Sicilli-Osmani**, İstanbul, 1308.

Şapolya, E.B., **Osmanlı Sultanları Tarihi**, İstanbul, 1961.

Şeker, M., **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik**, Ankara, 1993.

Şeker, M., **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve**

İslamlaşması, Ankara, 1987.

Şen, F., "Demirtaşpaşa Mahallesi", **Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi**, S.12, Bursa, Bahar 2006.

Tanman, M.B., "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memluk Etkileri", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"**, İstanbul, 1999, s.82-90.

Tanman, B., "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", **Bursa**, İstanbul, 1996, s.124-142.

Tanyeli, U., **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy.)**, İstanbul, 1987 (İTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi).

Texier, C., **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi** (Çev. A. Suat), C.I, Ankara, 2002.

Tuğlacı, P., **Osmanlı Şehirleri,** İstanbul, 1985.

Tuğrul, H.M.-Kazancı, R., **Edirne'de Osmanlı Döneminden 2000 Yılına Kalan Mimari Eserler Albümü**, İstanbul, 2000.

Tuncer, O., "Diyarbakır, Mardin ve Dolaylarında Bazı Hıristiyan dini Yapılarında Türk-İslam Mimari Unsurları", Sanat **Tarihi Yıllığı**, 5, 1972-73.

Tüfekçioğlu, A., **Erken Osmanlı Mimarisinde Yazı,** Ankara, 2001.

Türk Ansiklopedisi, "Bursa", C.VIII, Ankara, 1956, s.457.

Türk Ansiklopedisi, "Bursa Vilayeti", C.VIII, Ankara, 1956, s.460.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, I, Ankara, 1983.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi), III, Ankara, 1983.

Uluçam, A., **Ortaçağ ve Sonrasında Van gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis**, Ankara, 2002.

Uluengin, F., "Stalaktit Planlarının Hendesesi", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962,** s.380-82.

Uluengin, F-vd., **Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı**

Detayları, İstanbul, Aralık 2001.

Uluengin, N.Y., **Osmanlı-Türk Sivil Mimarisinde Pencere Açıklıklarının Gelişimi**, İstanbul, Ocak 2000.

Unat, F.R.-Köymen, M.A., **Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi**, Ankara, 1957.

Uysal, A.O., "Zaviyeli Camilerde Minare Problemi", **Türk Etnografya Dergisi**, S.XX, Ankara, 1997.

Uysal, A.O., "Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler", **X. Türk Tarih Kongresi Ankara 22-26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler,** C. V, Ankara, 1994, s. 2349-2365.

Uysal, A.O., "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler", **A.Ü.D.T.C.F.Dergisi,** C.33, S.1-2, Ankara, 1990, s.505-533.

Uzunçarşılı, İ.H., "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", **Vakıflar Dergisi, C.**IV, 1958.

Uzunçarşılı, İ.H., **Osmanlı Tarihi,** C.I, Ankara, 1972.

Uzunçarşılı, İ.H., "Osmanlı Tarihinin İlk Devirlerine Aid Bazı Yanlışlıkların Tashihi", **Belleten,** C.1, S.81-84, Ankara, 1957, s.173-188.

Uzunçarşılı, İ.H., "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.X, S.14, İstanbul, 1959, s.25-49.

Uzunçarşılı, İ.H., "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", **Belleten,** V/19, Ankara, 1941, s.277-288.

Ülgen, A., "Osmanlı Dönemi Minarelerinde Form ve Dekorasyon", **İlgi**, 80, İstanbul, 1995, s.3-9.

Ülgen, A.S., "Türk Mimarisinin Felsefesi ve Estetik Özellikleri", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962,** s.383-88.

Ülgen, A.S., "XVI. Yüzyılda Türk Mimarisinin İç Dekoru Nasıl Vücud Buldu", **Milletlerarası Birinci Türk**

Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962, s.399-400.

Ülgen, A.S., "İznik'de Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, I, 1938.

Ünal, R.H., "Ulu Cami", **Birgi, Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları**, Anakara, 2001, s.58-79.

Ünal, R.H., "Nilüfer Hatun İmareti", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.130-31.

Ünal, R.H., "Firuz Bey Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.39-40.

Ünal, R.H., "Postinpuş Baba Zaviyesi", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.149-51.

Ünal, R.H., "Karacabey Camii", **Erken Osmanlı Sanatı,** İstanbul, 1999, s.154-55.

Ünal, R.H., **L'Etude Du Portail Dans L'Architecture Pre-Ottomane**, İzmir, 1982.

Ünsal, B., **Turkish Islamic Architecture, in Seljuk and Ottoman Times 1071-1923**, London, 1959.

Walsh, R., "Bursa, Uludağ ve Emir Sultan" (Çev.S.Sertabiboğlu), **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.347-351.

Wilde, H., **Brussa**, Berlin, 1909.

Yalman, B., "Kültürel ve Doğal Kimliği İle Bursa", **İlgi**, S.69, Yıl 27, İstanbul, 1992, s.15-21.

Yalman, B., "Bursa Yeşil Cami Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler", **Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler, 23-27 Eylül 1991 İstanbul**, C.III, Vol.III, Ankara, 1995, s.435-444.

Yalman, B., **Bursa,** İstanbul, 1984.

Yardımcı, İ., **Tarihe Mührünü Basan Bursa'da Saltanat Süren Osmanlı Sultanları**, İstanbul, 1987.

Yedek, F., **Tarihi ve Turistik Yeşil Bursa**, Bursa, 1984.

Yediyıldız, A., "Dünden Bugüne Yıldırım Külliyesi", **Vakıf ve Kültür,**1/2, Ağustos 1998, s.40-44.

Yenal, E., "Osmanlı Öncesi Bursa", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.11-15.

Yenal, E., "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, Kasım 1996, s.19-47.

Yenişehirlioğlu (Çalışlar), F., **Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları**, Ankara, Temmuz 1989.

Yerasimos, S., "Osmanlı İstanbul'unun Kuruluşu", **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"**, İstanbul, 1999, s.195-229.

Yetkin, S.K., **Türk Mimarisi**, Ankara, 1970.

Yetkin, S.K., **İslam Ülkelerinde Sanat**, İstanbul, 1984.

Yetkin, S.K., **İslam Mimarisi**, Ankara, 1965.

Yetkin, S.K., **L'Architecture Turque en Turquıe**, Paris, 1962.

Yetkin, Ş., "Bursa Yeşil Camii'nin Hünkar Mahfilindeki Çiniden Zemin Döşemesi", **Prof.Dr. Yılmaz Önge Armağanı,** Konya, 1993, s.97-102.

Yetkin, Ş., **Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul, 1986.

Yıldız, S.T., **Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi**, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2001.

Yurt Ansiklopedisi, "Bursa", C.3, İstanbul, 1982, s.1611-1801.

Yücel, E., "Bursa Yeşil Külliyesi", **Arkitekt**, S.318, 1965, s.31-35.

Yücel, Y.-Sevim, A., **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara, 1989.

Yücel, Y.-Sevim, A., **Türkiye Tarihi, Osmanlı Dönemi (1300-1566)**,

C.2, Ankara, 1990.

Yüksel, İ.A., "XV. Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı-Türk Dönemi Bursa Mimarisi", **Bir Masaldı Bursa**, İstanbul, 1996, s.159-175.

Yüksel, İ.A., **Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)**, V, İstanbul, 1983.



Resim 1. Orhan İmareti. Batıdan genel görünüş 1904 civarı (N.T.Dostoğlu'ndan).



Resim 2. Orhan İmareti. Kuzeydoğudan genel görünüş 1905 onarımından sonra (S.Emir'den).



Resim 3. Orhan İmareti. Güneydoğudan genel görünüş.



Resim 4. Orhan İmareti. Doğu cephe.



Resim 5. Orhan İmareti. Son cemaat yerinin kuzey cephesi.



Resim 6. Orhan İmareti. Batı cephe.



Resim 7. Orhan İmareti. Son cemaat yerinin örtüleri.



Resim 8. Orhan İmareti. Avlu ve ibadet mekanının örtüleri.



Resim 9. Orhan İmareti. Şadırvan.



Resim 10. Orhan İmareti. Minare.



Resim 11. Orhan İmareti. Son cemaat yeri. Doğudaki ikiz kemerler.



Resim 12. Orhan İmareti. Son cemaat yeri. Batıdaki ikiz kemerler.



Resim 13. Orhan İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeydoğudaki kemer.



Resim 14. Orhan İmareti. Son cemaat yeri. Orta birimin kemeri.



Resim 15. Orhan İmareti. Kuzeydoğudaki kemer.



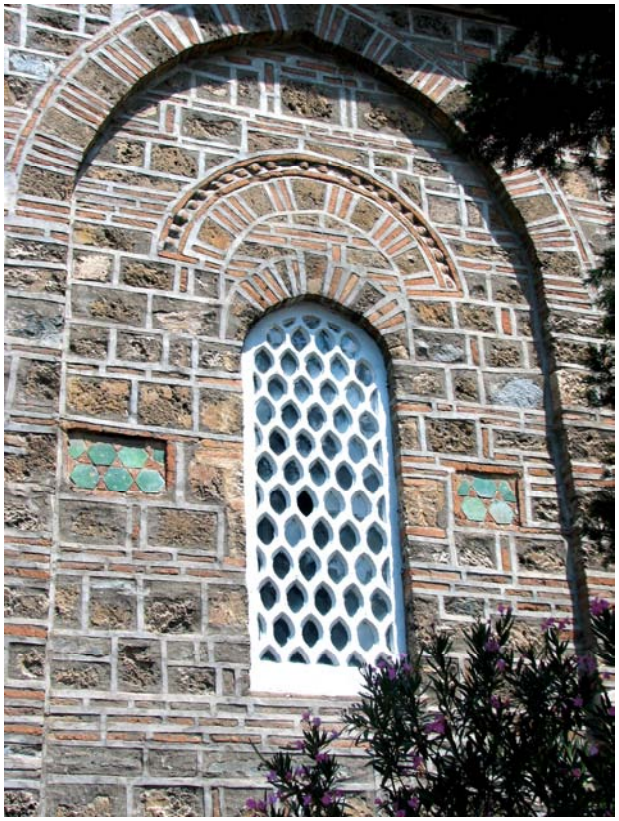
Resim 16. Orhan İmareti. Son cemaat yerindeki devşirme başlıklardan.



Resim 17. Orhan İmareti. Batı cephedeki güneş kurslarından.



Resim 18. Orhan İmareti. Son cemaat yerindeki taş-tuğla süslemelerden.



Resim 19. Orhan İmareti. Güney duvarında yer alan çini plakalar.



Resim 20. Orhan İmareti. Son cemaat yeri. Doğudan batıya genel görünüş.



Resim 21. Orhan İmareti. Son cemaat yerinin orta biriminin örtü ve geçişleri.



Resim 22. Orhan İmareti. Giriş eyvanı.



Resim 23. Orhan İmareti. Giriş eyvanının örtüsü.



Resim 24. Orhan İmareti. Kuzeydoğudaki tabhane mekanı.



Resim 25. Orhan İmareti. Kuzeydoğudaki tabhane mekanından ulaşılan minare girişi.



Resim 26. Orhan İmareti. Avlu. Kuzey duvarında yer alan kadınlar mahfili.



Resim 27. Orhan İmareti. Avlunun örtüsü.



Resim 28. Orhan İmareti. Batıdaki tabhane mekanının kuzey duvarı.



Resim 29. Orhan İmareti. Batıdaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 30. Orhan İmareti. İbadet mekanı.



Resim 31. Orhan İmareti. İbadet mekanının doğu duvarı ve vaaz kürsüsü.



Resim 32. Orhan İmareti. İbadet mekanının batı duvarı ve minber.



Resim 33. Orhan İmareti. İbadet mekanının örtü ve geçişleri.



Resim 34. Orhan İmareti. Mihrap.



Resim 35. Orhan İmareti. Mihraptan detay.



Resim 36. Orhan İmareti. Mihraptan detay.


Resim 37. Orhan İmareti. Onarım kitabesi.


Resim 38. Orhan İmareti. Son cemaat yerindeki onarım kitabesi.



Resim 39. Hüdavendigâr İmareti. Güneydoğudan genel görünüş 1900 civarı (Dostoğlu'ndan).


Resim 40 Hüdavendigâr İmareti. Kuzeydoğudan genel görünüş.



Resim 41. Hüdavendigâr İmareti. Kuzeybatı cephe.



Resim 42. Hüdavendigâr İmareti. Güneybatı cephe.



Resim 43. Hüdavendigâr İmareti. Güneybatı cephe.



Resim 44. Hüdavendigâr İmareti. Doğu cephe.



Resim 45. Hüdavendigâr İmareti. Doğu cepheye sonradan açılan kapı.



Resim 46. Hüdavendigâr İmareti. Minare.


Resim 47. Hüdavendigâr İmareti. Minareden detay.


Resim 48. Hüdavendigâr İmareti. Minareden detay.



Resim 49. Hüdavendigâr İmareti. Kuzeybatıda yer alan çeşme.



Resim 50. Hüdavendigâr İmareti. Üst kat revakı.



Resim 51. Hüdavendigâr İmareti. Üst kat revakı. Batı cephedeki ikiz kemer.



Resim 52. Hüdavendigâr İmareti. Üst kat revakındaki minare kurşunluğu.



Resim 53. Hüdavendigâr İmareti. Üst kat revakı. Batıdaki ikiz kemerler.



Resim 54. Hüdavendigâr İmareti. Üst kat revakı. Doğudaki ikiz kemer.



Resim 55. Hüdavendigâr İmareti. Üst kat revakı. Ortadaki kemerler.



Resim 56. Hüdavendigâr İmareti. Medresedeki öğrenci hücreleri girişlerinden.



Resim 57. Hüdavendigâr İmareti. Son cemaat yeri. Batıdan doğuya genel görünüş.



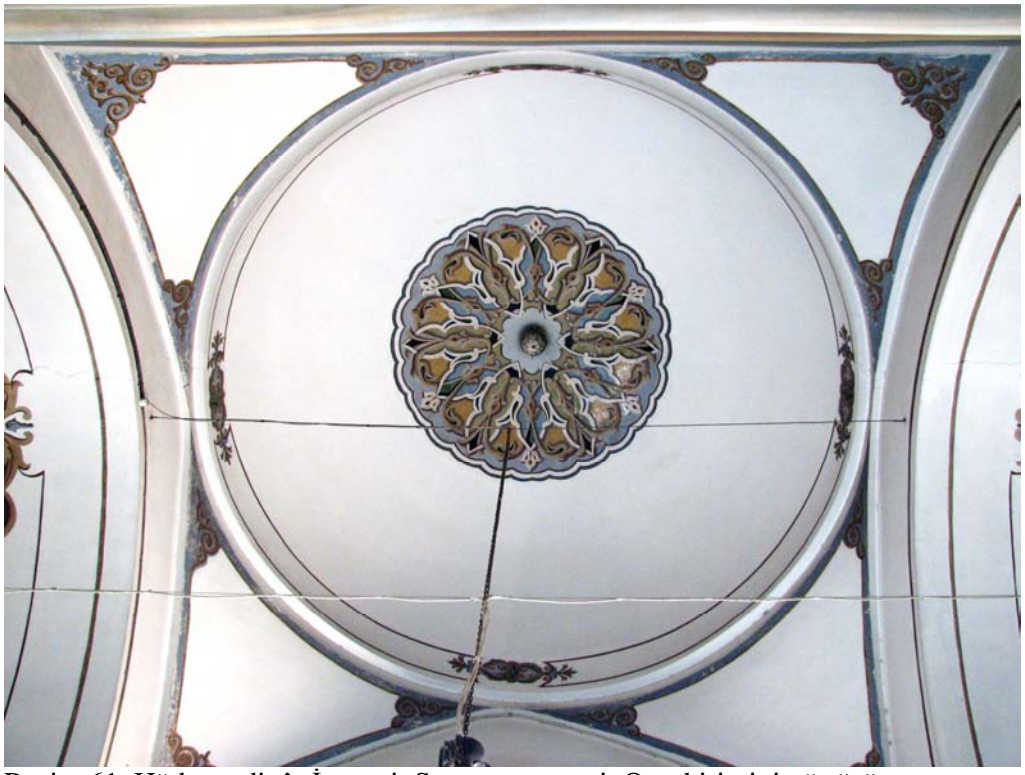
Resim 58. Hüdavendigâr İmareti. Son cemaat yeri batı cephedeki ikiz kemerler.



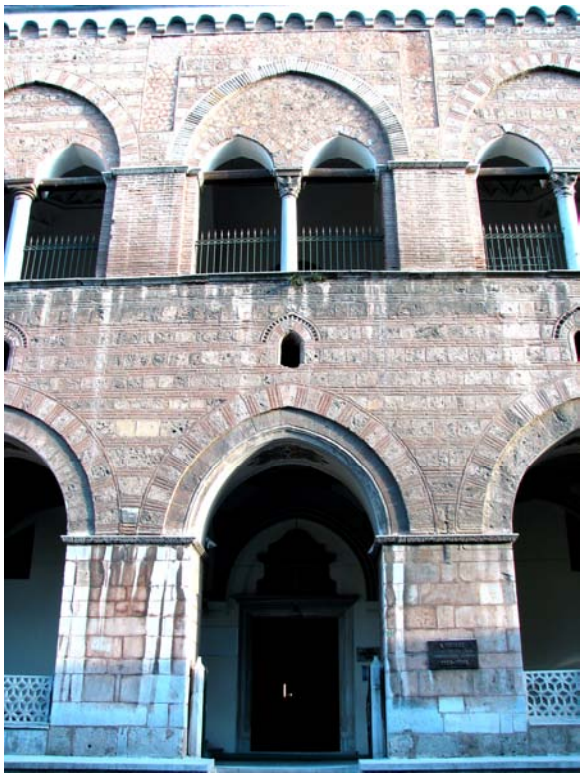
Resim 59. Hüdavendigâr İmareti. Son cemaat yerindeki devşirme başlıklardan.



Resim 60. Hüdavendigâr İmareti. Son cemaat yerindeki devşirme parçalardan.



Resim 61. Hüdavendigâr İmareti. Son cemaat yeri. Orta biriminin örtüsü.



Resim 62. Hüdavendigâr İmareti. Son cemaat yeri orta birimi.



Resim 63. Hüdavendigâr İmareti. Giriş açıklığı.



Resim 64. Hüdavendigâr İmareti. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 65. Hüdavendigâr İmareti. Kuzeydoğudaki tabhane mekanının giriş eyvanındaki girişi.



Resim 66. Hüdavendigâr İmareti. Giriş eyvanı dip duvarı üzerindeki giriş.



Resim 67. Hüdavendigâr İmareti. Giriş eyvanı üzerinde yer alan mahfil.



Resim 68. Hüdavendigâr İmareti. Giriş eyvanı üzerinde yer alan mahfilin tabanı.



Resim 69. Hüdavendigâr İmareti. Avlu kuzey duvarı.



Resim 70. Hüdavendigâr İmareti. Avlu örtüsü.



Resim 71. Hüdavendigâr İmareti. Avlu. Örtüde yer alan konsollar.



Resim 72. Hüdavendigâr İmareti. Avlu da yer alan şadırvan.



Resim 73. Hüdavendigâr İmareti. Doğu eyvanı. Kuzeydoğu ve güneydoğudaki tabhane mekanın girişleri.



Resim 74. Hüdavendigâr İmareti. Doğu eyvanı. Doğu duvarı.



Resim 75. Hüdavendigâr İmareti. Batı eyvanı. Güneybatı ve kuzeybatıdaki tabhane girişleri.



Resim 76. Hüdavendigâr İmareti. Batı eyvanı.



Resim 77. Hüdavendigâr İmareti. Batı eyvanının güney duvarında yer alan kalemişinden mihrap resmi.



Resim 78. Hüdavendigâr İmareti. Güneybatıdaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 79. Hüdavendigâr İmareti. İbadet mekanı.



Resim 80. Hüdavendigâr İmareti. İbadet mekanı. Mihrap.



Resim 81. Hüdavendigâr İmareti. Mihraptan detay.



Resim 82. Hüdavendigâr İmareti. Onarım kitabesi.



Resim 83. Yıldırım İmareti. Kuzeyden genel görünüş, 1895 civarı (N.T.Dostoğlu'ndan).



Resim 84. Yıldırım İmareti. Güneybatıdan genel görünüş.



Resim 85. Yıldırım İmareti. Külliye birimleri ve imaret arasındaki kot farkı.



Resim 86. Yıldırım İmareti. Örtü kaplamaları.



Resim 87. Yıldırım İmareti. Avlu ve ibadet mekanı örtülerinin kaplamaları.



Resim 88. Yıldırım İmareti. Kuzeydoğudaki minare.



Resim 89. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri batı cephesi.



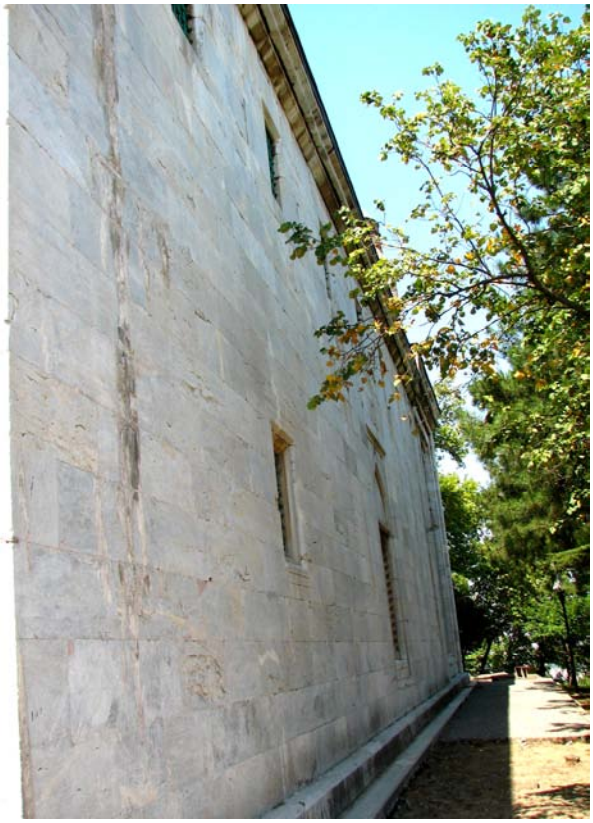
Resim 90. Yıldırım İmareti. Kuzeybatı cepheden genel görünüş.



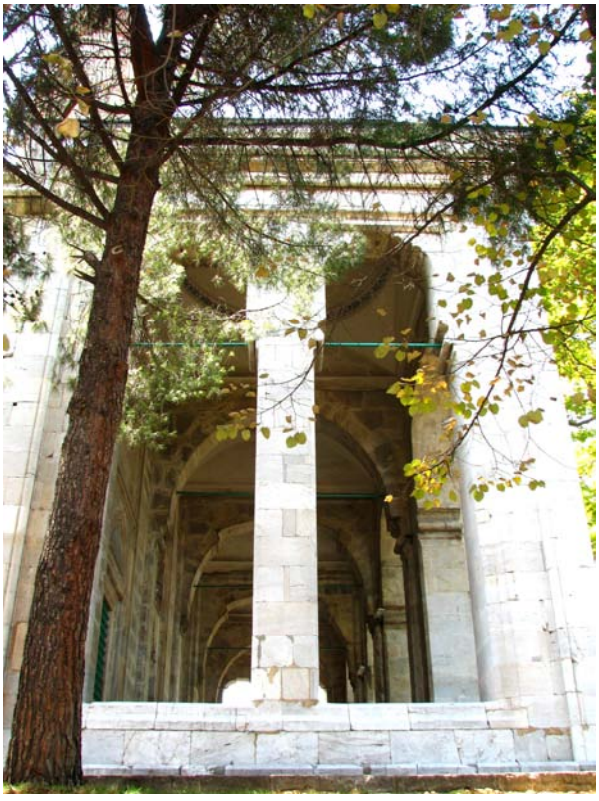
Resim 91. Yıldırım İmareti. Güney cephe.



Resim 92. Yıldırım İmareti. Güneydoğu cephe.



Resim 93. Yıldırım İmareti. Doğu cephe.



Resim 94. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri. Doğu cephe.



Resim 95. Yıldırım İmareti. Batı duvarındaki alt sıra pencerelerinden.



Resim 96. Yıldırım İmareti. Üst sıra pencerelerinden.



Resim 97. Yıldırım İmareti. Üst sıra pencerelerinden.



Resim 98. Yıldırım İmareti. Batıdan doğuya son cemaat yeri.



Resim 99. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri örtülerinden.



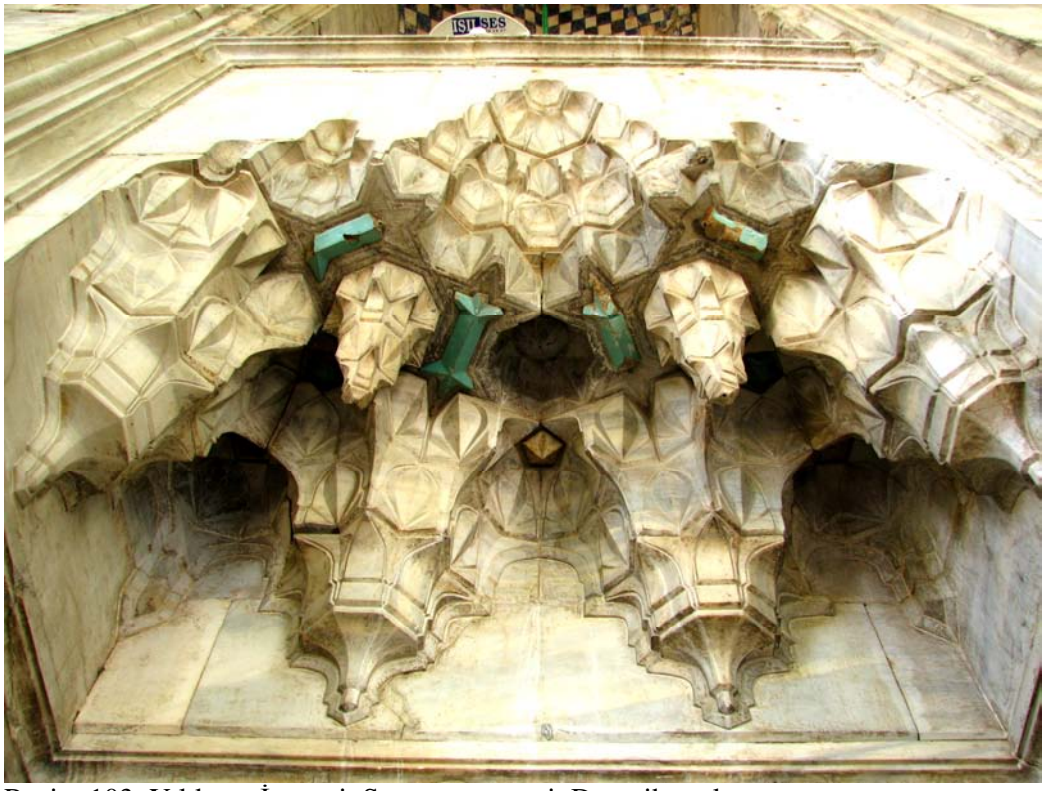
Resim 100. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeydoğu duvarı.



Resim 101. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeybatı duvarı.



Resim 102. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri. Dış mihraplardan.



Resim 103. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri. Dış mihrap kavsarası.



Resim 104. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri. Alt sıra pencerelerinden.



Resim 105. Yıldırım İmareti. Kuzeydoğudaki şahnişin.



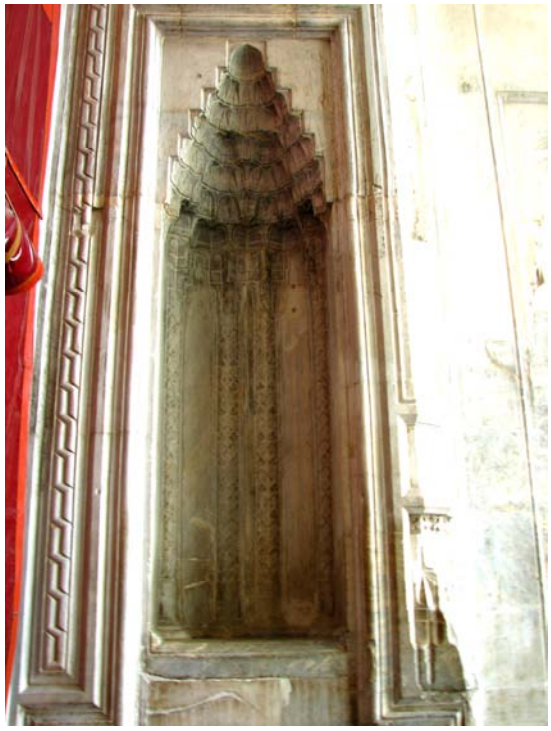
Resim 106. Yıldırım İmareti. Son cemaat yeri. Kemer konsollarında yer alan süslemelerden.


Resim 107. Yıldırım İmareti. Taçkapı.


Resim 108. Yıldırım İmareti. Giriş eyvanı örtüsü.



Resim 109. Yıldırım İmareti. Taçkapı yan kanatları.



Resim 110. Yıldırım İmareti. Taçkapı yan kanatlarındaki mihrabiyelerden.



Resim 111. Yıldırım İmareti. Taçkapıda giriş açıklığından sonra gelen bölümde yer alan taş süsleme.



Resim 112. Yıldırım İmareti. Üst katta yer alan koridor.



Resim 113. Yıldırım İmareti. Şahnişine ve minarelere açılan kemer.



Resim 114. Yıldırım İmareti. Üst katta kuzeydoğudaki mekanın örtüsü.



Resim 115. Yıldırım İmareti. Giriş eyvanın üzerinde yer alan küçük birim.



Resim 116. Yıldırım İmareti. Avlu kuzey duvarı.


Resim 117. Yıldırım İmareti. Avlu kuzey duvarı ve mahfil.


Resim 118. Yıldırım İmareti. Avlunun örtüsü.



Resim 119. Yıldırım İmareti. Kuzeybatıdaki birimin örtüsü.



Resim 120. Yıldırım İmareti. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının kuzey duvarında yer alan pencere.



Resim 121. Yıldırım İmareti. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 122. Yıldırım İmareti. Doğu eyvanı.



Resim 123. Yıldırım İmareti. Doğu eyvanının örtüsü.



Resim 124. Yıldırım İmareti. Batı eyvanı.



Resim 125. Yıldırım İmareti. Batı eyvanı. Pencere tavanı.



Resim 126. Yıldırım İmareti. Güneydoğudaki tabhane mekanının girişi.



Resim 127. Yıldırım İmareti. Güneydoğudaki tabhane mekanı. Giriş açıklığının tavanı.



Resim 128. Yıldırım İmareti. Güneydoğudaki tabhane mekanı. Güney duvarındaki alçıdan ocak ve dolap nişleri.



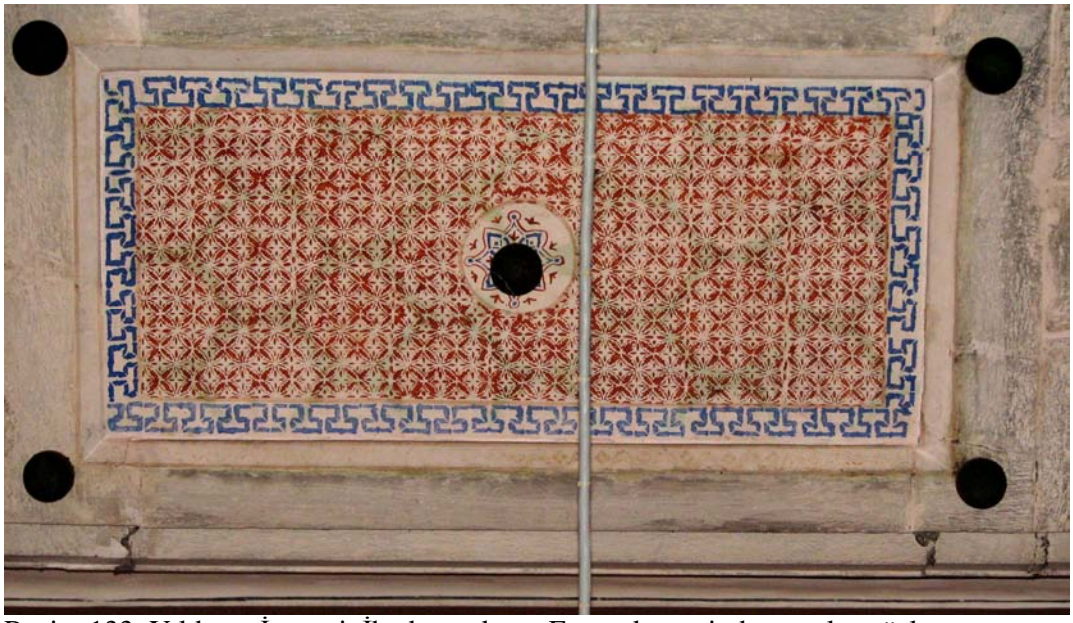
Resim 129. Yıldırım İmareti. Güneydoğudaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 130. Yıldırım İmareti. Güneybatıdaki tabhane mekanı. Alçı ocak ve dolap nişlerinden ayrıntı.


Resim 131. Yıldırım İmareti. İbadet mekanı. Güney duvarı.


Resim 132. Yıldırım İmareti. İbadet mekanının örtüsü.



Resim 133. Yıldırım İmareti. İbadet mekanı. Eyvan kemerinde yer alan süsleme.



Resim 134. Yıldırım İmareti. Mihrap.



Resim 135. Ali Paşa İmareti. Restorasyon öncesi kuzey cephe 1998 (Bursa Vakıflar Bölge Müd. Arşivi'nden).



Resim 136. Ali Paşa İmareti. Eski minare (Bursa Vakıflar Bölge Müd. Arşivi'nden).



Resim 137. Ali Paşa İmareti. Kuzeyden genel görünüş.



Resim 138. Ali Paşa İmareti. Batı cepheden genel görünüş.



Resim 139. Ali Paşa İmareti. Güney cephe.



Resim 140. Ali Paşa İmareti. Doğudaki tabhane mekanının güney duvarı.



Resim 141. Ali Paşa İmareti. Avlu kubbesi ve aydınlatma feneri.



Resim 142. Ali Paşa İmareti. Son cemaat yeri. Batıdan doğuya genel görünüş.



Resim 143. Ali Paşa İmareti. Son cemaat yeri. Orta birimin örtüsü.



Resim 144. Ali Paşa İmareti. Taçkapı.



Resim 145. Ali Paşa İmareti. Taçkapı. Doğudaki mihrabiye.



Resim 146. Ali Paşa İmareti. Avlu kuzey duvarı.


Resim 147. Ali Paşa İmareti. Avlunun örtüsü.


Resim 148. Ali Paşa İmareti. Batıdaki tabhanenin girişi.



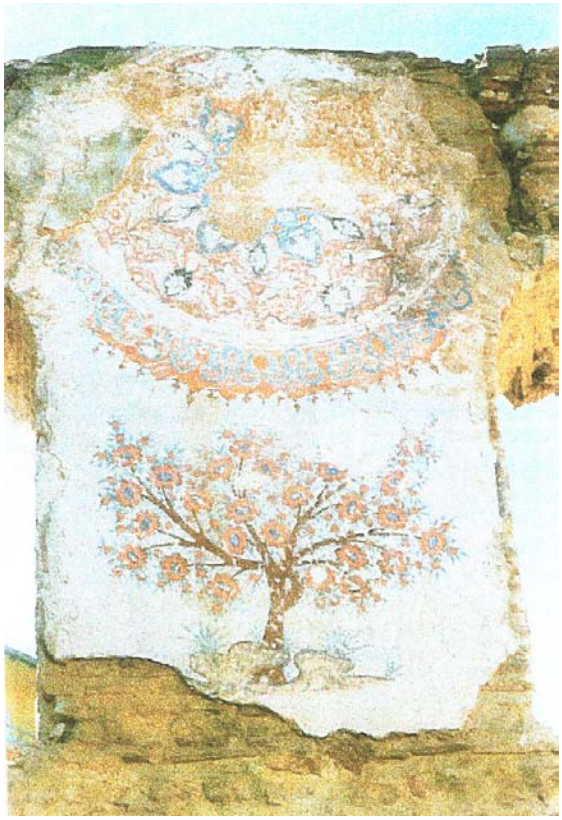
Resim 149. Ali Paşa İmareti. Doğudaki tabhanenin güney duvarı.



Resim 150. Ali Paşa İmareti. İbadet mekanı.



Resim 151. Ali Paşa İmareti. İbadet mekanının örtüsü.



Resim 152. Ali Paşa İmareti. İbadet mekanının batı beden duvarındaki kalemişlerinden. Restorasyon öncesi Haziran 2000 (Bursa Vakıflar Bölge Müd. Arşivi'nden).



Resim 153. Ali Paşa İmareti. İbadet mekanı. Batı duvarında yer alan kalemişlerinden.

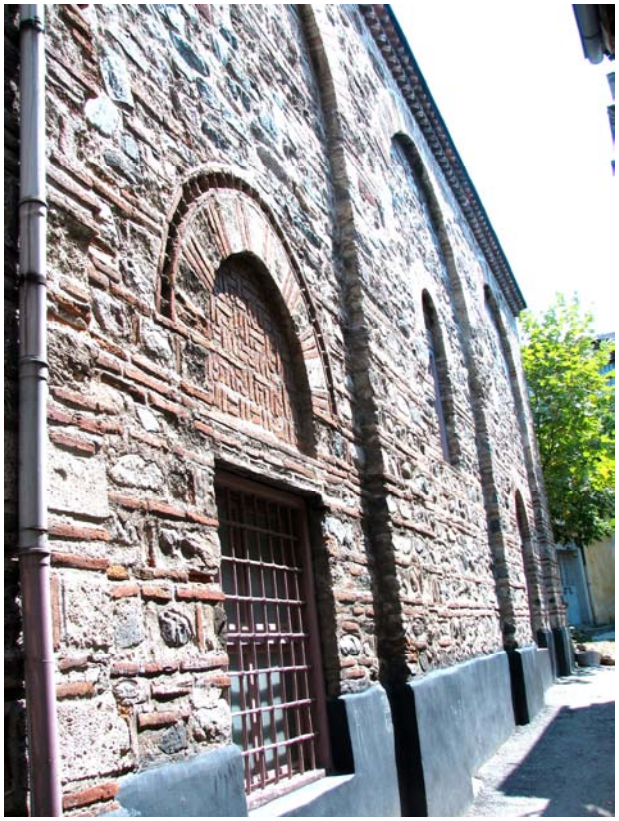


Resim 154. Ali Paşa İmareti. Mihrap.



Resim 155. Ebu İshak Zaviyesi. Kuzeyden genel görünüş (Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi'nden).


Resim 156. Ebu İshak Zaviyesi. Kuzey cephe.



Resim 157. Ebu İshak Zaviyesi. Batı cephe.



Resim 158. Ebu İshak Zaviyesi. Kuzeybatıda yer alan pencerenin alınlığı.



Resim 159. Ebu İshak Zaviyesi. Güneybatıda yer alan pencerenin alınlığı.



Resim 160. Ebu İshak Zaviyesi. Güneybatı cephe.



Resim 161. Ebu İshak Zaviyesi. Güneydoğu cephe.



Resim 162. Ebu İshak Zaviyesi. Güney cephe.



Resim 163. Ebu İshak Zaviyesi. Minare kaidesi.



Resim 164. Ebu İshak Zaviyesi. Minare.



Resim 165. Ebu İshak Zaviyesi. Son cemaat yerinin batı kesimi.



Resim 166. Ebu İshak Zaviyesi. Son cemaat yerinin doğu kesimi.



Resim 167. Ebu İshak Zaviyesi. Son cemaat yeri ayakları.



Resim 168. Ebu İshak Zaviyesi. Giriş açıklığı.



Resim 169. Ebu İshak Zaviyesi. Avlunun kuzey duvarı.



Resim 170. Ebu İshak Zaviyesi. Avlunun örtüsü.



Resim 171. Ebu İshak Zaviyesi. Doğudaki tabhane mekanının doğu duvarı.



Resim 172. Ebu İshak Zaviyesi. İbadet mekanı.



Resim 173. Ebu İshak Zaviyesi. Mihrap.



Resim 174. Ebu İshak Zaviyesi. İnşa kitabesi.



Resim175. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Kuzeybatı cepheden genel görünüş.



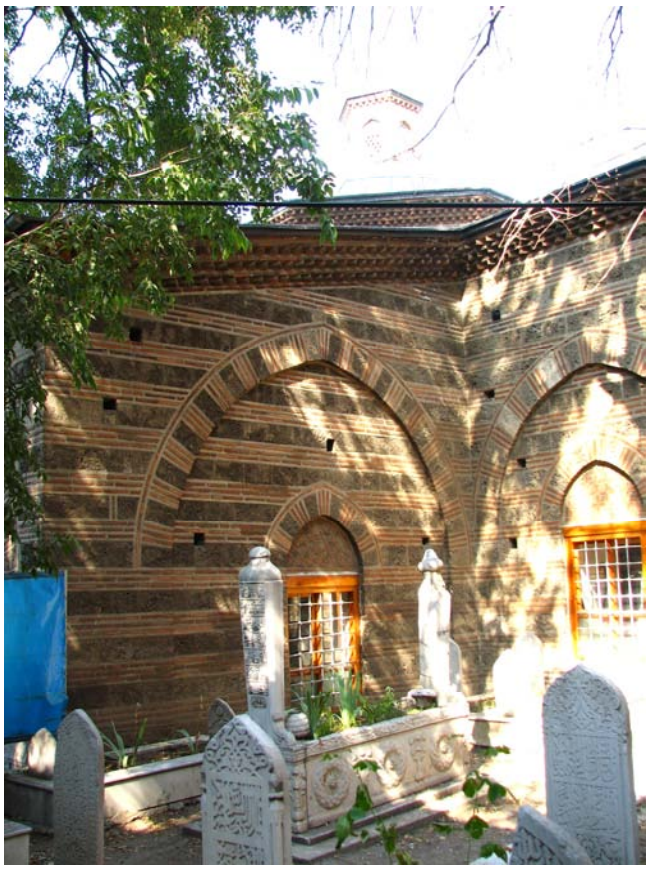
Resim176. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Doğu cepheden genel görünüş ve ek yapı.



Resim177. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Kuzeybatı cepheden genel görünüş.



Resim 178. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Batı cephedeki pencerelerden.



Resim 179. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Güneybatı cephe.



Resim 180. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Güney duvarındaki pencereler.



Resim181. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Doğu duvarındaki pencerelerden.



Resim182. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Doğu duvarındaki pencerelerden.



Resim183. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Doğu duvarındaki pencere alınlıklarından.



Resim 184. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Hazire.



Resim 185. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Timurtaş Paşa'nın mezarı.



Resim 186. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Minare.



Resim 187. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Son cemaat yeri kuzey duvarında yer alan taş-tuğla süslemeler ve güneş kursu.



Resim 188. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Son cemaat yeri batı kesimi.



Resim 189. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Son cemaat yeri. Doğu kesimi.



Resim 190. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Son cemaat yeri. Kuzeyde yer alan kemer ve ayaklar.



Resim 191. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Taçkapı.



Resim 192. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Taçkapının kavsarasının altındaki alçı süslemeden detay.



Resim 193. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Basık kemerin kilit taşındaki süsleme.



Resim 194. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Avlu kuzey duvarı.



Resim 195. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Avlu doğu duvarı ve doğudaki tabhane girişleri.



Resim 196. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Avlunun örtüsü.



Resim 197. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Batıdaki tabhane mekanının batı duvarı.



Resim 198. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Batıdaki tabhane mekanının güney duvarı.



Resim 199. Timurtaş Paşa Zaviyesi. İbadet mekanı.



Resim 200. Timurtaş Paşa Zaviyesi. Mihrap.



Resim 201. Yeşil İmaret. Batıdan genel görünüş, 1895 (Dostoğlu'ndan).



Resim 202. Yeşil İmaret. Kuzeyden genel görünüş, 1894 (Dostoğlu'ndan).


Resim 203. Yeşil İmaret. Yeşil Külliyesi genel görünüş.

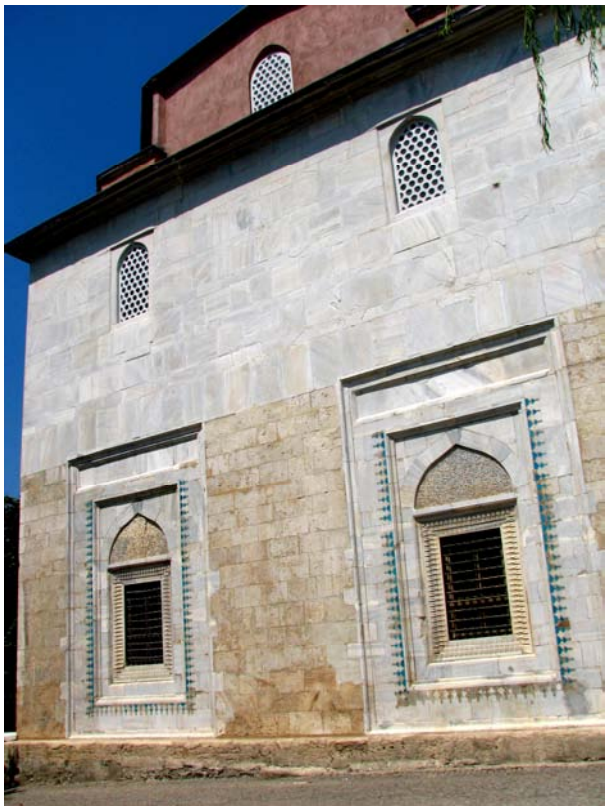

Resim 204. Yeşil İmaret. Kuzeybatıdan genel görünüş.



Resim 205. Yeşil İmaret. Kuzey cephe.



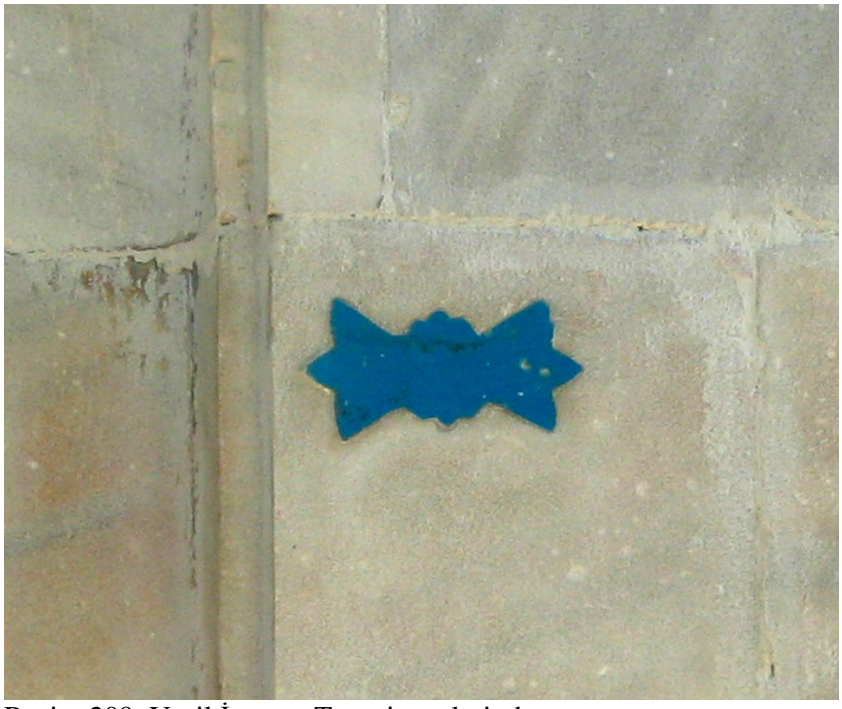
Resim 206. Yeşil İmaret. Batı cephe.



Resim 207. Yeşil İmaret. Güney cephe.



Resim 208. Yeşil İmaret. Kuzeydoğu cephe.



Resim 209. Yeşil İmaret. Taşçı işaretlerinden.



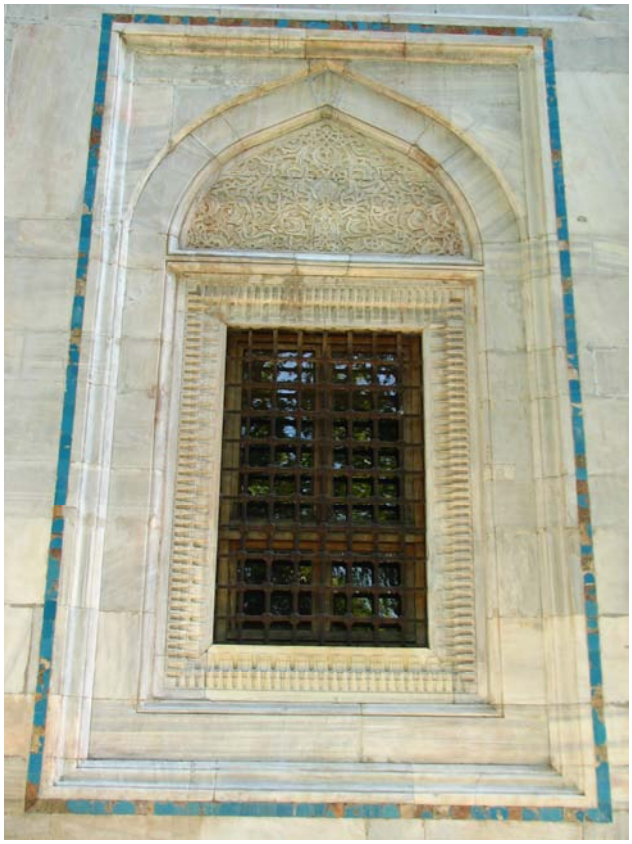
Resim 210. Yeşil İmaret. Kuzeybatı duvarda yer alan dış mihrap.



Resim 211. Yeşil İmaret. Kuzeydoğudaki alt sıra penceresi (1A-1B).



Resim 212. Yeşil İmaret. Taçkapının iki yanındaki pencerelerden (2A-2B).



Resim 213. Yeşil İmaret. Batı cephedeki alt sıra penceresi (3A-3B).



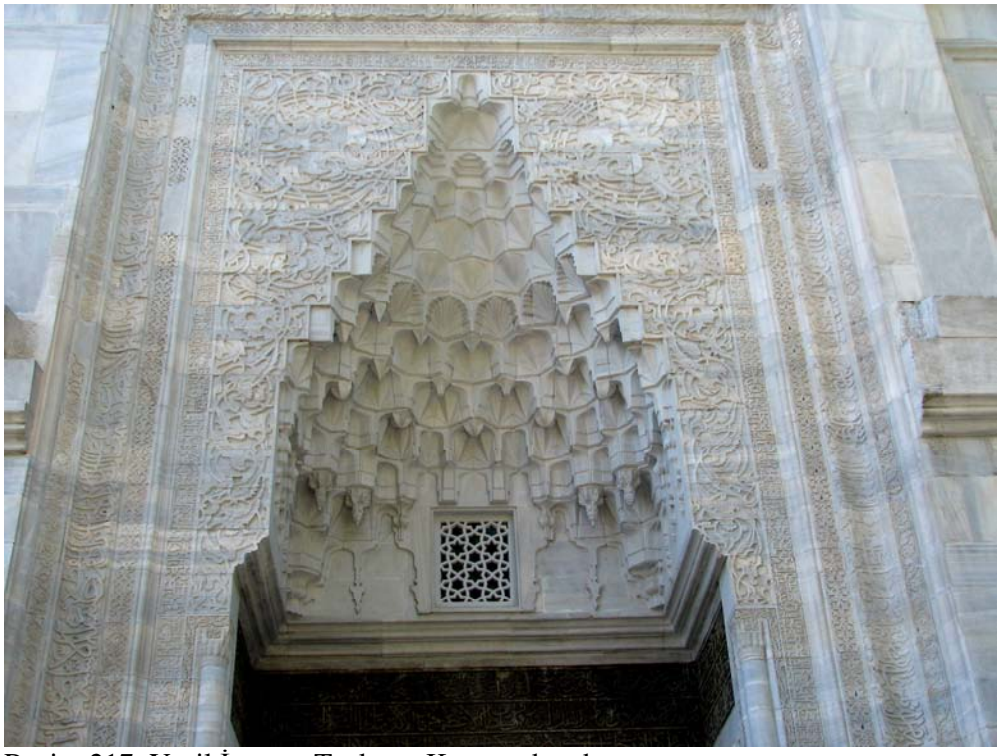
Resim 214. Yeşil İmaret. Kuzeydoğudaki minare.



Resim 215. Yeşil İmaret. Kuzeybatıdaki minare.



Resim 216. Yeşil İmaret. Taçkapı.



Resim 217. Yeşil İmaret. Taçkapı. Kavsaradan detay.



Resim 218. Yeşil İmaret. Taçkapıdan detay.



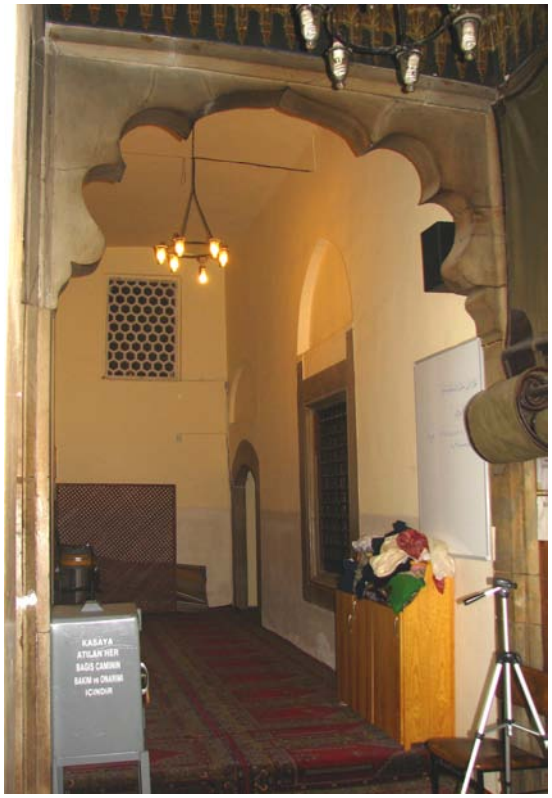
Resim 219. Yeşil İmaret. Taçkapı. Batıdaki mihrabiye.



Resim 220. Yeşil İmaret. Taçkapı. Ahşap kapı kanatları.



Resim 221. Yeşil İmaret. Giriş açıklığının tavanı.



Resim 222. Yeşil İmaret. Kuzeydoğudaki koridorun girişi.



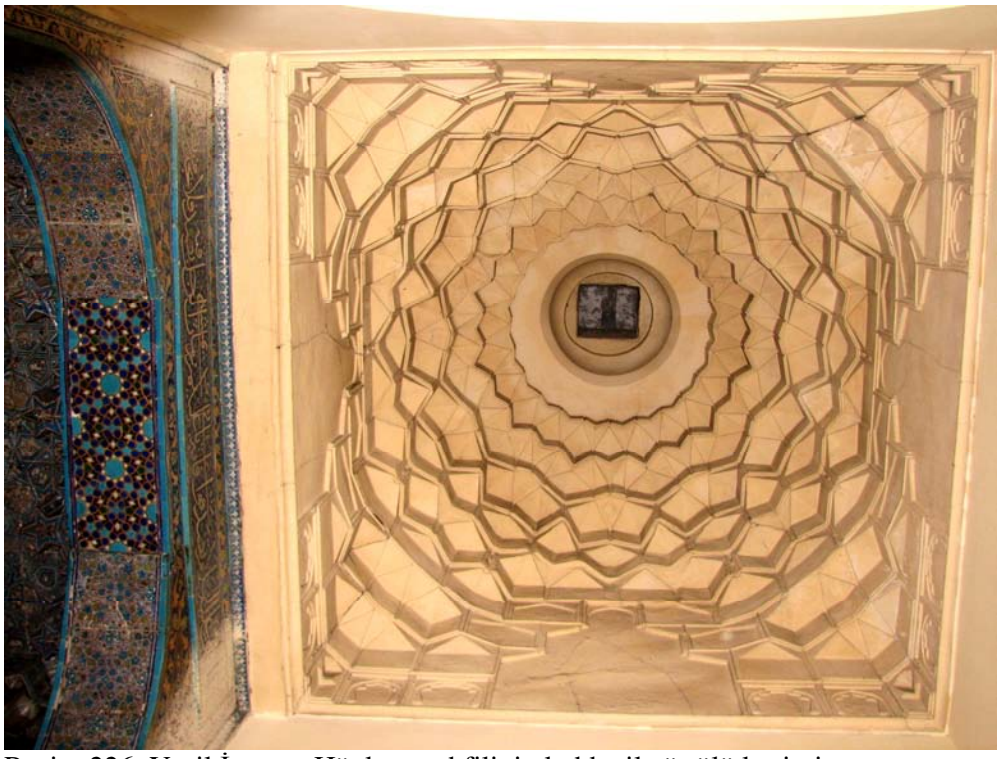
Resim 223. Yeşil İmaret. Giriş eyvanı.



Resim 224. Yeşil İmaret. Giriş eyvanı doğu duvarı.



Resim 225. Yeşil İmaret. Giriş eyvanı. Yan duvarlarda yer alan çini madalyon.



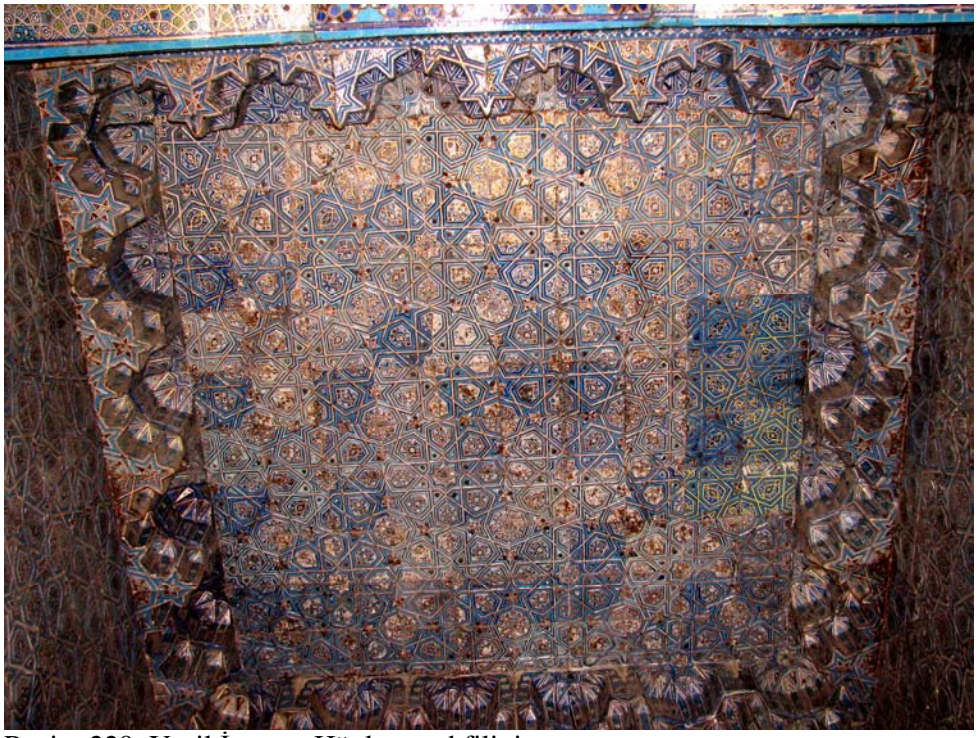
Resim 226. Yeşil İmaret. Hünkar mahfilinin kubbe ile örtülü kesimi.



Resim 227. Yeşil İmaret. Hünkar mahfilinin kubbe ile örtülü kesiminin doğu kesimi.



Resim 228. Yeşil İmaret. Hünkar mahfilinin kemeri.



Resim 229. Yeşil İmaret. Hünkar mahfilinin tavanı.



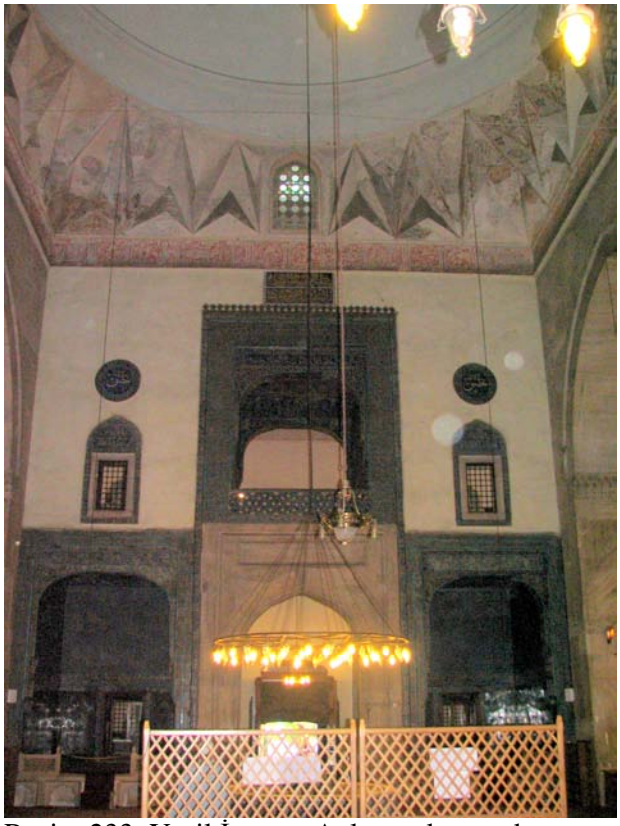
Resim 230. Yeşil İmaret. Hünkar mahfilinin duvarlarındaki çinilerden detay.



Resim 231. Yeşil İmaret. Mahfil katı. Batıdaki birimde yer alan ocak ve dolap nişleri.



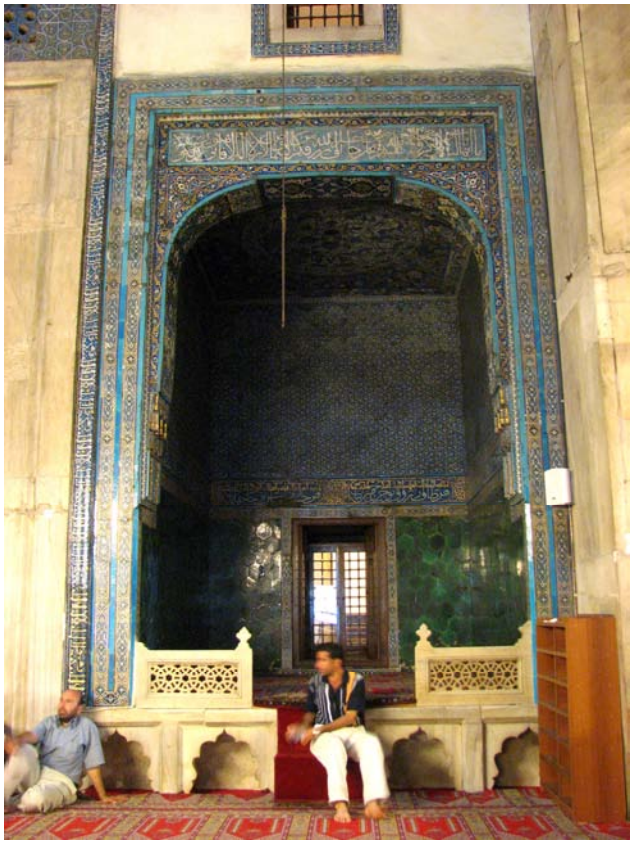
Resim 232. Yeşil İmaret. Üst kat. Kuzeybatıdaki birimin ortasında yer alan havuz.



Resim 233. Yeşil İmaret. Avlunun kuzey duvarı.



Resim 234. Yeşil İmaret. Avlunun örtüsü ve geçişleri.



Resim 235. Yeşil İmaret. Kuzeydoğudaki müezzin mahfili.



Resim 236. Yeşil İmaret. Kuzeydoğudaki müezzin mahfilin kemeri ve tavanı.



Resim 237. Yeşil İmaret. Kuzeydoğudaki müezzin mahfilinin pencere nişinin tavanı.


Resim 238. Yeşil İmaret. Kuzeybatıdaki müezzin mahfilinin tavanı ve kemeri.



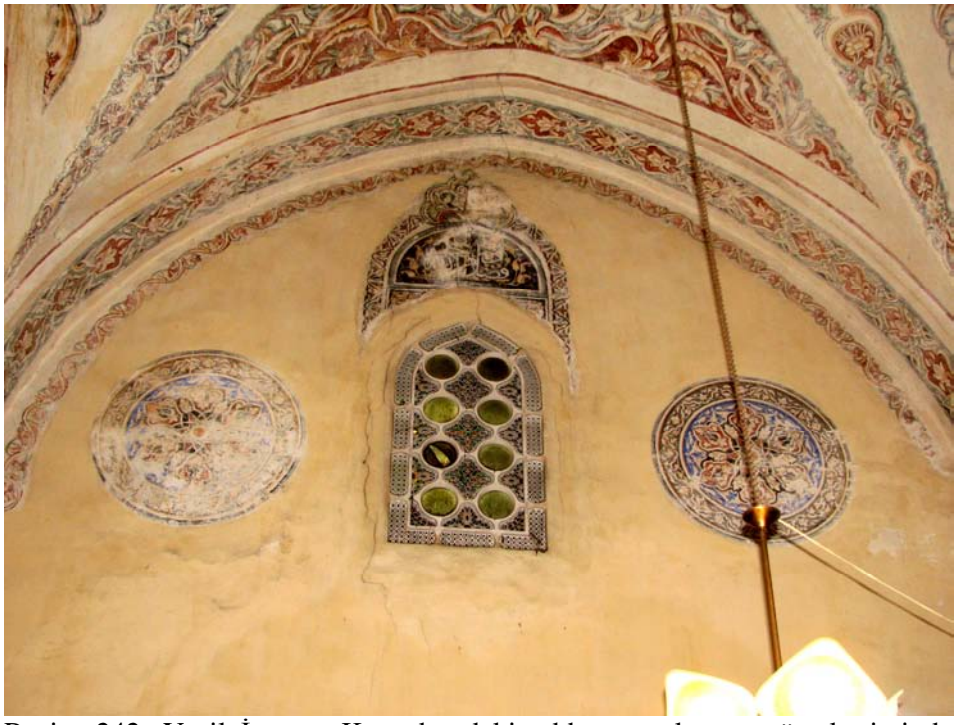
Resim 239. Yeşil İmaret. Kuzeybatıdaki müezzin mahfilinin doğu duvarı.



Resim 240. Yeşil İmaret. kuzeydoğu koridorun kuzey kesimindeki kemerler.



Resim 241. Yeşil İmaret. Kuzeydoğudaki tabhane mekanında yer alan alçıdan ocak ve dolap nişleri.



Resim 242. Yeşil İmaret. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının üst kesiminde yer alan kalemişi süslemeler.



Resim 243. Yeşil İmaret. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının örtüsü.



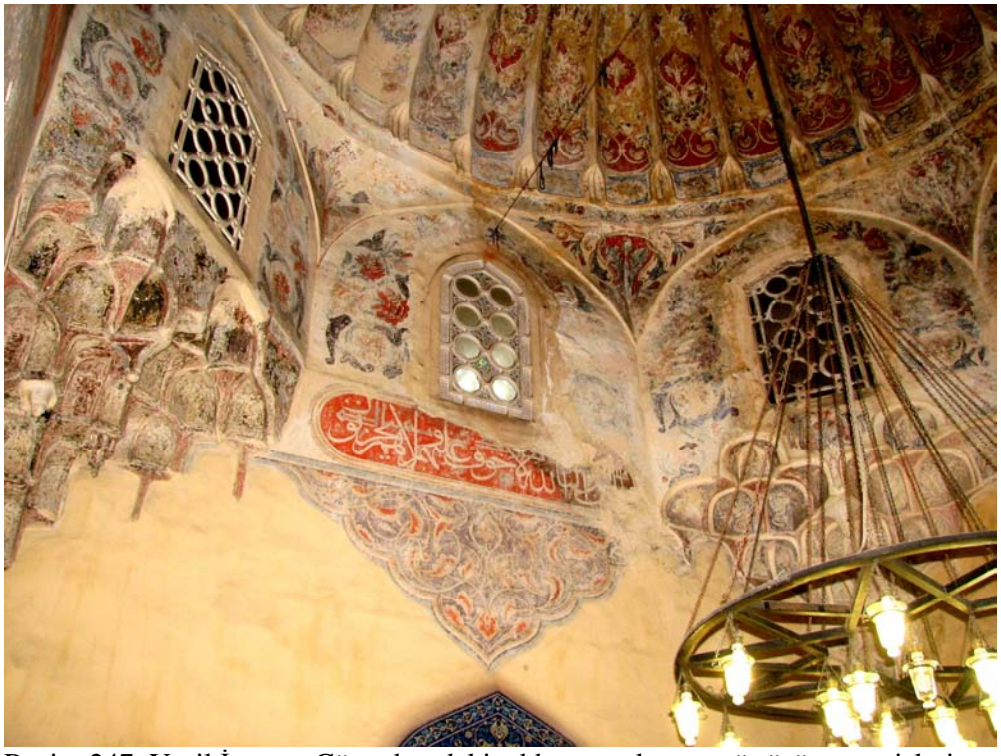
Resim 244. Yeşil İmaret. Kuzeybatıdaki tabhane mekanının alçı ocak ve dolap nişlerinden detay.



Resim 245. Yeşil İmaret. Güneybatıdaki tabhane mekanının girişi.



Resim 246. Yeşil İmaret. Güneybatıdaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 247. Yeşil İmaret. Güneybatıdaki tabhane mekanının örtüsü ve geçişleri.



Resim 248. Yeşil İmaret. Güneybatıdaki tabhane mekanının alçıdan ocak ve dolap nişleri.



Resim 249. Yeşil İmaret. Güneybatıdaki tabhane mekanının güney duvarında yer alan, sonradan dolap haline getirilen pencere.



Resim 250. Yeşil İmaret. Güneydoğudaki tabhane mekanının batı duvarı.



Resim 251. Yeşil İmaret. Batıdaki eyvanının örtüsü.



Resim 252. Yeşil İmaret. Doğudaki eyvanının örtüsü.


Resim 253. Yeşil İmaret. Doğudaki eyvanının güney duvarı.


Resim 254. Yeşil İmaret. İbadet mekanı.



Resim- 255. Yeşil İmaret. İbadet mekanının örtüsü.



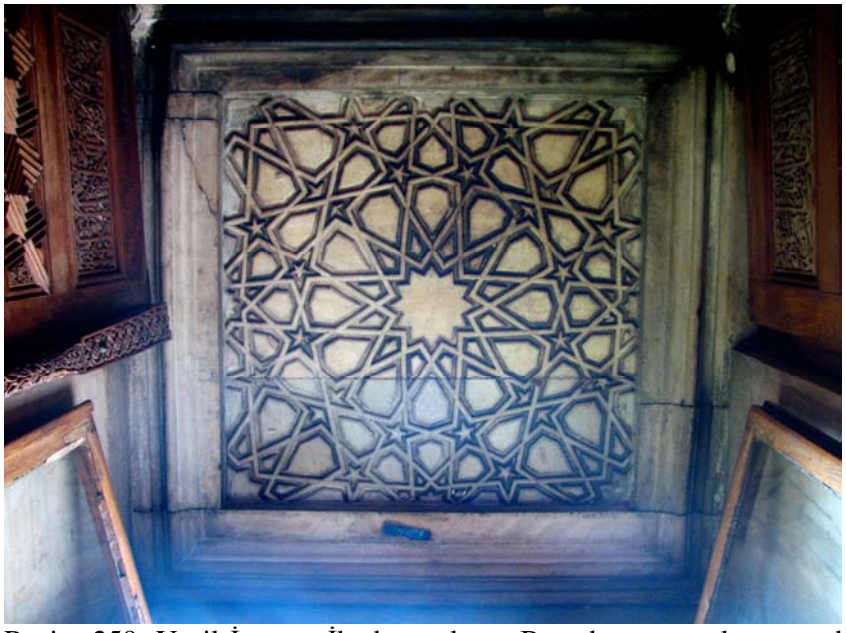
Resim 256. Yeşil İmaret. İbadet mekanı. Eyvan kemeri karnındaki süsleme.



Resim 257. Yeşil İmaret. İbadet mekanı. Batı duvarının alt sırasında yer alan pencere kanatlarından.



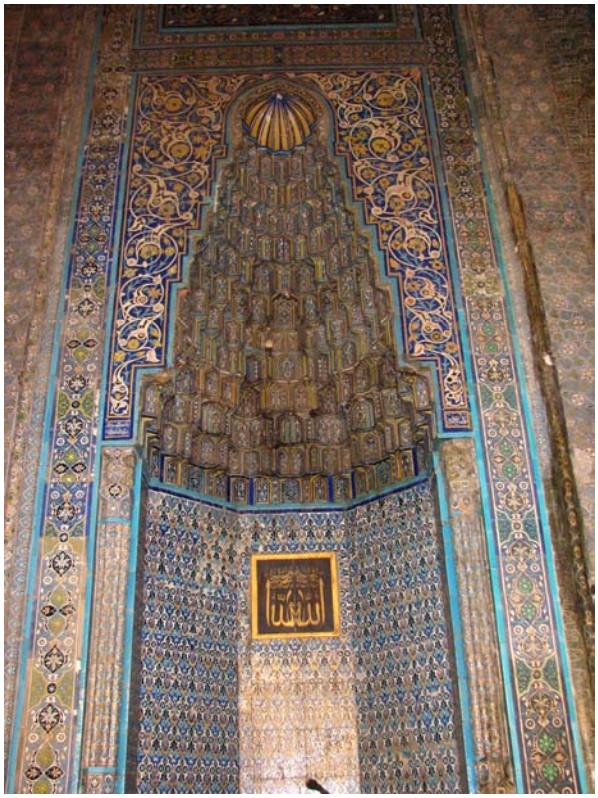
Resim 258. Yeşil İmaret. Batı eyvanı. Batı duvarının alt sırasında yer alan pencere kanatlarından.



Resim 259. Yeşil İmaret. İbadet mekanı. Batı duvarının alt sırasında yer alan pencere nişinin tavanı.



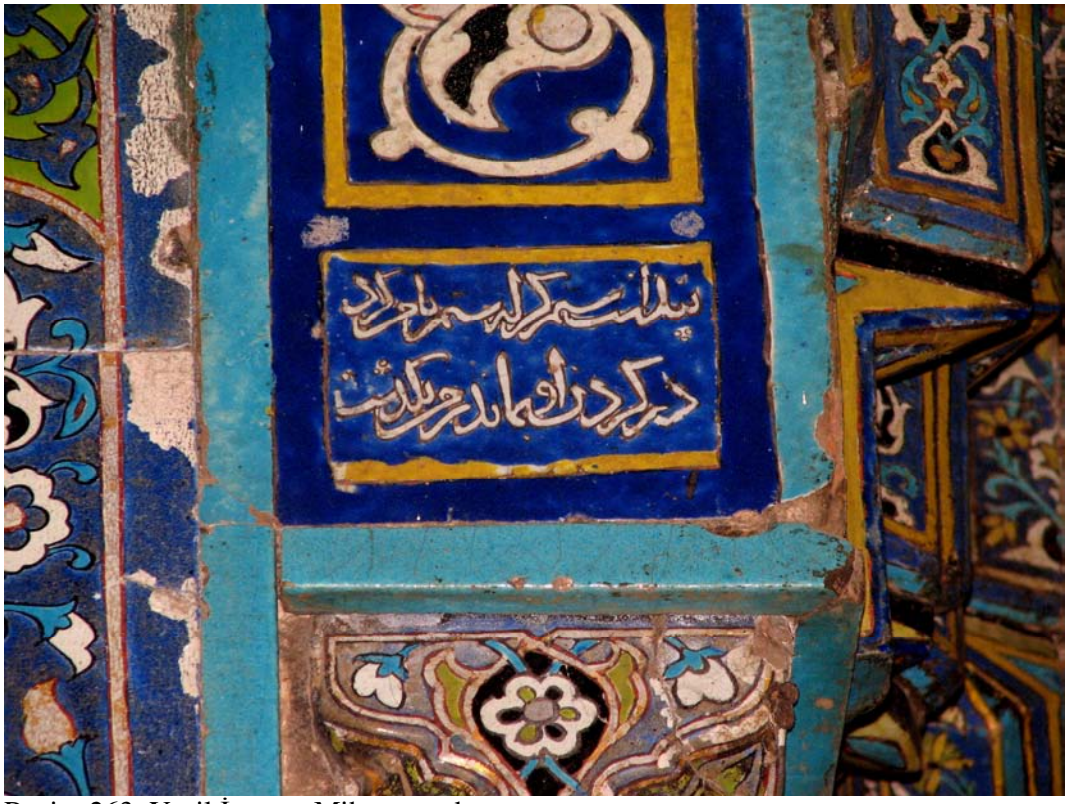
Resim 260. Yeşil İmaret. Mihrap.



Resim 261 Yeşil İmaret. Mihraptan detay.



Resim 262. Yeşil İmaret. Mihraptan detay.



Resim 263. Yeşil İmaret. Mihraptan detay.



Resim 264. Yeşil İmaret. İnşa kitabesi (sağ yan).



Resim 265. Yeşil İmaret. İnşa kitabesi (orta).



Resim 266. Yeşil İmaret. İnşa kitabesi (sol yan).



Resim 267 Yeşil İmaret. Taçkapı. Batı mihrabiyedeki kitabe.



Resim 268. Yeşil İmaret. Taçkapı. Doğu mihrabiyedeki kitabe.



Resim 269. Muradiye İmareti. Muradiye Külliyesi genel görünüş 1880 civarı (N. T. Dostoğlu'ndan).



Resim 270. Muradiye İmareti. Doğu cephe 1887 (N.T.Dostoğlu'ndan).



Resim 271 Muradiye İmareti. Kuzey cephe.



Resim 272. Muradiye İmareti. Kuzeybatı cephe.



Resim 273. Muradiye İmareti. Batı cephe.



Resim 274. Muradiye İmareti. Güney cephe.



Resim 275. Muradiye İmareti. Güneydoğu cephe.



Resim 276. Muradiye İmareti. Kuzeydoğu cephe.



Resim 277. Muradiye İmareti. Kuzeydoğu cephe.



Resim 278. Muradiye İmareti. İbadet mekanı ve avlunun örtülerinin kaplamaları.



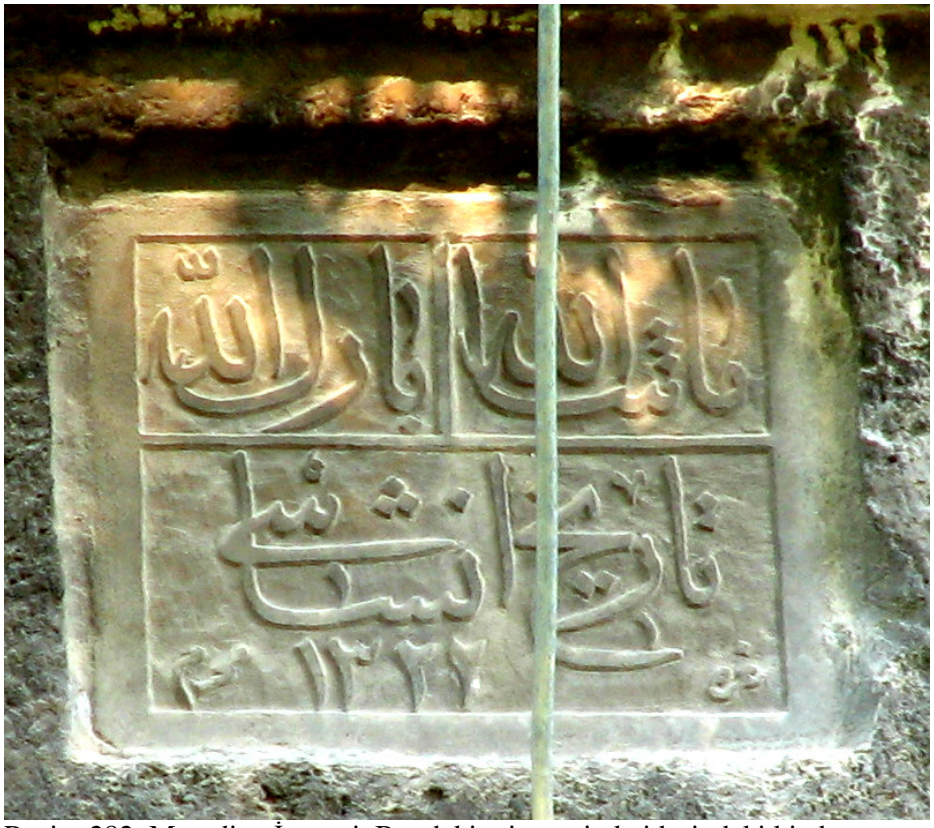
Resim 279. Muradiye İmareti. Saçaklar.



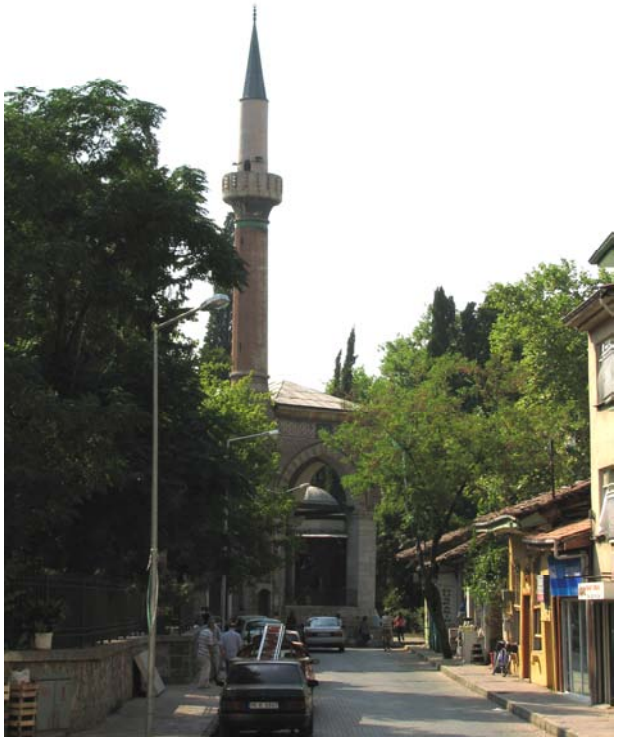
Resim 280. Muradiye İmareti. Batıdaki minare.



Resim 281. Muradiye İmareti. Batıdaki minare. Şerefe altındaki çini plakalar.



Resim 282. Muradiye İmareti. Batıdaki minarenin kaidesindeki kitabe.



Resim 283. Muradiye İmareti. Doğudaki minare.



Resim 284. Muradiye İmareti. Doğudaki minarenin kaide ve pabuç kısmı.



Resim 285. Muradiye İmareti. Taşçı işaretlerinden.



Resim 286. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Batı cephe.



Resim 287. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Batı kemerinde yer alan taş, tuğla ve çini süsleme.



Resim 288. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Doğu cephe.



Resim 289. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeybatı kemeri.



Resim 290. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeybatı kemerinin doğusundaki kemer.



Resim 291. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Orta kemer.



Resim 292. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Orta kemerin doğusundaki kemer.



Resim 293. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeydoğu kemer.



Resim 294. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri, örtü, geçiş ve gergileri.


Resim 295. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri orta biriminin örtüsü.


Resim 296. Muradiye İmareti. Son cemaat yerinin ayakları ve şadırvan.



Resim 297. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Batıdan doğuya genel görünüş.



Resim 298. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Kuzey duvarı.



Resim 299. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeydoğudaki tabhane girişi.



Resim 300. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeydoğudaki pencere.



Resim 301. Muradiye İmareti. Son cemaat yeri. Kuzeybatıdaki pencere.



Resim 302. Muradiye İmareti. Giriş eyvanı.



Resim 303. Muradiye İmareti. Giriş eyvanının tavanı.



Resim 304. Muradiye İmareti. Giriş eyvanının üzerinde yer alan şahnişin.



Resim 305. Muradiye İmareti. Giriş açıklığının ahşap kapı kanatları.



Resim 306. Muradiye İmareti. Üst kattaki birimin örtüsü.



Resim 307. Muradiye İmareti. Üst kattaki birimin örtüsü.



Resim 308. Muradiye İmareti. Avlu kuzey duvarı ve kadınlar mahfili.



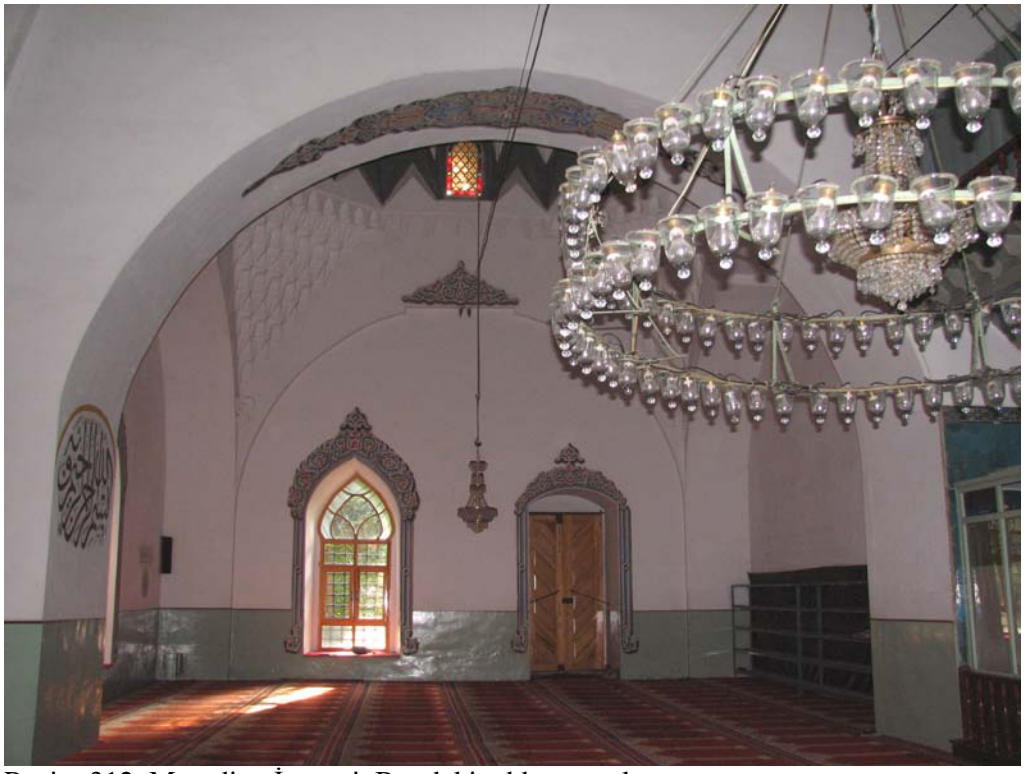
Resim 309. Muradiye İmareti. Avlunun örtüsü.



Resim 310. Muradiye İmareti. Doğudaki tabhane mekanı.



Resim 311. Muradiye İmareti. Doğudaki tabhane mekanının kubbe geçişleri.



Resim 312. Muradiye İmareti. Batıdaki tabhane mekanı.



Resim 313. Muradiye İmareti. Batıdaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 314. Muradiye İmareti. Kuzeydoğudaki koridor.



Resim 315. Muradiye İmareti. Kuzeydoğudaki koridorun kuzey duvarı.



Resim 316. Muradiye İmareti. Kuzeydoğudaki tabhane mekanı.



Resim 317. Muradiye İmareti. İbadet mekanı.



Resim 318. Muradiye İmareti. İbadet mekanı. Batı duvarı.



Resim 319. Muradiye İmareti. İbadet mekanının örtüsü.



Resim 320. Muradiye İmareti. Mihrap.



Resim 321. Muradiye İmareti. Minber.



Resim 322. Muradiye İmareti. İnşa kitabesi.



Resim 323. Hamza Bey İmareti. Hamza Bey Külliyesi. 1895. (Dostoğlu'ndan)



Resim 324. Hamza Bey İmareti. Kuzey cephe.



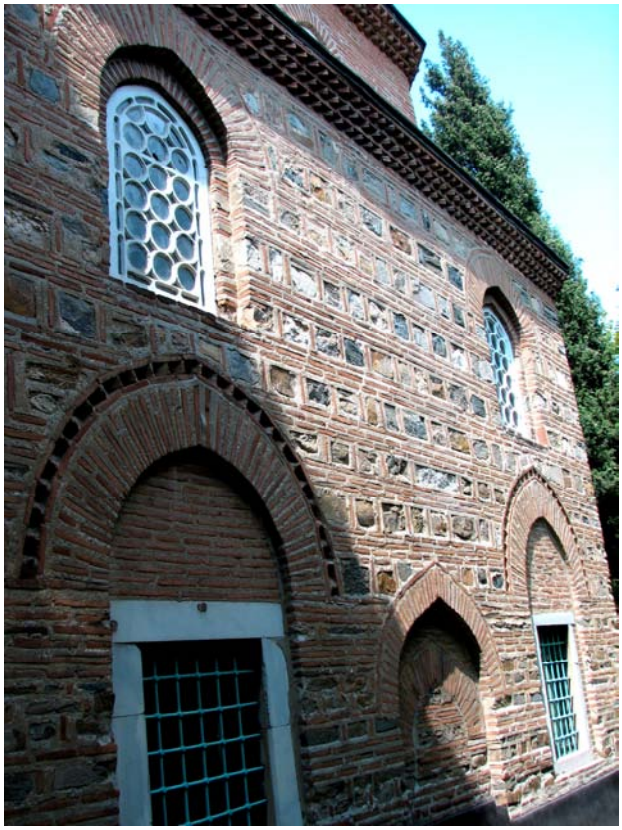
Resim 325. Hamza Bey İmareti. Son cemaat yerinin batı duvarına bitişik türbe.



Resim 326. Hamza Bey İmareti. Doğu cephe.



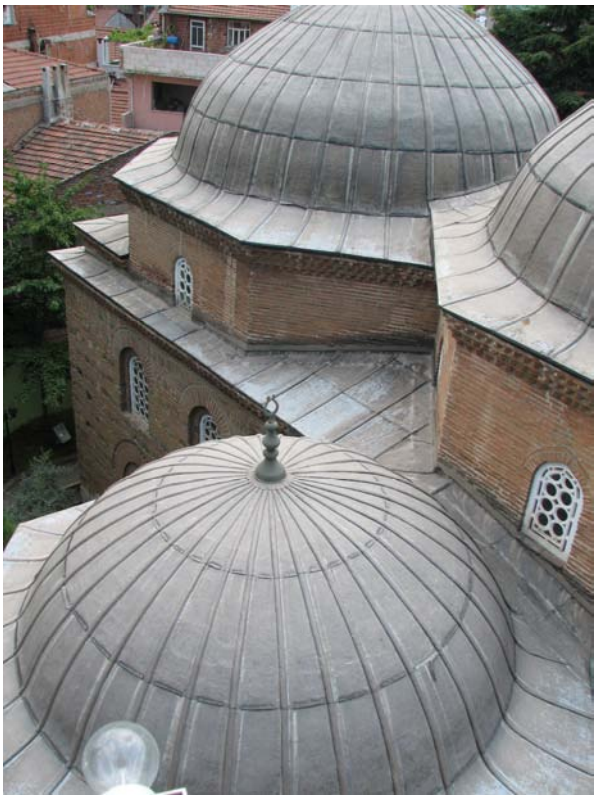
Resim 327. Hamza Bey İmareti. Güneydoğu cephe.



Resim 328. Hamza Bey İmareti. Güney cephe.



Resim 329. Hamza Bey İmareti. Batı cephe. Son cemaat yeri ile türbenin bitişme çizgisi.



Resim 330. Hamza Bey İmareti. Örtü ve saçaklar.



Resim 331. Hamza Bey İmareti. Minare.



Resim 332. Hamza Bey İmareti. Minare. Şerefe altında yer alan sırlı tuğlalar.



Resim 333. Hamza Bey İmareti. Son cemaat yeri.



Resim 334. Hamza Bey İmareti. Son cemaat yeri kuzeybatıdaki biriminin örtüsü.



Resim 335. Hamza Bey İmareti. Son cemaat yeri orta kemerin batı ayağındaki niş.



Resim 336. Hamza Bey İmareti. Taçkapı.



Resim 337. Hamza Bey İmareti. Avlu.



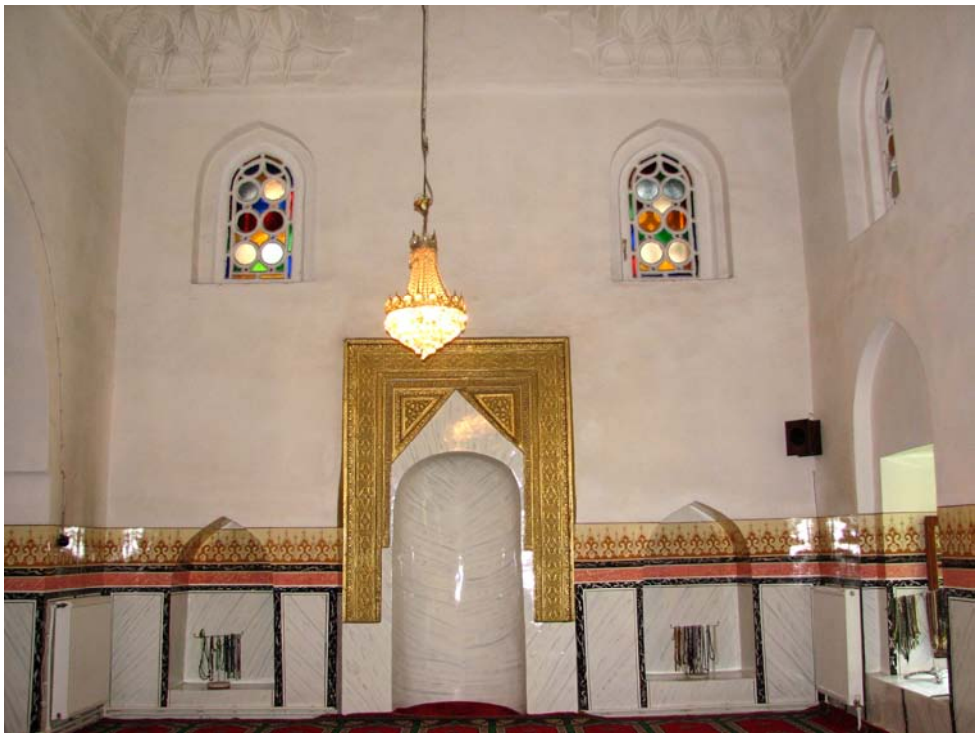
Resim 338. Hamza Bey İmareti. Avlunun örtüsü.



Resim 339. Hamza Bey İmareti. Avlunun örtüsünün geçişleri.



Resim 340. Hamza Bey İmareti. Doğudaki tabhane mekanından batıdaki tabhane mekanına genel görünüş.



Resim 341. Hamza Bey İmareti. Batıdaki tabhane mekanı. Güney duvarı.



Resim 342. Hamza Bey İmareti. Doğudaki tabhane mekanı.



Resim 343. Hamza Bey İmareti. Doğudaki tabhane mekanının örtüsü.



Resim 344. Hamza Bey İmareti. İbadet mekanı.



Resim 345. Hamza Bey İmareti. İbadet mekanı. Batı duvarı ve minber.



Resim 346. Hamza Bey İmareti. İbadet mekanının örtü ve geçişleri.


Resim 347. Hamza Bey İmareti. Mihrap.



Resim 348. Hamza Bey İmareti. Onarım Kitabesi.



Resim 349. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Kuzey cephe.



Resim 350. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Kuzeybatı cephe.



Resim 351. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Batı cephe.



Resim 352. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Güneybatı cephe.



Resim 353. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Batı cephe. Tabhane mekanının kemer kalıntısı.



Resim 354. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Doğu cephe.



Resim 355. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Avlunun kasnağı.



Resim 356. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Avlu ve ibadet mekanı örtüleri ve minare.



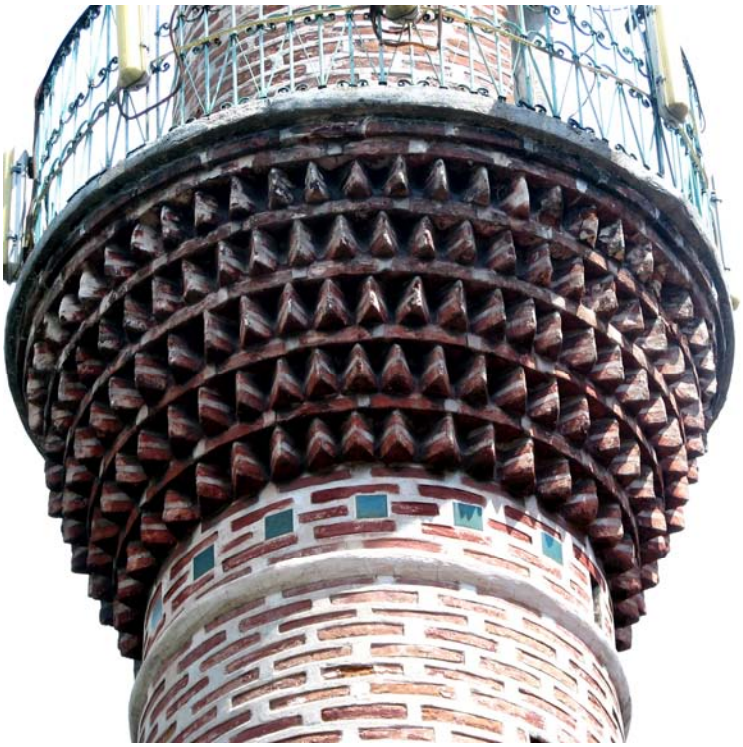
Resim 357. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Batı cephe. Alt sıra pencereleri.



Resim 358. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Kuzey cephede yer alan seramik kase.



Resim 359. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Kuzeybatı köşede yer alan minare.



Resim 360. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Minareden detay.



Resim 361. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Giriş kapısı.



Resim 362. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Avlu kuzey duvarı ve kadınlar mahfili.



Resim 363. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Avlu doğu duvarı.



Resim 364. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Avlu batı duvarı



Resim 365. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Avlu örtüsünün geçişleri.



Resim 366. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. İbadet mekanı.



Resim 367. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. İbadet mekanının batı duvarı ve minber.



Resim 368. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. İbadet mekanının doğu duvarı.



Resim 369. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. İbadet mekanının örtüsü.



Resim 370. Aynalı (Hoca Tabib) İmareti. Mihrap.